

Cilt / Volume: 2

No / Number: 2

2002

İÇİNDEKİLER / CONTENT

●
Billur ÜLGER

Konfüçyüsçülüğün Sanata Bakış Açısı ve Bir Kültür Üretimi Olarak
Popüler Müzik: Konfüçyüs'ün Mesajı Kırmızıgül İle Somutlaşıyor
1-38

●
Fatma KOCABAŞ

Küreselleşme Sürecinde İşveren Sendikalarında Yeniden Yapılanma Gereksinimi
39-60

●
İlhan ORAL

ABD ve İngiltere Kamu Sağlık Sigortası Programları Üzerine
Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme
61-78

●
Ufuk AYDIN

İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması (Whistleblowing)
79-100

●
Zehra GÜLMÜŞ

Gerhart Hauptmann'ın Bahnwärter Thiel Adlı Novelin Türkçe
Çevirisi Üzerine Yorumsal Bir İnceleme
101-118

●
Birol TENEKECİOĞLU

Nuri ÇALIK
Figen ERSOY

Avrupa Birliği İle Entegrasyon Sürecinde Küçük ve Orta Ölçekli
İşletmelerin (Kobi) Rekabet Güçlerinin Arttırılması Ve Eskişehir'de Makine
İmalatı ve Gıda Sektöründe Yer Alan Kobi'ler Üzerinde Uygulama
119-146

●
Arzu ÖZEN

Çimen ACAR
Özlem TAVLAR
Özlem ÇETİN

Öz bakım Becerilerinin Öğretiminde İpucunun
Giderek Azaltılmasıyla Öğretim Yönteminin Etkililiği
147-168

●
Bünyamin BİRKAN

Gelişim Yetersizliği Olan Çocuklara Renk
Öğretiminde Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği
169-186

●
Sosyal Bilimler Dergisi
Makaleleri Yazım Kuralları
Instructions to Authors

187-189

Konfüçyüsçülüğün Sanata Bakış Açısı ve Bir Kültür Üretimi Olarak Popüler Müzik: Konfüçyüs'ün Mesajı Kırmızıgül İle Somutlaşıyor

Yrd.Doç.Dr. Billur ÜLGER*
Trakya Üniversitesi
Tekirdağ Meslek Yüksekokulu

Öz: Çin tarihinin en büyük düşünürü ve siyaset kuramcısı Konfüçyüs'ün, üretilen müzik ile toplumsal refah arasında kurduğu bağ, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. 1950'lerdeki sanayileşme hareketleriyle birlikte Türkiye'de birçok kural, değer ve inanç altüst olmuş, yeni olaylar, beğeniler, tüketim biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu anlamda popüler kültür, üst kültür ürünlerinin karşısında vazgeçilmez konumunu almıştır. Türkiye gibi az gelişmişlik örneği gösteren kapitalist toplumlarda halk, hakim sınıflara karşı kendi isyankar duygularını işleyen, toplum içindeki çarpıklıkları barındıran popüler müzik ürünleriyle avunmakta, kendi çaresizliğini, yenilmişliğini anlatan bu ürünlerden ilginç bir haz almaktadır. Oysa sanatın, insanlığın mutluluğa doğru ilerlemesi, insan yaşamının gelişmesi için bir yol olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla günümüzde, sanat kavramına ait bakış açılarının tümünden değiştiği söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Konfüçyüs, Sanat, Müzik, Estetik, İdeoloji, Hakimiyet, Modernizm

Popular Music as a Production of Culture and Confucian View of Art: Confucius's Message Becomes Concrete By Kırmızıgül

Abstract: The connection which Confucius, the greatest philosopher and political theorist in Chinese history, made between social welfare and music production has been taken as the starting point of this paper. Beginning with the industrialization movements in 1950s, many rules, values and beliefs have changed, new pleasures and consumption types have occurred. In this sense, popular culture products have become irresistible in comparison with high culture products. In developing, capitalist countries such as Turkey, people are interestingly consoled and delighted with popular music products which perform their rebelliousness against dominating classes, and which include social injustice. However, art is considered, actually, to be a road taken for people's happiness and development. Therefore it is possible to say that in most of today's societies, the perception of the concept "art" has totally changed.

Key words: Confucius, Art, Music, Aesthetic, Ideology, Hegemony, Modernism

* Trakya Üniversitesi, Tekirdağ Meslek Yüksekokulu, 59030, Tekirdağ
Faks no: 0-282- 293 14 60
Elektronik posta: bilulger @ hotmail.com

1. GİRİŞ

Sanat yönü olan bir ürün ile ilgili geleneksel görüş, bu ürünün, özel yeteneğe sahip, emsaline az rastlanan sanatçıların hayal gücünden çıktığı yönündedir. Günümüzde ise sanatçı kavramına ve bu kavramın taşıdığı misyona ait bakış açıları kökten değişmiştir.

Batıda 19. Yüzyılın sonlarına dek “sanatçı” olarak nitelendirilen kişi, eğitilmiş, ilhamı Tanrının bir armağanı olan, elit sosyal tabakaya ait (ya da en azından orta sınıf), bireysel özellikler açısından ise içekapanık, işini ağırdan alan, egoist, sabit fikirli bir çerçeve çizerken, bu kişi, 19. Yüzyıldan sonra mütevazı tabakaları simgeleyen, nispeten eğitimsiz, ancak teknik bakımdan bazı donanıma sahip bir zanaatçı olarak algılanmaya başlamıştır (Ryan ve Wentworth 1999: 175).

Sanatçının bu şekilde algılanmasının nedeni, modernleşme hareketleriyle birlikte ortaya çıkan yeni beğeniler ve tüketim biçimlerine dayatılabilir. Toplumsal yapı değişim gösterdikçe üretilen kültürel nesnelere de doğru orantılı bir değişim yaşanmış, doğası gereği akışkan, yani izini kolay kaybettiren, geçici bir niteliğe sahip popüler kültür ürünleri rağbet görmeye başlamıştır. Büyük ölçüde kitle üretimini amaçlayan popüler nesnelere, kitle iletişim endüstrilerinin bir arz-talep meselesi olarak değerlendirilmektedir. Durum böyle iken, az gelişmişlik özelliği gösteren kapitalist toplumlarda halk, kendi isyankar duygularını işleyen, böylece geçici bir süre de olsa, bu isyankar duyumsamalar eşliğinde kendini hakim sınıflarla eşit sayma yanılsamasına kavuşturan ürünü talep etmektedir.

Sanata ve sanatçıya dair bakış açılarının kökten değiştiği varsayımından yola çıkan bu çalışmanın başlıca amacı, toplumsal refahtan yoksun olmanın, üretilen müziğe hangi nedenlerle ve ne ölçüde yansıtıldığını ele alıp değerlendirmektir. Bu değerlendirmenin temel yaklaşımı, düşünce tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri, öncü bir eğitimci, sosyal eleştirmen ve siyaset bilimci Konfüçyüs’ün toplumsal düzen, devlet yönetimi ve kültürel nesne üretimi arasında bütünleşik bir ilişki olduğuna dair ifade ettiği deyişi üzerinde odaklanmaktadır. Bu amaç ve yaklaşım çerçevesinde, modernleşme sürecinin zirveye taşıdığı popüler kültür üretimi/tüketiminin, sanatsal yaratıcılık ile düştüğü çelişki üzerinde durulacak ve ardından Mahsun Kırmızıgül’ün “Ülkem Ağlar” adlı şarkısı, modernleşme pratikleri, ideoloji, üretim ve tüketim bağlamlarında hem biçim, hem de içerik açısından irdelenecektir. Şurası bilinmelidir ki, bu çalışmanın bilhassa son bölümü, çizmeyi aşar biçimde neyin sanat ya da kimin sanatçı olduğuna dikkat çekmeyi amaçlamamaktadır. Hiç şüphesiz bu, müzik konusunda uzman kişilerin işidir. Bu çalışmada söz konusu olan, sanat yapısı olarak adlandırılan nesnenin, yaşamı tanımlamadaki üslubunun çağlar boyunca gösterdiği değişimi ortaya koymaktır.

2. KONFÜÇYÜŞÇÜ PERSPEKTİFTE SANAT-POPÜLER MÜZİK ENTEGRASYONU VE BİR GEÇİŞ TOPLUMU OLARAK TÜRKİYE

2.1. Konfüçyüs Felsefesi – Sanat – Popüler Müzik İlişkisi

“Bir insan topluluğunun nasıl yönetildiğini anlamak isterseniz onun müziğine bakın” (Asaf 1989: 59).

Çin tarihinin en büyük düşünürü ve siyaset kuramcısı, düşünceleriyle Asya'nın doğusundaki bütün uygarlıkları derinden etkileyen Konfüçyüs'den (M.Ö. 551-479) devlet yönetimi ile sanatsal yaratıcılık arasında sistemli bir ilişki olduğunu gösteren çarpıcı bir ifade.

Konfüçyüs (Çince Kongfuzi-Üstat Kong), yetiştirdiği öğrencilerin zihinlerini zenginleştirmek ve derinleştirmek için şiir, dans ve müzik öğrenmelerini zorunlu sayacak kadar sanata önem veren bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır..

Yaşadığı dönemde Çin'in birliğinin zedelenmesi ve çok sayıda feodal devletin güçlü soylular arasında paylaşılmasıyla ülkede kıtlığın sıradan bir olay haline gelmesi, Konfüçyüs'ün ülkeyi sefaletten kurtaracak çözüm yollarına odaklanmasına sebep olmuştur. Konfüçyüs, çözüm yolunun, hükümdarların sefasını değil, halkın mutluluğunu amaç edinecek bir yönetim reformundan geçtiğini öngörmüştür.

Bu anlamda Konfüçyüsçülüğün temeli, hem ahlaki hem de siyasi nitelikli şu soruya dayanmaktadır: “Bir ülkede düzen nasıl egemen kılınır?” Yanıtı ise şöyledir: Erdem, sevgi, iyilik, insancılık gibi anlamlar taşıyan ren ve başkalarının malına saygı duymayı, herkesin toplumsal konumunu göz önünde bulundurmayı sağlayan hakseverliktir (yi) (Dictionnaire Larousse, cilt: 4, 1993). Buna göre devlet yönetimi, ahlakın daha geniş bir alanda uygulanmasıdır. Konfüçyüs'ün pragmatik ahlaksal evreninde, siyasal ve entelektüel liderlerin güven yoluyla halkla bütünleşeceği varsayılmaktadır. Konfüçyüs, bu bağlamda güveni, bir araçla güç kaynağı arasındaki ilişkiye benzeterek güven olgusunu bir ulusun yaşamının temeline yerleştirmiştir (Cleary 2000: 20). En ünlü analektlerinden biri, kişisel gelişim ve güven verme durumu üzerine bir öğüt yaklaşımı içinde olup, yüzyıllar önce dillendirdiği kaygıların bugüne yansıyan önemini artırmaktadır:

“Bir öğrencisi Konfüçyüs'e eğitimli kişi hakkında sordu.

Konfüçyüs dedi ki: ‘Kendini ciddiyetle eğit.’

Öğrenci sordu, ‘Hepsi bu kadar mı?’

Konfüçyüs dedi ki: ‘Kendini başkalarını güvenli kılmak için eğit.’

Öğrenci sordu, ‘Hepsi bu kadar mı?’

Konfüçyüs dedi ki: ‘Kendini tüm insanları güvenli kılmak için eğit. Bilge-krallar dahi, kendilerini tüm insanları güvenli kılacak kertede eğitimde güçlük çekmişlerdi’” (Aktaran Cleary 2000: 99).

Konfüçyüs, yeterince insanın bu tarzda davranabilmesi durumunda, toplumsal sorunların altından kalkılabilir hale gelineceğine inanmaktadır. Yaşamı boyunca eğitim ve zihinsel gelişime adanmışlığından anlaşılacağı üzere Konfüçyüs, ayrıca, devlet ile okul arasında bir diğer benzetme yaparak yöneticiyi, öğrencilerinin (halkın) daha iyi insanlar olmasına yardım etmeyi amaçlayan bir öğretmen olarak nitelendirmiş (Ana Britannica, cilt: 19, 1994: 226), “ideal kültürlü kişi” (Cleary 2000: 16) adını verdiği örnek bireyin, yönetici sınıf tarafından geliştirilmesi gereğini savunmuştur. Bu anlamda yöneticinin görevi, yalnızca yasal çerçeveyi oluşturmak değil, insan olarak iyi bir örnek teşkil etmek, insanlık, adalet ve nezaket erdemlerine, önemine denk düşen bir ciddiyetle yaklaşmaktan ibarettir. Benzer şekilde, Konfüçyüs düşüncesinin siyasal ve ahlaki öğretilerine uygun yetiştirilişinin bir uzantısı olarak Daoren’in 16. yüzyıl sonlarında kaleme aldığı tefekkürleri de siyasal ve ahlaki bilgeliliğin gizlerini sergilemektedir. Sözgelimi yönetici sınıfın insancıl simgesellikteki anlamı Daoren (1996: 69) tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“İnsanlar erk konularında olup önemli mevkilerde bulduklarında, davranışları kurallı ve açık, akıl durumları nazik ve rahat olmalı. Küçük bir ayrıcalığın seni benciller kliğinin eşliğine getirmesine izin verme; aşırı yoğunluğun seni alçakların zehrine bulaştırmasına izin verme”.

Konfüçyüs felsefesinin güzel sanatlar ve müziğe bakış açısı da, doğal olarak, aynı çizgidedir. Konfüçyüs’ün, klasik bir şarkı üzerine yorum yaparken, ‘Müstehcen olmadan şen, acı vermeden melankolik’ (Aktaran Cleary 2000: 61) deyişinden ve müziği, bir kuş sürüsü gibi yükselen, ‘...ardından arınma, berraklaşma, süreklilik...’ ve sonuç gelen (Aktaran Cleary 2000: 61) bir icra olarak kavramsallaştırmasından anlaşılacağı üzere, duyguları arıtop uyumlu kılmak, Konfüçyüsçü felsefede sanatın topluma karşı birincil sorumluluklarındandır; çünkü bireysel ve kolektif duygusal ifadenin bir aracı olarak sanat yapıtının toplumsal uyuma katkısı biçim ve içerik ölçütünde daha az ya da çok olur. Ancak sosyal ve ekonomik çatışmaların yarattığı kasvetli havayı solumakta olan bir sanatçının, toplumla ilintili bir yapıtında tamamen optimist bir bakış açısı sergilemesi sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Sanatçı, neyi anlatıyor olursa olsun, her şeyden önce kendi dünyasının koşullarını açığa çıkarır, yorumlar.

Sözgelimi Fransız şairi Charles Baudelaire’in (1821-1867) şiirlerinde, yaşamın iyice karmaşıklaştığı, toplumsal dönüşümlerin yaşandığı sanayi çağının tedirginlikleri göze çarpmaktadır. Tüm Naturalist (Doğalcı) sanatçılar gibi Baudelaire’in eserleri de hayatın kötü ve olumsuz yönleriyle doludur. Bu kötümser bakış açısının altında, 19. Yüzyılda hüküm süren makineleşmenin, insan hayatına uygulanmaya çalışılması yatmaktadır.

Ünlü Yolculuk şiirinde, şairin çaresizliği en çok şu dizelerde kendini göstermektedir (Timuçin 2001: 135):

“Ey ölüm, eski kaptan, vakit tamam, demir al!
Bu ülke sıkı artık, ey ölüm! Kalk gidelim.
Gökle deniz mürekkep gibi karaysa karadır,
Tanıdığın yüreklerimiz ışıkla dolu bizim”

Tek şiir kitabı olan *Kötülük Çiçekleri*'nin (Les Flours du Mal) en başında ise acı kavramının, varoluşun zorunlu koşulu olduğunu ileri süren şair, okuyucusuna şöyle seslenmektedir (Timuçin 2001: 133):

“Her gün cehenneme doğru bir adım atıyoruz.

Korkusuz. Pis kokan karanlıklar arasında”

Benzer şekilde Alman şair ve oyun yazarı Bertolt Brecht'in (1898-1956) Marx'çı bakış açısını yakalayan eserleri, modern kapitalist toplum insanının sorunlarını tartışmakta, İngiliz şair Shelley'nin (1792-1822) yapıtları ise, modern yaşam düzeninin tüm acı ve sevinçlerini yansıtmaktadır. Şiirlerinde aç insanlar, sefil çocuklar, adaletsizlikler vardır (Timuçin 2001: 177, 191).

Fransız, Alman ve İngiliz edebiyatı, düşünce tarihi açısından büyük önem teşkil eden örneklerle sahiptir. Kuşkusuz, bu şekilde daha yüzlerce örnek verilebilir.

O halde sanat-toplum-olaylar etkileşimi zincirinin en temel niteliği, sanatın kaynağının toplum oluşudur. Sanat eserinde bulunan her detay önce toplumda varolmuştur ve o toplumun üyesi olan insanların ortak değerlerini simgelemektedir. Buna göre, bir ressam, heykeltıraş, şair ya da müzisyen, yapıtını somutlaştırırken toplumsal, hatta daha da öte, evrensel bir dil kullanır. Yani Goya veya Velazquez'in bir portresinde, bir Mozart operasında, ya da bir Sheakespeare oyununda yaşanana uygunluk söz konusudur. Çünkü sanat, toplumsal bir üretdir, sanatçının başlıca ilgi alanı da toplumdur. Sanatçı, ilhamını toplumsal olaylardan alır. Böylece sanat bizi dünyaya açan pencere, insanoğlunun ortak sorunlarına bağlayan bir güç haline gelir. Rodin'in, sanatı, insanlığın en yüce görevi, dünyayı anlamaya ve anlatmaya çalışan düşünce temrini olarak nitelemesi (Timuçin 2000b: 8), sanatçıya dünyayı daha yaşanabilir kılmaya yönünde bir misyon yüklemekte, yaratıcı dehanın, yetkin bir bilincin etkinliğini zorunlu kılmaktadır. Çünkü yaratıcı deha, sanat yapıtı yorumlanırken onun görünmez yanlarını görünür hale getirmekten sorumludur. Timuçin'in (2000c: 210) dediği gibi, “...yaratıcılık özel bir bilinç yetkinliğini, özel bir gözle görebilmeyi gerektirir, bir biçimleme alışkanlığını gerektirir”. İnsanları sanatsal açıdan yetkin ya da yetkin olmayan şekilde ikiye ayıran bu yaklaşım akılda tutularak, Wolff'un (2000: 19), şair Mayakovski'nin iyi şiir yazmanın kurallarını anlatan metinleri vasıtasıyla ele aldığı, sanatı kişisel yaratıcılığın mı ürettiği, yoksa sanatın toplumsal bir üretim mi olduğu bağlantısına dair incelemelerine de yer vermekte fayda vardır: Buna göre, bir şiirin ortaya çıkabilmesi için, şairin sahip olması gereken yaratıcılığın yanı sıra, toplum içinde çözüm bekleyen bir sorunun bulunması ve şairin kendi sınıfsal durumunun bilincinde olması gerekmektedir.

Bu bağlam çerçevesinde, modernleşme hareketlerinin yüz yüze bıraktığı sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler değerlendirildiğinde, özellikle sanat alanında baş gösteren dönüşümün nedeni, “formüller ve tekrarlarla” (Erdoğan 2001: 73) standart bir yapı içeren, eğlence ögesine öncelik tanıyan ve Konfüçyüs'ün mesajıyla bağıntılı olarak ideolojik anlamlarla biçimlenen popüler kültürün, yüksek hayal gücü ya da, dile getirildiği üzere, yetkin bir bilinç gerektiren tiyatro, bale, klasik müzik ve güzel sanatlar gibi üst kültür ürünlerinin karşısında vazgeçilmez bir konum almasında aranmalıdır. O halde bu aşamada, modernleşme tecrübesinin yol açtığı toplumsal dönüşümün bir değerlendirilmesine girişmek gerekmektedir.

2.2. Modernlik: Kavramsal Çerçeve

Tarih boyunca modernlik kavramına yönelik klasik yaklaşım, şu genel düşünce ile ifade edilmiştir: Modernlik, “Genel olarak bir uygarlığın kendi gelişim çizgisi içinde görece en son dönemde geliştirdiği, özel olarak da Batı uygarlığının rönesans ve aydınlanma dönüştürme sürecinden sonra kazandığı kültürel değer ve sosyal ilişkilerin özümsemesi ile ortaya çıkan yaşam tarzı”dır (Demir ve Acar 1997: 160).

Bu yaklaşım, modernliği belli bir zaman süreci ve coğrafi konum yönüyle ilişkilendirmektedir- ki bu da buzdağının ancak uç kısmını gözler önüne sermekte, modernliğin temel karakteristiklerini gizlemektedir.

21. yüzyıl toplumsal düşüncesini etkilemeye devam eden klasik sosyolojik bakış açıları, modernliğin doğasını yorumlarken sürecin tek bir yönüne bakmaya eğilim göstermiş, bir kuram diğerini dışlarken çok boyutlu bir bakış açısı sergilenmemiştir. Marksist perspektiflerde, modern dünyayı biçimlendiren ana güç kapitalizm olgusudur. Ortaçağ siyasi düzeni feodalizmin çöküşü ile birlikte yerel tımara bağlı tarımsal üretim küreselleşmiş ve ulusal ve uluslar arası pazarlara da açılmıştır. Bu noktada yalnızca maddi ürünler değil, insan emeği de metalaşmaktadır. Bu bakış açısına göre, “Modernliğin huzursuz ve dinamik karakteri” (Giddens 1998: 20), emekçi sınıf ve tabakaların maddi durumlarının gerilemesi ve burjuvazinin bu kesime yönelik ideolojik saldırıları olarak açıklanabilir.

Kapitalizmi “rasyonel kapitalizm” şeklinde ifade eden Weber’e göre modernlik, teknoloji ve insan faaliyetleri üzerindeki rasyonel denetim anlamını taşımaktadır. Burada ifade edildiği biçimiyle rasyonelleşme, anahtar kavram niteliğinde olup, Marx’ın kapitalizm anlayışından açıkça farklılık sergilemektedir (Giddens 1998: 20).

Durkheim’in karşıt düşünce biçiminde ise sanayileşme olgusu, modernliğin ölçütü bazında ele alınmıştır. Ona göre, modern toplumu belirleyici karakteristik, kapitalizm değil, “Doğanın endüstriyel amaçlı kullanımı yoluyla üretimi insan gereksinimlerine göre biçimlendiren karmaşık işbölümünün canlandırıcı etkisi” (Giddens 1998: 20)dir.

Meral Özbek’in, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski* adlı yapıtında atıfta bulunduğu Marshall Berman, modernleşme süreci için ifade ettiği ‘kapitalist endüstrileşme’ kavramı ve yaptığı tanımla, aslında, Marx, Weber ve Durkheim’in kesişme noktası sayılabilecek ölçütedir. Bu anlamda modernleşme, “Sürekli ekonomik gelişme, endüstriyel yayılma, kentsel büyüme, bürokratik yönetim ve rasyonelite, kitle iletişim araçları, siyasette-demokrasinin en azından görüntüsünü veren-kitle katılımı, büyük sürekli toplumsal planlama, geleneksel kültür ve hayat biçiminin parçalanması, üretkenliğin artırılması ve gelişme konusunda sürekli bir ısrar” (Aktaran Özbek 2002: 53), “...aynı anda kurtuluş ve sıkıntı, sevinç ve ümitsizlik, korku ve keyif olarak yaşanan bir deneyim” (Aktaran Anderson t.y.: 26) olarak tanımlanmaktadır.

Bu incelemeden yola çıkılarak, modernliğin iki yönlü bir karakter sergilediği söylenebilir. Modern toplumlar, insanoğlunun rahat ve güvenli bir yaşam sürdürebilmesi için önceki toplumsal biçimlerden çok daha fazla fırsat yaratmış olmasına rağmen, kişiyi kötümserliğe sürükleyen birtakım özellikler de husule getirmiştir.

Özbek'in de, Berman'ın modernizm tartışmasını baz alarak ifade ettiği gibi, modernlik koşullarında sosyoekonomik ve bireysel gelişim söz konusu olmasına rağmen, bu gelişim, birey üzerinde bir nevi "gerilimli tecrübe" yaratmaktadır (Özbek 2002: 54-56).

Yalnızca Berman'a özgü olmayan modernliğin gerilimli yönü, en etkili biçimde sosyoloji biliminin klasik kurucuları tarafından da vurgulanmıştır. Marx ve Durkheim, modern çağı bunalımlı bir dönem olarak görseler de Marx, insan faktörünün ön plana çıktığı, "insancıl bir toplumsal sistem" in ortaya çıkışını, Durkheim ise "endüstriyalizmin daha çok yayılmasının, işbölümü ve ahlaki bireyciliğin birleştirilmesiyle bütünleşmiş, uyumlu ve doyurucu bir toplumsal yaşam" ı düşlemiştir (Giddens 1998: 17). Aralarında en umutsuz bakışı açısına sahip olan Weber, modernliği, "Maddi ilerlemenin, yalnızca bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasinin genişlemesi pahasına elde edildiği paradoksal bir ortam" (Giddens 1998: 17), sıkıcı ve tekdüze bir yaşam biçimi olarak nitelendirmiştir.

Modernlik düşüncesinin özünde teknolojinin yattığını, modern insanın da bir "teknolojik nesne" olduğunu ileri süren Bauman (1998: 237), modernizmin büyümesine kapılmış bireyi, "analiz edilmiş (parçalara ayrılmış) ve sonra yeni biçimlerde sentezlenmiş", ancak hiçbir zaman bütünlükle karşılaşmayan bir "özne" konumunda ele almıştır. Bauman'a göre, "Öznenin parçalanmışlığı ve dünyanın parçalanmışlığı birbirine el eder ve birbirine bol bol karşılıklı güvence verir. Özne hiçbir zaman 'bütün bir kişi' olarak hareket etmez, yalnızca yaşamını ikide bir kesen birçok 'sorun'dan birinin anlık taşıyıcısı olarak hareket eder" (Bauman 1998: 240). Öyleyse Bauman'ın eleştirdiği esas nokta, modernizmin problem odaklılığı ve "en göze çarpan kurbanı" (Bauman 1998: 239)nın ahlaki benlik olmasıdır.

Redner'in modernizm gözlemine bakıldığında da yine aynı "gerilimli tecrübe" göze çarpmaktadır. Redner (1982: 5), insanların, her şeyi sistematik olarak kontrolleri altına almak için ilk önce doğaya yönelen, ancak şimdi kendilerine de yöneldiğini anladıkları bir yol keşfettiklerini ifade etmiştir.

Ulrich Beck'in de, modern toplum biçimine "risk toplumu" adını vermesinin belli başlı nedeni, sanayileşmenin, bireyler açısından bir tehdit niteliği taşır hale gelmesi olabilir. İşin ilginç yanı, Beck'e (1992: 27) göre, modernizmin doğasından kaynaklanan tehlikeler çıplak gözle görülemediği gibi fark edilmezler de. Ve en önemlisi, bu tehlikelerin asıl kurbanı olan halk, bu tehlikelerle değil başa çıkmak, farkına bile varamaz. Bu anlamda sanayileşme, "birikerek çoğalan" ve "aleyhe dönen" sonuçlar ("cumulative and boomerang effects") üretmekle suçlanmaktadır (McGuigan 1999: 126). Nihayetinde kimse güvende değildir; hem üreten, hem de tüketen herkes kurban niteliği taşımaktadır. Beck'in (1992: 49), modern toplumların -Beck'e göre sınıflı toplumlar- güdüsünü, "Karnım aç" ve "Korkuyorum" ifadeleriyle dile getirmesi ve bu toplumların, endişe faktörünün yarattığı bir tür dayanışmayla politik bir güç haline gelerek yeni bir sosyal çağ açmış olduklarını söylemesi sebepsiz değildir.

Bu noktada iki husus üzerinde durmak, sonraki tartışmalara bütünlük oluşturacak biçimde bağlanmak açısından önem teşkil etmektedir.

Bunlardan birincisi, Beck, son ifadesinde modern toplumların yeni bir sosyal çağ açmış olduklarından bahsetmektedir. "Yeni bir çağ açmak" ifadesi, bir dönemi tamamıyla kapa-

tıp diğerini açmak, geçmiŐe bir set çekmek biçiminde algılanabilir. Mantıken bu böyle bile olsa, modernlik kavramı sorgulandığında Şu sonuçlara varılabilir: Beck'in ifadesinden yola çıkılacak olursa, kapanan ağ, modern öncesi ağdır. Bu da geleneksel döneme işaret etmektedir. Ancak kültürel düzeyde geleneksel ile moderni ayrı parçalar halinde ele alarak modern yaşam tarzının, insanları, geleneksel tarzdan eşi görülmedik bir biçimde söküp çıkardığını düşünmek bir hayli yanılıcıdır. Özellikle Türkiye'yi saran 1950'lerdeki sanayileşme hareketleriyle birlikte yaşanan sosyal değişimler ve bu deęiŐimlerin ardından üretilen kültürel nesnelere ele alındığında, geleneksel ile modernin ayrı kulvarlarında koŐturulamayacaęı apaçık ortadadır.

İkincisi, yine Beck'in son ifadesine istinaden, yeni bir ağ açmış oldukları iddia edilen toplumların, giderek "gerilimli tecrübe" tarafından emilmesi ve bu "gerilimli tecrübe"nin neden olduğu tehditkar bir ortama karşı örgütlenip politik bir güç haline gelmesi, protestocu ve topyan bir nitelik kazandıkları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu aŐamaya değinirken, Beck'in "sınıflı toplumlar"ının umut ve öfkelerini dile getiren ne tür ürünler verdiğini, bu ürünlerin öz benliği ne ölçüde kuŐattıęını, birey-ürün özdeŐleŐmesinin boyutlarını irdelemek gerekmektedir.

2.2.1. Geleneksel-Modern Etkileşimi: Bir Madalyonun İki Yüzü

Modern ile geleneksel toplumsal düzenlerin tamamı arasında genel karŐılaŐtırmalar yapmak, başlı başına riskli bir iŐtir. Üç ya da dört yüzyıl içinde ortaya çıkan değişikliklerin kapsamlı etkisi, modernliğin getirdiği dönüşümlerin, önceki dönemlere özgü değişim biçimlerinin çoğundan daha yoğun ve karmaşık olduğu gerçeğini ortaya çıkartmakta, bu da geleneksel ile moderni kesin hatlarla ayırma gibi bir zorunluluğu duyumsamamıza vesile olmaktadır. Modern ile geleneksel arasındaki tarihsel geçiŐin belirli olaylarında bu ayırım hakkı görülebilir.

Giddens'in "sreksizliki" ("discontinuity") bakış açısı olarak adlandırdığı ve modern toplumsal yaşamın bazı açılarından benzersiz ve biçim açısından farklı olduğu savına göre, modern çağın, 1. değişim hızı, 2. değişim alanı, 3. doğası gibi üç can alıcı unsur, modern yaşamı gelenekselden bütünüyle koparıp ayırmıŐtır (Giddens 1998: 15-16). Gerçekten de, modernliğin koşulları içinde, başta teknoloji olmak üzere tüm alanlardaki değişim hızı son derece yüksektir. Bu değişim aynı zamanda küreseldir; "...farklı toplumsal bağlamalar ya da bölgeler arasındaki bağlantı biçimleri bir bütün olarak yerküre düzeyinde ŐebekeleŐir" (Giddens 198: 66). Böylece toplumsal değişimin her boyutu, "yerküre düzeyi" boyunca yayılmıŐtır. Ayrıca modern toplumlarda ürün ve insan emeğinin tam anlamıyla metalaŐtırılması, modern toplumsal biçimin doğası olarak ele alınmakta, önceki tarihsel dönemlerde hiç görülmemektedir.

Ancak modernleşme kavramı, Batılı olmayan toplumlar ele alındığında, kapitalizme kendi başına geçemeyen batı dışı toplumların deęiŐme süreçlerini ifade etmektedir. Bu süreç üç aşamada gerçekleşir: 'Geleneksel toplum', 'geçiş toplumu' ve 'modern toplum' (zbek 2002: 32). Sürecin başında toplum geleneksel, yani modern olmayandır. Modern bir toplumun özünde de, Berman'ın (Aktaran Anderson t.y.: 7) ifade ettiği gibi, gelişme olgusu yer almaktadır. Gelişme kavramıyla, ilk olarak, "...kapitalist dünya pazarının ger-

çekleşmesiyle çözülen toplumun görkemli dışsal dönüşümü” (Anderson t.y.: 7) ne işaret eden ekonomik gelişme vurgulanırken diğer taraftan, “...kendi çatışmalarıyla oluşan bireysel yaşam ve şahsiyetin ciddi içsel dönüşümleri” (Anderson t.y.:7) ne işaret eden bireysel deneyimlerin artışı ve öz gelişim vurgulanmaktadır.

Modernleşmenin ironilerinden biri, gelenekselden moderne geçiş sürecinde, geleneksel yaşam biçimi ve geleneksel yaşam biçiminin terk edilerek Avrupa örneğinde modern bir toplum düzenine geçilmesini amaçlayan batılılaşma eğilimi arasındaki çelişkidir. Dönemin kötümserliğine uygun olarak modernleşme, geçiş toplumlarında, “...geleneksel değer ve kurumların modernleşmeye direndiği ve engel teşkil ettiği” (Özbek 2002: 33) ni varsaymaktadır. Geçiş sürecinde, modernleşme ilerleme kaydettikçe gelenekselin yerine geçmekte, geleneksel olan, “geri” olan olarak ele alınmaktadır.

Bu analiz, modernleşmenin özünde yatan gelişme olgusuyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Gelişme koşullarının tam anlamıyla yerine getirilmemiş olması, geleneksel değerlerin henüz ortadan kalkmamış olmasıyla, ya da çeşitli ‘rastlantısal’ faktörlerle açıklanır-ki, bu durumda, ‘kısmi’ modernleşme, modernleşmeden ‘sapma’ ya da ‘çarpık’ modernleşmeden bahsedilmektedir (Özbek 2002: 34). Öyleyse geçiş toplumlarında modernleşmenin esas özelliği olarak, ilerlendikçe geri olanın yerini moderne bırakacak olması tümüyle doğru olmayabilir. Çünkü geleneksel toplum durağan değildir, gelenek bir yandan ilerlemektedir (Özbek 2002: 37). Bu anlamda, modern toplumların en modernleşmişinde bile gelenek varlığını hissettirir. Ama bu gelenek Giddens’a (1998: 42) göre, “iğreti giysiler içinde bir gelenek”tir ve kimliğini modernlik sürecinin aktörlerinden, yani çevresel şartlarına göre kendisi hakkında sürekli düşünce üretip, bu düşünceleri kendi yapısının bir parçası haline getiren bireylerden almaktadır. Bu süreci “düşünümsellik” olarak adlandıran Giddens için, modernliğin çok önemli bir boyutu olan bu kavram, “...toplumsal uygulamaların, bu uygulamalarla ilgili yeni bilgiler ışığında sürekli olarak incelenip reforme edildiği, böylece karakterlerin yapıcı olarak değiştirdikleri gerçeği” (Giddens 1998: 42-43) ne dayanmaktadır. Giddens’ın modern ve geleneksel biçimler arasındaki bağıntıyı kavramsallaştırırken, her ikisi arasında “...asli bağlantı yoktur” (Giddens 1998: 42) demesi bu yüzdendir. Giddens’ın söz ettiği anlamda “asli bağlantı” olmaması, geleneksel olanla-Giddens, bunu “önceden yapılmış olan” olarak adlandırmaktadır- “yeni bilgilerin ışığında ilkeli bir şekilde savunulabilecekler”in çakışmasıdır (Giddens 1998: 42). Bunun bir diğer anlamı da, yapısal olarak geleceğe yönelik olan modernlik konusunda geleneksel toplumların tecrübe ettiği başlıca problemin, “yenilik ve değişime uyma problemi” (Özbek 2002: 37) olduğudur. Bauman’ın yetkin tanımıyla,

“Toplumsal anlamda modernlik, standartlar, cezbeden, ayartan ya da kışkırtan fakat sürekli uzayan, kovalayanlardan daima bir iki adım önde olan ve her halükarda peşindeki avcıdan biraz daha hızlı giden standartlar. Her zaman için yarının bugünden daha iyi olacağını vaat eden standartlar. Yarın, daima sonraki bir gün olacağı için vadini daima canlı ve tertemiz tutan standartlar. Ve (nihayet) vaat edilmiş topraklara ulaşma umudunu her zaman yeterince hızlı koşmama suçuyla birleştiren standartlar” (Bauman 2000: 99).

Modernleşme sürecinin geleneksel-modern diyalektiği bağlamında, Türkiye’de yaşanan modernleşme hareketleri ve popüler müzik ilişkisine geçmeden önce modernizm-post-

modernizm ilişkisi de ele alınacaktır. Çünkü, ileride görüleceği gibi, bugün, 21. yüzyılda, bizi modernliğin de ötesine götüren bir dönemin başında bulunduğumuz iddia edilmektedir. Modernizmin yerine geçiyormuş gibi söz edilen ve bu geçiş dönemini adlandırmak için ileri sürülen terimlerden postmodernizme ilişkin yaklaşımları irdelemek, gelenekselin moderne karşı direndiği, ama öte yandan ilerleme de kaydettiği batılı olmayan toplumları ve onların müziksel tercihlerini anlamak bakımından uygun olacaktır.

2.2.2. Modern-Postmodern Toplum Tartışması

Bugün, 21. yüzyılda yeni bir toplumsal yaşam tarzının başında bulunduğumuz ileri sürülmektedir. Bu yeni yaşam tarzını adlandırmak için sosyal bilimciler tarafından çeşitli terimler ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları, 'bilgi toplumu' ya da 'tüketim toplumu' gibi yeni bir toplumsal sistemden bahsederken, çoğunluğu, 'postmodernlik', 'postmodernizm', 'sanayi sonrası toplumu' gibi, bir önceki dönemin kapanmak üzere olduğu fikrini ön plana çıkartan kavramlardan bahsetmişlerdir (Giddens 1998: 12). Bu noktada şu sorular sorulmalıdır: Günümüz toplumsal düzeninin analizi için postmodernlik ve benzeri terimleri icat etmek yeterli midir? Ve postmodernlik kavramına belirli anlamlar yüklenbilir mi?

Postmodernlik ile ilgili burada geliştirilecek görüşler, çıkış noktalarını, Giddens'in önceki bölümünde üzerinde durulan "modernliğin düşünömselliği" kavramından almaktadır. Bununla ifade edilen, bireysel istek ve tercihlerin toplumsal yaşam biçimini oluşturmadaki aktif rolüdür.

Giddens (1998: 13), aslında postmodern bir dönemde değil, modernliğin sonuçlarının "radikalleştiği ve evrenselleştiği" bir dönemde yaşadığımızı söylemektedir. Geleneksel-modern diyalektiğinde olduğu gibi, Giddens için, modernlik ve postmodernlik, birbirini dışlayan bir ikilem düzeyinde ele alınmamıştır. Modernliğin temel parametreleri olan kapitalizm, sanayileşme ve küreselleşme gibi faktörler hala belirleyici rollerine devam etmektedirler. Ancak bu analizin ötesinde Giddens, "aktörler" olarak nitelendirdiği bireylerin etkinliğine -"düşünömsellik"- değinmektedir: "Tüm toplumsal yaşam biçimleri kısmen aktörlerin bunlarla ilgili bilgileriyle oluşur" (Giddens 1998: 43) ve yine tüm toplumsal yaşam biçimleri, kültürden kültüre fark göstermeksizin, "...onları besleyen keşiflerin ışığında sürekli olarak değiştirilirler" (Giddens 1998: 43).

Başka birçok teorisyen gibi modernizm ve postmodernizm arasındaki sınırları kesin hatlarla ayırmanın pek mümkün olmayacağını düşünen Shankar (2000: 30), postmodernizm ile birlikte bireysel kimliklerin ön plana çıkmış olmasına rağmen, kimliğin toplumdan ayrı bir kavram olarak ele alınamayacağı üzerinde durmuştur. Bu tür bir soyutlamanın imkansızlığından dolayı Shankar, "post" modernizm yerine "late" modernizm terimini uygun görmektedir. Bilindiği gibi, "post", İngilizce'de "sonra" anlamına gelen bir önek, "Late" ise "son zamanlarda" anlamını taşıyan bir sözcüktür. Başka bir ifade ile, "modernizm-sonrası" gibi bir kavramı kullanmak, modernizmin izlerinin tamamen silinmiş olduğu izlenimini bıraktığı için Shankar, "modernizmin sonraki dönemleri" gibi bir ifadeyi uygun bulmaktadır.

Shankar'ın “modernizmin sonraki dönemleri” olarak nitelendirdiği bireyselleşmiş, heterojen, dinamik, medya yönelimli postmodern dünyada bireyler, nispeten istikrarlı bir kimlik istemekte, hatta ihtiyaç duymaktadırlar (Shankar 2000: 30). Dolayısıyla tersine bir hareket söz konusudur; postmodern toplumun bireyleri, sosyal bir bağlantı arayışı içindedirler. Bu tartışma, modernleşmenin gerçekleşmesiyle birlikte insanların gittikçe dini inançlarını kaybederek kendi kendileriyle meşgul olmaya başladıklarını varsayan tartışmalara kadar uzatılabilir. Bu, sekülerleşmenin bir sonucudur ve bireysel etkinliklerin, “Tanrısal bir etki” ile değil, toplumsal olarak yaratıldığını varsaymaktadır (Bauman 1998: 15 ve Giddens 1998: 39).

Buraya kadar söylenenlerden şunu çıkarabiliriz: Günümüz yaşam biçimini ifade eden, toplumsal olarak üretilmiş modern ve postmodern gibi kavramlar mevcuttur. Burada Giddens'in postmodernlik tanımı yer almıştır. Giddens, “postmodern” terimini, geçmişten belirgin biçimde farklı bir dönemde yaşanıldığını ima eden genel anlamından farklı olarak kullanmıştır. Bu kullanımın muhteviyatı, bizlerin farklı bir toplumsal düzene doğru yönelişimiz değil, modernliğin sonuçlarını tecrübe etmekte olduğumuz bir düzende yer alışımızdır. Çünkü Giddens (1998: 48) için postmodernizmin anlamı, edebiyat, resim, plastik sanatlar ve mimarideki stil ve akımlarla sınırlıdır.

Şu an yer aldığımız düzende kimliğin, eskisinden daha dinamik ve tartışmalı bir kavram olarak karşımıza çıktığı yadsınamaz bir gerçektir. Kimliğin bazılarınca bir keşif, bireyin kendi öz varlığının kanıtı olarak görülmesi, bazılarınca toplumsal rollerin inşası olarak ele alınması da alışıl gelmiş bir tartışmadır. Ancak bu iki zıt görüş birbirinden ayrı düşünülemez. İşte bu nedenle toplumsal yaşamın, bireyin kaderi üzerindeki kontrolünü, bireyin toplumsal dünyayı kavrayış biçimini, yaşam pratiklerindeki aktifliğini/pasifliğini irdelemek gerekmektedir. Lull'ın, günümüz kültürel şartlarını, “Entelektüel ve popüler, kişisel ve kitlesel, kişiye ve herkese özgü, tanıdık ve alışılmamış birçok ögenin, dünün, bugünün ve yarının bir araya geldiği” (Lull 2000a: 261-262) karmaşık bir bütün olarak betimlemesi, yukarıdaki açıklamalarla ilişkilendirilebilir.

Bu noktada Lull'ın “karmaşık bir bütün” nitelemesini sürdürerek, kültürel bir ürün olan popüler müziğin kimlik oluşumuna katkısını irdelemek uygun olacaktır. Bunu yaparken Shankar'ın (2000), popüler müzik ile ilgili yaklaşımları sınıflandırdığı tablo bizlere rehberlik edecek, yüzyıllardır süregelen bir tartışma maiyetinde olan birey-toplum etkileşimi, tümevarımsal ve tümdengelimsel bir yaklaşımla irdelenecektir. Tümevarımsal yaklaşım, bireyin toplumsal sistem içindeki aktifliğini postmodernist boyutta vurgularken; tümdengelimsel yaklaşım, bireysel gibi görünen her davranışın, özünde toplumsal olduğu inancını savunmaktadır. Bu anlamda birey, toplumsal konumunu dış uyaran olarak kabul etmekte ve tepkilerini buna göre sergilemektedir. Şüphesiz, bu sav, kişinin müziksel tercihlerini de yansıtmakta, hangi müzik türüyle sıkı bir özdeşleşme yaşayacağını belirlemektedir.

2.3. Kimlik Oluşumunun Malzemesi Olarak Popüler Müzik

Latince'de “halkın kültürü” manasına gelen popüler kültür (cultura popular) kavramının, yalnızca “yaygın olarak beğenilen, tüketilen”, “baskın görüş” gibi anlamlar ifade ettiğini düşünmek, onun “halka ait” anlamını gizlemektedir.

Kültürü, sanat/popüler kültür ya da yüksek/alçak kültür gibi bir ikilem içinde analiz edenler, temel olarak popülerin, “yaygın”, “baskın” tanımını baz almakta, belirli toplumsal grupların, kendi yaşam tarzlarıyla örtüşen farklı zevkleri olduğunu ve bu nedenle popüler kültürün estetik ve ahlaki açıdan yüksek kültürle mukayese edilemeyeceğini düşünmektedirler. Bu yaklaşım, görüldüğü gibi, popüleri, “aşağı” ve “değersiz” gibi anlamlara indirgemektedir (Özbek 2002: 81-82). Popüler kültür ile kitle kültürünün aynı anlamda ele alındığı bu yaklaşım, kitle kültürünün, insanları “güdüp yönetme” özelliğine parmak basmaktadır (Özbek 2002: 83). Buna göre, zevk yozlaşmıştır, çünkü popüler ticaridir ve nihai tercihi yapacak olan, eğitilmiş seçkinler değil, eğlence endüstrisidir. Bu anlamda, “Popülerlik, eğlence endüstrisinin insanların ne sevdiğine dair tedariklerinden ibarettir” (Özbek 2002: 65).

Özü itibarıyla bu çalışma, kültürü, popüler kültür/sanat bağlamında ele aldığından dolayı, popülerin yukarıdaki tanımlaması yeterli görülebilir. Ancak “halka ait” anlamına gelen ikinci tanım, entelektüel kesim diye adlandırılan bir azınlığın “statü hobisi” (Özbek 2002: 84) olarak görülen yüksek kültüre karşı halkın çoğunluğunun zevk ve beğenisini konumlandığı için önem teşkil etmektedir. Popüleri salt “çoğunluk” olarak gören bu tanım, “olan” ve “olması gereken” ikilemine de nokta koyarak, popüleri yüksek kültürden daha gerçekçi görmektedir. Lull (2000a: 165), örneğin, popüler kültürü, “Sıradan insanların yaratıcılığıyla ortaya çıkmış ve onların ilgi, tercih ve beğenilerine göre biçimlenmiş, insanlar arasında dolaşan eserler ve insani ifade biçimleri” olarak tarif etmektedir. Dolayısıyla, popüler kültürün üreticileri de, tüketicileri de sıradan insanlardır. Kültür endüstrileriyle, kültürel nesnelere tüketenler arasındaki ayrımı ortadan kaldıran bu bakış açısına göre, popüler sembolik biçimleri kullanan ve yorumlayan herkesin popüler kültür üretimine katkısı bulunmaktadır.

Bu bağlamda Shankar’ın (2000: 28, 37), popüler müzik ile ilgili yaklaşımları sınıflandırdığı tablo, halkın önceden belirlenmiş mesajları kabul eden, bütünüyle edilgen bir kitle olmadığını; aksine, mesaj yaratımında kültür endüstrileriyle müşterek çalışan, aktif bir kitle haline geldiğini ileri sürmektedir (Tablo 1).

Bu tabloda aşağı doğru inildikçe, üzerinde durulması gereken soru, “Müzik endüstrisi halka ne yapıyor?” dan, “Müzik halka ne yapıyor?” ve “Halk müzikle ne yapıyor?”a dönüşmüştür (Shankar 2000: 28). Shankar’ın burada altını çizmek istediği esas nokta, Covala’nın (1996: 18-19) da iddia ettiği gibi, postmodern kültürel değerlerle birlikte toplumsalın parçalanması, bireylerin, kendi varoluş biçimlerini kanıtlama güdüsüyle çeşitli kolektif sınırlamalardan sıyrılarak kendi kişisel eylemlerini uygulamasıdır. Bu anlamda müzik, çoğunluk için kendi bireysel kimliklerini inşa etmede büyük rol oynamaktadır. Ancak daha önce de değinildiği gibi, bireysel kimlik denilen bir olgunun geçerli kılınabilmesi için sosyal etkileşim gerekmektedir. Bu anlamda, bireyin toplumdaki soyutlanması düşünülemez. Lull (2000b: 11), “...sosyal ve kültürel anlamlandırmalardan oluşan ve diğer iletişim biçimlerine benzemeyen bir harmanlama” olarak tanımladığı müziğin, “...yaşamdaki tehlikeli duygusal gidip-gelmeleri, zayıflıkları, yenilgileri, kutlamaları ve çatışmaları, özel olarak yaşanabilen ya da diğer insanlarla paylaşılabilen hipnotik ve reaktif tempolar”a dönüştürdüğünü ve böylece hem üreticilerine, hem de tüketicilerine “aykırı deneyimler” yaşattığını söylemektedir.

Tablo 1. Popüler Müziğe Yönelik Kuramsal Bakış Açıları ve Bunların Odaklandığı Kavramlar

Kuramsal Bakış Açısı	Kavramlar
Politik Ekonomi Kuramı	Odak noktası: Hiyerarşik ilişkiler İdeoloji Kültürel/Sembolik Kapital
Gramsci'nin Yeni Hegemonya Kuramı	Odak Noktası: Organize edici ilişkiler İtaat uygulamaları
Müzikolojik Yaklaşımlar	Odak noktası: Harmoni, tonlama, ritim, ses rengi, işaretler, içerik, analiz
Alt-kültür Kuramı	Odak noktası: Muhafif uygulamalar Anlam yaratımı ve eğlence Aşağılama ve haz
Postmodern Kültürel Kuram	Odak noktası: Parçalanma Üretim ve tüketimin tersine dönmesi (Daimi bir kimlik arayışı)
Öz/Sosyal Kimlik Kuramı	Odak noktası: Toplumsal onaylama Gündelik yaşamı makul kılan sembolik yara- tıcılık (Grounded aesthetics) Bağlayıcı değer (Toplumsal bir bağ arayışı)

Kaynak: (Shankar 2000: 37)

Lull'ın "aykırı deneyimler" ifadesine uygun olarak Fiske, Shankar'ın (Tablo 1) daha çok politik ekonomi ve alt kültür kuramlarına istinaden, popüler kültür tartışmasını bir adım öteye taşıyarak popüler kültürün, sosyal bir mücadele alanı olduğunu, insanların, popü-

ler sembolik biçimleri tüketerek politik-ekonomik-kültürel “güç bloğu”ndan gelen “zulümcüler”e yönelik mücadeleleri kazanmak için sembolik bir güç uygulama şansı bulunduğunu iddia etmektedir (Aktaran Lull 2000a: 167-168). O halde Dunaway’ın (2000: 53) Amerikan müziğinde politik iletişimin etkinliğinden yola çıkarak “politik müzik” şeklinde nitelendirdiği müziğin içeriği, bu çalışma ile ilgili olan kısımları itibarıyla şöyle sıralanabilir:

- Sömürü ve baskıya karşı protesto ve yakınma
- Daha iyi bir yaşama, eşitlikçi bir topluma ulaşma arzusu
- Konusu mal-mülk sahipleri, kapitalistler, hükümetler ve politikacılar olan güncel hicivler
- Politik ve ahlaki idealler
- Halk mücadelesinin kutsanması

Böylece sokaktaki birey, “sermaye”, “ideoloji” ya da “ahlak” gibi terimlerin tam bir tanımını veremez ama bu kişi-üretici ya da tüketici bağlamında- sınıf bilincini yansıtan bir şarkıya başvurmakla, bu kavramlar üzerinde aslında pratik bir egemenliği olduğunu göstermektedir. Şimdi yüz yüze geldiğimiz gerçek, popüler müziğin, aslında alt işlerde çalışanlarla (yönetilenler), yönetenler arasında mevcut bir ayrımı ima ettiği. Dunaway’ın (2000: 54) belirttiği gibi, popüler müzik, sosyal problemleri duygusal ifadelerle betimleyerek taraftarlarını belli bir hareketin içine çekmekte, bir nevi dayanışma ruhu ve moral yaratmaktadır. “Taraftarlık” söz konusu olduğunda kişi, yaptığı müziksel seçimlerle, aslında belli bir eylem biçimini izlemeye karar vermekte, bu seçimler birey tarafından bilinçli olarak değerlendirilmektedir. Zorunlu ve yararlı olmadığını düşündüğü için, müziği boş zaman etkinliklerinin en üstünü sayan Aristo, Politika’da müzik eğitimi sorununu tartışırken yöneten ile yönetilenin aynı kültürel etkinliklerde bulunamayacağına dikkat çekerek şöyle demiştir:

“Tiyatroda iki tür seyirci vardır: Biri iyi eğitilmiş soylu baylardan oluşur; ötekiyse aşağı uğraşları olan kimseler, parayla çalışan işçiler gibi avam takımından. Bu ikinci sınıfın dinlenmesi için de yarışmalar ve gösteriler düzenlenmelidir. Fakat bunların zihinleri çarpılmış, doğa durumundan uzaklaşmış olduğu için, uyumlarında kuraldan sapmalar ve melodilerinin tonunda doğaya aykırı abartmalar vardır. Onun için tiyatro yöneticilerinin bu sınıf dinleyicilere çekici gelen müzik türünü kullanmalarına göz yummak gerekir” (Aktaran Oktay 1993: 14).

Aristo’nun yaklaşımı önemlidir ve dikkatimizi sınıflı toplumları anlamak için gerçekleştirilmesi zorunlu bazı kavramsal ayrımlara yöneltmektedir: Birincisi, yüksek kültür tüketicisi, Aristo tarafından, soylu ve iyi eğitilmiş olarak nitelendirilmiştir. Bu da temel olarak, müziksel seçimleri etkileyen olayların, bireyin toplumsal konumu ve entelektüel kapasitesi tarafından yönlendirildiği gerçeğinin kavranmasından ileri gelmektedir. İkincisi ise, Aristo, alt sınıf üyeleri için kolay anlaşılabilir, kavrama yönünden çaba sarf etmeyi gerektirmeyen türden bir müzik üretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aristo’nun, bu gerçeklik durumunu vurgularken, “göz yummak” ifadesini kullanması oldukça dikkat çeki-

cidir. Demek ki Aristo'ya göre, bu tür bir müzik öylesine katlanılmazdır ki, bunun üretimi ancak yüksek tolerans göstermekle sağlanabilir.

Müziği her şeyden önce uyum anlamında alan Ortaçağ düşüncüsü Boetius da, işitme duygusunu öbür duygulardan üstün tutmuş, duygu ve düşüncenin, işitme yoluyla ruha daha çabuk yayılıp ele geçireceğini ifade etmiştir. Müzik sanatına bir metafizikçi gözüyle bakan Boetius, müziğin Tanrı'ya kadar yükselme imkanı verdiğine, bunu yaparken de insan ruhunu çalkantılardan, kararsızlıklardan ve heyecanlardan uzak tuttuğuna inanmıştır (Timuçin 2000b: 411).

Burada ilginç bir ironi göze çarpmaktadır: Günümüz koşullarında üretilen popüler müzik, değil ruhu çalkantılardan uzaklaştırmak, ruha daha çabuk yayılıp ele geçirmekte, olağanüstü derin duygular uyandırmaktadır. Böylesi bir durum, bireylerin sevdikleri müzisyenle özdeşleşmelerinin, "...diğer kitle iletişim araçlarında boy gösteren figürlerle olan 'toplumsal etkilenmelerden'" (Lull 2000b: 37) daha farklı olduğuna ilişkin varsayıma inanmak yolunda hevesimizi artırmaktadır. Lull'ın, cinselliğin verdiği uyarım ile eş değerde tuttuğu müzik, "...'uç deneyimlere' zorlayabilen zihinsel ve fiziksel 'coşku' duygulanımlarını" (Lull 2000b: 37) açığa çıkartmaktadır. Bu konuda verilebilecek pek çok örnekten biri, Türkiye'de 60'lı yıllarda kültürel bir hareketliliğin yaşandığı dönemde ortaya çıkan ve muhtevasında politik bir potansiyeli barındıran arabesk müziktir. Ancak burada gelişim ve değişimin çok yoğun yaşandığı, popüler müziği doruğa çıkartan sürece değinmek, kültürel yozlaşmayı kavramak bakımından zorunludur. Bu aşamada modernliğin gereklerini dahi bütünüyle gerçekleştirememiş olan Türkiye'de, popüler müzik tercihlerinin, postmodern kültürel değerlerle-ya da Giddens'a (1998) göre, modernliğin sonuçlarının tecrübe edildiği bir düzenin değerleriyle- boy ölçüşmesinin sergilediği ironi de ortaya koyulacaktır.

2.4. Türkiye'de Modernleşme Hareketleri ve Popüler Müziği Zirveye Taşıyan Uygun Zemin

Türkiye'nin, aslında, Tanzimat hareketleriyle birlikte hız kazanan batılılaşma eğilimleri söz konusudur. Bu dönemin bütün sanat dallarında, hatta sosyal ve kültürel hayatın her boyutunda Avrupa etkisinin izleri görülmektedir. Bu bakımdan o dönemin sosyo-kültürel yapısını, Avrupa etkisi, çağdaşlaşma ve yabancılaşma terimleriyle tanımlamaya çalışmak yanlış olmaz.

Bu sürecin toplumsal boyuttaki etkileri öncelikle ve kısa sürede İstanbul'un yerleşim dokusunu değiştirmiş, İstanbul, özellikle de Pera (Beyoğlu) ve Boğaziçi kıyıları en revaçta yerler olarak tarihsel süreç içindeki yerini konumlandırmıştır. Paris modasının boy gösterdiği Pera'da dolaşmak, süslü, yaldızlı kayıklarla Boğaziçi'nde gezmek, donanma şenliklerine katılmak hayatın gayesi haline gelmiştir. Toplumu bu yeni hayat tarzına özendiren de, giydikleriyle, yaptıklarıyla minyatür bir Avrupa örneği sunan saray çevresi olmuştur.

Bu gelişmeler, bizi tarihsel boyutta yer alan batılılaşma çabalarına götürmekten çok, modernliğin içinde yatan kısır döngününün daha kapsamlı olarak anlaşılmasını öngörmektedir.

Bu tür bir bağlamda kullanıldığında kısır döngü terimi, tarihsel değişimle ilgili döngüsel bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir. Demek ki, yeni toplumsal hareketler, değişim alanları ve yeni siyasal gündemler, günümüzden yaklaşık 200 yıl öncesinde de benzer şekilde yaşanmış ve kısmen aynı eleştirilere maruz kalmıştır. Şöyle ki, o dönemde toplum yine yöneten (saray çevresi, yüksek devlet görevlileri, aydınlar ve basın) ve yönetilen (halk) şeklinde kategorize edilmiş, halk, egemen sınıfların yaşam biçimini model olarak benimsemiştir. Öte yandan, Tanzimat yıllarında geliştirilmeye çalışan sanat ve edebiyat anlayışında da tepki gören pek çok yan vardır. Sözelimi, geleneksel tiyatro, eski değerleri tekrarlayan ve sadece eğlendirmeye yönelik yanı sıra eleştirilmiştir. Çeviri ve uyarlamalarla batıya açılan sanat ve edebiyatın, kendi içindeki ikiliği, eski-yeni, Doğu-Batı çatışmasını sürdürmesi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimleri çatışmaya sürüklemiştir. Diğer taraftan şiir ise, bu çalışmada da yer alan ve bireyselliğin bir adım öne çıkışına işaret eden tartışmalara benzer olarak, bireyin yeniden doğuşunu müjdelemiştir. Tanpınar'ın deyişiyle, "Sanki zorlandığı kapıları kapalı bulan insan kendi içinde değişimin imkanlarını aramaktadır. Bu, ferdin doğuşudur" (Théma Larousse, cilt: 6, 1994). Son olarak, yine İstanbul, o dönemde toplumun her kesiminde ve kurumlarında görülen köklü değişimlerden nasibini almış, iki asır önce de batılılaşma çabasının odağı haline gelmiş kent özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

1950'ler Türkiye'sine bakıldığında, İstanbul'un yabancılaşma ve tanıdıklığın kesiştiği kent olarak coğrafi konumuna yeni bir boyut eklediği görülmektedir.

1950'de yeni kurulan Demokrat Partinin ezici çoğunlukla iktidara gelmesiyle yürürlüğe giren çok partili dönemde ülke, batıdaki konumunu objektif değerlendiremeyen bir politika sonucu krizin içine sürüklenmiş ve kalkınmayı, sanayileşme ve tarımda makineleşme ile gerçekleştirmek isteyen siyasi anlayış ile göç olayı başlamıştır. 1948'de ABD'nin uygulamaya soktuğu Marshall yardım Planı ile, Anadolu'da feodal yapının sürdüğü bir dönemde (traktör vs. araçların tarlaya girmesi ile on ırgatın dokuzunu işsiz bırakan) makineleşme sonucu göçün önü kesilemez olmuş (Gürel 2001: 134), Anadolu insanı, başta İstanbul olmak üzere istihdam olanaklarının fazla olduğuna inandığı büyük kentlere akın etmiştir. İnsanlara güzel yüzünü göstermeyen, aksine, kendine özgü aşığılama biçimiyle onları, dünyanın adaletsizliğine inanan, karamsar, aykırı bireyler haline getiren metropol, varoşlarında "azınlık psikolojisi kökenli bir dayanışma" (Gürel 2001: 135) nın çanak tuttuğu "yeni köylerin" (Gürel 2001: 135) oluşuma sahne olmuş, kırdan göçenler, ikamet ettikleri yeni köylerinde eski yaşamı olabildiğince aktarmak için hayvan ve sebze-meyve türlerini yetiştirmeye başlamışlardır. Bu ayrıntı şu açıdan önemlidir: Göçen halkın çoğu, kendi tanıdık, ancak yapay çevresini kurmakla şehirli olamamıştır. Diğer taraftan kent yerlisinin de dışlayıcı tepkisi eklenince yabancılaşma, bütünleşememe sorunları şehir yaşamına adaptasyonu savaş haline getirmiştir. Giddens'in (1998: 135) tanıdıklığın verdiği güven hissi ile ilgili ifadesi, yukarıda sözü edilen gerçeğe ışık tutmaktadır: "...tanıdık olanın güvencesi, rahat ve yakın olanın aslında uzak olayların bir gösterimi olduğunun ve yerel çevre içinde organik bir gelişim oluşturmaktan çok, 'bu çevrenin içine yerleştirilmiş' bulunduğu anlaşılmasıyla birleştirilir".

Böylelikle, göç eden halkın, kendilerine has tasarımlarla geliştirdiği ortamlar, aslında hiçbir açıdan "rahat ve yakın" değildir; çoğu kez nereye ait olduğunu bilmemenin verdi-

ği ezikliği körükleyici, ancak öte yandan umutlu bir beklentiyle doludur. Varoş sakinlerinin, kendi alanlarında doğal ve doğayı simgeleyen yeşillikler yetiştirmesi, gecekondu- larını bataklık, çöplük gibi yerler başta olmak üzere, gelişigüzel ve gözden irak arazilere inşa etmeleriyle-yaşa dışı bir eylemde bulduklarının farkında olarak- ilginç bir ironi sergilemektedir. Dolayısıyla, şehrin asil üyesi değil de ikinci sınıf vatandaş konumunda kalan bu kitlelerin, hiçbir zaman kendilerini tümüyle güven içinde duyumsama olanağı olmayacaktır.

Göçen halkın ezikliğini Bauman (2000: 102), aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir. Aslında Bauman, modernliğin kurbanları olarak gördüğü göçebelerden, bunların gelir-geçer yaşam biçimlerinden bahsetmektedir. Ancak konumuzla yakından benzerlik taşıdığı için buraya aktarmak faydalı olacaktır:

“Nereye gelirlerse gelsinler ve nerede kalmak isterlerse istesinler göçebeler kendilerini her yerde türedi (parvenu) hissederler. Türedi, *arriviste*; yani, zaten *mekanda* olan fakat *mekandan* olmayan birisi, buraya yerleşmeyi çok isteyen fakat oturma izni olmayan sakin. Eski sakinlere, unutmak istedikleri geçmişi ve kaçmak istedikleri geleceği hatırlatan bir kişi”.

Bauman'ın, göç eden halkın belli bir alanda yerleşebilmek için resmi izin almasını gerektiren ve böylece yerleşim faaliyetini zora koşmayı amaçlayan, “oturma izni olmayan sakin” mecazı, bu halka yönelik ikinci sınıf vatandaş nitelemesinin açtığı yaraya parmak basmaktadır. Bu gözle bakıldığında sanayileşme gerçekten de, daha önce değinildiği gibi, “birikerek çoğalan” ve “aleyhe dönen sonuçlar” üretmiştir. Dolayısıyla Shankar'ın (2000: 37), Postmodern Kültürel Kuram ve Öz/Sosyal Kimlik Kuramı olarak öne sürdüğü bakış açılarındaki kimlik ve toplumsal bir bağ arayışı gerçeği bir kez daha karşımıza çıkmaktadır (Tablo 1). Türkiye bağlamında, kalkınma, sanayileşme ile tam manasıyla gerçekleştirilemezken postmodern kuramdan bahsetmek oldukça şaşırtıcı bir perspektif oluşturmaktadır. Ancak 1960'lar ve 70'ler düşünüldüğünde, yukarıda söz edilen arayış gerçeğini, o dönemin ya da o dönemi anlatan, başta müzik ve sinema filmi gibi kültürel nesnelere görmek mümkündür.

Sözgelimi, 1960'lar ve 70'ler diye bahsedilen dönem, Türkiye'de arabesk müziğin yabancılaşma içindeki insan ile hakim sınıflar arasındaki mesafeyi azaltmak şeklinde işlevini konumlandırmaya başladığı dönemdir. Klişeleşmiş adlarıyla “gecekondu ve varoş müziği”, “minibüs müziği”, “bunalım müzik”, yani arabesk, bir tür olarak yoksulluğun ve/veya ezikliğin sesi, tutunacak bir dal olmuştur. Özellikle de Orhan Gencebay gibi bu hayatın içinden olmayan birinin, yoksulluğun sesini dile getirmesi, yalnız alt sınıfın değil, orta sınıf kentlilerin de dikkatini uyandırmıştır (Kozanoğlu 1993: 39-40). Özbek'in (2002: 210-211), Orhan Gencebay arabeski için, “...kentsel baskılar karmaşası içinde varkalabilmenin buluşu ve ifadesi” ve “...’hem direnme ama aynı zamanda kabullenme’ öğeleri taşıyan....popüler kültür” yakıştırması, gelenekselden kopmak üzere olan, öte yandan kent yaşamına da kendini bırakamayan insanların varoluş biçimini aktarmaktadır.

Gencebay, böylece, bir yandan bu kitlelerin, içinde buldukları sisteme yönelik güven- siz tutumlarına ortak olurken, bir yandan da yarınlardan söz ederek onların geleceğe ilişkin düşlerine katılan bir ikon haline gelmiştir (Güngör 1993: 92).

Ülke içinde bu tür çelişkiler yaşanırken, batı etkisi -Kongar'ın (1997: 116) yetkin nitelemesiyle, "Türk-İslam geçmişi üzerine yapılan Batı uygarlığı aşısı"- daha da fazla hissedilmeye başlanmıştır. Bilhassa özenti yoluyla topluma aktarılan batılı kültür ürünleri, istihdam nedeniyle dış göç olayına katılanların ülkeye taşıdıkları alışkanlık ve değerler ve teknolojiyle birlikte gelen batı etkisi, eldekine bir de "batı aktarması kültürel ürünler" (Güngör 1993: 100) ekleyerek kültürümüzün "kozmpolitleşmesine" (Güngör 1993: 100) sebep olmuştur. Ancak bu ürünler, batının alt ve orta toplumsal sınıfına hitap eden, basit ve niteliksiz olarak tabir edilen ürünlerdir. Bundan arabeske düşen pay ise, batının popüler müzik ürünlerinden olan caz ve rock müzikten alıntılar yapması olmuştur. Bağlamanın yanında piyanonun da ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanması buna örnek olarak verilebilir (Güngör 1993: 100). İşte modernlik-postmodernlik tartışması, aslında bu noktada ivme kazanmaktadır. "Yeni"nin ışığında "eski"nin sürekli olarak düzenlenmesine dayanan ve postmodern dönemin -Giddens'a (1998: 131) göre, modernliğin sonuçlarının eskisinden daha çok "radikalleştiği ve evrenselleştiği" bir dönemin- belirgin karakteristiği olarak varsayılan Giddens'ın "düşünümsellik" kavramı, özünde gelişigüzel ve dağınık bir hareketi barındırmaktadır. Aynı geleneksel-modern diyalektiğinde olduğu gibi geçmiş, "geri" ve "yoz" olarak görüldüğünden dolayı yüzler, geleceğin ilerici doğasına çevrilmiştir; öte yandan, eskinin yitip yeninin ortaya çıkmasıyla vaat edilen değişimin gerçekleştiği pek söylenemez. Bu durumda uzamsal ve zamansal (coğrafi ve tarihi) boyutlar arasındaki ilintinin ele alınması kaçınılmazdır. Böylesi bir genel çerçeve içinde bakıldığında, enstrümantal açıdan, bağlamanın yanında piyanonun da kullanıldığı arabesk müzik örneğinde olduğu gibi, uzam ve zaman "...muntazam ve aslen farklılaşmış bir yapıdan yoksun" (Bauman 2000: 134) görünmektedir. Bu yapıyı bir tür "hareketli durgunluk hali" şeklinde niteleyen Bauman'a göre, bu geriye-ileriyle gidiş-geliş durumunu bir mantığa dayatmanın imkanı yoktur ve bu "parçalı değişimler" bir araya gelerek tam bir akım oluşturamazlar (Bauman 2000: 134); böyle olunca da popüler kültür üretimi bağlamında öncü bir güçten bahsedilemez. Giddens'ın (1998: 42), en modern toplumlarda bile kendini gösteren gelenekseli, "iğreti giysiler içinde bir gelenek" olarak betimleyişi gibi, öncü güç anlamını taşıyan "avangard" kavramını sanatsal bağlamda irdeleyen Bauman (2000: 141, 144) da günümüz sanat eserlerine verilen değer, imgenin ya da sesin işitilme gücüyle değil, reproduksiyon ve kopyalama makinelerinin verimliliğiyle ilişkili olduğuna inanarak yeni yaratıların, "...eskiden kalmış olanları avlayarak onların yerlerine geçmek için değil, artık önüne gelenin katıldığı sanat sahnesinde kendilerinin de ayak basabileceği bir yer bularak ötekilerin arasına karışmak için" yapıldığını söylemektedir. Bauman'ın yerinde tespiti, yeterli teknolojik donanıma sahip olan bir kimsenin, kolaylıkla, kendi zevkini ispat ederek yeni bir ürün yaratabileceğini ve en önemlisi de, her geçen gün hayran kitlesini artırabileceğini gözler önüne sermektir. Bu durumda şu manzara ortaya çıkmaktadır: Alıcı kitlenin dikkatini çekmek, "maksimum etki" (Bauman 2000: 141) yaratma amacı güden tüm kültürel tarz ve türlerin birincil prensibi haline gelmiştir. Nitekim Türkiye'de dışa bağımlı kapitalizmin tırmandığı yıllar olan 1970-90 arası ve sonrasında gelişen müzik endüstrisi, arabeski de kendi içinde türlere (folk arabesk, taverna, sanat müziği ağırlıklı arabesk ve oryantal arabesk) ayırırken, müzik bir eğlence endüstrisine dönüşmüş ve yozlaşma baş göstermiştir. Öte yandan, aynı dönemde bu türlerin asıl alıcı kitlesi konumundaki emekçi sınıf ve tabakalara, tüketim toplumu-

nun yaşam değerleri benimsetilmiştir (Oktay 1993: 89). Bu kitleler, reklam kampanyaları sayesinde muhtemelen hiç satın alamayacakları ürünlere karşı vazgeçilmez bir istek duymuş, tüketimin ne denli prestij sağlayıcı bir eylem olduğuna inanmışlardır. Tüketim dürtüsünün bunca başarısına rağmen alt gelir sınıfın, öncelikle yaşamsal değer taşıyan temel fizyolojik ihtiyaçların tatminine yönelmek zorunda kalışı, bu sınıfın insanlarını hayatın haksızlığına çözüm getirebilecek konular ile yapılan şarkılarda birleştirmiştir. Baudrillard (1997: 69), bu birleşmenin nedenini şöyle açıklamaktadır: “Toplumsal farklılaşma ve statü talebiyle harekete geçirilen ihtiyaçlar ve özelemler genellikle elde bulunan mallardan ve nesnel fırsatlardan daha hızlı gitmeye eğilimlidir”. Önceki sayfalarda sözü edilen, Bauman’ın, modernlik kavramını, “standartlar”, “ümit” ve “suçluluk” kavramlarıyla ilişkilendirdiği tanımına benzer olan yukarıdaki ifade, ucuz kasetlerle pazarlanıp satılan ve büyük miktarlarda üretilen popüler müziğin, alt sınıf insanın ihtiyaçlarına yönelik nasıl bir özendirici vazifesi gördüğüne açıklık getirmektedir. Endüstrileşme ve otomatikleşme süreçlerinin ürünü olan bu büyük ölçekli üretim, Stokes’un (1998: 29) da belirttiği gibi, mevcut popüler biçimleri “yeni kentli proletaryanın” tarzına uyumlu hale getirerek köylü-kentli göçmenleri farklı düzeylerde birbirine bağlamaktadır.

Bu bölümde şimdiye kadar söz edilen açıklamaların tümü, popüler müziğin sanat olup olmadığı sorusunu yanıtlamaktan çok, bu türün, batılılaşma hareketleriyle ilgili olarak nasıl kullanıldığına yöneliktir. Tanzimat’tan günümüze kadar olan süreçte üretilen ürünlerin kullanımı sonucu sosyo-kültürel yapının uğradığı değişimler ele alındığında, Bauman’ın postmodern kültürel bağlamda “hareketli durgunluk” adını verdiği geriye-ileriye gidiş-geliş durumuna bir kez daha atıfta bulunmak gerekmektedir. Her ne kadar Tanzimat dönemi kültürel ürünleri, bugünün popüler kültür kavramıyla aynı yapıyı taşımasa da, bölümün başında değinildiği gibi, tüm bu süreçteki yaratılar benzer eleştirilere maruz kalmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ise popüler kültürü, kitle kültürü olarak değerlendiren yaklaşım ölçüt alınarak, gündelik hayatın gerçeği popüler müziğin, “...duyusal zevk, fayda ve ahlaktan bağımsız” (Özbek 2002: 63) olarak yaratılan sanatla ilişkili yönlerine değinilecektir. Burada amaç, popüler müzik ürünlerini ya da üreticilerini karalamak değil, Konfüçyüsçü felsefenin özünü (ren ve yi) ve Konfüçyüs’ün, üretilen müzik ile toplumsal refahı ilişkilendirdiği söylemini göz önünde bulundurarak günümüz popüler müzik ürünlerinin, Konfüçyüsçü anlayışa göre gösterdiği farklılık ve benzerlikleri ortaya koymak olacaktır.

3. POPÜLER MÜZİK VE SANAT İKİLEMİ: SANATA YÖNELİK DEĞİŞEN BAKIŞ AÇILARI

Gündelik yaşamın kültürü olarak ele alınan ve melodileri, ritmi ve sözleriyle “sıradan” insanların beğenilerine göre sürekli yeniden oluşturularak “Belirli bir yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesinin önkoşullarını sağlayan” (Oktay 1993: 17) popüler kültür, değerlendirilmesi estetik ölçütlere dayanan yüksek kültür ile sanatsal açıdan boy ölçüşebilir mi?

Bu safha, sanatsal estetik ve ideoloji kavramlarının irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. Böyle bir sorgulamaya giriş olarak Konfüçyüs’ün, kişisel ve kamusal alandaki etik so-

runlara ilişkin felsefesine tekrar parmak basabiliriz. Konfüçyüs'e göre entelektüel ve siyasi liderleri tanımlayan başlıca nitelik, güven verici olmalarıdır ve bu güven verme hali insani, adil, saygılı ve bilgece bir tavırla işine bağlı olmaktan geçmektedir. Liderler bu niteliklere bağlı oldukları ölçüde yönettikleri kişilerin güvenlerini kazanabilirler. Bu bağlam çerçevesinde, bilhassa ideolojik boyut sorgulanırken değinilecek olan popüler müziğin bir mücadele alanı olarak biçimlenişi, güven verici bir yönetim anlayışından yoksunluk sebebiyle politik anlamda Konfüçyüsçü felsefe ile büyük oranda tutarsızlık yaşarken, kültürel anlamda Konfüçyüs'ün, bu çalışmanın altyapısını hazırlayan söylemiyle paralellik sergilemektedir.

3.1. Popüler Müziğin Estetik Öge Bakımından Sorgulanması

Bazı aptallar var.

Bir ressama:

- Atölyeniz çok güzel..

Bir müzikçiye:

- Piyanonuz çok güzel..

Bir yazara:

-Kitabınızın baskısı çok güzel..

... Dediklerini ve onları böylelikle yerdiklerini söylüyorlar...

Sanki evin, çalgının, baskının iyisinden anlıyorlarmış gibi...

Özdemir Asaf

Yuvarlağın Köşeleri adlı kitabından (s. 92)

Estetik, sanatı, güzelin sergilendiği bir alan saymaktadır. Her sanat, güzeli oluştururken kendi olanaklarını, kendi yöntemlerini kullanır: kimi ritimle, kimi sözcüklerle oynar, kimi boyaları karıştırır. Amaç, şu ya da bu biçimde güzeli yaratmaktır.

Estetiğin, güzelin bilimi olarak ele alınması, 19. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Estetiği özerk bir alan, bir nitelikler bilimi olarak gören ilk kişi olan Baumgarten (1714-1762), "Mantığın küçük kız kardeşi" şeklinde nitelediği estetiğin misyonunun, güzelin yasalarını ortaya koymak, güzelin ne olup olmadığını belirlemekten ibaret olduğunu söylemektedir (Timuçin 2000c: 135). Çağdaş estetiğe en büyük atılımı kazandıran kişi olarak da, Gotthold Ephraim Lessing'in (1729-1781) adı geçmektedir. Baumgarten ve Lessing ile birlikte estetik, güzelin asıl kaynağı olan sanat yapıtlarına yönelmiştir.

Baumgarten ve Lessing'in çağdaş estetik anlayışı dahilinde öne sürdüğü, "güzel" in kriterlerini saptama zorunluluğu ve bu bağlamda sanat yapıtlarına yönelmeleri ile ilgili olarak Geiger, *Estetik Anlayış*'da, sanat yapıtı karşısındaki yanlış tutumları, yanlış estetik görüşleri çözümleyerek bizi estetik yaşam açısından önem teşkil eden iki yeni kavramla tanıştırmaktadır.

Geiger'in (1985: 32-35) "içe ve dışa yönelik yoğunlaşma"sının özellikleri şöyle sıralanabilir.

1. İçe yönelik yoğunlaşmanın en tipik örneği duygusallıktır. Sanat yapıtı görülür, ama ona içten bakılmaz. Ya da duyulur, ama içten dinlenilmez. Yoğunlaşma, görüntü/ses yönünde değildir, onun uyandırdığı duygular yaşanır. Diğer bir ifade ile, içe yönelik yoğunlaşma için sanat yapıtı, bir zevk uyarıcısı olmaktan ibarettir. Kişi coşar, kendinden geçer, hüzünlenir, gözyaşlarına boğulur. Geiger, bu anlamda, zamanın ünlü sahne oyuncusu Garrick'in girdiği bir bahsi örnek vermektedir. Buna göre Garrick, bir bahse girmiş ve dinleyicilerine şiir yerine "a b c"yi okuyacağını, onların da bu ayrımı fark etmeden kendilerini kaptırıp gideceklerini söylemiş ve bahsi de kazanmıştır. Garrick'in titrek sesi, dinleyicilerin gözyaşlarına boğulmasına yetmiştir (Geiger 1985: 33).
2. Dışa yönelik yoğunlaşmada ise dikkat, sanat yapıtının kendisine yönelir, bütün ayrıntılar keşfedilmeye çalışılır. İlgi yapıta (örneğin bir şiirin sözcüklerinin az ya da çok yerinde kullanılmasına, bir tabloda, çarşıya gerilen İsa'nın kolunun az ya da çok kalkmasına, vs.) odaklanmıştır. Yapıttaki ayrıntılar dışa yönelik durumu değiştirmeden duyguları etkiler.

Bu noktada Geiger, içe ve dışa yönelik yoğunlaşmanın, estetik bakımdan değerlerini sorgulamaktadır. Kendisine göre estetik olan, dışa yönelik yoğunlaşmadır. Çünkü sanatı dışa yönelik bir yoğunlaşma ile yaşayan kişi için yapıttaki her detay ayrı bir önem kazanmakta, kişi kendisini duyguların yoğunluğuna salıvermemektedir. Bu mantığa göre sanatın, yalnızca duyguları harekete geçiren bir şey olamayacağı apaçık ortadadır. Eğer olsaydı, kişiye zevk veren iki nesne olarak çikolata ve sigaranın da sanat diye nitelendirilmesi gerekirdi.

Öte yandan Geiger (1985: 35), sanat yapıtı karşısında içe yönelik yoğunlaşma yaşayan, yani estetik değerden uzaklaşan kimselerin, "amatör" olduğunu ve kendilerini, tüm sanat dalları arasında en çok müzikte belli ettiklerini savunmuştur. Buna göre, "Müzik onlar için bir kendini kaybetme aracı, bir afyondur. Sanat yapıtının kendisi, onun yapısı, temadaki değişimler, harmoninin kuruluşu, onlar için hiç bir anlam taşımaz".

Nitekim 20. Yüzyılın ikinci yarısı ve bunu takip eden -her ne kadar başında da olsak- 21. Yüzyıl müziğinin sanat eğilimi, daha çok içe yönelik bir yoğunlaşma duyarlılığına açıktır. Müziği dinlemek ve onu anlamak özel bir çaba gerektirmez. Oysa estetik kavramı söz konusu olduğunda sanatsal yaratıyla olan ilişkimiz bir düşündürme-aydınlatma ilişkisine dönüşmektedir. Estetik nesne, bir yandan insanı düşünmeye yöneltirken öte yandan "...anlaşılmayı bekleyen, ayrıştırılmayı bekleyen, bilincimizle aydınlatılması gereken bir bütünlük" (Timuçin 2000c: 161) sergilemektedir.

Çalışmanın ilerideki safhasında Konfüçyüs'ün "Bir insan topluluğunun nasıl yönetildiğini anlamak isterseniz onun müziğine bakın" ifadesinden yola çıkarak ele alınacak olan popüler müzik örneği (Mahsun Kırmızıgül'den "Ülkem Ağlar"), gündelik dilin sanatsal anlatımla çelişkisine dair savı doğrulayabilecek niteliktedir. Baudrillard'ın (1997: 140-141) "Ne sanat gündeliğinin içinde doğrulayabilir...ne de sanat olduğu haliyle gündeliği kavrayabilir...Kısacası gündeliğinin, sıradanın özü ve dolayısıyla gündeliğinin sanatı yoktur" deyişine karşıt bu şarkı sözlerinin çoğunda, gündelik yaşamın ezik, adaletsiz, isyankar yönüne işaret eden anlamlar vardır. Hatta bu tür şarkıcılarla kurulan duygusal ilişki, beste

ve sözlerinin hemen hepsinde ağırlıklı olarak eğlenceyi, coşkuyu yansıtan (“Kız hepsi senin mi?”, “Oynama şıkıdım şıkıdım”, “Hüp diye içine çek beni”, “İşte kuzu kuzu geldim”) Tarkan gibi pop-starlarıyla kurulan ilişkiden daha yoğun bir anlam ifade etmektedir. Gerek Tarkan, gerek Kırmızıgül ya da diğerleri, içe yönelik yoğunlaşma açısından homojen bir yapıya sahipse de, duygusal derinlik yönünden heterojendirler. İç huzursuzluk yaşayan, umutsuz kitleler, tercihlerini sosyal gerçekliği açıklayan, kendi hislerine tercüman olandan yana kullanacakları için bu kitlelerin, Tarkan’ı sığmacak bir dal ya da yaslanacak bir omuz olarak anlamlandırması mümkün görünmemektedir.

Frankfurt Okulu, ya da Eleştirel Kuram diye bilinen geleneğin en önemli düşünürlerinden Teodor W. Adorno (1903-1969) için sanat, toplumsal gerçekliği açıklayan, onu yansıtan bir eylem değil, aksine toplumsal gerçeklik için örnek teşkil eden bir rehberdir. Adorno’ya göre sanatın toplumsal gerçekliğin dışında bulunmasının nedeni, sanatın bir “görünüş” olmasından dolayıdır. Bir gerçeklik olarak toplum, içinde çarpıklıkları, çatışmaları, yanlışlıkları barındırır. Oysa, “Sanat, insanlığın bugünkü toplumun ötesindeki ‘diğer’ toplum için duyduğu özlemin varlığını koruyabileceği son sığınaktır”; Sanat, Stendhal’in deyişiyle, “Bir mutluluk vaadi”ni (“une promesse de bonheur”) içinde barındırdığı için sanattır (Dellaloğlu 1995: 47). Bu görüş, Konfüçyüs’ün sanat anlayışıyla da bağdaşmaktadır.

Benzer şekilde Dufrenne, estetik nesnenin, mutlulukla yaratılması ya da yorumlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Buna göre, estetik nesnenin, başarısızlığı anlatırken başarısızlığa düşmesi doğru olmaz; mutluluk sanatçının ruhunda değilse bile bedeninde bulunmalıdır (Timuçin 2000b: 19).

Sanatın, insanlığın mutluluğa doğru ilerlemesi için kaçınılmaz bir eylem olduğunu savunan bir başka kişi de çağdaş Rus edebiyatının büyüklerinden Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910)dur. Estetik kavramını, Sanat Nedir adlı yapıtında açıklamaya çalışan Tolstoy’a göre, estetiğin tek ölçütü güzellik olamaz. Tolstoy için, sanatın insanlık için rol birinci derecede önemlidir. Sanat bir iletişim aracı olmalı, insan yaşamının gelişmesi için var edilmelidir (Timuçin 2001: 206-207). Tolstoy’un “yararcı-toplumcu” estetik tutumu, güzelin anlamını kavrayamamaya dayanan, yanılığlı bir tutum olmakla suçlansa da sanatı bir haz olarak değil, insanlar arası karşıtlığı önleyen bir birlik aracı olarak görmesi, komumuz açısından önem taşımaktadır.

Ahenk ve birliktelik yönünden Tolstoy’un fikirlerine yaklaşan İngiliz estetikçisi ve eleştirmeni John Ruskin (1819-1900) için ise estetikte toplumsal sorunlar birinci planda yer almalı, halk sevgisi, halk-sanatçı duygudaşlığı, sanatçının esin kaynağı olmalıdır. Ruskin’in estetiği, gizemciliği, doğalcılığı ve özellikle duygusalcılığı içermektedir. Ancak Ruskin’e göre, bu duygusal temel üzerinde “görme yetisi” (“theoria”), yani dikkatli bakabilme, görebilme gücü bulunmaktadır. İşte estetiği, yani güzeli anlamak, ancak bu gözlemci yetisiyle mümkün olmaktadır (Timuçin 2001: 193). Öyleyse Ruskin’in estetiği, bir anlamda, hem içe, hem de dışa yönelik yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. Bu durumda Ruskin’in, sanat yapıtında toplumsal sorunları birinci planda tutma savı bile popüler müzik anlayışına ters düşmektedir. Ruskin’in estetik anlayışında, en azından, bireyi, sanat yapıtının kendisine götüreceği gözlem yetisi gerekli görülmektedir.

Bu noktada Bayer'in (Aktaran Timuçin 2000c: 26) popülerin, herkesin her gün görebildiği şeylerle bizi oyalamak isteyen yanını eleştirir nitelikteki 'İnsan iki kere görülemeyecek olanı sever' sözü, Adorno'nun, 1941'de yayımlanan "On Popular Music" adlı makalesinde, popüler müzik tüketiminin pasif ve sonsuz tekrür içinde olduğunu ve dünyayı nasıl olabileceği gibi değil, nasıl olduğu şeklinde ele aldığı ifade edişiyile (Storey 2000: 113) ilişkilendirilebilir. Böylece popüler müzik, kapitalist toplum bireyinin toplumsal sorunlardan kaçma ihtiyacına yanıt vermiş ve özgünü ortaya koymaktan uzak bir sığınak olarak kendisini konumlandırmıştır.

3.2. Popüler Müziğin İdeolojik Boyutu

Her sanat dalı gibi müziğin de bir "görünüş" olması gerektiğini ileri süren Adorno'ya göre her müzik, görünüş değil de gerçekliğin kendisi olunca artık ideoloji halini almaktadır (Dellaloğlu 1995: 70). İdeolojilerle toplumsal yaşam arasında varolan bağ konusunda Marx'ın yaptığı bir tanım, büyümesi yüksek oranda ekonomik etmenlerinin düzelmesine bağlı, az gelişmişlik özelliği gösteren ve özellikle Şubat 2001 krizinden sonra, nüfusun büyük çoğunluğunun, besin gereksinimini dahi zor karşılar hale geldiği ülke Türkiye'de daha fazla değer taşır olmuş, maddi etkinlik ve düşünce arasındaki bağlantı doğrudan ve kuvvetli bir raddeye ulaşmıştır.

Marx'ın ideoloji kuramı, "İnsanların inanç ve düşüncelerinin gündelik yaşam ve varoluşlarının maddi koşulları ile sistemli bir bağlantı içinde olduğunu" (Wolff 2000: 52) varsaymaktadır. Genel anlamıyla bu kuram, bireysel ve toplumsal tüm etkinliklerin iktisadi nedenlerle koşullandırıldığını vurgulamaktadır. Demek ki, Marx'çı bağlamda, iktisadi yaşam, toplumsal yaşamın temelinde yer almaktadır.

Benzer şekilde Gramsci'nin Yeni Hegemonya Kuramı da yöneten sınıfının, toplumun diğer kesimlerine empoze ettiği ideolojik ve kültürel kontrolü kastetmektedir. Tablo 1'de değinildiği gibi, hegemonya kavramı, McGregor'un (2000: 63) tabiriyle "organize edici bir prensip" veya dünya görüşü olarak tanımlanabilir. Bu öyle bir görüştür ki, hakim sınıflar kendi güçlerini, zenginliklerini, statülerini ebedileştirmeye, kendi bakış açılarını, kültürlerini, ahlak değerlerini topluma şırınga etmeye çalışırlar.

Dolayısıyla, Fiske'nin, popüler kültürü bir mücadele alanı olarak tanımlayışının ardında şu gerçek yatmaktadır: Fiske'ye göre bir metnin (müzik, film, roman, vs.) popüler kültür olarak nitelendirilebilmesi için, bu metin, içerisinde hem egemen güçleri, hem de bu güçlere karşı gelme, kaçınma ve sakınma imkanlarını barındırmalıdır. Popüler olmanın yolu, bu metnin, halkın ortak olan hislerine eğilmesinden, böylece mümkün olduğunca çok tüketiciye ulaşmasından geçmektedir. Kapitalist toplumlarda da halkın sahip olduğu egemen ideoloji, yenilmişlik ve boyun eğmedir (Alemdar ve Erdoğan 1994: 248-250). Böylece halk, kendi çaresizliğini, yenilmişliğini anlatan metinlerden garip bir zevk alır. Bundan alınan haz, duyulan tat, aslında hakim sınıflara yönelik başkaldırının sağladığı bir rahatlamamanın, deşarj gereksinimini tatmin etmenin verdiği geçici bir yanılsama, bir tür oyalanma biçimidir. Oktay (1993: 236), *Türkiye'de Popüler Kültür* adlı yapıtında Ünsal Oskay'ın şu ifadesine yer vermiştir:

“Sıradan insanlar, bir popüler müzik konserinde kraliyet ailesine fark atabilirler. Ama konser bittiğinde ya da konser salonunun dışına çıktığımızda, toplumsal hayatın diğer tüm alanlarında kimin kime kaç ‘fark atacağını’ unutmanın yaşatabileceği bir yanılsamadır bu. Gerçek hayata uyumlanmamızı kolaylaştıran bir yanılsamadır”.

İnsanlar, ne yaparlarsa yapsınlar, sosyal konum, mevki, mülkiyet gibi ayrımların yükünü daima sırtlarında taşımışlardır. Sahip olunan ev, araba, giyim tarzı, ulaşılmak istenen mevki gibi unsurların hepsi, sınıflar arası mesafeler yaratmak için ve hatta bu mesafeleri açmak için vardır. Toplumsal yaşamın hiyerarşik düzeni, örneğin alt işlerde çalışan bir işçinin, yöneticisinin seviyesine çıkmasını ve tabii, yöneticinin de, işçinin seviyesine inmesini çoğunlukla engellemektedir. İşte popüler kültür ürünlerinin, geçici de olsa mümkün kıldığı deşarj anı, hiç kimsenin bir değerinden üstün olmadığı, aradaki mesafelerin yerle bir edildiği andır. Canetti (1998: 18), bu anı, “Herkesin farklılıklarından kurtulduğu ve kendilerini diğerleriyle eşit hissettiği an” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, kendilerini diğerleriyle eşit hissedenler, kolektiflik ve dayanışma duygusunun hakim olduğu, bir nevi isyankar niteliği taşıyan halktır ve bu dayanışma, beraberinde iki duyguyu getirmektedir: Bunlardan biri “birisine birlikte”, diğeri de “birisine karşı” olma duygusudur ve bu muhaliflik duygusu, popüler kültüre dönüştürülmüş bir metnin en ayırt edici özelliklerinden bir tanesidir (Fiske 1999: 36).

Geiger (1985), bizleri “içe ve dışı yönelik yoğunlaşma” adlı iki yeni kavramla tanıştırdığı Estetik Anlayış’da, içe yönelik yoğunlaşan, yani dünya karşısında duygusal olan, “birisine birlikte” ya da “birisine karşı” olarak duygularını salıveren kimselerin, tamamen kendilerine dönük, kendileriyle dolu olarak yaşayan kişiler olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, bu insanların tepkileri, kendi duygularına o kadar bağlıdır ki, bunlar, hislerini, düşünce biçimlerini dile getiren her türlü metne rahatlıkla kendilerini bırakıverirler. Bu, beraberinde hem “güçlü bir boşalma isteği”, hem de “kendi içine kapalı bir iç yoğunlaşmayı” getirmektedir (Geiger 1985: 42). Başka bir deyişle, herhangi bir şarkıyla coşmasının gerçek nedeni, kendi yaşamından kesitler görmek olan kimseler, bu şarkıyı dinlediklerinde aslında hakim sınıflara karşı tahrik edilmeyi, böylece iç yoğunlaşma ile tadılmaya layık şeyleri (öfke, eşitlik, avuntu, oyalanma, vs.) - bir nevi deşarj - tatmayı amaçlamaktadırlar.

4. AĞLA SEVGİLİ YURDUM: SON EKONOMİK KRİZİN ARDINDAN KONFÜÇYÜS’ÜN SÖYLEMİ VE MODEL OLUŞTURAN BİR ÖRNEK - “ÜLKEM AĞLAR”

Bugün, sorunların kökeni, derinliği ve içeriği değişiklik gösterse de problemsiz hiç bir ülke yoktur. Az gelişmişlik sorununu yaşayan Türkiye, kabaca, enflasyon, işsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlik ile savaştaktadır. Bunlar, Türk insanı için her ne kadar alışılmış sorunlar olsa da, Şubat 2001’de yabancı paranın Türk Lirasına oranla yüzde 47 daha fazla değer kazanması, bu yarayı kronikleştirmiş, alt ve üst sınıf arasındaki gelir uçurumunun giderek açılmasıyla yaşam kalitesinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır.

Sınıf mücadelesini kapitalist düzen içindeki temel bölünmelerin kaynağı olarak gören Marx'a göre, kapitalizmin himayesindeki modern toplum, bireylerin hayatta kalmasını sağlama sorumluluğunun icrasında yetersiz kalmakta ve ahlaki standartlardan yoksun bulunmaktadır. Ahlaki standartlardan yoksunluk, Marx'ın kullandığı anlamda, Konfüçyüs'ün yi felsefesinin aksi bir anlam teşkil ederek, modern toplumun, insan hayatı için gerekli kaynakların adil dağıtımını sağlamadaki acizliğini vurgulamaktadır. Bu acizlik durumu da temel olarak, insanın yaratıcı gücünün "çarçur" (Bauman 2001: 108) edilmesiyle sonuçlanabilecek üretim tarzlarına işaret etmektedir. Marx'ın, yaratıcılığın "çarçur" edilmesiyle ilgili yaklaşımı önemlidir ve dikkatimizi önceki sayfalardan beri tartışılan popüler kültür ile estetik ölçütlere dayanan yüksek kültür ikilemine yöneltmektedir. Bu tür bir yaklaşımın gönderme yaptığı diğer bir nokta da, Geiger'in, yine önceki sayfalarda değinilen "içe yönelik yoğunlaşma" kavramıdır. İçe yönelik yoğunlaşan bireyin, yaratıcı bir zevk uyarıcısı olarak algılayıp kendisini duyguların yoğunluğuna bırakması eylemi, Marx'ın işaret ettiği, yaratıcılığın boşa harcanması eğilimi ile aynı kefeye konabilir. Çünkü hem üretici hem de tüketici açısından bu, yaşamın, Paul Valery'nin nitelendirmesiyle, bir "yoğun heyecanlar rejimi" (Aktaran Bauman 2001: 105) olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre günümüzün uygarlığı, "enerji ile sarhoş olmayı" cazip kılmaktadır. Enerji ile sarhoş olmak, "Yapılacak herhangi bir iş ya da varılacak herhangi bir hedef ile değil, hareket etme ve eylem yetisi ile sarhoş olmak" (Bauman 2001: 105) olarak açıklanabilir.

Bu açıklama, modernleşmenin, şimdiye kadar sözünü ettiğimiz çeşitli kuramsal boyutlarından her birinin arkasında yatan ve yaşamsal tatminin imkansızlığı olarak ifade edilebilen oldukça temel bir yönüne işaret etmektedir. Böylece yaşamın sonu gelmez istekler, ihtiyaçlar peşinde olduğu söylenebilir. Yaşam, bir nevi, insanoğlunun doyumsuzluklarıyla dopdolu bir süreç olduğundan dolayı uygarlığımız, daha çok "hoşnut olmanın imkansızlığı" (Bauman 2001: 105) ile ilgilidir. Televizyon olmadığı zamanlarda insanların radyoyla veya bir dost sohbetiyle hiç de şikayet etmeden yetinmesi, bugün ise yüzlerce TV kanalı arasında seçim yapmakta zorlanması, bu varsayım için verilebilecek en belirgin örneklerden bir tanesidir.

Öyleyse, Valery'nin "yoğun heyecanlar rejimi"nin hüküm sürdüğü günümüzde, gereksinimlerin tatmini imkansız olduğundan ve tatminin hiçbir derecesi kişiyi hoşnut kılmadığından dolayı mevcut yaşam tarzı, bu gereksinimleri doyuracağına, ürettiği kültürel nesnelere aracılığıyla değerini düşürüp alay etmektedir. Değerini düşürüp alay etmekten kasıt, az gelişmişlik sıfatını taşıyan kapitalist toplumlarca üretilen kültürel malların, bireyleri, "enerji ile sarhoş etme", yani mutluluğun, hazzın imkansızlığına inandırma özelliği taşımasıdır.

Bu noktada, her ne kadar ihtiyaç tatmininin imkansızlığı vurgulansa da, bireysel ve toplumsal yaşamı katlanılabilir kılmaya açısından önem verilmesi gereken bazı amaçlara değinmekte fayda vardır. Kotler ve arkadaşları (2000: 33), bu amaçları iki maddelik bir düzen halinde sıralamışlardır. Bunlar;

1. "Birey açısından, daha iyi sağlık koşulları, daha iyi eğitim, daha çok iş fırsatı, kültürel ve insani değerlere daha çok özen gösterme;
2. "Toplum açısından, sosyal kenetlenme, adalet, temiz bir çevre, güvenlik ve barıştır"

Modernliğin karakteri, yukarıdaki açıklamalar ile ilişkilendirildiğinde ortaya oldukça ironik bir tablo çıkmaktadır. Çünkü çağdaş dünyanın risk profili hakkında sadece Giddens'in (1998: 72-73, 122-125) üzerinde durduğu onlarca tehdit mevcuttur: Savaş, süper güçler arasındaki silahlanma yarışı, ekolojik kaygılar, engellenemeyen nüfus patlaması, ticari güçlerin ellerindeki büyük ekonomik güç nedeniyle siyasaları etkileme kapasitesi, işgücünün metalaşması herkes için cesaret kırıcı bir görünüm yaratmaktadır. Bu bağlamda modern, az gelişmiş toplum insanının, mutluluğun, hazzın olanaklılığına inanması zaten zor görünmektedir. Bu insanın, kendisini "enerji ile sarhoş ederek" popüler nesnelere körü körüne bağlanması şaşırtıcı değildir. Sonuçta ikonların anlam ve değerleri, bunların kendilerinden değil, bunları anlamlandıran insanların kişiliklerinden ve hatta toplumsal yaşamlarından kaynaklanmaktadır (Oskay 1993: 180). Öyleyse, Shankar'ın tablosunda (Tablo 1), aşağıya doğru inildikçe birey kavramının öne çıkışı ve bu kavramın toplumsallıktan soyutlanamayacağı ile ilgili saptama, Oskay'ın ifadesi ile de yakından bağlantılıdır.

Fishwick'in (Aktaran Oskay 1993: 183) günümüz popüler kültür ikonlarına getirdiği açıklık ise, bu ikonların, satın alma gücü daha düşük olan tabakalara hitap etmesinden dolayı ucuz olması, hem de günün birinde modası geçip kenara atıldığında üzüntü yaratmayacak kadar basit bir yapı sergilemesidir.

27 Ocak 2002 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yer alan "Bu da varoştaki gençlerin çılgılığı" başlıklı haber, hiç kuşkusuz, toplumsal konum ve bireysel seçimler arasındaki ilişkiyi net biçimde vurgulamaktadır.

Bu habere göre, hiçbir amacı bulunmadığını, nefes almasının yeterli olduğunu söyleyen Emre, devletin, milleti boğmaya çalıştığı inancını taşıyan Kadir, magazin programlarındaki gösterişli kıyafetlere, mekanlara özendiğini söyleyen ve ünlü bir ailenin kızı olmadığı için kadere lanet okuyan Fulya gibi nice genç, dinlediği müzik türü için "damardan" benzetmesini yapmakta, türünü de "klasik" olarak nitelendirmektedir. İşin ilginç yanı, bu "klasik" nitelendirmesinin, bir Mozart ya da Chopen senfonisini değil; Müslüm Gürses ya da Orhan Gencebay müziğini simgelemesidir (Milliyet, 27 Ocak 2002: 16). Diğer bir deyişle, "klasik" kavramı, bu gençlere ayrı bir anlam ifade etmektedir.

Öyleyse, Konfüçyüs'ün "Bir insan topluluğunun nasıl yönetildiğini anlamak isterseniz onun müziğine bakın" olarak ifade ettiği söylemi ile günümüz popüler müzik tüketimi arasındaki bağ, bireylerin toplumsal konumu ile ilgili bir gerçeği bir daha vurgulamaktadır. Bu gerçek, halkın mutluluğunu, refahını amaç edinecek bir yönetim olmadıkça, hatta standartlaşmadıkça, bu halkın, aslında kendi varoluş biçimlerini, çaresizliklerini anlatan müzik türünün müptelası olduğudur. Bu müzik türünün üst kültür özelliği göstermemesi; bilakis, sanatsal açıdan bakıldığında estetik öğelerden yoksun kalması -Marx'a göre yaratıcılığın "çarçur" edilmesi-, halka çekici gelmesinin en baş nedenidir. Çünkü böylece sıradan insanlar, herhangi bir bilgisizlik alanıyla karşılaşmayacak, kendi yaşamlarının fotoğrafını çeken bu ürünlerin yansıttığı anlamları çözme yolunda zorlanmayacaklardır. Yaşamını daim ettirmek için gerekli olan temel ihtiyaçların tatmini bile kimi zaman sorun olan modern, az gelişmiş ülke insanı, bu şarkılarda kendisini duyumsamaktadır.

İşte bu bağlamda Mahsun Kırmızıgül'ün “Ülkem Ağlar” adlı şarkısı, Türk insanının cefakarlığına ve toplumsal yapının hakseverlikten (yi'den) uzaklaşmasına dikkat çekmesinden dolayı tam bir model oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, büyük oranda şarkı sözleri üzerinde durulacak olmasının nedeni, “İnsanlar vurucu sözleri, yani kendilerine ya da kodu paylaştıkları kişilere özel anlamlar ifade eden sözleri hatırlar” (Lull 2000b: 36) varsayımının ve “...şarkı sözlerinin kaçınılmaz olarak besteci ve şarkıcının dünya görüşünü yansıttığı” (Lull 2001b: 52) gerçeğinin, çalışmanın içeriği bakımından ağır basmasıdır. Bu nedenle, şarkı sözlerinin, en az ritim ya da sound kadar etkiye sahip olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Ankara'da arabesk müzik üzerine yapılan bir araştırmada, dolmuş sürücülerinin, bu müziği çoğunlukla sözleri için dinlediği saptanmıştır (Güngör 1993: 166).

Lull (2000b: 36), sözlerin etkisini daha açık biçimde şöyle dile getirmektedir:

“Kişisel ilintiler taşıyan ya da eğlendirici yönü olan sözler müzik yoluyla iletil-
diğinde, bazen müziğin fiziksel ve duygusal çekiciliğinden de baskın çıkarak,
çoğu zaman dinleyicilerin odak noktası haline gelir. Müzik, sözü dinleyicinin
beyninin içine gönderen bir ritmik söz iletme aracı olarak görülebilir. Sözler
üzerinde yoğunlaşan dinleyici müziği özel şekillerde kullanabilir”

Bu bölümde, ayrıca, Kırmızıgül'ün kısa ancak çarpıcı portresi sunulacak ve “Ülkem Ağ-
lar” adlı şarkısı, bu çalışmanın ele aldığı temel analiz kavramları çerçevesinde, hem biçim
hem de içerik açısından yorumlanacaktır.

4.1. Mahsun Kırmızıgül ve Biçim Açısından “Ülkem Ağlar”

Mahsun Kırmızıgül, 15 kardeşin (14'ü annesinin önceki evliliklerindedir) sonuncusu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelir. Dünyaya insanlığın yayıldığı bölge olan Diyarbakır, Kırmızıgül'ün kendi sözleriyle, bir taraftan “Ziya Gökalplerin, Cahit Sıtkı Tarancıların, Ali Emrilerin, Süleyman Naziflerin, Ahmet Ariflerin ve şark bülbülü Celal Güzelsesle-
rin diyarı” (<http://mahsunkirmizigul.com>) olarak tanımlanırken, diğer taraftan da “... yıla-
lanlı, akrepli, çileli, kederli ve o kadar da gururlu” (<http://mahsunkirmizigul.com>) yönü-
ne dikkat çekilmiştir. İlin bu şekilde betimlenişi, Kırmızıgül'ün dünya görüşü ve müzik-
sel yapısı hakkında aslında bize ipucu vermektedir:

İlk olarak, Diyarbakır için sıralanan “çileli”, “kederli”, aynı zamanda da “gururlu” sıfat-
ları, sosyal ve ekonomik piramidin alt tabanını oluşturan, ezilmiş insanın karamsarlığı kadar bin bir umutla “adam gibi” bir yaşam hayalini tanımlar gibidir.

Ayrıca Kırmızıgül'ün, sözgelimi, Ziya Gökalp'in adını telaffuz etmiş olması, bu çalışma-
yı doğal olarak Gökalp'in “Türkçü Kültür Teorisi”ne yönlendirmiştir. Kültür ve medeni-
yeti iki ayrı kavram olarak ele alan Gökalp'in müzik felsefesi, ulusal kültürün öğelerinden
olan müziğin, biçimini medeniyetten, içeriğini ise kendi halkının motiflerinden alma-
sı gerektiğine dayanıyordu. Gökalp, yalnızca bir müziğin Türklerin gerçek ulusal müziği
olabileceğine ve buna da Türk halk müziğiyle batı müziği tekniklerinin birleşimi yoluyla
ulaşılacağına inanıyordu (Stokes 1998: 61).

Gökalp'in bu savından yola çıkanlar, batı müziği çalgılarını Türk halk müziğinin ezgisel yapısıyla sentezleyerek çoksesli ve çağdaş bir müzik yaratma yoluna gitmişlerse de ne halk müziğine, ne de batı müziğine tamamiyle hakim olamadıklarından dolayı müzik üretiminde bir boşluk yaşanmış, getirilen her çözüm yolu, sorun çözmekten çok yeni sorunlar eklemiş ve ne olduğu bütünüyle açıklanamayan karma biçimler ortaya çıkmıştır. Nitekim, doğuşunu büyük oranda kırsal kesimden kente göç nedeniyle yaşanan sosyo-ekonomik krize dayattığımız arabesk müzik de bu karma biçimlerden bir tanesidir.

Her ne kadar Gökalp'in Türk halk-batı müziği sentezine dayanan müzik felsefesi süreç içinde yanlış uygulamalara saptırıldıysa da, Kırmızıgül'ün "Ülkem Ağlar"ı beste yönünden incelendiğinde dikkati çeken belli başlı özellik, insanı içe yönelik yoğunlaştıran doğu ezgilerine batı çalgılarıyla (bas gitar, elektro akustik gitar, keman, viola, çello) eşlik eden karma bir düzen olmasıdır. Burada bir ironi göze çarpmaktadır: Gökalp, doğu ezgileri için, "...hastalıklı bir müzik ve rasyonel değil" (Aktaran Stokes 1998: 61) ifadesini kullanmıştır. Bu bağlamda Kırmızıgül, bir yandan Gökalp'in karma düzen felsefesine uyum sağlama çabasıdayken, diğer taraftan doğu müziğinin duyguları resmeden ve harekete geçiren "yüksek duygusal akımı" (Stokes 1998: 62)-şüphesiz, bu bize Geiger'in içe yönelik yoğunlaşmasını hatırlatmaktadır- nedeniyle Gökalp'in bu türe sıcak bakamayıp görmeyen gelmektedir.

Burada "görmezden gelmek" deyimini, Gökalp'in felsefesiyle çelişik bir müzikal sentezin doğurduğu sonuçları, bu çalışmanın bağlamında yalnızca Kırmızıgül'e yüklenmiş gibi algılanabilir. Ancak kasetçilik sektörü, söz yazarları, yönetmenler, aranjörler, kayıt stüdyoları gibi birbirini tamamlayan değişik birimlerden ibarettir. Müzik endüstrisinin bu karmaşık üretim yapısı Aranjör Turhan Yükseler tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"...bu işlerde kasetin arkasına bakarsanız tek bir imzadan çıkmıyor. Yönetmen tabir edilen bir kişi var. Bir de aranjör denen kişi. Çalışma şekli çok basit: O Arabesk parçasının bestecisi, yönetmene kasette parçasını veriyor. Yönetmen baştan aşağı notasını yazıyor.....İşte, aranağmesi, giriş bölümü, nakarat diye trafiği düzenliyor. Bu dünya müzik terminolojisinde 'İnüsön Nota' diye anılıyor. Altında ne armonisi vardır, ne de ritmi belirleyen bir şeyi vardır. Dümdüz, sadece notadır ya da solfejdir. Bu solfej notayı da yönetmen, aranjör denen kişiye verir. Çünkü, o yönetmenin polifoni hakkında, çokseslilik hakkında herhangi bir bilgisi, deneyimi, zevki yoktur. Bu konunun dışındadır.....Stüdyo aşamasında da zaten Arabesk parçaların ritimleri bellidir.....İşte ritim de belirlenip hemen orada tasarlanır. Biz de buna 'anında görüntü' deriz. Bu çok basit ve ucuz bir çalışmadır. Fakat, çok geniş kitlelere hitap eder. Bu ucuz çalışma büyük kazanç getirir.....Görünüşte kalabalık Doğu'nun senfonik müziği gibi bir şey çıkar" (Aktaran Ok 2001: 39-40).

Yükseler'in "Görünüşte kalabalık, Doğu'nun senfonik müziği gibi bir şey" tanımlamasına Moğollar grubunun Tonmaister-Basgitaristi Taner Öngür, "...müziğin altyapısı modernleşiyor" ve "...ister istemez kendiliğinden oluşuyor" ifadeleriyle yaklaşarak müzik piyasasındaki "endüstriyel katkı"yı şu sözlerle açıklamaktadır:

“...müzik stüdyolarında prodüksiyon yapılırken eskiden davulcu gelirdi, başçı gelirdi. Herkes canlı çalardı enstrümanlarını, ama şimdi bir bilgisayar var ve diğer enstrümanların sound’u bilgisayarda yapılıyor. Bu da Arabeskin sound’una bir şey katıyor. Modern bir efekt kazandırıyor. Bu bas ve davulun bilgisayarda kullanımı başladığı sırada bakıldı ki, bilgisayarda enteresan sound’lar var. Bunlar da girdiği zaman müziğin içine bir endüstriyel katkı da oldu. İşler daha ucuz mal oluyor, o zaman müzisyen çağırılmıyorsunuz. Evinde bilgisayarı olan bir keyboardçu altyapıları hazırlayıp disketiyle stüdyoya gelebiliyor.....O zaman müziğin altyapısı modernleşiyor. Böyle bir etki, ister istemez kendiliğinden oluşuyor” (Aktaran Ok 2001: 94).

Bu noktada, geçiş toplumlarında modernleşmenin belirgin karakteristiği olarak öne sürülen, gelenekselin yerini moderne bırakacağı savının tümüyle doğru olmadığını tekrar anımsamakta fayda vardır. Aydın Çubukçu’nun “Batı müziği kalıpları içinde modernize edilmiş halk türküleri” (Aktaran Ok 2001: 211) diye tabir ettiği bu karma biçim, daha çok Giddens’in (1998: 42) “iğreti giysiler içinde bir gelenek” tanımlamasıyla yakından ilişkilidir. Öte yandan Baudrillard’ın (1997: 141), kendini otomatikleşmeye adanmış, yaratıcı statüsü taşıyan kimseler için “yapmacık” ifadesini kullanımına da burada ayrıca yer vermek konumuz açısından önem teşkil etmektedir. Çünkü bu “yapmacık”lığın altında yatan, endüstriyel tekniklerin sürekli yeniden ürettiği tarzlar ve sanat bağlantısının çoğu zaman ayırt edici algılanmaktan uzak oluşudur.

Kıscacası belki de ancak şimdi, 21. yüzyılı tecrübe ettiğimiz şu günlerde, bu manzaranın ne kadar huzursuz edici olduğunu tam anlamıyla kavramış bulunuyoruz. Çünkü, gelenekselin “geçmiş”liği, modernin “gerilimli tecrübe”si ile birleştiği zaman, önceden yapılmış olanlarla, “yeni bilgilerin ışığında ilkeli bir şekilde savunulabilecekler” (Giddens 1998: 42)in çakışma tehlikesiyle daima karşı karşıya olması şaşırtıcı değildir. Giddens’in söz ettiği anlamda “ilkeli bir şekilde savunulabilecekler”, tüm bilgilerin karmaşık karakterini, “bilme”nin emin olmaktan uzak yapısını (Giddens 1998: 44) vurgulamaktadır. Bu durum, kültürel yaratılar ve yaşamın hem bireysel hem de toplumsal boyutu için eşit derecede geçerlidir. Bu aşamada, göç olgusu ve popüler kültür üretimi ile ilgili olarak daha önce yaptığımız açıklamaları anımsamak gerekmektedir. Modernlik koşullarında kitlelerin, kentteki yaşam ve kültürel yapının doğuracağı adaptasyon sorunlarını hiçe sayarak göç olayına katıldığı, müzik endüstrisinin de Öngür’ün “...müziğin altyapısı modernleşiyor” ve “...ister istemez kendiliğinden oluşuyor”, Yükseler’in ise “Bu çok basit ve ucuz bir çalışmadır. Fakat çok geniş kitlelere hitap eder” sözleriyle bağıntılı olarak öncü değerlerden yoksun çabalar içine girdiği önceden tartışılmıştı.

Bu bağlamda Kırmızıgül’ün Diyarbakır’dan, “Komşunun komşuyu tanımadığı, insanın insanı tanımadığı şehir” (<http://www.mahsunkirmizigul.com>) İstanbul’a yolculuğunu kendi sözleriyle aktaracak olursak:

“Başarmak ve hedefime ulaşmak için 1800 km. mesafe uzakta olan o koca şehre gitmeliydim, sürüyle soru vardı kafamda. Milyonlarca insanı içinde barındıran büyük şehirde kim bilir hayat ne kadar zor olmalıydı. Düşüncelerim ve umutlarım vardı ama yanında korkularım da vardı. Yaşamak ölümüne yaşamak hayatı, aşkı, hüznü, hasreti, gurbeti. Mücadelem 1984 yılında Eylül ayında İstanbul’a gelmemle başlamış oldu” (<http://www.mahsunkirmizigul.com>).

Göç öncesi mühendislik/doktorluk ya da sanatçılık gibi aslında mukayesesi söz konusu olmayan kutuplar arasında bir gel-git yaşayan Kırmızıgül, 1983-84 yıllarında yapılan Diyarbakır Karpuz Festivali ve Mersin Moda ve Tekstil Fuarı Ses Yarışmaları'nda birinci olunca bu işi yapmaya karar verir. 1984 yılında Diyarbakır'da yaptığı amatör kasetin, bir otobüs şoförü tarafından müzik endüstrisinin merkezi Unkapanı'nda yapımcı Mustafa Güneş'e dinletilmesi, Kırmızıgül'ün hayatında bir dönüm noktası olacaktır.

Kırmızıgül'ün kendi eliyle kaleme aldığı hikayesinin ilerleyen bölümlerinde "Komşunun komşuyu tanımadığı, insanın insanı tanımadığı şehir" İstanbul'dan "...hem ürkütücü, hem gizemli, hem de alabildiğine güzel" (<http://www.mahsunkirmizigul.com>) diye bahsedilmektedir. Metropol, gerçekten de güzel yüzünü göstermiştir Kırmızıgül'e.

Kırmızıgül, ilk albümünü -"12'den Vuracağım"- 1984 yılında çıkarır ve ardından yedi albüm daha gelir. 1989 yılında ise İTÜ Türk Müziği Devlet Konservatuvarı'nda müzik eğitimine başlayarak müzikal altyapısını ve bilgisini geliştirmeyi amaçlar. Ardından da sahne çalışmaları ve dizi çekimleri gelir. Bu özellikler Kırmızıgül'ün, modernleşme sürecinde kente göçenlerin umut ve arayışlarıyla bütünleşmesi için var olan bağlardır. Kendisi, "öteki"nin büyük kentlerdeki yükselişine simge olmuştur. Yine de uzaklığın ve "öteki"nin yol açtığı yalnızlığın etkisiyle hayatın, kendisi için hiç de kolay olmadığı, Kırmızıgül'ün İstanbul'a geldikten sonraki yaşamı için "...her günü ayrı, her anı ayrı bir hüznün ve mücadelelerle geçen sisli yıllar" (<http://www.mahsunkirmizigul.com>) demesinden anlaşılmaktadır. Muhtemelen, söz konusu İstanbul deneyimi, Kırmızıgül'ün "ilkeli bir şekilde savunabileceği" niteliğe bürünmüştür. Çünkü kendi müzikal yapısı çerçevesinde, şöhretinin dayandığı temel unsur, kendisine ilham verecek en uygun koşul olan geçmiş ve geçmişinin bugünü ile çelişen yanlarıdır. Stokes'un (1998: 229) da ifade ettiği gibi her şarkı, ilhamın geldiği koşulları kapsayan bir öyküye sahiptir. Daha genel bir ifade ile, "...her günü ayrı, her anı ayrı bir hüznün ve mücadelelerle geçen sisli yıllar", Kırmızıgül'ün şarkıları için gerekli unsurlardır. Dolayısıyla şöhretin bedeli, bu "sisli yıllar"ı "ilkeli bir şekilde savunmak" olacaktır. Böylesi bir bakış açısı, Kırmızıgül tarafından 1993 yılında alınan birtakım kararların, "sisli yıllar"ı katlanılabilir kılan, daha mutlu ve güvenli bir düzenin oluşumuna yol açacağına ilişkin varsayıma inanmak yolunda bizi zorlamaktadır. Bu kararları Kırmızıgül, kendi sözleriyle şöyle sıralamaktadır (<http://www.mahsunkirmizigul.com>):

- a. "Barış, dostluk, kardeşlik, sevgi teması işleyen eserler yapmak, birleştirici olmak, din, dil, mezhep, siyasi görüş ayrımı yapmamak
- b. "Çağa ve teknolojiye ayak uydurmak, yenilikçi olmak
- c. "Üreten, yöneten, aranje yapan bir müzisyen olmak
- d. "Müziğe yatırım yapmak
- e. "Topluma örnek sanatçı olmak
- f. "En az 2.5 veya 3 yılda bir albüm yapmak
- g. "Kadınlarla gündeme gelmemek
- h. "İlklere imza atmak
- i. "Ve en önemlisi insana değer vermek"

Bir arada ele alındığında, Kırmızıgül'ün bu prensipleri, sosyal sorunlarla ilintili şarkılarının “halk” arasında ne şekilde birlik, dayanışma ve moral yarattığını açıklayıcı niteliktedir. Genellikle gündelik dilin yalnlığına ve didaktik bir yapıya sahip olan, aynı zamanda kafiyeye kaygısından uzak serbest yapıdaki bu sözlerde insan, halk, dost gibi somut kavramların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu noktada “Ülkem Ağlar” haricinde birkaç örnek daha sunmak, Kırmızıgül'ün hakseverlikle ilişkili söz yapısını açıklamaya yardımcı olacaktır.

İnsan sevdiğini hiç üzmemeli
Üç beş günlük dünya bu kıymet bilmeli
Azrail tanımaz fakir zengin
Unutma kardeşim ölüm var ölüm
“Ölüm Var” - Söz ve Müzik: M. Kırmızıgül

Çok insan gördüm üstünde elbisesi yok
Çok elbise gördüm içinde insan yok
İnsanların dost veya düşman olduklarını
Nerden Bileceksin
İnsanların alnında kahpe mi yazılı ki insanların
Kahpe olduklarını bileceksin
“Şiir” - Söz ve Müzik: M. Kırmızıgül

Kırmızı akar kanımız
Hep aynıyız yok farkımız
İster bugün ister yarın
Dost olmak zorundayız
“Önce İnsanım” - Söz ve Müzik: M. Kırmızıgül

Bu çalışmanın başlığına adını taşıyan “Ülkem Ağlar”ı ele alacak olursak: Söz ve müziği kadar aranjörlüğü ve yönetmenliği de Kırmızıgül'ün kendisine ait “Ülkem ağlar”ın aynı adlı albümü şarkının değişik versiyonlarından oluşmakta olup, müziksel yapısındaki en belirleyici özellik, önce de değinildiği üzere, karma bir yapıya sahip olması ve beste düzeninin, sözlerin içeriğiyle belirlenmiş olmasıdır. Türk müziğinin ritim ve enstrümanları ile birlikte Batı müziği ritim ve enstrümanlarını kullanan, ritmi öne çıkaran ve yaylı çalgıların önem taşıdığı bir yapı sergilemektedir. Bilhassa yakınmaların, hicivlerin arttığı yerlerde Kırmızıgül'ün sesini yükseltip alçalttığı, ritmi yavaşlatıp hızlandırdığı, sesleri uzatıp kısalttığı görülmektedir. Ritim ve çalgılar, sözlerdeki duygu yüklü mesajların vurgusunu pekiştirir niteliktedir. Bu bağlamda ilk kıtası ve nakarat bölümüyle “Ülkem Ağlar”ı değerlendiresek:

Güzel ülkem olmuş rüşvet yatağı
Devletimi sarmış tuzak yumağı
Adam olan çalmaz yemez haramı
Bu nasıl adalet vay hakim baba

Ağlar ağlar ülkem ağlar
Ne hale düştük anamız ağlar

Şarkı tamamen haksızlık (yi'den yoksunluk) ve adalet temaları üzerine kurulmuştur ve yakınmaların yoğun olduğu sözler uzatılarak ("rüşvet yatağını", "bu nasıl adaleeeet", "ülkem ağlaaaar", "ne hale düştüüüük") duygusal içeriğin üzerine bastırılmaktadır. Acı ve sıkıntıyla yüklü bir içe yönelik yoğunlaşma yaşatan içeriğe rağmen şarkı, batı müziğine daha yakın tarzda söylendiğinden dolayı ritim hızlı ve sürükleyicidir. Karamsarlığın hakimiyeti ise, Kırmızıgül'ün hüznü yorumunda ve bağlamanın, keman, viola gibi yaylı çalgıların ve kaval gibi nefeslilerin çalınışlarında duyumsanmaktadır. Karma bir çalgı düzeninin hakim olduğu bu çelişki, Kırmızıgül'ün "Çağa ve teknolojiye ayak uyduran, yenilikçi" prensibiyle bağdaşsa da, söz konusu karmaşıklık, arabesk müzikte genel kullanım biçimi haline geldiğinden dolayı "İlklere imza atma" prensibi çelişkiye yol açmaktadır.

Bu analiz, daha önceki sayfalarda ele alınan öncülük tartışmasıyla doğrudan ilişkilendirilebilir ve modernliğin "radikalleşmesi"nin ne şekilde bir "hareketli durgunluk hali" sergilediği kolaylıkla görülebilir.

4.2. İçerik Açısından "Ülkem Ağlar"

Lewis (1992: 135), müziği tanımlarken bunun, sembolik bir iletişim olduğunu vurgulayarak şöyle demiştir: "Müzik, tüm zamanları ve yerleri, uzak duyguları, heyecanları, nerede, kimle olduğumuz ile ilgili anıları kolaylıkla hissettirebilir. Müzik, sosyal bir adaletsizliğe karşı sesimizi duyurmak için toplandığımız bir protesto gösterisi, bir haykırış da olabilir. Ayrıca müzik, kimliğin de bir göstergesidir. Müzik sayesinde herkese (ve kendimize), hangi kültürel gruba veya gruplara ait olduğumuzu gösterebiliriz".

Bu yorum, Türkiye'de modernleşme sürecinin en hızlı yaşandığı 1960'lı yılların ürünü olan arabesk müziğin, karamsarlık ve isyan üzerine kurulu yapısının ardındaki temel bir yönüne işaret etmektedir. Arabesk müzikte kimlik kavramı, bireyin kendi fiziksel ve sosyal çevresinde yapayalnız bırakılmasıyla sorgulanmış, bireyi birey yapan unsurlardan olan nereye ait olduğunu bilme duygusundan yoksunluk durumu, müziğin bütün yönlerini dramatik bir biçimde etkilemiştir. Müzik tüketiminin, bir çeşit kendini ifade etme biçimi olarak, içeriğinde muhalif duyguları barındırması, Shankar'ın (2000: 29) "grounded aesthetics" diye adlandırdığı, gündelik yaşamın daha katlanılır ve makul hale getirilmesi çabasıyla ilintilidir.

Bu bağlamda müziksel mesajların iki tür enformasyon içerdiği söylenebilir: Bunlardan birincisi, şarkıda verilmek istenen mesajın dille anlatılabilir yanı olan "anlamla ilgili enformasyon", ikincisi ise, alıcı kitlenin entelektüel kapasitesine ve müzik kültürüne uygun mesajlar içermeye zorunluluğunu varsayan "estetik enformasyon"dur (Güngör 1993: 175-176). Böylece, popüler müziğin sanatsal boyutunun ele alındığı bölümde vurgulandığı gibi, kapitalist düzenin elverdiği ölçüde modernleşmiş, yani geleneksel ile modern arasında bir geçiş dönemi yaşayan toplum insanının müziksel anlatıyı kavrayış biçimi, dışa yönelik yoğunlaşmanın gerekli kıldığı gözlem yetisinden yoksundur. Bu insan, yaşamsal deneyimlerini aşan, kendi dağarcığı dışında bulunan, özgün müzik mesajlarını kavrayamamakta, içe yönelik yoğunlaşma eğilimi göstermektedir. Müzik endüstrisinin, kitlenin talep ettiği vermesini ilke edinen üretim tarzı ile, topluma sanat altyapısı kazandırmayı

isteyen anlayışın çelişkisi bundan dolayıdır. Türkiye'deki arabesk şarkı içeriklerinin temel diyalektiği, besteci-aranjör Özkan Turgay tarafından şöyle açıklanmaktadır (Aktaran Ok 2001: 69):

“Türkiye'deki birçok insanın bir kere ekonomik problemleri var. Bir kere, işsizler belli bir düzende yaşantıyı yakalayamamışlar. Bu insanlar nasıl anlatılabilir? Ancak, Türkiye'de konular aşk, yalnızlık, isyan, senin söylediğin şeyler (Ok'un, arabesk müziğin belirgin karakteristiği olarak öne sürdüğü “karamsarlık” ve “kahır” konularını belirtiyor) ve bu konular olabilir. Başka konular olamaz. ‘Yemyeşil kırlar, yanımda ineğim otlar’ gibi bir parça yapamam. ‘Ne kadar mutluyum bugün, kuşlar yukarıda cıvı cıvı’ böyle bir şarkının yapılması için Türkiye'deki herkesin cebinde belli derecede para olması, dışa borcumuzun olmaması gibi sorunlar yatıyor”.

Bu açıdan bakıldığında, “Ülkem Ağlar”ın kodlanması, dinleyicinin müzik kültürünü aşmayacak boyuttadır. Sözelimi, haram, adalet, anası ağlamak, çile, garip, Allah'tan korkmak, yiyip bitirmek, cehennem etmek, yalan dolan gibi ifadeler, dinde ve günlük yaşamda sıkça kullanılan ve akılda kalıcılığı kolay olan kavramlardır. Bu kavramlar, ayrıca, şarkı sözlerini ön plana çıkartan, kısa ama çarpıcı sloganımsı cümlelerin içinde yer almaktadır:

Güzel ülkem olmuş rüşvet yatağı
Devletimi sarmış tuzak yumağı
Adam olan çalmaz yemez haramı
Bu nasıl adalet vay hakim baba

Ağlar ağlar ülkem ağlar
Ne hale düştük anamız ağlar

İşçi memur esnaf unuttu gülmeyi
Köylü emekli dul çeker çileyi
Hırsızlara gitmiş verdiğimiz vergi
Hesabını sorun sorun vay hakim baba

Ağlar ağlar ülkem ağlar
Ne hale düştük anamız ağlar

Korku telaş almış bu güzel ülkeyi
Yolsuzluklar sarmış dört bir yerini
Hırsız adam olmuş ezer garibi
Şikayetim sana ey benim Atam

Ağlar ağlar ülkem ağlar
Ne hale düştük anamız ağlar

Koltuk sevdasında hep aynı cambazlar
Ekmek kavgasında yoksul insanlar
Hey Allah'tan korkmaz vurdum duymazlar
Şikayetim sana yüce Allah'ım

Ağlar ağlar ülkem ağlar
Ne hale düştük anamız ağlar

Devlet malı deniz yemeyen keriz
Diye diye beyler yiyip bitirdiniz
Bu cennet ülkeyi cehennem ettiniz
Bu nasıl adalet ey hakim baba

Ağlar ağlar ülkem ağlar
Ne hale düştük anamız ağlar

Ey benim insanım ey benim halkım
Daha geç olmadan artık uyanalım
Yalana dolana yeter artık kanmayalım
Yarınlar bizindir ey benim halkım

Ağlar ağlar ülkem ağlar
Ne hale düştük anamız ağlar

Bir ulusun, ekonomik gelişme vizyonunu, zenginliğin eşit dağılımı ve siyasi liderlerinin tutarlı politikası üzerine inşa etmesi gerektiğine inanan bir düşünce yapısına sahip olan Kırmızıgül, "Ülkem Ağlar"da rüşvet, yolsuzluk, vergi kaçırma ve menfaat yanlısı hükümetler gibi etkin bir toplum ve politik sürece ulaşmayı zora koşan unsurlara sitem ederken, ren ve yi ilkelerini temel alan Konfüçyüsçü felsefe ile de ortak bir zemin yakalamış görünmektedir. Bu siteminde Kırmızıgül, yargıyı, liderliği ve umudu, sırasıyla hakim, Atatürk ve halk kavramlarıyla kişiselleştirmiştir. Ona göre yargı (".... vay hakim baba", "....ey hakim baba"), adil bir toplumu olanaklı kılabilecek birim, Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı Mustafa Kemal Atatürk ("....ey benim Atam"), reformcu gayreti ve yüksek yönetim yetisiyle bugünkü siyasilerin model alması gereken öncü bir karakter, halk ("....ey benim halkım") ise sınıf dayanışmasının yarattığı daha adil bir topluma erişme umudunu temsil eden sadık dinleyicilerdir. Ancak burada üzerinde durulması gereken, arabeskin, 1980'li yıllarda, büyük kentlere göç ederek zenginleşen taşralı kesimlerin de benimsediği bir müzik türü olduğudur. Dolayısıyla kentleşme sürecinde kültürel yabancılaşmanın bireyleri sürüklediği, eski ile yeni arasında gel-git yaşayan "öteki" olma hali, yalnızca alt gelir sınıfına özgü bir kimlik bunalımı değildir.

5. SONUÇ

İnsan ruhunu anlama ve duyumsamada ilk aşama, insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir. Sanat dalları içinde müzik, insanlığın ruhuna kadar işleyen ve sinen yönüyle, bu anlatımın en karşı konulamaz olanıdır. Ne var ki bu devasa sistem, tam bir çelişki üzerinde durmaktadır. Buna göre, az gelişmiş toplumlarda modernizmin ortaya çıkmasına bağlanan eski-yeni diyalektiğinin yol açtığı kültürel yozlaşma, sanat ile popüler kültürü kesin çizgilerle ayırmak gereğini duyurmaktadır. Bilhassa günümüz toplumsal düzeninin analizi için icat edilen kavramlardan biri olan ve bir zaman tüneli macerası yaşatıyormuşçasına bizi modernliğin de ötesine götürüyormuş yanılısamasına sokan, oysa modernliğin temel parametrelerinin halen rollerine devam ettiği postmodernlik teriminin söylemsel ve retorik özellikleri düşünüldüğünde, yoğun bir tartışmaya konu olabilecek “avangarde”, yani “özgün” üründen yoksunluk, sanat yapıtı ile popüler kültür nesnesi arasındaki uçurumu yeniden ve dramatik biçimde vurgulamaktadır. Çünkü sanatsal çaba, insanoğlunu güzel ve özellikli olana, özgüne, yeni bir yaratıya ulaştırır ; sanat yapıtı derindir, onu yaratmak ve kavramak için yetkin bir bilinç gereklidir.

Bu, popüler kültürün hiçbir zaman sanatın gönderdiği ve aldığı seçkin iletiyi alamayacağı anlamına gelmektedir. Popüler ürünlerin, bireyin kendi gerçekliğini, yaşam tarzını belirleyen, onu bir çeşit duygu seline kapıran yönünün ve bu ürünlerin üretilmesinde kullanılan teknolojik işlemlerin inanılmaz bir hızla çoğalmasının ışığında, Anthony Giddens'dan Zygmunt Bauman'a kadar birçok kültür kuramcısı, yaşadığımız çağın elverişli yapısından dolayı orijinal fikir hakimiyetinin azaldığını saptamış, Giddens ve benzerleri kimlik sorunlarına ilişkin endişeden ve bireyin sağlam ve sürekli bir kimlik inşa etme arzusunun yanı sıra, toplumun bir üyesi olarak, kendi yaşam çizgisini yeterince denetleyememe durumundan bahsederken, postmodernizmi etiksel çerçevede inceleyen Bauman, postmodern sanat diye bir şeyin mümkün olamayacağını savunmuştur. Bu noktada kültür endüstrilerinin, neye dayanarak bireyin gerçekliğini sembolize eden ürünleri ortaya koyduğu sorusuna yanıt aramak için, ekonomi ile ilgili literatürlerin artık klişeleşmiş “arz-talep meselesi” deyimini anmak yeterli olacaktır. Timuçin (2000b: 18), bu arz-talep meselesine şöyle bir açıklık getirmektedir: “İzleyici önemlidir: iktisadi etkinlik gibi sanatsal etkinlik de ancak tüketicisiyle vardır. Üreticisi olmayan bir alanın tüketicisi, tüketicisi olmayan bir alanın üreticisi olmaz. Tüketicinin istemi üreticinin eğilimini belirler. En azından üreticinin istemiyle tüketicinin istemi şu ya da bu ölçüde uyumalıdır”. Bu türden bir tanımlama, kapitalist kültür endüstrilerinin sanatsal yaratıyı tehdit eder nitelikteki varlığına dikkat çekmektedir. Bu tanıma göre, kapitalist kültür endüstrilerinin varlığı, müzik dinlemek, film seyretmek gibi en masum görünen eylemlerin bile sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, karşımızda şu gerçek vardır: Hem çağdaşlaşma yarışına girmiş, hem de bir geçiş toplumu olarak adlandırılan Türkiye’de uyumlu, istikrarlı, güvenilir ve adil bir yaşam biçiminden uzaklık, gündelik yaşamın keyif verici bazı aktivitelerine de yansımaktadır. Bu bağlamda arabesk müzik, Türk müziğinin ritim ve enstrümanları ile birlikte, Batı’nın ritim ve enstrümanları kullanılarak “iğreti giysiler içinde bir gelenek” (Giddens 1998: 42) sergileyen ve eski-yeni, doğu-batı çelişmesini aktaran biçim ve içeriğiyle toplumsal ve kültürel sorunların bir dışavurumu olarak nitelenebilir.

İşte “Bir insan topluluğunun nasıl yönetildiğini anlamak isterseniz onun müziğine bakın” sözü, bu bağlamda, çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Konfüçyüs’ün bu söylemi, içinde barındırdığı ahlak öğretisi açısından da didaktik bir değer taşımaktadır. Daha açık bir anlatımla, eğer bir toplum, açlık, ezilmişlik, yabancılaşma, hırsızlık, yolsuzluk gibi öğeleri ürettiği metinlerde kullanıyor, zira “halk” da bunu talep ediyor ve bu metinlerde kendi yaşamından kesitler buluyorsa, gocunulması gereken bir durum var demektir. Bu durum, Konfüçyüs’ün mantığıyla hakseverliğin, yani bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik konumunu dikkate almadaki eksikliğin açtığı bir yaraya işaret etmektedir. Bu bireylerin, özgün ve derin bir yaratı olmamasından dolayı algılaması yüksek düşün gücü gerektirmeyen, teknoloji laboratuvarlarında sürekli yeniden ve yeniden üretilen, çok yoğun duygular (öfke, isyan, vs.) yaşatan, toplumsal yaşamın acı veren gerçeklerinden kaçıp sığınabilecek türde müziğe rağbet etmesi gayet doğaldır. Bu bağlamda, Türkiye’nin yaşadığı son ekonomik kriz ile bağımlı olarak, rüşvet, yolsuzluk, vergi kaçırma ve menfaatkar hükümetler gibi etkin bir toplum ve politik sürece ulaşmayı zora koşan unsurlara sitem ettiğinden ve ayrıca Kırmızıgül’ün bizzat kendisi de, büyük kente göç nedeniyle kültürler arası çelişki sürecini tecrübe eden bir kimse olduğundan dolayı Mahsun Kırmızıgül’ün “Ülkem Ağlar” adlı şarkısı, bu çalışmanın irdelemeyi amaçladığı başlıca yapıt olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alemdar, K. Ve Erdoğan, İ. (1994). *Popüler Kültür ve İletişim*. Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Anderson, P. (t.y.). “Modernlik ve devrim”. *Modernizm Post-Modernizm ya da Kapitalizm*. Der: P. Anderson ve E. M. Wood. Çev: A. T. Erdağı ve Çağla Ünal. Bilim Yayıncılık, İstanbul, 7.
- Asaf, Ö. (1989). *Yalnızlık Paylaşılmaz*. Adam Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. Çev: H. Deliceçaylı ve F. Keskin. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (1998). *Postmodern Etik*. Çev: Alev Türker. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. Çev: İsmail Türkmen. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat*. Çev: İsmail Türkmen. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage, London and Newbury Park, CA.
- “Bu da Varoştaki Gençlerin Çılgılığı”. *Milliyet*. 27 Ocak 2002 Pazar, 16.
- Canetti, E. (1998). *Kitle ve İktidar*. Çev: Gülşat Aygen. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cleary, T. (2000). *Konfüçyüs Düşüncesinin Temelleri*. Çev: Sibel Özbudun. Anahtar Kitaplar, İstanbul.

- Cova, B. (1996). "The Postmodern Explained to Managers: Implications for Marketing". *Business Horizons*, 18-19.
- Daoren, H. (1996). *Bilgenin Kanatlı Sözleri*. Çev: Sibel Özbudun. Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- Dellaloğlu, B. F. (1995). *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*. BağlamYayıncılık, İstanbul.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997). "Modernizm". *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Dunaway, D. K. (2000). "ABD'de Politik İletişim Olarak Müzik". *Popüler Müzik ve İletişim*. der: James Lull. Çev: Turgut İblağ. Çivi Yazıları, İstanbul, 53.
- Erdoğan, İ. (2001). "Popüler Kültürde Gasp ve Popülerin Meşruluğu". *Doğu Batı*. Yıl: 4, sayı: 15, Mayıs-Haziran-Temmuz 2001, 73.
- Fiske, J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*. Çev: Süleyman İrvan. Ark Yayınevi, Ankara.
- Geiger, M. (1985). *Eстетik Anlayış*. Çev: Tomris Mengüşoğlu. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. Çev: Ersin Kuşdil. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Güngör, N. (1993). *Arabesk-Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Gürel, S. (2001). "Türkiye'de Göç ve Bütünleşme Sorunsalı". *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*. der: Firdevs Gümüšoğlu. Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 134-135.
- <http://www.mahsunkirmizigul.com>
- Kotler, P., Jatusripitak, S. ve Maesincee, S. (2000). *Ulusların Pazarlanması (Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım)*. Çev: Ahmet Buğdaycı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kozanoğlu, C. (1993). *Cilalı İmaj Devri*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- "Konfüçyüs", *Ana Britannica* (1994). cilt: 19.
- "Konfüçyüsçülük", *Dictionnaire Larousse* (1993). cilt: 4.
- Kongar, E. (1997). *Kültür Üzerine*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lewis, G. H. (1992). "Who Do You Love? The Dimensions of Musical Taste", *Popular Music and Communication*. Sage Publications, Newbury Park, CA, 135.

- Lull, J. (2000a). *Media, Communication, Culture*. Columbia University Press, New York.
- Lull, J. (2000b). *Popüler Müzik ve İletişim*. Çev: Turgut İblağ. Çivi Yazıları, İstanbul.
- McGregor, C. (2000). *Pop Kültür Oluyor*. Çev: Gürol Özferendeci. Çivi yazıları, İstanbul.
- McGuigan, J. (1999). *Modernity and Postmodern Culture*. Open University Press, Buckingham and Philadelphia.
- Ok, A. (2001). *Anadolu'nun Türküsünden Arabeskin II. Dönemine*. Donkişot Yayınları, İstanbul.
- Okay, A. (1993). *Türkiye'de Popüler Kültür*. YK Yayınları, İstanbul.
- Oskay, Ü. (1993). "Popüler İkonoloji Açıklamaları". *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri*. Der Yayınları, İstanbul, 180 ve 183.
- Redner, H. (1982). *In The Beginning Was The Deed: Reflections on The Passage of Faust*. University of California Press, USA.
- Ryan, J. ve Wentworth, W. M. (1999). *Media and Society: The Production of Culture in the Mass Media*. A Viacom Company, USA.
- Shankar, A. (2000). "Lost in Music? Subjective Personal Introspection and Popular Music Consumption". *Qualitative Market Research: An International Journal*. V: 3. No: 1, 28-30, 37.
- Stokes, M. (1998). *Türkiye'de Arabesk Olayı*. Çev: Hale Eryılmaz. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Storey, J. (2000). *Popüler Kültür Çalışmaları*. Çev: Koray Kardeşahin. Babil Yayınları, İstanbul.
- "Tanzimat Edebiyatı", *Théma Larousse* (1994). cilt: 6.
- Timuçin, A. (2000a). *Düşünce Tarihi 1*. Bulut Yayınları, İstanbul.
- Timuçin, A. (2000b). "Estetik". *Felsefe Sözlüğü*. Bulut Yayınları, İstanbul.
- Timuçin, A. (2000c). *Estetik*. Bulut Yayınları, İstanbul.
- Timuçin, A. (2001). *Düşünce Tarihi 3*. Bulut Yayınları, İstanbul.
- Wolff, J. (2000). *Sanatın Toplumsal Üretimi*. Çev: Ayşegül Demir. Özne Yayınları, İstanbul.

Küreselleşme Sürecinde İşveren Sendikalarında Yeniden Yapılanma Gereksinimi

Yrd.Doç.Dr. Fatma KOCABAŞ
Anadolu Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Öz: Bu çalışmada küreselleşme sürecinin işveren sendikalarının işlevleri üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak işveren sendikalarının özellikleri ele alınmış, daha sonra geçen yüzyılın son çeyreğinde yaşanan değişimin işveren sendikalarını ne şekilde etkilediği üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Küreselleşme, İşveren Sendikaları, İşçi Sendikaları, İşveren Sendikalarının İşlevleri.

Abstract: In this study, it is attempted to survey the impacts of the globalization process on the functions of employers' organizations. In this manner, first it is examined the features of employers' organizations and then it is attempted to emphasize how the changes in the fourth quarter of the last century effected the employers' organizations.

Key words: Globalization, Employers' Organizations, Trade Unions, The Functions of Employers' Organizations.

---

* Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ç.E.E.İ. Bölümü 26470/ESKİŞEHİR
Tel: 0-222-3350580/3233-3245
Elektronik posta: fkocabas@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde değişim, herkes tarafından kabul edilen bir olgudur. Değişim günümüzde sınırları olmayan ve hayatın bütün alanlarını etkileyen başdöndürücü bir hızla gerçekleşmektedir. Geçen yüzyılın son çeyreğinde başladığı kabul edilen değişim, 20. yy'ın çoğu kurumunun yaşadığımız yüzyılda ayakta kalıp kalmayacağına ilişkin tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalardan birisi de sendikalar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Çalışmanın esasını oluşturan işveren sendikaları, toplumsal yaşantımızdaki öneminin git-tikçe artması, çalışma hayatının vazgeçilmez kurumlarından biri olması, giderek siyasal güç ve baskı grubu durumuna gelmesi nedeniyle inceleme konusu yapılmıştır.

Bu çalışmada dünya ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak işveren sendikalarının endüstri iliş-kileri sistemi içindeki yeri ortaya konulacak ve iş ilişkileri ve çalışma hayatının çeşitli alanlarında yaşanan değişimin işveren sendikalarının işlevleri üzerindeki etkileri irde-lenip işveren sendikalarının olası yapılarını koruyup korumadıkları incelenecektir.

2. İŞVEREN SENDİKALARINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

Sanayi Devrimi ile birlikte örneğine daha önceki dönemlerde rastlanılmayan yeni bir ça-lışma ilişkisi doğmuştur. Bu ilişkinin çalışan tarafını "işçiler", çalıştıran tarafını ise daha sonra "işveren" olarak adlandırılacak fabrika sahipleri oluşturmuştur. Bu yeni statü altın-da çalışanlar, sanayileşmenin gelişip, yaygınlaşmasına koşut biçimde giderek çoğalarak sanayi toplumlarında yeni bir sınıf haline gelmiştir.

İşçilerin örgütlenerek bir baskı grubu haline gelmelerinden sonra sanayileşen tüm ülke-lerde işverenler de örgütlenme ihtiyacı duymuşlardır. Bu nedenle de işveren sendikaları işçi sendikalarının ardından kurulup, gelişmeye başlamıştır. İşverenler arasındaki dayanı-şma duygusunun, işçiler arasında oluşarak güçlenen sınıf bilincine göre daha zayıf ol-ması bu gecikmenin temel nedeni olarak gösterilebilir.

Genel olarak işverenleri örgütlenmeye yöneltten temel neden hak ve menfaatlerini işçi sendikalarına karşı savunmaktır.

İşveren sendikaları, önce Sanayi Devrimi'ni yaşayan ve işçi sendikalarının kurulduğu ilk ülke olan İngiltere'de, daha sonra diğer sanayileşen Avrupa ülkelerinde kurulmaya baş-lamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ilişkilerin ve örgütlerin önem kazan-ması işveren sendikalarını da etkilemiş ve bu yöndeki girişimler uluslararası işveren ör-gütlerinin de kurulmasına yol açmıştır.

Uluslararası düzeyde işveren sendikalarının yapıları birbirinden oldukça farklıdır. Bazıla-rı, dünya ölçeğinde üst düzey işveren örgütlerini temsil etmekte, bazıları işkolu düzeyin-de kurulan çeşitli ülkelerdeki sendikaları üye olarak kabul etmektedir. Bazı örneklerde ise, uluslararası işveren sendikaları bölgesel nitelik taşımakta, sadece bir bölge içinde yer alan ülkelerin üst örgütlerini bir araya getirmektedir. Uluslararası işveren örgütlerinin kurulma amaçlarının, üye ülkelerdeki işveren sendikaları arasında işbirliği sağlamak ve işveren grubunun çıkarlarını çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlar katında etkin bir bi-çimde savunmak olduğu söylenebilir (Tokol, 1989,140).

Türkiye’de işçi ve işveren sendikaları ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden dolayı başka ülkelere göre daha geç kurulup, gelişmiştir. Bu durum, ülkemizde sanayileşmenin Batı Avrupa ülkelerine göre daha geç başlamasının ve yavaş gelişmesinin doğal bir sonucudur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, tüm mesleki nitelikli örgütlerin ve faaliyetlerin yasaklanması öngören 1908 yılında yürürlüğe konulan Tatil-i Eşgal Kanunu’nun 1947 yılına dek uygulanan hükümlerinin de bu gecikmede kuşkusuz payı olmuştur. Ülkemizde kapital birikimi olan girişimcilerin çok az olması, var olanların da uzun vadeli yatırımları finanse edebilecek güç ve büyüklükteki kurumları oluşturamamaları ve alt yapının yetersizliği hem işçi ve hem de işveren sendikalarının gelişmesini geciktirmiştir. Türkiye’de de işveren sendikaları başka ülkelerde olduğu gibi işçi sendikalarından daha geç örgütlenmeye başlamıştır.

1945 yılından sonra, tek partili bir sistemden çok partili demokratik bir yönetime geçilmesi ile 1948 tarihli Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesini imzalaması, çağdaş ve çoğulcu demokrasilerin vazgeçilmez kurumlarından birisi olan sivil toplum örgütlerinin kurumsallaşmasına izin veren yasal düzenlemelere gidilmesine bir zemin hazırlamıştır.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Cemiyetler Kanunu’nda yapılan bir değişiklik ile mesleki nitelikli örgütlenmeler hukuken meşrulaşmıştır. Ardından yürürlüğe konulan hukuki düzenlemeler ile işçi sendikaları kurulmaya ve kademelenmeye başlamıştır. 1950 yılından sonra, devletin özel teşebbüse daha çok önem vermesi işveren kesimini güçlendirmiştir. Ülkemizde işveren kesiminin örgütlenmesi 1960’lı yıllarda yoğunluk kazanır. Şöyle ki; 1961 Anayasası hükümlerinin çeşitli hukuki düzenlemelere yansımaları ile sendikal hak ve özgürlükler daha geniş biçimde tanınmış ve doğal olarak bu ortam, işçi ve işveren sendikalarının gelişmesine yol açmıştır. Bir taraftan özel kesimde işveren sendikaları yaygınlaşırken, diğer taraftan da kamu kesiminde de kamu işveren sendikaları kurulmaya başlamıştır. 1962 yılında ise, günümüzde de ülkemizde ki tek üst işveren örgütü olan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) kurulmuştur (Gökçe ve Vançelik, 1987, 1; Lök, 1966, 238-240).

3. KÜRESELLEŞMENİN İŞVEREN SENDİKALARININ İŞLEVLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

20. yy’ın son çeyreğinde yaşanan küreselleşme süreci, önce işçi sendikalarının işlevlerinde köklü değişimlere yol açarken, işveren sendikaları da bu oluşum ve gelişmelerden etkilenerek geleneksel savunma işlevlerinin yanısıra yeni yaklaşımların örneklerini vermeye başlamışlardır.

1970’li yıllarda hızlanarak güç kazanan küreselleşme olgusu, çalışma hayatının çeşitli alanlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bu süreç içinde, toplu iş ilişkileri ile bu ilişkileri yönlendirip, biçimlendiren kurulu endüstri ilişkileri sistemleri de tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar ise, önce işçi ve daha sonra da işveren sendikalarının sistem içindeki yerleri ile işlevlerine yönelik yeni yaklaşımları ve yapılanmaları gündeme taşımıştır. Bu yöndeki gelişmeler, artık gelenekselleşmiş olan işçi ve işveren sendikacılığı anlayışını yeni bir yörüngeye çekerek, endüstri ilişkileri sistemlerinde alternatif modelleri de beraberinde getirmiştir.

İşveren sendikaları değişik bir çok işlevi yerine getirmektedir. İşveren sendikalarının işlevleri, üyeler tarafından belirlenmekte ve sendika üyelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirilip, biçimlenmektedir.

Çeşitli ülkelerde farklı adlarla ifade edilseler de, işveren sendikalarının temel işlevleri işverenlerin çıkarlarını emek piyasalarında korumaktır. İşveren sendikalarının, hukuki düzenlemelerin hazırlanmasında ve işlerlik kazanmasında etkili olma, üyelerini ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarda temsil etme, toplu pazarlık sürecinde yer alma, greve karşı fonlar oluşturma, yargı sürecinde üyelerine yardımcı olma gibi faaliyetleri bu temel işlevlerinin gereğidir.

Öğretide; işveren sendikalarının işlevlerinin çeşitli biçimlerde sınıflandırıldığı görülür. Örneğin, “endüstri ilişkileri sistemi içindeki işlevleri-endüstri ilişkileri sistemi dışındaki işlevleri” ya da “toplular sözleşme yapmak-toplular iş uyuşmazlıklarında üyelerine yardımcı olmak-endüstri ilişkilerinde gerekli yardım ve desteği sağlamak-üyelerinin görüşlerini kamuoyu ve devlet önünde temsil etmek” şeklinde bir gruplandırma yapılabilmektedir. Bir başka yönden işveren sendikalarının işlevleri “savunma ve kamuoyu oluşturmak-temsil etmek-üyelerine yönelik içsel faaliyetlerde bulunmak” gibi bir sistematığe de dayandırılmaktadır (Aydın, 2000a, s.71-75). Bir başka sınıflandırma biçimi ise işveren sendikalarının işlevlerini, “toplular-demokratik yaşamdaki işlevleri-mesleki alandaki işlevleri-endüstri ilişkileri sistemi içindeki işlevleri” olarak gruplandırmaktadır.

Çalışmamızda; işveren sendikalarının işlevlerini bu son yaklaşım çerçevesinde ele alarak işleyeceğiz.

3.1. Toplular-Demokratik Yaşamdaki İşlevleri Üzerindeki Etkileri

3.1.1. Genel Olarak

İşveren sendikaları veya örgütleri, ekonomik ve toplular alanda kurulan çeşitli çıkar örgütleri içinde işveren olarak ve çalışma ilişkileri alanlarında etkinlik göstermek üzere kurulan örgütlerdir. Amaçları arasında öncelikli olarak kendilerine üye işverenlerin çıkarlarını işçi sendikaları, yasama ve yürütme organları önünde korumak gelmektedir. İşverenlerin çıkarlarını savunan bu örgütler, üyelerini biraraya getirerek sorunlarının görüşülmesini ve gereken kararların alınmasını sağlamaktadır. Üyelerinin çıkarlarını koruyup destekleyen ve temsil edip kollayan işveren sendikaları değişik alanlarda çeşitli işlevler üstlenirler.

Günümüzde işveren sendikaları, üye sayılarının çokluğu ve büyük rakamlara varan malvarlıklarıyla, toplular iş sözleşmesi, lokavt hak ve yetkileriyle, ekonomik, sosyal ve siyasal düzeni etkileyen baskı grupları olarak toplular hayatında ağırlıklarını koruyabilmektedirler.

Bu örgütler, bir taraftan toplular iş sözleşmesi yaparak işyerlerinde ekonomik ve sosyal düzeni ve çalışma barışını sağlamakta diğer taraftan çalışma hayatını düzenleyen kurullara katılarak ve çeşitli faaliyetlerde bulunarak toplular ve siyasal düzende denge sağlamaktadır.

İşveren sendikaları, işveren çıkarlarının temsil edilmesi ve korunması açısından, kamuoyunda bir baskı grubu olarak rol oynamaktadır. İşveren sendikaları; işçi sendikaları ve bunların oluşturduğu birlik, federasyon ve konfederasyonlarla ve buradaki işçi liderleriyle ilişkiler kurmaktadır (Uslu, 1995, 12; Yüksel, 1992, 37). Hükümetler karşısında işverenlerin organize sesidirler ve işadamları ile işçiler arasındaki ilişkiler açısından tüm konularda kamuoyunu geniş ölçüde etkileyebilmektedirler (Koray, 1992, 129-132). İşveren sendikaları, işadamlarının hükümet yönetimi ile ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olmakta, bu konuda destek vermekte, teşvik etmekte ve menfaatlerini korumaktadır.

İşveren sendikalarının büyük bir ekonomik güce sahip olarak devletle iyi ilişkiler kurmaları, kamuoyu oluşturma bakımından önemli sayılabilecek faaliyetler olmasına rağmen işveren sendikalarının görüşlerini politikacılara iletmesi tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda kamuoyu yaratmak da gerekmektedir. Bu bağlamda, medya ile iyi ilişkiler kurup önce bilgilendirme ve sonra da kamuoyu yaratma faaliyeti, çoğunlukla daha sağlıklı bir yol olduğundan tercih edilmektedir (Salamon, 1992, 246). Böylece, işveren sendikaları, demokratik karar alma sürecinde önemli role sahip olan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Oechslein, 1998, 67).

Ülkemizde de diğer ülkelerde olduğu gibi işveren sendikaları toplumsal-demokratik yaşamda bir baskı grubu olarak benzer işlevleri yerine getirmektedir. İşveren sendikaları bir baskı grubu olarak ülkemizde de yasama ve yürütme organlarını etkilemektedir. Bu amaçla TİSK, parlamento, hükümet, siyasi partiler, basın ve TRT ile sürekli ilişki içinde bulunmaktadır (Kocabaş, 2002, s.121).

3.1.2. Küreselleşme İle Meydana Gelen Değişmeler

Dünyada, özellikle 1980'lerle birlikte ortaya çıkan yeni ekonomik gelişmeler, işverenler bakımından önemli olanakları ortaya çıkarmış, devletin ekonomiden çekilmeye başlaması ile işverenler ekonominin merkezine yerleşmeye başlamışlardır. Bunun doğal sonucu ise, işveren sendikalarının ekonomideki etkinliklerinin artmasıdır.

Yeni dönemde iki önemli gelişme, işveren sendikalarına önemli faaliyet alanları yaratmaktadır. Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nden başlayarak ortaya çıkan yeni ekonomik gelişmeler, ikincisi ise bununla kısmen bağlantılı olan özelleştirme. Bu alanda işveren sendikalarına düşecek en önemli görev ise, etkin bir kamuoyu yaratma faaliyeti ve bu ülkelerdeki işverenler ve işveren sendikaları ile işbirliği ve danışmanlıktır (Aydın, 2000a, 72). İşveren sendikalarının özelleştirme sürecindeki bu ülkelerde, işveren örgütlerine destek sağlama konusunda, pazar ekonomisine geçiş sürecinde ve yeni yasal düzenlemelerin oluşturulmasında önemli katkıları ortaya çıkabilir.

Rekabetin acımasızlaştığı, işsizliğin arttığı, teknolojinin insanın yerini aldığı günümüzde, sendikaların da yeni misyonlar yüklenmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek de, ancak sendikaların modası geçmiş ücret sendikacılığından vazgeçip, eğitimi ve istihdam gü-

vencesini ön planda tutan, işbirlikçi ve sosyal diyaloga önem veren bir sendikacılık anlayışını benimsemeleriyle mümkün olacaktır. Artan rekabet gücünü yakalamak için işverenin bir bütün olarak, işveren ve işçisini, fiyatı, maliyeti, verimliliği, kaliteyi ve değişen tüketici taleplerini uluslararası rekabete uygun bir biçimde düzenlemesi gerekmektedir. Bu dönüşümün yakalanması ise, altın anahtar olarak adlandırılan “sosyal diyalogla” mümkün olacaktır. Bugün, Avrupa düzeyinde başlayan “sosyal diyalog” girişimleri, bilgi çağında çalışma hayatının yeniden yapılanmasında sosyal taraflara yeni misyonlar yüklemektedir. İşveren sendikalarının, artık sadece işverenlerin çıkarlarını sağlamaya yönelik anlayışı terk edip, bütün toplumsal sorunlarda bir baskı grubu olarak yer alması gerekmektedir. Böylece, zıtlaşan çıkarların ortak bir bütünlük içinde ve yeni bir endüstri ilişkileri yaklaşımı ile düzenlenmesi sağlanacaktır.

Tarihsel gelişimi içinde, işbirliği arayışlarına ve sosyal diyaloga, işçi sendikaları şüpheli ve çekingen yaklaşırlarken, işverenlerin, barışçı çözümler üretmesi açısından daha sıkı baktıkları gözlenmiştir (Işığçok, 2000, 221).

Böylece bu alanda, işveren sendikalarının üstleneceği önemli rollerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Belirtilen rollerin gerçekleştirilmesi ile işveren sendikaları sağlıklı bir ekonomiye önemli katkılar sağlayabilecektir.

3.2. Mesleki Alandaki İşlevleri Üzerindeki Etkileri

3.2.1. Sendikal Eğitimin Tanımı ve Fonksiyonları

Sendikaların en önemli amacı, üyelerinin yaşam standartlarını geliştirmek üzere faaliyetlerde bulunmaktadır. Sendikacılığın ilk yıllarında sendikalar, özellikle ücret pazarlığı yönünde önemli adımlar atmışlar ancak çağın gerekleri yeni bazı alanlarda faaliyet gösterilmesi sonucunu doğurmuş ve sendikalar ücret sendikacılığı yanında başka alanlarda da faaliyet göstermeye başlamışlardır (Koray, 1998, 259-372; Bingöl, 1998, 256-268; Aydın, 2000b, 1003-1024).

Sendikaların faaliyet alanlarının genişlemesi, hem toplumsal yaşam açısından ve hem de sendikaların üyeleri yönünden büyük önem taşımaktadır. İlk önce, sendikaların faaliyetleri ne kadar genişler ve başarıya ulaşırsa bu kuruluşlar o oranda yeni üyeler edinebileceklerdir. Dolayısıyla yeni üyelerle daha da güçlenmenin ötesinde bu durum sendikal hakların gelişmesine ve daha çok kişinin bu haklardan yararlanmasına yol açacaktır. Böylece arzulanan daha çağdaş bir yapı oluşacaktır (Selamoğlu, 1995, 31).

İşveren sendikalarının mesleki alandaki işlevleri arasında, üyelerine bilgi sağlamak amacıyla çeşitli yayımlar çıkarmak yer alır. Sendikalar; çıkardıkları el kitapları, bültenler, raporlar, yıllıklar ve düzenledikleri toplantılar yoluyla çeşitli konularda elde ettikleri bilgileri üyelerine iletirler. İş yasaları, tüzükler, yönetmelikler, arabuluculuk ve hakem kararları, iş mahkemesi kararları, imzalanan toplu sözleşmelerin niteliği gibi konular işveren sendikalarının bilgi topladığı temel konulardır. Ayrıca ücret tespiti ve yönetimi, teşvik kriterleri, iş değerlemesi, işçi-işveren ilişkilerinde uygulanacak yöntemler, eğitim prog-

ramlarının uygulama biçimleri, işçi sendikalarında yönetim kademesinde ne gibi değişikliklerin olduğunun saptanması, bu değişiklikler sonucu ortaya çıkan yeni ilişkiler konusunda bilgi sahibi olunması, gibi faaliyetlerde işveren sendikalarının bilgi topladığı diğer konuları oluşturur.

Mesleki eğitim alanında işveren sendikaları, hem toplu pazarlık sürecinde hem de işletme-işçi ve işçi sendikaları ile ilişkilerde işvereni aydınlatmalı ve araştırmalar yapmalıdır. Bir işveren sendikası işvereni daha iyi bir personel politikası konusunda aydınlatabileceği gibi, sosyal mevzuat alanında kabul edilen yeni kanunlar hakkında işverene bilgi verebilir, bu kanunlar hakkında kısa ve basit açıklamalar yapabilir ve en önemlisi kanunun gereklerini yerine getirmek konusunda işverene yardım edebilirler. İşveren sendikası, araştırma ve bilgi verme işlevini yerine getirirken, işkolları arasında karşılaştırmalı ücret incelemeleri yapabilir, yeni imzalanan sözleşmeler hakkında araştırma yapıp, bunları sözleşmelerle beraber yayımlayabilir. Diğer taraftan, işçi sendikalarının muhtemel hayat pahalılığı ve geçim indeksleri konusundaki görüş ve çalışmalarını karşılayabilmek amacıyla işveren sendikalarının bu konuda da çalışmalar yaptıkları görülmektedir.

İşveren sendikaları, genel bilgi toplama ve bilgi verme işlevi yanında eğitim işlevine de yönelebilirler. Bazı ülkelerde sendikalar önemli eğitim kurumlarıdır. İşveren sendikaları, genellikle üyeler arasındaki eğitimin gelişmesine yardım eder. Bu aktiviteleri, özellikle personel departmanındaki liderlerin veya yöneticilerin eğitimiyle ilişkilendirilir (Oechslein, 1998, 71). Eğitim işlevini yürütebilmek amacıyla sendikalar, konferanslar ve seminerler düzenlemektedirler. İşveren sendikaları, personel yönetimi ve işçi katılımı gibi doğrudan doğruya işçi-işveren ilişkilerine ilişkin konular dışında, verimlilik, iş düzenlemesi, iş güvenliği ve işçi sağlığı gibi sevk ve idare sorumluluğuna giren diğer konularda da eğitim verirler. Büyük kuruluşların çoğunda tam teşekküllü eğitim merkezleri vardır. Eğitim çalışmaları işveren sendikasının mali gücüne göre sendikanın oluşturduğu merkezlerde, sendika elemanlarınca gerçekleştirilmekte veya bu amaçla kurulmuş sendika dışındaki örgütlerle işbirliği yapma yoluna gidilmektedir.

İşveren sendikalarının eğitime olan ilgileri, sevk ve idare düzeyinde de kalmaz. Aynı zamanda kendi eğitim programlarını da düzenlerler ve çoğu zaman çıraklık merkezleri ya da eğitim sınıfları kurarlar veya bunları desteklerler. Bazen işveren kuruluşları, üniversiteler ya da resmi kurumlar gibi başka kuruluşların öğretim ya da eğitim programlarına katılırlar. Bazen de işçi sendikalarıyla birlikte mesleki eğitim ya da çıraklık programları düzenlerler veya bunlara destek olabilirler.

Bunların dışında işveren sendikaları üyelerine, ekonomik, sosyal ve hukuki konularda teknik destek sağlamakta, tavsiye ve danışmanlık hizmetleri sunmakta ve anketler düzenlemektedir (Salamon, 1992, 245; Tokol, 1989, 19). Özellikle, küçük ve orta boy firmalar; çalışma hayatıyla, vergilerle, çevre korunması ve diğer ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgili yasal metinler ve taraf oldukları toplu sözleşmeler çerçevesinde hak ve yükümlülüklerini belirlemede büyük ölçüde işveren kuruluşlarının danışma hizmetlerinden yararlanabilirler.

İngiltere’de işveren örgütü olarak en tepede yer alan Britanya Endüstri Konfederasyonu (Confederation of British Industry-CBI) yerine getirdikleri bilgi toplama ve bilgi verme işlevlerinin yardımıyla üyelerine ücret ve iş koşulları, işgücünün etkin kullanımı, grevlerin önlenmesi konularında yardımcı olmaktadır (Salamon, 1992, 245).

İsveçte yer alan İsveç İşverenler Konfederasyonu (Swedish Employers Confederation-SAF) üyelerine bilgi sağlamak amacıyla düzenli yayınlar çıkarmaktadır. Eğitim konusuna büyük önem veren SAF, özellikle gençlerin eğitiminin önem kazanması üzerine üç farklı sektörde eğitim programı başlatmıştır. Mesleki eğitim konusunda SAF ile işçi sendikaları üst örgütleri arasında yakın bir işbirliği bulunmaktadır.

Fransada’da işveren sendikalarının mesleki eğitim konusunda etkin çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Fransa’da bulunan Fransız İşverenleri Ulusal Konseyi (Conseil National du Patronat Français-CNPF), işletme yöneticileri için Araştırma ve Eğitim Merkezleri oluşturmuştur.

Federal Almanya’da bulunan Alman İşverenleri Konfederasyonu (German Confederation of Employers Organization-BDA) ise, üyelerini personel konularında desteklemek, öneriler vermek, sosyal sorunların çözümünde yardımcı olmak amacıyla eğitim çalışmalarına ağırlık vermektedir (Rothman ve Briscoe, 1993, 132).

Ülkemizde de işveren sendikalarının mesleki alandaki işlevleri dünyadaki işveren sendikalarının bu alanda gösterdiği işlevlerle benzerlik gösterir. TİSK kendilerine bağlı olan sendikaların eğitim faaliyetine gerekli önemi verip vermediğini denetleme hakkına sahiptir. Aynı zamanda konfederasyon, kendisine bağlı tüm kuruluşların eğitim politikasının ilkelerini saptamakta ve eğitim faaliyetine öncülük etmektedir. Konfederasyon işçi-işveren ilişkilerinde duyulan her türlü bilgi ve hizmetleri üyelerine sunar. Çalışma mevzuatı ile sosyal ve ekonomik konularda araştırmalar yapar ya da yaptırır, eğitim kursları veya seminerler düzenler, amacı ile ilgili olarak dergi, kitap gibi yayın faaliyetlerinde bulunur, üyelerinin yararlanmaları için eğitim, sağlık ve spor tesisleri kurar (TİSK, 1998, 2-3).

3.2.2. Sendikal Eğitimin Bugüne Kadar Olan Gelişmesi ve Mevcut Durumu

Çalışma hayatında ortaya çıkan esneklik ihtiyaçları, just in time, redesigning, benchmarking gibi tamamen işletmecilik ve üretim yönetimine ilişkin yeni tekniklerin geliştirilmesi, işverenlerin bu konuda bilgilenmeye olan ihtiyaçlarını arttırmaktadır. İşletmelerin gerek birleşerek gerekse kendi faaliyetleri ile büyümeleri sonucu güçlenmeleri ise, zaman zaman işveren sendikalarından destek almak yerine yeni oluşumlara gitmelerine yol açmakta ve bu da işveren sendikalarına olan ihtiyacı azaltmaktadır.

Tüm bu gelişmeler, işveren sendikalarının yeni yüzyıl ile birlikte yeniden yapılanma gereksinimlerini ortaya çıkarmakta; işveren sendikalarının hem işletmecilik konusunda, hem de üyelerine sunabilecekleri hizmetler alanında daha teknik, aktif ve profesyonel örgütler haline gelmelerini gerekli kılmaktadır (Ayдын, 2000a, 71).

Gerek işçi gerekse işveren sendikaları, bugüne kadar eğitime gereken önemi vermemişlerdir. Verilen eğitim ise, işyerinde sendikal faaliyet nasıl yapılır ya da mevzuattaki hangi boşluklardan yararlanılır şeklindeydi. Halbuki işçiye işe uyumda süratle değişim sağlayacak bir eğitim, işverene de yeni teknolojik koşullara uyum sağlamasını gerçekleştirecek bir eğitim verilmelidir.

Son birkaç yıldır eğitim, işveren sendikaları için önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanda uzmanlaşma ve kendini geliştirme, işveren sendikaları bakımından hayati bir önem taşımaktadır. Geleceğe hazırlanmanın, rekabet ortamında ayakta kalmanın, bunun için yeni ve verimli yönetim ve üretim modellerinin hayata geçirilmesinin temelinde insan faktörü yatar. Bu da eğitim ile ilişkilidir.

İşveren sendikaları, üyelerine verecekleri eğitim ile hem ülkenin insan kaynağının gelişimine katkıda bulunabilir ve kalitesini arttırabilir hem de üye işverenlerin gelişim ve yeni oluşumlara adaptasyonunu sağlayarak uluslararası rekabete de katkı sağlayabilir. Diğer taraftan, eğitimi verecek ekipler kurarak kendi kalite ve imajlarını da güçlendirebilirler (Silva, 1997, 2; Baydur, 1996, 74-75).

3.3.3. Küreselleşme İle Meydana Gelen Değişmeler

Günümüzde rekabet üstünlüğü, çalışanların teknolojik yeniliklere paralel olarak bilgi ve beceri düzeyini yükseltmekle sağlanabilmekte, uluslararası rekabette eğitim stratejik bir önem kazanmaktadır.

21. yy'da yetişkin ve kalifiye insan kaynağı, en büyük rekabet gücü olarak görülmektedir. Rekabet gücü olan işletmelerin, teknoloji, mal ve hizmeti coğrafi sınır tanımayan bir pazara zamanında ve kalite standartlarına uygun olarak üretmesi gerekmektedir. Bu durum, kaliteli işgücüne olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Hızlı değişikliklere uyum sağlayabilen işletmelerin en belirgin özelliklerinden biri yüksek kaliteli işgücüne sahip olmalarıdır (TİSK, 1997, 96-97). Rekabet gücünün her yerde belirleyici olması ve yaşanan teknoloji devriminin uyum yeteneği yüksek, yeni beceriler kazanmış işgücüne talebi artırması, verimliliğe, eğitime ve araştırma-geliştirmeye yönelik yatırımlara ağırlık verilmesi sonucunu doğurmuştur. İnsan kaynaklarına yatırım, sermaye yatırımı kadar önemli görülmektedir. Zira günümüzde iş güvencesi kavramının yerini bireylerin istiham edilebilme güvencesi almıştır. Bu nedenle işgücünün çalışma hayatının ihtiyaçlarına uygun niteliklerle donatılabilmesi için yaşam boyu eğitime önem verilmeli, yaşam boyu eğitim temel bir ilke olarak benimsenmeli, temel eğitimin niteliği yükseltilmeli, eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki ilişkiler kuvvetlendirilmelidir.

21. yy ile ortaya çıkan önemli bir gelişim bilginin hızla eskimesidir. Bilgi, bilgisayar teknolojisinde 1 yıl, elektronikte 2 yıl, muhasebe ve tıpta 3 yıl, işletmecilikte 4 yıl, diş hekimliği ve tıbbi operasyonlarda 10 yıl ve inşaat tekniklerinde 15 yılda eskimektedir. İşte böyle bir ortamda yeniliklere adapte olmak ve bilgiyi güncellemek ancak hizmet içi ve hatta yaşam boyu eğitim ile gerçekleştirilebilir. İşverenlerin bu eğitimi sağlayacak kurumlara olan ihtiyacının ise her zamankinden büyük olduğu açıktır (ILO, 1997, 7).

Bilgilendirme ve iletişim alanında 20. yy'ın sonlarında ortaya çıkan baş döndürücü gelişmeler sadece bu alanlarda çalışanları değil tüm insanlığı etkilemiştir. Gerçekten iletişim alanında yaşanan bu gelişmelerden geri kalmak, sadece işveren sendikaları için değil tüm örgütler için önemli bir handikap olacaktır.

İnternet, her alanda olduğu gibi, işletmelerin de ihtiyaç duyduğu bir çok bilgiyi dağınık bir şekilde de olsa kapsamaktadır. Üstelik internet üzerinde birçok bilgi (en azından şimdilik) ücretsizdir. Diğer taraftan, bir modem, bir telefon hattı ve bir bilgisayar olan herkes internete girip aradığı bilgilere ücretsiz ve kolayca ulaşmaktadır. Bu durum, işveren sendikalarına duyulabilecek ihtiyacı azaltmaktadır. O halde işveren sendikalarına bu alanda önemli görevler düşmektedir. İşveren sendikaları bir network ile üyelerine bağlanabilir, üyeleri için gerekli bir veri tabanı oluşturabilir, kendi personelini veya üyelerinin personelini bu konuda geliştirebilir, oluşturacağı web siteleri ile yargı kararlarının, endüstri ilişkilerine ilişkin örnek olayların ve toplu iş sözleşmesi örneklerinin üyelerine ulaşmasını sağlayabilir (Aydın, 2000a, 77).

Son yıllarda, özellikle işletmecilik alanında ortaya çıkan gelişmeler ve insan kaynakları yönetimi uygulamaları da sendikaların üyeleriyle ilişkilerini geliştirmelerine yol açmıştır. İşveren sendikaları mesleki örgütler olduğundan üyeleriyle ilişkilerine önem vermemeli, yeni ve üyelerinin ilgisini çeken faaliyetler geliştirerek cazip hale gelmeye çalışmalıdırlar. (Aydın, 2000b, 1005). İşveren sendikaları, üretim sürecine ve çalışma hayatına ilişkin yenilikleri izleyerek, bu konuda üyeleriyle işbirliğine giderek ya da onlara danışmanlık hizmeti sunarak daha ilgi çekici ve cazip hale gelebilirler. Ayrıca, işveren sendikalarının üyelerini iletişim konusunda teşvik etmesi, bilgisayarların geliştirilip güncellenmesi için kredi sağlanması gibi uygulamaları da iletişimin kolaylaşması ve etkinleşmesi bakımından yerinde uygulamalardır. Üyelerle, işçi sendikaları ile ve diğer işverenler ve işveren sendikalarıyla iletişim konusunda bir iletişim merkezi haline gelmek, hem işveren sendikalarını daha işlevsel hale getirecek ve hem de işverenlerin aynı çatı altında birleşip güçlenmelerine ve disiplinli ve sağlıklı bir endüstri ilişkileri yapılanmasına olanak sağlayacaktır (Aydın, 2000a, 75-76).

İşveren sendikaları, üyelerinin sendikal etkinliklere katılımlarını teşvik edecek çeşitli araçları geliştirmeli, üyeleri ile iletişim kurmalı, sunulan hizmetlerin niteliğini yükseltmelidir (Kristal-İş Sendikası, 1995, 2). Bu bağlamda işveren sendikalarının, üyelerinin uyacakları mesleki ve etik değerleri saptama, mesleki ilkeleri belirleme ve toplumun diğer kesimleri ile örneğin tüketicilerle, sağlıklı ilişkiler kurma gibi faaliyetlerde bulunmaları yerinde olur (Crowe, 1997, 4). İşveren sendikaları, medyayı kullanarak veya kendi gazeteleri, dergileri ya da televizyon kanalları ile sundukları hizmetlerin reklamını yapabilirler, kendilerini tanıtabilirler ve kamuoyunda örgütlenmeyi teşvik etmek için kampanyalar düzenleyebilirler.

Bunların yanında, mesleki eğitime de önem vermelidirler. Bilgi toplumunun talep ettiği yetenek ve beceride insangücü yetiştirilmeli ve bunun için de eğitimde bilgi teknolojisinin kullanımına ağırlık verilmelidir. Yeni teknolojilere yönelik yatırımlar da artırılmalı, firmaların bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanmaları sağlanmalı, araştırma ve geliştirme faaliyetleri teşvik edilmelidir.

Son zamanlar da küreselleşme süreciyle birlikte işveren sendikalarının üyelerine verdikleri eğitimin içeriği de değişime uğramıştır. Örneğin, son zamanlarda çevre kirlenmesi ve tüketici hakları işveren sendikalarının sıkça ele aldığı konuların başında gelmektedir. İşveren sendikaları, işverenden ustabaşına kadar personel eğitimden sorumlu olmalıdır. Etkili ve yaygın bir eğitim yapılabilmesi için her iki sendikanın müşterek projeler yapması ve ortak programların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

İşveren sendikaları, yeni ekonomik yapılanmada önemli sosyal sorumluluklar üstlenmektedir. Üstlendiği bu sorumluluklar, işveren sendikalarının imajına önemli katkılar sağlayabilir (Crowe, 1997, 8). Bu alanda özellikle IOE'nin, ILO ve UNICE'nin AB çerçevesinde yaptığı sosyal işlevler dikkate değerdir. ILO'nun Dünya Çalışma Raporu'nda önerdiği gibi, işveren sendikaları, ulusal ve yerel düzeyde kooperatifçilik, eğitim, sağlık hizmetleri, özel emeklilik programları, toplumsal gelişme, küçük girişimleri destekleme, kültürel ve sanatsal etkinliklere katkı sağlama gibi konularda önemli faaliyetlerde bulunabilirler (Aydın, 2000a, 76).

İşveren sendikaları, çocuk işgücünün çalışmasına karşı olan uluslararası güçteki üstlendikleri önemli rollerinin farkına varmaya başlamışlardır. Bugün çocuk işgücü konusu, birçok işveren sendikasının gündemindedir. IOE'ye üye birçok işveren sendikası, çocuk işgücü ayrımcılığıyla ilgili ILO'nun uluslararası programlarına katılmıştır (ILO, 1997, 11-12).

3.3. Endüstri İlişkileri Sistemi İçindeki İşlevleri Üzerindeki Etkileri

3.3.1. Toplu Pazarlık Sürecine Katılım

3.3.1.1. Genel Olarak

İşveren sendikalarının endüstri ilişkileri alanındaki işlevlerinin başında toplu sözleşme süreçlerinin yürütülmesi gelmektedir.

Kendilerine üye işverenlerin sözcüsü durumundaki işveren sendikaları, kimi zaman toplu pazarlıkları yürütme yetkisi taşımakta kimi zaman da toplu pazarlıklar konusunda üye işverenleri aydınlatma, bilgilendirme ve işverenler arasında koordinasyon sağlama görevini üstlenmektedir (Koray, 1992, 129).

Toplu sözleşme görüşmelerinin yapılması ile ilgili olarak üst düzey işveren sendikalarının iki temel rolü bulunmaktadır. Birincisi, üyeleri adına toplu sözleşme görüşmelerini yürütmek, ikincisi ise toplu görüşmelerin yapılması sırasında uzman elemanlar göndererek üyelerine öneri ve yardımlarda bulunmaktır (Tokol, 1989, 18).

İşveren sendikalarının toplu pazarlık sürecindeki amacı incelenirken, toplu pazarlığın bir grup olarak mı, yoksa işyeri düzeyinde mi yapıldığı çok önemlidir. Toplu pazarlığın işyeri düzeyinden işkolu düzeyine doğru değişimi işverenlerin işçi sendikaları karşısında bir güç oluşturma çabalarından kaynaklanmaktadır. Bu ise, işverenlerin merkezîyetçi işveren örgütlerinde birleşmeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır (Yüksel, 1992, 35).

İşveren sendikalarının, işverenler adına toplu görüşmelerde bulunması ve toplu sözleşmeler bağlatması, gerek işçi sendikaları ve gerekse işveren örgütlerinin merkezde güçlü birlikler oluşturmalarına bağlanan bir sonuçtur. İşveren sendikalarının endüstri çapında, bölgesel ve ulusal toplu iş sözleşmeleri yapıyor olması, diğer bir ifadeyle merkezi bir toplu sözleşme düzeninin varlığı bu sendikaların rolünü arttırır. Ters durumlar, yani merkezi olmayan bir toplu sözleşme düzeninin varlığı, işverenlerin kendi toplu iş sözleşmelerini kendilerinin yapmasına neden olur ki bu da işveren sendikalarının rolünü azaltır.

İşçi ve işveren örgütlerinin üyeleri üzerinde tam yetkiye sahip oldukları Batı Avrupa ülkelerinde toplu pazarlıklar, işçi ve işveren sendikaları arasında yürütülüp anlaşmaya varılmaktadır. Daha sonra bu anlaşmalar, işyeri düzeyine indirgenerek uygulamaya konulmaktadır (Koray, 1992, 130).

İskandinav ülkeleri gibi, işçi ve işveren sendikalarının kuvvetli örgüt disiplinine sahip olduğu ve toplu pazarlığın ulusal düzeyde gerçekleştiği ve yerel düzeyde uygulandığı ülkelerde toplu görüşmelerin yürütülmesi, üst düzey işveren sendikasının temel işlevini oluşturmaktadır. Bu sistemde, işveren sendikaları ve üst örgütleri toplu pazarlığa fiilen katılmamakta, üst örgütlerce kabul edilen toplu iş sözleşmeleri ise belirli bir disiplin çerçevesinde işveren sendikalarınca uygulanmaktadır. İşveren sendikaları ile üst örgütler arasında katı bir disiplin ve hiyerarşiyi gerektiren bu sistem yavaş yavaş terkedilmektedir (Oechslein, 1998, 70).

ABD’de iki üst işveren örgütünden Ulusal Sanayiciler Birliği (National Associations of Manufacturers) ve Birleşik Devletler Ticaret Odası (United States Chamber of Commerce), toplu pazarlığa eğilmek yerine hukuksal ve politik süreçlerde yer almayı daha çok benimsemektedir (Taira, 1993, 223; Rothman ve Briscoe, 1993, 398; Esin, 1974, 82).

İngiltere’de yer alan CBI ise toplu pazarlık süreci ile ilgilenmemektedir (Roberts, 1963, 114-115; Tokol, 1993, 62).

İsveç’te toplu pazarlık sisteminin önem kazanması ile SAF, önce toplu görüşmeleri koordine etme görevini üstlenmiş daha sonrada toplu pazarlık sürecinde doğrudan rol almaya başlamıştır (ILO, 1994, 45-46).

Birden fazla düzeyde toplu görüşmelerin yapıldığı Fransa, Belçika, İrlanda gibi ülkelerde üst düzey işveren sendikalarının işlevi, çeşitli düzeylerde imzalanan toplu sözleşmeler arasında koordinasyonu sağlamaktır (Tokol, 1993, 128-129).

Toplu pazarlığın ışkolu düzeyinde yürütüldüğü Federal Almanya’da ise üst düzey işveren örgütünün üyeleri adına toplu görüşmeleri yürütmeleri söz konusu değildir. Ülkede özel kesimde üst işveren örgütü olan BDA, tüzüğü gereği toplu görüşmelere katılmakta sadece koordinasyon fonksiyonu üstlenmektedir. Konfederasyonun işlevi üye sendikalara yol göstermek ve önerilerde bulunmaktır (Streeck, 1993, 127; Tokol 1989, 18).

Ülkemizde ise gönüllü örgütlenme esasına göre kurulmuş olan ve Türk işverenlerini endüstriyel ilişkiler alanında temsil edecek tek üst kuruluş olma özelliğini taşıyan TİSK, sendikalar arasında yapılacak olan toplu görüşmeler ve toplu iş sözleşmelerinde işveren sendikalarına yardımcı ve destek olmaktadır (TİSK, 1999, 6-7).

3.3.1.2. Küreselleşme İle Meydana Gelen Değişmeler

İşyeri düzeyinde çeşitli biçimlerde görülen üretim ve yönetim anlayışındaki değişiklikler, işveren sendikalarını toplu pazarlık politikalarını değiştirmeye itmekte ve toplu pazarlıkta yoğunlaşsalar bile bunun farklı bir toplu pazarlık politikası olması gerektiğini kabul etmeye zorlamaktadır.

Yeni bin yılda işverenler, sendikalarından sadece yeni hizmet alanları talep etmemekte aynı zamanda klasik toplu iş sözleşmesi sendikacılığını da sorgulamaktadır. Örneğin, toplu iş sözleşmesi ve endüstri ilişkileri konularında yeni esneklikler istemektedirler. 1980'li yılların başından itibaren gelişmiş ülkelerin çoğunda toplu pazarlık düzeyi, makro seviyeden mikro seviyelere doğru inmektedir. Buna ademi-merkeziyetçi eğilim (decentralization) adı verilmektedir. Toplu pazarlık düzeyinin makro seviyelerden mikro seviyelere doğru inmesi, ulusal, sektörel pazarlık düzeyinden firma ya da işletme düzeyindeki pazarlıklara doğru bir ölçek daralmasını ifade etmektedir. Merkeziyetçi toplu sözleşme düzenine sahip olan Avrupa ülkelerinde dahi işyeri seviyesinde toplu sözleşme bağitleme yani ademi-merkeziyetçi eğilim başlamıştır.

Teknoloji ve rekabet şartlarının, ucuz ve kaliteli üretim yapan, verimli çalışacak küçük işletmelerin önemini arttırmış olması toplu pazarlık düzeyinde değişime yol açacaktır. İşletme yapılarında, özellikle üretim ve pazarlama alanlarında görülen merkezden uzaklaşan yapılanma toplu pazarlıklara da yansımaktadır (Kutal, 1997, 256). Artık işveren tercihi olarak işletmelerde üretim, verimlilik, kalite ve performans dayalı ücret politikaları gibi konular, toplu sözleşme mekanizmasında kazanılmak istenilen esneklik anlayışının bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla, toplu sözleşme düzeninde işyeri seviyesine doğru inerek, özellikle ücret konusunda çalışanların verimliliğini, performansını ve genel anlamda firma performansına dayanan bir yaklaşım ön plana çıkmaktadır (Ben, 2001, 23).

Toplu pazarlığın merkezi özelliği bir yandan kaybolurken diğer yandan da bölgesel ve küresel toplu iş sözleşmesi arayışları sürdürülmektedir. Ulusal düzeyde, işyeri sözleşmelerinin önemi artarken, uluslararası düzeyde aynı işletmeye bağlı işyerlerinin tek toplu iş sözleşmesi kapsamına alınması çabaları yoğunluk kazanmıştır.

İşveren sendikalarının ve işçi sendikalarının endüstri ilişkileri sistemi içindeki rolleri ile toplu pazarlığın düzeyi arasında önemli ölçüde bir ilişki bulunmaktadır. Toplu iş sözleşmelerinin işkolu düzeyinden işyeri düzeyine kaymasıyla birlikte sendikalar yeni bir role zorlanmaktadır. Her şeyden önce, işveren sendikalarının işletme düzeyindeki sorunların çözümünde daha aktif olması gerekmektedir. Buna bağlı olarak, işveren sendikalarından eskiden olmadığı ölçüde, yeni teknolojiler, verimlilik, işgücünün eğitimi gibi konularda duyarlı ve bilinçli olmaları beklenmektedir (Yavuz, 1995, 85; Adams, 1995, 108).

Toplu pazarlıkların düzeyindeki değişimin yanısıra, toplu pazarlıkların kapsadığı konular da değişmeye başlamıştır. Artan rekabet nedeniyle maliyet ve kalite kavramlarının ön plana çıkması, toplu pazarlıklardaki tartışma konularına farklı bir boyut kazandırmaktadır. Özellikle, ücret dışındaki konuların artık ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. İşbaşı eğitim, grup çalışmaları, kalite çemberleri gibi bir dizi farklı konu toplu pazarlıkların kapsamı içine girmektedir. Toplu iş sözleşmelerinde verimi arttırmayı amaçlayan, iş-

çinin artan verimden pay almasını sağlayan hükümlerin yanında, yatırım artışı, istihdam hacminin genişlemesi, mesleki eğitime ağırlık veren tedbirlere yer verilmesine dikkat edilmelidir. Ayrıca tam gün istihdam edilen işçilere yönelik olarak yapılan ve kimi zaman esnek çalışmaya olanak da tanımayan toplu sözleşmelerin, işgücünün değişen yapısı gözönüne alınarak esnek istihdam türlerine yönelik hükümlerle işlerliği ve kapsamı genişletilmeye çalışılmalıdır.

Günümüzde işveren sendikalarının, toplu pazarlıkta çatışmacı ve bölüştürücü olmaktan çok birleştirici-bütünleştirici yönü ağır basan bir rol üstlenmeleri önem kazanmaktadır (Keser, 1999, 10).

3.3.2. Uyuşmazlıkların Çözümünde Üyelerine Yardımcı Olmak

İşveren sendikalarının endüstri ilişkileri alanındaki işlevlerinden birisi de, üyelerine iş uyuşmazlıkları sırasında yardımcı olmaktır. Toplu pazarlıklar dışında, işveren sendikaları üye işverenlere, siyasal, ekonomik ve yasal gelişmeler konusunda bilgi verdiği gibi, bireysel ve toplu uyuşmazlıklarda da uzlaştırmacı rol oynamaktadır. Bireysel iş uyuşmazlıklarında, sendikalar işverene avukat veya bilgi sağlamakta, uzman hukukçular aracılığı ile yardımlarda bulunmaktadır. Toplu iş uyuşmazlıklarında ise, görüşmeler sırasında işverene katkıda bulunarak ya da onlar adına görüşmelerde bulunarak yardımcıdır. Ayrıca, grev ve lokavt uygulamalarında da üye işverenlere destekleyici yardımlar yapılmaktadır. Bu amaçla, uyuşmazlığın devam ettiği sürece, grev ve lokavttan etkilenen üyelerine maddi yardım sağlamak ve bu amaçla fon oluşturmak da işveren sendikalarının önemli işlevlerindedir.

İngiltere’de işveren sendikaları üyelerine, anlaşmazlıkların barışçı bir biçimde çözülmesi yöntemlerini kullanmalarını göstermekte ve işletme içi yönetim sorunlarının çözülmesi konularında bilgi vermektedir. Bu da grevlerin önlenmesinde oldukça önemli bir katkı sağlamaktadır (Salamon, 1992, 245-246).

İsveç’te SAF’ın iş yasaları alanındaki uzmanları, üyelere iş mahkemelerine gitmeden önce yardım etmektedir (Tokol, 1989, 31).

Federal Almanya’da ise, iş mahkemeleri bir yargıcın başkanlığında, işçi ve işveren temsilcilerinden oluşmuştur (Reisoğlu, 1973, 38).

Ülkemizde de işveren sendikaları, toplu iş uyuşmazlıklarında ilgili makama, arabulucuya, hakem kurullarına, iş mahkemelerine ve diğer yargı organlarına başvurabilir (S.K. M.32, b.2).

İşveren sendikaları günümüzde de gerek bireysel gerekse de toplu uyuşmazlıklarda üyelerine yardımcı olmaya devam etmektedir.

Ancak, yaşanan değişim ile birlikte, taraflar arasında çatışmalı ilişkiler azalmış ve işbirliği eğilimi güçlenmiştir. Bu hem grev-lokavt gibi mücadeleli ilişkilerde azalma, hem de işbirliğini geliştirecek kurum ve mekanizmaların önem kazanması biçiminde kendini göstermektedir.

Birçok ülkede, özellikle işyeri ilişkilerinin ve taraflar arasında işbirliğini geliştiren mekanizmaların ortaya çıkması, çatışma ortamı yerine uzlaşma ortamını güçlendirmekte ve uyuşmazlıkları azaltmaktadır.

Uyuşmazlıkların çözümünde de işveren sendikaları işçi sendikalarıyla beraber çalışarak, sağlıklı bir çalışma hayatının oluşturulmasına zemin hazırlamalıdır.

3.3.3. Lokavta Karar Vermek

İşveren sendikalarının işlevlerinden bir diğerini de işçi sendikalarının grev kararına karşılık lokavta karar vermeleri ve uygulamaları oluşturmaktadır.

Konu ülkelerin anayasaları bazında ele alınacak olursa, ABD, Fransa, İngiltere, Japonya ve İtalya anayasalarında lokavttan hiç söz edilmemiştir (Tokol, 1993, 15).

Ülkemizde ise grev ve lokavt, Anayasa'nın belirlediği ilkeler ışığında kanun ile düzenlenmektedir.

İşveren sendikaları, işçilerin grev kararına karşı lokavt uygulama işlevlerini bugün de yerine getirmektedirler. Ancak yaşanan değişim ile birlikte, gerek işçi gerekse işveren sendikaları uyuşmazlıklara barışçıl yollarla çözüm aramayı tercih eder duruma gelmişlerdir.

Grev, işveren sendikalarını işçi sendikalarından daha fazla hırpaladığından, işveren sendikaları grevden mümkünse kaçınabilmek için kimi zaman bir anlaşma yapmak zorunda kalacaktır (Thile, 1985, 3-8).

Aynı güçte işçi ve işveren sendikalarının karşı karşıya olduğu ülkelerde, iş uyuşmazlıkları nispeten ender olmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde, çalışma hayatı ile ilgili uyuşmazlıkların, taraflar arasındaki sağlıklı diyalog sayesinde asgari ölçüde grev veya lokavtla sonuçlanmaktadır. İşçi-işveren ilişkilerinde sağlıklı bir diyalogun kurulmadığı durumlarda sayısız işyeri gereksiz grevlere sürüklenmekte, bundan başta işçiler olmak üzere bütün vatandaşlar zarar görmektedir. Bu sebeple, tarafların barışçıl bir çözüm arama fikri akla en yakın gelmektedir.

4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE İŞVEREN SENDİKALARININ YENİ İŞLEVLERİ VE GELECEĞİ

20. yy'ın son çeyreğinde tüm dünyada ortaya çıkan yapısal değişim, işveren sendikalarında da değişim gereksinimini doğurmuştur.

Küresel değişim, endüstri ilişkilerinin klasik sorunlarının önemini kaybettirmektedir. Endüstri ilişkilerinde, artık ücretler ve grevler gibi geleneksel konular kadar ekonomik gelişmeler, sosyal adalet ve sosyal politikalar gibi boyutlar da önem kazanmaktadır (Tanrıverdi, 2000, 20).

Böylece, artık yaşadığımız dönemde, "toplular sözleşme sendikacılığı"nın tartışmaya açılması gündeme gelmiş ve sendikaların işlevlerinin salt toplular sözleşme değil daha başka boyutlar da içerdiği farkedilmiştir.

Yeni dönemde işveren sendikaları, eski ve geleneksel işlevlerini sürdüreceklendir hatta sürdürmelidirler. Diğer bir ifadeyle, işveren sendikaları toplumsal-demokratik yaşamdaki, mesleki alandaki ve endüstri ilişkileri sistemi içindeki işlevlerine devam etmelidirler. Temelde işveren kesiminin, iş hukukuna, sendikacılığa, grev ve lokavta ve toplu iş sözleşmesi sistemlerine hiç bir itirazı yoktur. Üstelik, bunların çok yönlü yararları olduğunda ve demokratik kuruluşlar olduğunda görüşbirliği vardır. Ancak, yeni dönemde işveren sendikaları, yeni faaliyetlerde bulunmak, kendilerini yeni alanlarda geliştirmek ve daha önceleri de yerine getirdiği bazı işlevlere daha fazla önem vermek zorundadır (Ay-dın, 2000a, 68).

Bu bağlamda, işveren sendikalarının özellikle üyelerine ve daha sonra da topluma yönelik işlevlerini geliştirmek zorunda oldukları söylenebilir. Yeni dönemde işveren sendikaları, geleneksel işlevleri arasında yer alan mesleki alandaki üyelerine yönelik faaliyetler konusunda uzmanlaşmalıdırlar. İşveren sendikalarının ayakta kalabilmesi, geleneksel işlevleri yanında üyelerine sundukları hizmetin kalitesi ve bu hizmetlere üyelerin ilgilerinin çekilmesi sayesinde mümkün olabilecektir. İşveren sendikaları, geliştirilen yeni yönetsel yaklaşımlara savunmacı ve mesleki kaygılara dayalı bir çerçevede cevap vermek yerine; üretim, kalite ve karlılık gibi konularda etkin davranarak, yapılan sözleşmelerle hem kamusal güvenliklerini hem de yönetimlerin reorganize çabalarını destekleyerek ve endüstri ilişkilerini yeniden istikrarlı bir konuma getirerek etki alanlarını genişletme mücadelesi vermektedirler (Yorgun, 1998, 26-28). Böylece yeni dönemde işveren sendikaları sadece savunma işlevini yerine getiren örgütler olmaları yerine daha profesyonel ve daha aktif örgütler olmaları gerekir.

Dünya pazarlarında rekabet üstünlüğünü kazanmada en önemli unsurlardan biri, teknolojidir. Bu nedenle, iş sürecini önemli ölçüde değiştiren teknolojik yenilikler, en az diğer kesimler kadar işverenlerin ve onların sendikal örgütlerinin de sorunudur ve işveren sendikalarının gündeminde yer alması gerekmektedir. Çünkü, işverenler bilgi ve ilgisini, üyelerine ve işçi sendikalarına aktarabildiği ölçüde, yeni teknolojiler çok daha etkin bir biçimde uygulanabilmektedir. Kısaca, işveren sendikaları teknolojik gelişmelerden yararlanmak zorundadır. Yeni teknolojiye geçişte ve işçilerle işbirliği yapılmasında işveren sendikalarına çok önemli görevler düşmektedir. 21. yy'ın bir iletişim çağı olması nedeniyle, işveren sendikaları oluşturabilecekleri networkler ile, üyelerinin ihtiyaç duyabilecekleri bilgiye kolayca ulaşmalarını sağlamalı ve üyeleri ile daha sıkı bir iletişim içine girmelidirler.

İşveren sendikaları örgütlerinde “teknik gelişmeyi” sağlamak amacıyla yalnız fikir vermekle kalmamalı, aynı zamanda bunun yollarını da açıklamalıdır. Örneğin, işçileri ve idare kademelerini geliştirici kurslar açılmalı, geziler düzenlemeli, kurumlararası bilgi alışverişi yapılmalı, dergiler çıkarılmalı ve konferanslar tertip edilmelidir. Bu doğrultuda, genç kuşaklara da sendikalarda yer alma fırsatı verilmeli ve bunların yetiştirilme imkanları sağlanmalıdır.

Yeni dönemde işveren sendikaları sosyal işlevlerine de ağırlık vererek daha fazla üyeyi sendikalarına çekip, daha güçlü bir yapıya bürünmelidir. İşveren sendikaları, üyelerinin sendikal etkinliklere katılımlarını teşvik edecek çeşitli araçları geliştirmeli ve sunulan hizmetlerin niteliğini yükseltmelidir. İşveren sendikaları medyayı kullanarak veya kendi

gazeteleri, dergileri ya da televizyon kanalları ile sundukları hizmetlerin reklamını yapabilirler, kendilerini tanıtabilirler ve kamuoyunda örgütlenmeyi teşvik etmek için kampanyalar düzenleyebilirler.

İşveren sendikaları, sendikal yapılarını yeniden organize etmeli, araştırmaya yönelik sendika içinde birimler oluşturmalarıdır. Bu amaçla yapılacak ilk iş, sendikal eğitim çalışmalarının yeniden düzenlenerek geliştirilmesidir. Sendikalar, eğitime daha çok eğilmeli, tipik bir eğitim kurulu gibi misyonlarında değişiklik yapmalıdır. Üyelerine yönelik yoğun eğitim programları oluşturmalı ve verdikleri hizmetleri çeşitlendirmelidirler. Sendikalar işçilerle işbirliği içinde, işyerinde sürekli otomasyonun öngördüğü çağdaş bilgileri kazandıracakları ve mesleki eğitimi sağlayacak, eğitim programlarına öncülük etmelidir. Bu bağlamda işverenler, odalar, özel kuruluşlar, akademik çevreler ya da kendi sendika veya konfederasyonlarından danışmanlık hizmeti talep edebilirler.

İşletmenin rekabet gücünü arttırmak için de işveren sendikalarının kalite çemberleri ve toplam kalite yöntemi gibi konularda da bilgi sahibi, donanım ve hazırlık içinde olmaları ve gerek kendi üyelerini gerekse işçi sendikalarını bu konuda bilgilendirmeleri ve bu tür çağdaş organizasyon tekniklerinin yaygınlaşması için çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Diğer taraftan, işveren sendikaları kendilerine olan güveni arttırmak ve şeffaf olmak durumundadırlar. Bunu gerçekleştirmek ise, endüstriyel demokrasinin geliştirilmesi demektir. İşveren sendikaları geniş kesimlerin temsiline dayalı, şeffaf ve katılımcı (sendika içi demokrasinin gerçekleştiği) bir örgüt modelini kurmalıdırlar. İşveren sendikaları ve işçiler birbirine açık olmalı, verimi yükseltmek ve kaliteyi arttırmak için ortaklaşa çalışmalıdırlar. Sendikalar, işçilerin iş güvenliği ve yükselen hayat standartlarına uyumunu sağlamaya çalışırken, işverenler de verimlilik ve kalitedeki artışı, çalışanların ücretlerine yansıtmalı ve kararlara onları da ortak etmelidirler.

Sendikaların hedefi çatışmaya dayalı endüstriyel bir ortam yaratmak yerine, işbirliğine dayalı insancıl bir ortam yaratmak olmalıdır. Nitekim değişen dünya koşulları çerçevesinde, işveren sendikalarının hem işçilerle güçlü bir diyalog ve işbirliğini sürdürmeleri hem de geleneksel yapılarından kurtulmaları gerekmektedir.

5. SONUÇ

Dünya sendikal hareketi 2000'li yıllara değişim sürecinin etkisini yaşayarak girmiştir. Son yirmi yılda dünyada meydana gelen değişim sendikaların yaşadığımız yüzyılda ayakta kalıp kalmayacağına ilişkin tartışmalara neden olmuştur. Bu yüzden sendikalar değişimden kaynaklanan gelişmeleri yakından izleyerek çözüm yolları üretmek ve bütün toplumu ilgilendiren öneriler sunmak durumundadırlar.

Sorun, değişimi yakalamak, değişimi yönetmek ve ona uyum sağlamaktır. Ekonomik krizin, yoğun rekabetin ve endüstriyel yeniden yapılanmanın meydana çıkardığı değişimler, sendikaların yeni şartları yorumlayıp, yeni stratejiler tespit etmesini ve alternatifler üretmesini gerekli kılmıştır. Bu konuda sendikalara düşen görev, küreselleşen dünyada güçlerini arttırmak, rekabet gücü kazanmak, hızla değişen koşullara ayak uydurmak ve her alanda yeniden yapılanmaktır. Dünya sendikal hareketinin dünü, bugünü iyice tahlil

edilerek, bu olumsuzlukların sonuçları irdelenmeli, yeni stratejiler doğrultusunda örgütlenme ve mücadele yöntemleri geliştirilmelidir.

Yaşanan değişim süreciyle birlikte pazarlık güçleri azalan işçi sendikaları daha çok savunmacı bir pozisyona çekilirken, işverenler ve sendikaları ise daha aktif hale gelseler bile, küreselleşme olgusuyla ortaya çıkan gerilemeler ve sendikalı işçi sayısındaki azalmalar işveren sendikalarında da görülmüş ve bu olgudan işveren sendikaları da kaçınılmaz bir şekilde nasibini almıştır. Dolayısıyla, işçi sendikaları bu süreçte kaybettiği gücünü kazanmak için yeniden yapılanmaya giderken, işveren sendikaları da hernekadar başlangıçtaki savunmacı rollerinden sıyrılıp aktif hale gelmiş olsalar da onlar da yaşanan bu değişim sürecinde ayakta kalabilmek için yeniden yapılanmaya gitmek zorundadır.

İşveren sendikalarına küreselleşen dünyada çok önemli görevler düşmektedir. Eğer, sendikalar işlevlerini çeşitlendirir, üyelerine ekonomik, sosyal ve kültürel hizmetleri daha etkili bir biçimde götürebilirse ve işçilerin işletme yönetimine katılmasını sağlayarak endüstriyel demokrasiyi geliştirebilirse sendikaların önünde çok verimli bir çalışma ortamı bulunduğu görülecektir. Diğer bir ifadeyle, işçi ve işveren sendikaları işlevlerini bitirmiş değillerdir.

İşçi ve işveren sendikalarının, küresel yapılanmada önderlikleri sağlanmadığı takdirde, dünya işçi ve işverenlerini küresel çağın yeni sosyal politikalarını uygulamaya ikna etmek mümkün olmayacaktır. Bu durumda işveren sendikaları ya eski yapılarını muhafaza ederek küresel rekabet ortamının dışına itilecekler ya da küresel çağın şartları ile uyum sağlayarak ayakta kalmanın çaresini bulacaklardır.

Bu bağlamda, işveren sendikalarının da varlıklarını korumak için dönüşümler sağlayabilecek yeni dinamikleri ve işlevleri harekete geçirmeleri, yaşanan değişimlere paralel olarak hareket etmeleri ve örgütlenme anlayış ve tutumlarını değiştirmeleri gerekmektedir.

İşte, kuvvetli bir işveren sendikasının (yani geniş kapsamlı bir teşkilatlanmanın) önemi burada ortaya çıkmaktadır. İşkolundaki tüm işverenleri aynı çatı altında birleştiren ve bu birlikten aldığı güçle çalışma hayatının sorunlarına, temsil ettiği sektörün ve tüm toplumun menfaatine uygun ve kalıcı çözümler getirebilecek işveren sendikalarına ihtiyaç vardır.

Bu şekilde örgütlenen kuvvetli bir işveren sendikasının da;

- Danışmanlık,
- Eğitim,
- Mevzuat,
- İşgüvenliği,
- Araştırma-Geliştirme,
- Basın ve Halkla İlişkiler,

gibi önemli yan işlevleri de gerçekleştirme imkanına sahip olacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

İşveren sendikaları yukarıda saydığımız işlevlere ilave olarak, uluslararası faaliyetler, çalışma hayatının yanında yaşamın kalitesini yükselten faaliyetler ve bilgi ve alternatif üretme gibi faaliyetleri de yerine getirmek zorundadır.

İşveren sendikaları gelecekte;

- Örgütlenme modelini, yeni çalışma şekilleri de düşünülerek değiştirmeli,
- Araştırma ve eğitime önem veren öğrenen organizasyonlara dönüşmeli,
- İşçi ve işveren sorunlarını uzmanları kanalı ile çözerek, yönlendirici kurum gibi çalışabilmeli,
- Ulusal ve uluslararası sendikal faaliyetlere ilişkin bilgisayar bağlantıları ile bilgi paylaşmalıdırlar.

Sonuç olarak işveren sendikaları,

- Temel sendikal yapı,
- Üyelik durumu,
- Örgütlenme yapısı ve seviyesi,
- Toplu sözleşme yapısı,
- Sendikaların devletle olan ilişkileri,
- Sendikaların ve sendikal gelişmenin karşısına çıkan, tehdit, tehlike ve engellere karşı yeni tekniklerin geliştirilmesi,
- Yerine getirdikleri işlevleri,

vb. konularda kendilerini yarına hazırlamalıdır.

Değişen dünyada ve Türkiye’de sosyal tarafların nasıl bir rol oynayacakları işveren ve işçi sendikalarının yenilikçi, yaratıcı, öncü stratejileri ve samimi politikalarına bağlı olacaktır. Elbette, sendikal çalışmanın kapsamı, biçimi ve yöntemleri, içinde bulunulan ortama ve sorunlara bağlı olarak sürekli değişim içinde olmakta ve bu değişime bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar karşısında yeni yöntem ve politikaları geliştirme zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden sendikaların geliştirecekleri politikalar, ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarının çözümüyle yakından bağlantılıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, Roy J. (1995).** “Küreselleşme ve Endüstri İlişkileri Sistemlerinin Dönüşümü”, Çev., Toker Dereli, IV. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi 24-25 Kasım 1994, KAMU-İŞ Ya., Ankara.
- Aydın, Ufuk (2000a).** “2000’li Yıllarda İşveren Sendikacılığında Değişim”, KAMU-İŞ, C.VI, S.1, Ankara.
- Aydın, Ufuk (2000b).** “İnsan Kaynakları Yönetimi, İş Hukuku ve İşçi Sendikaları”, Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan, TÜHİS Ya., Ankara.
- Aykaç, Mustafa (2000).** “Sendikaların Geleceği, Küreselleşme ve Yapısal Değişiklikler Açısından Bir Analiz, Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan, TÜHİS Ya., Ankara.
- Baydur, Refik (1996).** “Değişim ve Sendikalar”, Mercek, S.2.
- Belen, Esra (2001).** “Dünya’da Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm ve Türk Çalışma Hayatı”, İşveren, C.XXXIX, S.4.
- Bingöl, Dursun (1998).** “21. Yüzyıla Doğru Sosyal Sorumluluk Açısından Sendikalar”, Prof. Dr. Metin Kutal’a Armağan, TÜHİS Ya., Ankara.
- Crowe, Raphael F. (1997).** “Employers’ Organizations, Looking To The Future: An Overview”, Paper Presented at ILO Workshop on Employers Organizations, ILO, Turin, <http://www.ilo.org/public> (erişim tarihi, Şubat 2001).
- Erkul, İhsan (1991).** *Sosyal Politika Dersleri*, C.I, AÜESBAV Ya. No: 50, Eskişehir.
- Esin, Pars (1974).** *Türkiye’de İşveren Sendikacılığı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara.
- Gökçe, Füsun ve Vançelik, Candan. (1987).** “Türkiye’de İşveren Sendikaları”, TÜHİS Ya., Ankara.
- ILO (1997).** “Human Resources Development In Asia and Pasific In The 21st. Century, Issues and Challenges for Employers and Their Organizations”, Paper Presented In ILO Workshop on Employers Organizations, Turin, <http://www.ilo.org/public>.(erişim tarihi Nisan 2001).
- ILO (1994),** *1994 World Labour Report*, <http://www.ilo.org/public>.
- İşığçok Özlem (2000).** “Küreselleşme, Değişen Endüstri İlişkileri ve Sosyal Diyalogun Artan Önemi”, Veysel Bozkurt, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, İstanbul.
- Karakoyunlu, Erdoğan (2000).** “2000’li Yıllarda Çalışma Yaşamında Beklentiler”, Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan, TÜHİS Ya., Ankara.
- Keser, A. (1999).** “Küreselleşme Sürecinin Sendikal Hareket Üzerindeki Etkisi”, U.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C.17, S.3.

- Kristal-İş Sendikası (1995).** *12.Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul.
- Kocabaş Fatma (2001).** *İşveren Sendikaları ve Küreselleşmenin İşveren Sendikaları Üzerindeki Etkileri*, Eskişehir.
- Koray, Meryem (1992).** *Endüstri İlişkileri*, BASİSEN, İzmir.
- Koray, Meryem (1998).** “*Sendikalar İçin Bir Gelecek Var mı*”, Prof. Dr. Metin Kutal’a Armağan, TÜHİS Ya., Ankara.
- Kutal, Metin (1997).** “*Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerine Olası Etkileri*”, KAMU-İŞ, C.IV, S.2.
- Lök, İlhan. (1966).** “*Türkiye’de İşveren Teşekkülleri*”, Sosyal Siyaset Konferansları, CXVII, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay. No.: 180, İstanbul.
- Oechslin, J. J. (1998).** “*International Employers Organizations*”, Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies, Ed., G. Bamber-R. Ben Israel-M. Blagi-R. Blainpain, London.
- Reisoğlu Seza (1973).** *Yabancı İşçiler Yönünden Alman İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku*, Ankara.
- Rothman Miriam ve Briscoe Dennis (1993).** “*The United States*”, Industrial Relations Around The World, Labor Relations For Multinational Companies, Ed., Miriam Rothman-Dennis Briscoe, W de G. Press, New York.
- Salamon, Michael (1992).** *Industrial Relations*, Edt. 2, Newyork.
- Selamoğlu, Ahmet (1995).** *İşçi Sendikacılığının Gücündeki Değişim*, (Gelişmeler, Nedenler, Eğilimler), KAMU-İŞ, Ankara.
- Streeck, Wolfgang (1993).** “*The Federal Republic of Germany*”, Industrial Relations Around The World, Labor Relations for Multinational Companies, Ed., Miriam Rothman-Dennis Briscoe, W de G Press, New York.
- Silva, Syrian (1997).** “*Developing The Training Role of Employers Organizations*”, ILO Working Papers, January.
- Taira, Kozi (1993).** “*Japan*”, Industrial Relations Around The World, Labor Relations For Multinational Companies, Ed., Miriam Rothman-Dennis Briscoe, W de G. Press, New York.
- Tanrıverdi, Hüseyin (2000).** *Sendika Profilinden Türkiye Gerçekleri*, (HİZMET-İŞ Ya., Ankara.
- Thile, W. (1985).** “*Batı Almanya’da İşveren Sendikalarının Çalışma Barışı ve Toplu Sözleşme Düzenindeki Önemi*”, İşveren Dergisi, C.XXIII, S.4.

- TİSK (1999).** *Hükümet İşçi-İşveren Kesimleri Arasında Uzlaşma ve Üçlü Anlaşmalar*, TİSK Ya. No.: 184, Ankara.
- TİSK (1997).** *Türkiye’de ve Dünya’da Mesleki Eğitim*, TİSK Ya. No.: 168, Ankara.
- TİSK (1998).** *XX. Olağan Genel Kurul*, Ankara.
- Tokol, Aysen (1993).** *Avrupa Topluluğuna Üye Ülkelerde Sendikal Hareket*, Bursa.
- Tokol, Aysen (1989).** *“Ulusal ve Uluslararası Düzeyde İşveren Sendikaları”*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, T.C. Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Bursa.
- Turan Kamil (1994).** *“Türk Çalışma Hayatında Üçlü Yapı Arayışları”*, KAMU-İŞ, C.III, S.4.
- Uslu, Mustafa (1995).** *“Dünya’da ve Türkiye’de İşveren Sendikacılığı ve İşveren Örgütleri”*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yavuz, Arif (1995).** *Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi*, KAMU-İŞ Ya., Ankara.
- Yorgun, S. (1998).** *“Küreselleşme Sürecinde Sendikalar”*, Mercek, C.X, S.5.
- Yüksel, Niymet (1992).** *Türkiye’de Kamu İşveren Sendikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ABD ve İngiltere Kamu Sağlık Sigortası Programları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Yrd.Doç.Dr. A. İlhan ORAL
Anadolu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Öz: Bireylerin, kendilerine sağlık güvencesi sağlamak amacıyla yararlandıkları başlıca iki araç vardır. Bunlar devlet tarafından yürütülen kamu sağlık sigortaları ile özel sağlık sigortalarıdır. Bu çalışmada kapsamı dar olmasına karşın farklı bir yapısı bulunan ABD kamu sağlık sigortaları ile İngiliz kamu sağlık sigortaları incelenmiştir.

Öncelikle her iki ülkenin kamu sağlık sigortalarının (Medicare ve NHS) tarihsel gelişimi ile sağlık hizmetleri ortaya konmuştur. Daha sonra kamu sağlık sigortasından sağlanan sağlık yardımları, parasal yardımlar, yardımlardan yararlanma koşulları, yardımların kapsamı ve finansman kaynakları gibi konular karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın son kısmında da Medicare ve NHS'ye yönelik genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Sosyal sigorta, sağlık sigortası, hastalık sigortası, sağlık hizmetleri

Abstract: There are two main vehicles that individuals make use of in order to provide health insurance for themselves. These are health insurances carried out by the government and private health. In this study the England public health insurances and USA public health insurances that have different structure have been studied although their coverage is limited.

First of all, the historical development of public health insurances (Medicare and NHS) of both countries and their health services have been putforward. Later on, health aids provided from public health insurances, financial aids conditions for making use of these aids, the coverage of aids and their financial resources have been studied comperatively. In the last part of study, a gerenal evaluation towards Medicare and NHS have been given.

Key words: Social insurance, health insurance, sickness insurance, health service.

---

* Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ç.E.E.İ. Bölümü 26470/ESKİŞEHİR
Tel: 0-222-3350580/3233-3245
Elektronik posta: aioral@anadolu.edu.tr

1.GİRİŞ

Toplumun tüm bireylerini ilgilendirmesi bakımından sağlık her dönem, her ülkede ilgi duyulan, araştırılan bir konu olmuştur. Ayrıca sağlığa bu kadar önem verilmesinin bir nedeni de, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile sağlık verilerine ilişkin göstergeler arasında bir ilişki bulunmasıdır. Yani bir ülkenin sağlık verilerine bakarak o ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgili yorum yapmak mümkündür. Bu bakımdan bir çok ülke nüfusun tümünü ilgilendiren bu konuya özel önem vermektedir. Hatta bazı ülkeler sağlık hakkına temel bir insan hakkı olarak anayasalarında vermişlerdir. Bunun sonucu olarak her ülke benimsediği iktisadi sisteme ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal duruma göre vatandaşları için devletin sorumluluğunda bir sağlık sigortası modeli geliştirmeye çalışmıştır. Araştırmamızın konusu olan ABD sağlık sigortası sistemi ile İngiliz sağlık sigortası sistemi birbirinden oldukça farklı yaklaşımları olan iki sağlık sistemidir.

ABD’de kamu sağlık sigortaları toplumun oldukça küçük bir kısmına hizmet vermektedir. Ülkenin sağlık ihtiyacı büyük ölçüde özel sigortalar (%74) tarafından karşılanmaktadır¹. 19. yüzyılın başlarında İngiltere, Almanya, Fransa ve İsveç gibi Avrupa ülkeleri, hükümetler tarafından sağlanan fonlarla kamu kuruluşlarının yönetiminde sosyal yardım programları uygulamaya başlamışlardır. Ancak ABD milli gelirinin yüksek olması ve sahip olduğu ekonomik potansiyel nedeniyle o dönemde dünyada meydana gelen bu gelişmelerden etkilenmemiştir. Ayrıca bu dönemde ABD’de Avrupa’daki gibi bir sosyal hiyerarşi geleneğinin olmaması nedeniyle bir grubun diğer bir gruba yardım ve destek sağlaması da söz konusu olmamıştır. Yukarıda sayılan bu nedenlerden dolayı ABD’de kamu yardım sistemleri Batı Avrupa ülkelerine göre geç gelişmiş ve uygulanmıştır. Bunun sonucu olarak da kamu sağlık sigortalarının geç gelişmesinden doğan boşluğu ABD’de özel sağlık sigortaları doldurmuştur (Atak, 1996, 41). Oysa İngiltere, kökeni Lloyd George’un 1911’lere kadar uzanan çalışmaları ve 1942 tarihli Beveridge Raporu’yla kamusal sağlık yardımlarında öncü olmuştur. Daha sonra 1946 yılında kabul edilen Ulusal Sağlık Hizmeti (NHS) vasıtasıyla devlet tüm ulusa yönelik olarak sağlık hizmetlerini sahiplenmiştir. NHS kurulmadan önceki dönemde ise sağlık hizmetleri, yardım kuruluşları, gönüllü kuruluşlar, özel tıp merkezleri, dostluk dernekleri ve özel sigortalar kanalıyla sağlanmıştır (Bull, 2000, 1).

2.ABD KAMU SAĞLIK SİGORTALARI

2.1.Sağlık Sigortalarının Tarihsel Gelişimi

ABD’de kamu sağlık sigortası uygulamaları 1965 yılında başlamıştır. Ancak özel sağlık sigortalarına ilişkin örnekler daha önceki yıllara gitmektedir. ABD’de ilk modern sağlık sigortası 1929 yılında Dallas’ta uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama daha sonraları Blue Cross Planı adı verilen sağlık hizmetlerine örnek teşkil etmiştir. Daha sonra aynı prensipler doğrultusunda Blue Shield Planı da devreye sokulmuştur. II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda özel sigortalar oldukça hızlı bir gelişim göstermiştir. 1950’li yıllar-

---

¹ <http://www.nhs50.nhs.uk/nhstoday-worldwide-countries-usa.htm>.

da özel sigortalar hastane ve ameliyat giderlerini, doktor ve ilaç ücretlerini karşılayacak düzeyde kapsamalarını genişletmişlerdir. Devlet ise 1960'lı yıllara kadar sosyal sağlık sigortası konusuna el atmamıştır (Belek, 1994, 103).

Nihayet 1965 yılında devlet "Medicare Act" ile yaşlıları, "Medicaid" ile de yoksulları sosyal sağlık şemsiyesi altına almıştır. 1970'li ve 80'li yıllarda kamu sağlık sigortaları dinamik bir değişime uğramış, sigorta kapsamaları genişletilmiştir. Bu doğrultuda primlerin de arttığı gözlenmiştir (Atak, 1996, 33).

İlerleyen yıllarda sağlık hizmetleri bir çok özel kurum tarafından verilmeye başlanmıştır. Böylece ABD sağlık sistemi sağlık hizmeti alanlara bir çok seçeneği sunabilen bir yapıya kavuşmuştur. ABD'de hastalar, özel sağlık sigortaları ve özel sağlık organizasyonlarının içinde bulunduğu çok geniş bir yelpazede kendilerine uygun olan hizmeti, hekimi ya da hastaneyi seçebilmektedirler. Burada üzerinde durulması gereken nokta yukarıda sayılan bu hizmetlerin kar amacı güden "özel" nitelikteki yapılanmalarla yürütülmesi ve sosyal sağlık sigortalarının sistem içerisindeki yerinin gittikçe daralmasıdır. Bu durumda da sağlık hizmeti onu alabilecek durumda olanlara ulaştırabilmektedir. Gelir düzeyi bu tür organizasyonlara yetmeyenlere yönelik devlet desteği de gereken düzeye çıkamamıştır (Kılıç, 1995, 30).

2.2. Sağlık Hizmetlerinin Yapısı

Sağlık kuruluşlarının önündeki gereksiz yığılmaları önlemeye çalışmak için sağlık hizmetleri genellikle hiyerarşik bir yapı içerisinde sunulmaktadır. Birçok ülkede sağlık hizmeti genellikle birinci basamak, ikinci basamak, üçüncü basamak olmak üzere bir sevk zinciri içerisinde verilmektedir. Hastalanan kişi öncelikle birinci basamak sağlık kuruluşuna (aile hekimleri) başvurmakta, burada tedavi edilemezse ikinci basamak sağlık kuruluşlarına (uzman hekimlerin bulunduğu hastaneler) müracaat etmektedir. Hasta ikinci basamakta da tedavi edilemezse üçüncü basamak sağlık kuruluşlarına (özel ihtisas hastaneleri) gönderilmektedir. Sağlık hizmetleri süreci genellikle bu şekilde işlemektedir. Ancak ABD'de birçok ülkeden farklı olarak böyle bir sevk zinciri işletilmemektedir (Şakar, 1999, 18). Bu bakımdan ABD için birinci basamak sağlık hizmetleri tanımlamasını yapmak kolay değildir. Çünkü ABD sağlık sisteminin kendine özgü karmaşık yapısı içinde hastalara tanıdığı özgürlükler nedeniyle düzenli bir basamak ve sevk zinciri bulunmamaktadır. Tedavi edici hizmetler dışındaki birincil sağlık hizmetleri, ayrı örgütler aracılığıyla ve "Halk Sağlığı Hizmetleri" adı altında verilmektedir. Bu nedenle ABD için birinci basamak diye adlandırabileceğimiz yapı, bireylerin hastalandıklarında gidebilecekleri özel hekim muayenelerinden ya da hastanelerden oluşmaktadır (Kılıç, 1995, 30).

ABD'de hekimlerin çoğu özel sektörde çalışmakta ve ücretlerini hizmet başına almaktadırlar. Ödemeler ya sigorta tarafından ya da hasta tarafından doğrudan doğruya hekime yapılmaktadır (Belek, 1994, 106).

Hekimlere çalışmak istedikleri eyalet için bir lisans alma zorunluluğu getirilmiştir. Bunun için, gereken ücreti ödemek, tıp fakültesi diplomasını ibraz etmek ve Ulusal Kurulun üç basamaktan oluşan yeterlik sınavını başarmak koşulu aranmaktadır. Ayrıca hekimlerin

lisanslarının devam ettirebilmeleri için her iki yılda bir belirli süre sürekli eğitimlerini tamamlamaları gerekmektedir. Aksi takdirde bu hekimlerin çalışma lisansları iptal edilmektedir (Fowler, 1995, 37). Hekimlerin yaklaşık %40'ı birinci basamak kabul edilen tedavi edici hizmetlerde çalışmaktadır. Bu hekimler tek başlarına çalışabildikleri gibi grup olarak da çalışabilmektedirler. Ancak son dönemde grup çalışması yaygınlaşmıştır. Hastalar muayene oldukları hekimler tarafından bir üst basamağa sevk edilebilecekleri gibi, kendileri de bir başka doktora ya da üst basamağa başvurabilmektedirler. Ancak unutulmamalıdır ki bu imkan hastanın maddi gücü, sahip olduğu sigorta poliçesi ve anlaşmalı doktorlarla sınırlı kalmaktadır (Kılıç, 1995, 30).

2.3. Medicare Programı

1965'te Sosyal Güvenlik Kanunundaki düzenlemeden sonra koordineli çalışan iki kamu sağlık sigorta planı kurulmuştur. Bu plan 65 ve yukarı yaştakiler için geçerli olup Medicare A ve Medicare B olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Medicare A zorunlu hastalık sigortası, Medicare B ise gönüllü ek sağlık sigortasıdır (US SSA, 1997, 51).

2.3.1. Kapsam ve Yararlanma Koşulları

Genel olarak en az 10 yıldan beri medicare kapsamında bulunmak gerekmektedir. Bu koşulu yerine getirenlerden 65 yaşını doldurmuş olanlar, 65 yaşından küçük olmakla birlikte malul durumda bulunanlar ve kronik böbrek hastaları zorunlu hastalık sigortası Medicare'in kapsamına alınmışlardır ².

65 yaşını doldurmuş olanlardan Medicare A'dan ücretsiz yararlanacak olanlar şunlardır:

- i. Sosyal sigortalardan ya da demiryolları emeklilik yönetiminden emekli aylığı alanlar,
- ii. Sosyal sigortalardan ya da demiryollarından aylık alma koşullarına sahip olmakla birlikte henüz primlerini tamamlamayanlar ve
- iii. Eşi ya da kendisi Medicare kapsamında bulunan devlet memurlarıdır.

65 yaşını doldurmamış olmakla birlikte Medicare A'dan ücretsiz yararlanacak olanlar ise şunlardır:

- i. Sosyal sigortalardan ya da demiryolları yönetiminden en az 24 aydır malullük aylığı almakta olanlar ve
- ii. Dializ makinesine bağlı olan veya böbrek nakli yapılmış olan kronik böbrek hastasıdır.

Ayrıca bir diğer koşul da Medicare A'nın kapsamına giren kişinin en azından 5 yıldır Amerika'da düzenli oturuyor olmasıdır. Medicare B ise gönüllü esasına dayanan ek bir sağlık sigortası olması nedeniyle isteğe bağlıdır. Ancak yararlananların yine 65 ve daha yukarı yaştakiler ve malûllük yardımı alan Medicare'e kayıtlı maluller olması gerekmektedir (Öğütöğulları, 2000,83).

---

² <http://www.medicare.gov/Basics/Eligibility.asp>

2.3.2. Medicare'nin Sağlık Yardımları

Sağlık yardımları Medicare A için hastane tedavilerini, özel hemşirelik bakımını, evde bakımı ve kan ihtiyacını kapsamaktadır. Ancak Medicare tedavi masraflarının tamamını değil, bir bölümünü karşılamaktadır. Bu nedenle hastanede kalarak tedavilerde 60 güne kadar kalırlarda yıllık ilk 792 \$, 61-90 gün arasında kalırlarda günlük ilk 198 \$, 91-150 gün arasında kalırlarda günlük ilk 396 \$ hasta tarafından, kalan kısım da sigorta tarafından karşılanmaktadır. 150 günden fazla kalırlarda ise ücretin tamamı hasta tarafından ödenmektedir. Özel hemşirelik gerektiren bakımlarda ise ilk 20 gün sigorta tarafından, devam eden 80 gün boyunca günlük ilk 99 \$ hasta tarafından ve 100 günden fazla özel hemşirelik gerektiren durumlarda da masrafların tamamı hasta tarafından karşılanmaktadır. Evde bakım hizmetleri sınırsızdır ve ihtiyaç duyulduğu sürece yapılmaktadır. Bundan doğan harcamaların da %80'ni sigorta, %20'sini de hasta karşılamaktadır. Ayrıca 3 ünite kan ve çaresiz-umutsuz hastalıklarda ayakta tedavi durumunda 5 \$'a kadar ilaç katılım payı, yatan hastalarda ise ilaç bedelinin % 5'i kadar katılım payı hastadan alınmaktadır (US DHHS, 2001, 4).

Medicare B'nin sağlık yardımları ise, tıbbi giderleri (doktor ücreti, cerrahi hizmetler vs.) laboratuvar hizmetlerini, evde bakımı, ayakta tedaviyi ve kan hizmetlerini kapsamaktadır. Tıbbi giderler sınırsız olmakla birlikte ücretin ilk 100 \$ ve kalan masrafların %20'sini ve zihinsel sağlık hizmetlerinde masrafların %50'sini hasta karşılamaktadır. Laboratuvar hizmetleri de sınırsızdır ve tamamı sigorta tarafından karşılanmaktadır. Evde bakım tedavi gerektirdiği müddetçe sınırsız olmakla birlikte ilk 100 \$ ve sonraki masrafların %20'si hasta tarafından ödenmektedir. Ayakta tedavilerde ise hizmet yine süre sınırına tabi değildir ve ilk 100 \$'dan sonraki masrafların %20'sini hasta ödemektedir. Kan ihtiyacında da sınır yoktur ve ilk 3 ünite kan ile kalan masrafların %20'sini hasta karşılamak zorundadır. Sigortalıların bağımlıları da aynı koşullara tabidir (US DHHS, 2001, 55). Ayrıca Medicare B'nin kapsamında bulunan bazı koruyucu-önleyici hizmetler ise şunlardır:

- i. Kapsamdaki tüm kadınlara yönelik olarak yılda bir kez rahim kanserine karşı muayene ve laboratuvar tetkikleri,
- ii. Kapsamdaki 50 yaşından büyük tüm erkeklere yılda bir kez prostat muayenesi,
- iii. Kapsamdaki tüm nüfusa aşılama hizmeti (grip, zatürre ve hepatit B),
- iv. Kadınlarda kemik ölçümü,
- v. 40 yaşından büyük tüm kadınlarda mamogram görüntüleme ve
- vi. Şeker hastalarına yönelik muayene ve tedavidir.

Hasta bu hizmetlere karşılık % 20 katılım payı ödemek durumundadır. Medicare A ve Medicare B ile sağlanan bu hizmetler bazı tamamlayıcı programlarla daha da genişletilebilmektedir. Ancak aşağıda belirtilen hizmetler ise bütünüyle Medicare'nin kapsamı dışında kalmaktadır (US DHHS, 2001, 10). Bunlar:

- i. Akapunktur,
- ii. Diş bakımı ve diş protezleri,
- iii. Estetik cerrahi,
- iv. Gözetim hizmetleri (giyinme, yemek yeme, banyo yaptırma),
- v. Sınırlı durumlar dışında ülke dışında sağlık hizmeti verme,
- vi. İşitme yardımı ve kulak muayenesi,
- vii. Ortopedik ayakkabı,
- viii. Ayakta tedavi gören hastaların bazı ilaçları,
- ix. Rutin ayak bakımları,
- x. Rutin göz kontrolü ve bazı gözlükler,
- xi. Rutin fizik muayene,
- xii. Bazı görüntüleme hizmetleri ve
- xiii. Bazı aşılama hizmetleridir.

2.3.3. Medicare'nin Parasal Yardımları

ABD'de sağlık yardımlarının yanı sıra nakit para yardımı ve hastalık yardımı da uygulanmaktadır. Ancak bunların kamu sigortalarında yani Medicare içindeki yeri çok sınırlıdır. Amerika'da 45 eyalette parasal yardım uygulanmamaktadır. Parasal yardım sadece Rhode Island (1942), California (1946), New Jersey (1948), New York (1949), Hawai (1969) ve Poerto Rico (1968) yu kapsayan beş eyalette uygulanmaktadır. Nakit hastalık yardımı, yıllık 300 \$ ile 6900 \$ arasında değişmektedir. Hastalık yardımında da eyaletler arasında farklı uygulamalar vardır. Ancak haftalık maksimum hastalık yardımı 113 \$ ile 394\$ arasında değişmektedir. Sigortalının çocuğunun olması durumunda bu ücretlere her çocuk için sabit miktarda ek ödeme yapılabilmektedir. Örneğin, bu ek ödeme Rhode Island'da her çocuk için 5 \$dır (US SSA, 1999, 373).

2.3.4. Medicare'nin Finansmanı

Medicare'nin finansmanı sigortalı, işveren ve devlet tarafından karşılanmaktadır. Medicare A için sigortalılar ve işverenler, çalıştıkları süre boyunca sigortalının kazancının %1,45'ini; kendi hesabına çalışanlar da kazançlarının %2,9'unu ödemektedirler. Devletin katkısı ise sigortalı olmayanlara ilişkin masrafların karşılanmasında görülmektedir (US SSA, 1999, 373). Devletin bazı kişilerin hastalık sigortasına katkı yapabilmesi için bu kişilerin Medicare'e kayıtlı olmaları gerekmektedir. Ayrıca yıllık gelirlerinin ulusal yoksulluk sınırının altında olması ve bir kişi için banka hesabı, tahvil, hisse senedi gibi mal varlıklarının 4000 \$'dan, bir çift için de 6000 \$'dan fazla olmaması gerekmektedir.

Bu kişilerin varsa ev ve arabaları bu hesaplamalara dahil edilmemektedir ³. Medicare B de ise sigortalılardan, sağlık yardımları için 54 \$ (2002 yılı için geçerli) ⁴, nakit para yardımı için de vergiye tabi kazançlarının %1,2'si kadar prim kesilmektedir. İşverenlerden sağlık yardımları için kesinti yapılmamaktadır. Ancak, işverenden nakit para yardımları için yukarıda adı geçen 5 eyalette ücretin %0,5'i kadar prim kesilmektedir (US SSA, 1999, 373).

2.4. Medicaid Programı

Medicare bir sigorta olduğu halde, aynı kanunla yürürlüğe girmiş olan Medicaid diğer programları destekleyen, yoksulların doktor ve hastane giderlerinin ödenmesini sağlayan bir yardım programıdır. Medicaid programında her eyalet federal hükümetin çizdiği çerçevede kendi sağlık programlarını kendisi düzenlemektedir (Öğütoğulları, 2000, 64). ABD'de 1995 yılı itibarıyla ⁵:

- i. 18,7 milyon çocuk,
- ii. Bu çocuklara bakmak durumunda olan 7,7 milyon yetişkin,
- iii. 4,4 milyon yaşlı ve
- iv. 5,9 milyon görme özürlü ve malul

Medicaid'ten sağlık yardımı almıştır.

2.4.1. Kapsam ve Yararlanma Koşulları

Medicaid yardımlarından sosyal güvenlik sistemi içinde bulunan tamamlayıcı güvenlik geliri (Supplementary Security Income- SSI) programından nakit yardım alan herkes yararlanmaktadır. SSI, yaşlılar, körler ve sakatlar için asgari gelir garantisini sağlayan bir programdır. SSI'den yardım alabilmek için 65 yaşından büyük olmak, tümüyle görme özürlü olmak ya da çok az görüyor olmak, fiziksel veya zihinsel olarak malul bulunmak koşulu aranmaktadır. Bu yardımı alabilmek için bir diğer koşul da kişilerin mal varlığının miktarıdır. SSI yardımı alabilmek için mal varlığı hesabına dahil edilecek varlıkların bir kişi için 2000 \$, çiftler için de 3000 \$ dan fazla olmaması gerekmektedir. Ayrıca yardım alanın çalışmıyor olması durumunda bir kişi için aylık gelirin 532 \$, çiftlerin de aylık gelirlerinin toplamının 789 \$'ın altında olması gerekmektedir. Yardım alanların çalışması durumunda ise, gelir alabilmek için aylık miktarının bir kişi için 1109 \$, çiftler için de aylık toplamının 1629 \$'dan az olması gerekmektedir. Tüm eyaletlerde SSI yardımı bir kişi için aylık 512 \$, çiftler için de 769 \$ dır ⁶. Bu sistem sosyal güvenlik teşkilatı tarafından yürütülmektedir.

---

³ <http://www.medicare.gov/Basics/EnrollmentPackage.asp>.

⁴ <http://www.medicare.gov/Basics/Amounts2002.asp>

⁵ <http://www.hcfa.gov/medicaid7medsta95.htm>

⁶ <http://www.medicare.gov/Basics/EnrollmentPackage.asp>.

Aynı şekilde ailelere ve bağımlı çocuklara yardım (Aid to Families with Dependent Children- AFDC) programından yardım alanlar da Medicaid'in kapsamındadır. Bunlar da kanuni sağlık yardımlarından yararlanmaktadırlar. Bazı eyaletler, sağlık giderlerini kendileri karşılayamayacak durumda olan düşük gelir gruplarına da Medicaid yardımını yaygınlaştırmışlardır⁷.

2.4.2. Medicaid'ten Sağlanan Yardımlar

Medicaid yoksul insanlara tıbbi yardım sağlayan bir programdır. Sağlık harcamalarını karşılayamayan bu kesime verilen hizmetler şunlardır:

- i. Yatarak tedavi,
- ii. Ayakta tedavi,
- iii. Doğum öncesi hizmetler,
- iv. Aşılama,
- v. Doktor hizmeti,
- vi. Hemşirelik hizmeti,
- vii. Evde bakım ve özel hemşirelik,
- viii. Aile planlaması,
- ix. Kırsal sağlık klinikleri,
- x. Laboratuvar ve Röntgen hizmetleri,
- xi. Erken teşhis ve tanı hizmeti,
- xii. Ambulans hizmeti,
- xiii. Ebe ve hemşire hizmeti ve
- xiv. 21 yaş altı çocuklar için hemşirelik ve tedavi hizmetleridir.

2.4.3. Medicaid'in Finansmanı

Medicaid hizmetlerinin finansmanı Federal Hükümet tarafından karşılanmaktadır. 1995 verilerine göre, Medicaid programında hasta başına yıllık ortalama 3300 -3700 \$ arasında bir harcama yapılmıştır. Medicaid federal ve eyalet ortak programı olması nedeniyle federal devlet, eyalet bütçelerine göre giderlerin %50'si ile %78'i arasında yardım yapmaktadır. Medicaid'ten 1995 yılında yapılan toplam sağlık harcaması ise 152 milyar \$'dır⁸.

---

⁷ <http://www.medicare.gov/Basics/EnrollmentPackage.asp>.

⁸ <http://hcfa.gov/medicaid/mcdsta95.htm>

3. İNGİLTERE KAMU SAĞLIK SİGORTALARI

3.1. NHS'nin Tarihsel Gelişimi

NHS İngiltere'de devlet tarafından yürütülen Ulusal Sağlık Servisi'nin (National Health Service) kısa adıdır. NHS'nin kökleri 19. yüzyıldaki küçük işçi sigortalarına ve dostluk derneklerine kadar uzanmaktadır. 1911'de Lloyd George tarafından geliştirilen bu hizmet birimleri, belli gelir düzeyinin altındaki işçiler için Ulusal Sağlık Sigortası Kanununa dönüştürülmüştür. 1930'lu yıllarda Sağlık Bakanlığının girişimiyle Sovyetler Birliği'nde ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde biçimlenen sağlık hizmetleri modelleri incelenmeye başlanmış ve yeni tasarımlar hazırlanmıştır (Aksakoğlu, 1995, 96). 1942 yılında açıklanan Beveridge Raporuyla ayrıntılı bir sosyal güvenlik sisteminin yürürlüğe konacağı belirtilmiştir. Bu raporda, herkesin sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanması gerektiği ifade edilmiştir. Sonunda NHS Kanunu 1946'da kabul edilerek 1948 yılında yürürlüğe girmiştir (TIEİS, 1970, 1). Sistem kısa zamanda benimsenmiş ve yerleşmiştir. Ancak 1974'te sistem ilk büyük değişikliğe uğramıştır. Muhafazakar Partinin 1979'da iktidara gelmesinden sonra NHS birçok değişiklik geçirmiştir. Bu dönemde bazı huzur evleri, çocuk yuvaları gibi sosyal kurumlar kapatılırken sağlık sistemi de özelleştirilmeye başlanmıştır (Aksakoğlu, 1995, 96). Günümüzde İngiltere'de sağlık hizmetleri devlet eliyle sürdürülmesine karşın yaklaşık 12 milyon kişinin tamamlayıcı özel sağlık sigortası bulunmaktadır. Bazı sağlık sorunları, özellikle psikiyatrik bakım, uzun dönemli bakım ve öğrenme güçlükleri ile ilgili sağlık sorunları özel sektör kanalıyla çözülmektedir (Bull, 2000, 3).

3.2. Ulusal Sağlık Sistemi

İngiltere'de parasal yardımlar Sosyal Güvenlik Bakanlığı, sağlık yardımları ise Sağlık Bakanlığı aracılığıyla yerine getirilmektedir (US SSA, 1999, 370). Sosyal güvenlik rejimi üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar primli rejim, primsiz rejim ve ulusal sağlık hizmetidir (NHS). Primli rejimi ulusal sigorta oluşturmaktadır. Hastalık, analık, işsizlik, yaşlılık, dululuk, emeklilik gibi risklere karşı koruma sağlayan bir sistemdir. Bu sistemden yararlanmak için sigortalıların prim ödemesi gerekmektedir. Primsiz rejim, bazı sakat kimselere ve bunlara bakanlara gelir desteği ve kira yardımı olarak uygulanan bir rejimdir. Bu riskler için genel bütçeden ayrılan ödenekler kullanılmaktadır. NHS ise, İngiliz halkının ücretsiz olarak yararlandığı, diş ve göz hastalıklarını da kapsayan sağlık yardımları yapan bir kuruluştur. Bu kuruluşun finansmanı, genel bütçeden vergilerle karşılanmaktadır. NHS kendine özgü yapısı ve örgütlenmesiyle dünyadaki sağlık sistemleri arasında önemli bir yere sahip örnek bir kuruluştur (ÇSGB, 2000,170).

3.3. NHS'nin Sağlık Hizmetlerinin Yapısı

NHS'de bütün sağlık hizmetleri ücretsiz verilmekte ve üç basamakta gerçekleştirilmektedir. Basamaklar arasında çok iyi işleyen bir sevk zinciri kurulmuştur. Birinci basamak sağlık hizmetleri hastaların ilk başvurdukları sağlık kuruluşlarıdır. Birinci basamakta pratisyen

hekimler (GP), diş hekimleri ve göz doktorları bulunmakta, hastaların gereken muayene ve tedavilerini yapmaktadırlar. İkinci basamakta uzman doktorlar bulunmaktadır. Hastalar uzman doktora ancak GP'ler sevk ettiği takdirde gidebilmektedirler. Bir hasta direkt olarak uzmana başvurursa yani GP'nin sevki olmadan uzman doktora giderse muayene ve tedavi ücretlerini kendisi ödemek durumunda kalmaktadır. Üçüncü basamakta ise özel dal hastaneleri ve eğitim hastaneleri içeren ileri tıp merkezleri bulunmaktadır (Kılıç ve Bumin, 1993, 34).

3.3.1. Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri

Birinci basamak sağlık hizmetleri GP'ler üzerine kurulmuştur. GP'ler yalnız çalışabildikleri gibi, gruplar halinde de çalışabilmektedirler (WHO, 1997, 35). NHS'den yararlanan bireyler hastalandıklarında ilk olarak GP'lere başvurumaktadırlar. İngiltere'de bir kişi hastalandığı zaman direkt olarak uzman doktora başvuramamaktadır. Ayrıca ülkede kurulu bulunan sevk zinciri de zaten buna imkan vermemektedir. Bu konuda gelişmiş bir kültür ve toplumsal bilinç de oluşmuştur. Nüfusun %97'si bir GP'ye kayıtlıdır. Geri kalan %3'lük kesimi de kendi sağlık harcamalarını karşılayabilen üst gelir grubunu oluşturmaktadır. Günümüzde İngiltere'de yaklaşık olarak 30.000 GP vardır ve bunların herbirine kayıtlı 2.000 civarında hasta bulunmaktadır. Bir GP'nin listesine kaydedilen hasta sayısı 3.000'i geçmemektedir (Kılıç ve Bumin, 1993, 34). 16 yaşından küçüklerin GP'lerini velileri belirlemektedir (Karauçak, 1990, 179). GP ile anlaşmalar yıllık yapıldığı için kaydolunan bir GP bir yıldan önce değiştirilememektedir. Aynı ailenin bireyleri genellikle aynı hekimi seçtikleri için GP'lere "aile hekimi" de denilmektedir. Acil durumlar ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar hariç birey önce kayıtlı olduğu GP'ye gitmek zorundadır. Hastalar, GP'ler sevk etmeden bir üst basamağa giderlerse harcamalarını kendileri karşılamak zorunda kalmaktadırlar. GP'ler devlet memuru olmayıp, muayenehanesi olan özel hekimlerdir (WHO, 1998, 234). Bunlar FHS (Aile Sağlık Servisleri) ile anlaşmak koşulu ile istediği yerde yerleşip çalışabilmektedirler. Hastaların GP'leri seçme hakkı olduğu gibi, GP'lerin de hastaları seçme hakkı bulunmaktadır. Yani GP'lerin kendisine başvuran her hastayı listesine alma zorunluluğu yoktur (Kılıç ve Bumin, 1993, 34).

Bu gün artık İngiltere'de GP'ler genellikle Grup Çalışması (Grup Practise) şeklinde hizmet vermektelerdir. Bu yapıda 3-4 GP bir araya gelip içinde hemşirelerin de bulunduğu bir ekip çalışmasına yönelmektedirler. Ayrıca 1990'lı yıllarda grup çalışması yapan bazı doktorlar "Fundholding" adı verilen bir uygulamaya geçmişlerdir. Fundholding uygulamasında, sağlık merkezi personelinin giderlerinin, hastaların teşhis-tedavi giderlerinin ve kurumun diğer giderlerinin NHS tarafından verilen bir bütçeden karşılandığı görülmektedir. Fundholding uygulamasında hastaların ilaç giderleri ve sevk edildikleri hastanelerde yapılan giderler bu hastanın kayıtlı olduğu sağlık merkezi tarafından fundholding bütçesinden karşılanmaktadır. İsteyen her GP fundholding uygulamasına geçememektedir. Öncelikle "grup çalışması" yapan birden fazla hekimin olması ve hasta listelerinin 7000'inden fazla olması gibi koşullar aranmaktadır. 1994 yılından sonra nüfusun %25'inin fundholding uygulamasının kapsamında bulunduğu gözlenmiştir (Özcan, 1996, 75).

3.3.2. İkinci Basamak Sağlık Hizmetleri

İkinci basamak genellikle 10.000 ile 100.000 arasında bir nüfusun ihtiyaçlarına cevap veren hastanelerden oluşmaktadır. Bu hastanelerde her türlü tıbbi ve cerrahi hizmet verilmektedir. Ayrıca hastalar bu hastanelere mutlaka GP'nin sevkıyla gelmek zorundadırlar (WHO, 1997, 37).

Bu hastanelerdeki uzman doktorlar kendilerine konsültasyona gönderilen hastaların sayısına göre ücret almaktadırlar. Uzman doktorlar hastanelerle kısmi zamanlı sözleşme yapmakta ve geri kalan zamanlarında özel muayene yapabilmektedirler. Özel hastalarını NHS hastanelerinde bakma ve yatırma hakları da bulunmaktadır. Hastanelerin iç yönetimleri özerktir. Halk temsilcilerinin de katıldığı "Hastane Yönetim Komitesi" tarafından yönetilmektedirler. Ülkede 200 civarında "Hastane Yönetim Komitesi" bulunmaktadır. Bazen bir komitenin birden fazla hastanenin yönetimini yaptığı da görülmektedir. NHS'de çalışan doktorlar meslek kuruluşları tarafından seçilmekte ve sağlık bakanlığınca görevlendirilmektedir (Kılıç ve Bumin, 1993, 35).

3.3.3. Üçüncü Basamak Sağlık Hizmetleri

Bir bölgeye bazen de tüm ülkeye hizmet veren üst uzmanlık sahibi doktorların bulunduğu, nöroşirürji, kalp damar cerrahisi, mikro cerrahi gibi işlemlerin yapıldığı birimlerdir. Ayrıca bu kademedeki tıp eğitimi içeren okullar da bulunmaktadır. Gerek üçüncü basamaktaki, gerekse ikinci basamaktaki uzman hekimlerin özel muayenehaneleri de bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü basamakta bulunan hekimler buralarda muayene ettikleri hastaları gerekli gördükleri durumlarda kendi hastanelerindeki, uzmanlar için ayrılmış olan sınırlı sayıdaki yataklara yatırabilmektedirler (Kılıç ve Bumin, 1993, 35).

3.3.4. Kapsam ve Yararlanma Koşulları

NHS'de sağlık yardımlarının kapsamına alınacak nüfus için herhangi bir koşul aranmamaktadır. İngiltere'de yasal olarak yaşayan, çalışan ya da iş arayan herkes sağlık hizmetlerinden ücret ödemediği yararlanabilmektedir ⁹.

3.3.5. NHS'nin Finansman Yapısı

NHS tümüyle genel bütçeden, yani halktan toplanan vergilerle finanse edilmektedir. Bu gün GP'lerin listesine kayıtlı bir hasta hiçbir ücret ödemeksizin anlaşmalı herhangi bir sağlık kuruluşundan yararlanabilmektedir (Karauçak, 1990, 179). GP ya da hastanenin belirlediği her türlü tedavi, ücret alınmaksızın gerçekleştirilmektedir. Tetkik ameliyat, protez, evde bakım gibi uygulamalar bu kapsamdadır. Yalnız bunun bazı istisnaları vardır (Aksakoğlu, 1995, 98).

---

⁹ <http://europa.eu.int/scadplus/citizens/en/uk/1111.htm>

Hastaların para ödediği istisnai durumlar şunlardır (Kılıç ve Bumin, 1993, 36):

- i. GP sevk etmeden uzman doktora gidilmesi,
- ii. Hastanede özel oda gibi ayrıcalıklar istenmesi,
- iii. Diş tedavilerinde masrafların 17 Poundun, komplike işlemlerde 150 Poundun üzerinde olması (hamilelerden, 0-1 yaş arası bebeği olanlardan ve 18 yaşın altında olanlardan hiçbir koşulda ücret alınmaz),
- iv. Reçetelerin ilaç başına 2,2 Poundan fazla tutması,
- v. Emeklilerin hastanede 8 haftadan fazla yatması ve
- vi. Gözlük, işitme cihazı ve protezlerin bedelinin bir kısmıdır.

Toplam sağlık harcamalarının %93 kamu kaynaklarıyla %7'lik bir kısmı da özel harcamalarla karşılanmaktadır. NHS kapsamındaki hastalar hekime direkt ödeme yapmamaktadırlar. NHS hekimlerin, ücretlerini üç şekilde ödemektedir.

- i. Asıl maaş: Asgari ücret gibi belli bir taban aylık
- ii. Listesinde kayıtlı hasta sayısına göre kişi başına yıllık yapılan bir ödeme
- iii. Ekstra işlemler için yapılan özel ödemeler

İngiltere'de nüfusun tamamı NHS kapsamında değildir. Gelir seviyesi iyi kabul edilen bir grup kendi isteğiyle NHS'nin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bununla beraber özel sigortalara prim ödeyenler de isterlerse NHS'den yararlanabilmektedirler. Bunun nedeni genel vergiler yoluyla bu kişilerin zaten NHS'nin finansmanına katılıyor olmasıdır (WHO, 1997, 37).

3.4. Ulusal Sigorta

İngiltere'de sağlık yardımları ücretsiz olarak yapılmaktadır. Ancak kişinin hastalıkla ilgili herhangi bir parasal yardımdan yararlanabilmesi için Ulusal Sigortaya prim ödemesi gerekmektedir. Parasal yardımlar; nakit hastalık yardımı ve yasal hasta ödeneğidir.

3.4.1. Kapsam ve Yararlanma Koşulları

Gerekli katılma koşullarını yerine getiren tüm istihdam edilenler, bağımsız çalışanlar nakit hastalık yardımının kapsamındadır. Ayrıca yararlanma koşullarını yerine getiren işsizler de kapsama dahildirler. Bu koşulları yerine getirmek yasal hasta ödeneği için yeterli değildir. Yasal hasta ödeneği işveren tarafından haftalık ortalama gelirin 66 Pound ve üstünde olanlara ödenmektedir (US SSA, 1999, 369).

6 Nisan 1975 tarihinden başlayan her vergi yılında haftalık ücretin alt sınırı üzerinden hesaplanan birinci grup primin 25 katı prim ödemiş olmak ya da tam normal oranlı ödeneklerden yararlanmak için, ödenek talebinde bulunulan yılın başlamasından önce sona ermiş olan iki vergi yılının her biri için haftalık ücretin alt sınırı üzerinden hesaplanan pri-

minin 50 katına eşit prim ödemiş olmak veya o miktarda primi hesabına kredi olarak kaydettirmek gerekmektedir (ÇSGB, 2000, 173). Ayrıca hastanın işverenden yasal hasta ödeneği almaması ve erkeklerde 65, kadınlarda 60 yaşın altında olması gerekmektedir. Yasal hasta ödeneği en az 4 gün işgöremezlik durumunda verilmektedir. Yine nakit hastalık yardımında olduğu gibi hastanın yaşının 65 yaşın altında olması ve haftalık gelirin 66 Poundun üzerinde olması gerekmektedir (US SSA, 1999, 370).

3.4.2. Sağlanan Parasal Yardımlar

Sigortalılar hastalık nedeniyle işgöremez duruma düşmeleri ve gerekli koşulları yerine getirmeleri durumunda, hastalığın 4. gününden başlamak üzere 28 hafta boyunca 50,35 Pound nakit hastalık yardımı almaktadırlar. Ayrıca bu hastaların kendilerine bağımlı kişiler varsa, ödeneğe her bağımlı başına 31,15 Pound ilave yapılmaktadır. Hastalıkta 29 hafta ve 52. hafta arasında 59,55 Pound haftalık ödenek ve buna ek olarak bakmakla yükümlü olduğu her yetişkin için 31,15 Pound, her çocuk için 9,90 Pound ile 11,35 Pound ödenek ilave edilmektedir.

Yasal hasta ödeneği hastalığın 4. gününden başlayarak 28 hafta sürmektedir. Bu ödenekte işveren sigortalıya 59,55 Pound ödemektedir (US SSA, 1999, 370).

3.4.3. Finansman

Ulusal sigortanın finansmanı sigortalı, işveren ve devletin verdiği primlerle karşılanmaktadır. Haftalık 66 Pound ile 500 Pound arasında kazanan sigortalı işçiler %10 oranında prim ödemektedirler. Kendi hesabına bağımsız çalışanlar için prim sabit bir oranda 6,55 Pounddur. Buna ilaveten yıllık geliri 7530 ile 26.000 Pound arasında olanlardan %6 oranında prim kesilmektedir. Durumu yukarıdaki iki gruba da uymayan gönüllülerden ise sabit oran olarak haftada 6,45 Pound prim kesilmektedir.

İşverenler de kazancı haftalık 83 Poundu geçen işçiler için %12,2 prim ödemektedir.

Devletin ödediği prim ise yasal hastalık sigortası için çok az bir miktardır (US SSA, 1999, 370). Devlet zaten sağlık harcamalarının %93'lük bir kısmı NHS kanalıyla karşılanmaktadır.

4. SONUÇ

ABD ve İngiltere kapitalizmi benimsemiş iki ülkedir. Bu nedenle ilk bakışta birbirlerine benzeyen bir kamu sağlık sigortası yaklaşımı içinde olmaları beklenirken, hemen hemen bütünüyle farklı iki sistem uyuladıkları görülmektedir. ABD'de sağlık hizmetleri büyük ölçüde özel sağlık sigortaları tarafından sağlanırken, İngiliz sağlık hizmetleri neredeyse tümüyle devlet tarafından karşılanmaktadır. İki ülke arasındaki temel farklılık buradan başlamaktadır.

ABD'de devlet, kamu sağlık sigortacılığı alanına ilk olarak 1965 yılında el atmıştır. O zamana kadar sistemli kamusal bir sağlık sigortası kurulamamıştır. ABD'nin bu durumu, İn-

giltere ve diğer gelişmiş Avrupa ülkelerinin 1880'li yıllardan itibaren kamu sağlık sigortalarından yararlandığı göz önünde bulundurulduğunda ABD için büyük bir gecikme olarak göze çarpmaktadır. İngiltere ise kamu sağlık yardımlarını 19. yüzyılın sonlarında Sanayi Devriminin olumsuz etkilerinin hissedilmeye başlamasıyla birlikte aşamalı olarak uygulanmaya koymuştur.

ABD sağlık sisteminde özel sektör ağırlıklı bir yapının hakim olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ülkede sadece sınırlı bir grup yaşlı (emekli) ve yoksul kesim için kamu sağlık sigortası uygulanırken, bunun dışında kalan kişiler için özel sağlık sigortaları ve diğer sağlık organizasyonları hizmet vermektedir. Kamu sağlık sigortalarının sınırlı bir gruba hizmet vermesi bakımından ABD sağlık sistemi, diğer gelişmiş ülkelerin sağlık sistemlerine göre yetersiz kalmaktadır. Çünkü hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerde devletin "sosyal" olma özelliğinden kaynaklanan ve asgari düzeyde de olsa tüm nüfusu kapsayacak bir sağlık sistemi bulunmaktadır. İngiltere'de ise toplumun neredeyse tamamını kapsayan ücretsiz sağlık yardımlarını içeren ve bu konuda birçok ülkeye örnek olan NHS uygulaması bulunmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda ABD'de nüfusun oldukça dar bir kesiminin (65 yaş üstü, maluller ve yoksullar), İngiltere'de ise nüfusun neredeyse tamamının (% 97) kamu sağlık güvencesine kavuşturulduğu görülmektedir. Buna ek olarak İngiltere'de uygulanan yöntem ayırım gözetilmeksizin tüm topluma yönelik olması bakımından ideal sosyal güvenlik düşüncesine de daha uygun düşmektedir. İki sistem arasında kamu sağlık sigortalarının kapsamı alınan nüfusun miktarı konusunda da önemli bir farklılık bulunmaktadır.

ABD'de medicare ile birlikte yürürlüğe konulan ve bir sosyal yardım programı olan medicaid programı geliri düşük olması nedeniyle çeşitli sosyal yardım kuruluşlarından sosyal gelir alan bireylere sağlık hizmeti sunmaktadır. Bu program toplumun korumasız, yoksul kesimlerine sağlık güvencesi sağlaması ve önemli bir ihtiyacı karşılaması bakımından yerinde bir uygulamadır. Ancak genel olarak bakıldığında ABD'de kamu sağlık sigortacılığının toplumun geneline yeterince yaygınlaştırılmadığı ve kişilerin kendilerine tamamlayıcı bazı özel sağlık sigortası yaptırmadığı sürece yeterli hizmeti alamayacağı düşünülmektedir. İngiltere'de ise temel sağlık hizmeti NHS tarafından verilmektedir. Özel sigortalar sadece tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. ABD'de nüfusun büyük bir bölümünün özellikle 65 yaşın altındaki aktif çalışan nüfusun özel sağlık sigortası bulunurken, yaklaşık 59 milyon nüfuslu İngiltere'de 12 milyon insan isteğe bağlı ek sağlık sigortasına ihtiyaç duymuştur.

İki ülke arasında sağlık hizmetlerinin sınıflandırılmasında da farklılıklar görülmektedir. İngiltere'de sağlık hizmetleri birinci basamak, ikinci basamak, üçüncü basamak olmak üzere toplam üç basamaklı sevk zinciri içinde sunulmaktadır. Hastaların ücret ödemediği sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için bu sevk zincirine uygun hareket etmeleri gerekmektedir. ABD sağlık hizmetleri ise kendine özgü karmaşık bir yapı içinde sunulmakta ve sevk zinciri bulunmamaktadır. Hasta tedavi sürecinin başından itibaren istediği doktor ya da hastaneye başvurabilmektedir.

Yararlanma kapsamı açısından da iki ülke arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. ABD'de kamu sağlık sigortasından yararlanmanın koşulları İngiltere'ye göre biraz daha ağır tutulmuştur. ABD'de medicare'den yararlanabilmek için en az 5 yıldır bu ülkede dü-

zenli oturma koşulu aranırken, İngiltere’de böyle bir süre sınırı bulunmamaktadır. NHS’den yararlanabilmek için bu ülkede yasal olarak istihdam edilmek, iş arıyor olmak ya da ikamet etmek yeterli görülmüştür.

ABD’de medicareden yapılan sağlık yardımları genel ilke olarak sosyal sigorta primlerine karşılık olarak yapılırken, masrafların belli bir miktarı geçmesi durumunda kişinin kendisinin bir kısım ödemeye katılması gerekmektedir. Oysa İngiltere’de sağlık yardımları bütünüyle NHS’nin kapsamındadır. Birkaç istisna dışında sigortalının NHS’nin öngördüğü sevk zincirinin dışına çıkmadığı takdirde yapılan harcamalara katılma zorunluluğu bulunmamaktadır.

ABD’de çalışan nüfusa yönelik bir kamu sağlık sigortası olmaması, sağlık teknolojisindeki meydana gelen gelişmeler sonucu son dönemlerde sağlık harcamalarında meydana gelen artışlar nedeniyle zaman zaman dar gelirli grupların temel bir insan hakkı olan sağlıklı yaşam hakkını elde edememelerine yol açmaktadır.

Bu ülkelerde kişi başına yapılan sağlık harcamalarının da oldukça farklı olduğu gözlenmektedir. ABD’de kişi başına yıllık yaklaşık olarak 4000 \$ sağlık harcaması yapılırken, İngiltere’de kişi başına yapılan sağlık harcaması 1400 \$ civarında gerçekleşmektedir. İngiltere’de sağlığa ayrılan bu miktar hemen hemen Avrupa ülkeleri içindeki en düşük miktardır. İngiltere ile ABD ve diğer Avrupa ülkelerinin arasındaki bu büyük fark İngiltere’nin sağlığa önem vermemesinden değil bilakis, NHS yoluyla birçok sağlık sorununu ortaya çıkmadan önleme başarısından kaynaklanmaktadır. NHS yoluyla İngiltere GSMH’nin yaklaşık %6,8’i gibi ABD ve birçok Avrupa ülkesinin 3-4 puan altında bir harcamayla başarılı bir sağlık hizmeti verebilmektedir.

ABD ve İngiltere arasında sağlık sigortalarından sağlanan parasal yardımlar konusunda da farklılıklar gözlenmektedir. ABD’de ülkenin bütününde parasal yardımlar konusunda birlik yoktur. Bugün için 50 eyaletten sadece 5’inde parasal yardım uygulanmaktadır. İngiltere’de ise yararlanma koşullarını sağlayan herkes ulusal sigortadan parasal yardım alabilmektedir.

İki ülke arasındaki temel farklılıklardan biri de parasal yardımdan yararlanacak nüfus grubuyla ilgilidir. ABD’de kamu sağlık sigortasının parasal yardımlarından emekliler, maluller ve yoksullar yararlanırken, İngiltere’de çalışan aktif nüfus yararlanmaktadır. İngiltere’de bu yardımlar hastalığın 4. gününden itibaren 28 hafta ile 52 hafta arasında bir süre ile yapılmaktadır. ABD’de ise toplam 5 eyalette yapılan bu parasal yardımların süresine dair bir sınırlama bulunmamaktadır.

Bütün bu farklı yönlerine rağmen iki ülke sisteminin benzer yönleri de bulunmaktadır. Her iki ülke açısından kamu sağlık sigortalarının finansman kaynaklarına bakıldığı zaman bir benzerlik göze çarpmaktadır. ABD’de medicare yardımlarının, İngiltere’de de ulusal sağlık sigortasının sağlık sigortasından sağlanacak parasal yardımların primler yoluyla finanse edildiği görülmektedir. Primlerin asıl yükü iki ülkede de işçi ve işverenler üzerindedir. Devletin finansmana katkısı ise oldukça düşük bir oranda olup çoğunlukla sosyal yardımlara yöneliktir. ABD’de medicare’yi destekleyen medicaid, İngiltere’de de NHS’yi destekleyen sosyal yardımların tümü devletin mali desteğiyle sürdürülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atak, Filiz (Temmuz 1996).** “ABD’de Tıp ve Sağlık Hizmetleriyle Sosyal Yardım Programları ve Sağlık Sigortaları”, Hazine Dergisi, S.3.
- Belek, İlker (1994).** *Sosyal Devletin Krizi ve Sağlıkın Ekonomi Politikası*, İstanbul.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2000).** *Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı*, Avrupa Topluluğu Sosyal Güvenlik Kılavuzu, Yayın No:97, Ankara.
- Öğütoğulları, Eren (Şubat-Haziran 2000).** “Amerika Birleşik Devletlerinde Sağlık Sigortası Programları”, Sosyal Güvenlik Dünyası, Y.2, S.7-8.
- Özcan, Fatih (Ocak-Şubat 1996).** “İngiltere’de Sağlık Sistemi İle İlgili Farklı Bir Değerlendirme”, Toplum ve Hekim Dergisi, C.11, S.71.
- Fowler, John (Kasım 1994-Şubat 1995).** “ABD’de Sağlık Hizmetlerinin Organizasyonu”, Toplum ve Hekim Dergisi, C.9, S.64-65.
- Aksakoğlu, Gazanfer (Kasım 1994-Şubat 1995).** “İngiltere’de Sağlık Sistemi”, Toplum ve Hekim Dergisi, C.9, S.64-65.
- Kılıç, Bülent (Kasım 1994-Şubat 1995).** “ABD Sağlık Sistemi”, Toplum ve Hekim Dergisi, C.9, S.64-65.
- Kılıç, Bülent ve Bumin, Çiğdem (Ağustos 1993).** “İngiltere Ulusal Sağlık Sistemi”, Toplum ve Hekim Dergisi, S.56.
- Lassey, L. Marie - Lassey R. William ve Jinks J. Martin (1997).** *Health Care Systems Around The World*, Printice-Hall, New Jersey.
- Karauçak, Şebnem (1990).** *Avrupa Topluluğu’nda Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik*, İstanbul.
- Türkiye İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası (1970), Sekiz Avrupa Ülkesinin Milli Sağlık Programları Üzerine İnceleme.**
- US Social Security Administration (July 1997).** *Social Security Programs in the United States*, USA.
- US Social Security Administration (1999).** *Social Security Programs Throughout The World-1999*, USA.
- WHO Regional Office For Europe (April 1997).** *Highlights On Health In United Kingdom*, WHO.
- Worldbank Health Report 2000.
- http://www.worldbank.org/data/wdi/2000/pdfs/tab2_14.pdf.
- <http://hcfa.gov/medicaid/mcdsta95.htm>

<http://www.hcfa.gov/medicaid/mcdsta95.htm>.
<http://europa.eu.int/scadplus/citizens/en/uk/1111.htm>
<http://www.medicare.gov/Basics/Amounts2002.asp>.
<http://www.medicare.gov/Basics/Eligibility.asp>.
<http://www.medicare.gov/Basics/EnrollmentPackage.asp>.
<http://www.nhs50.nhs.uk/nhstoday-worldwide-countries-usa.htm>.

İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması (Whistleblowing)

Yrd.Doç.Dr. Ufuk AYDIN*
Anadolu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Öz: Bilgi uçurma (whistleblowing) son dönemde iş hukuku uygulama ve teorisinin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Türkçe’de doğrudan bir karşılığı bulunmayan ve “işçinin işyerinde öğrendiği yanlışları açığa çıkarması” şeklinde ifade edilebilecek bilgi uçurmanın, işçinin kendisi, işyeri ve kamuoyu bakımından önemli etkileri bulunmaktadır.

Bilgi uçurma ile iş hukukunun kesişme noktası işçinin sadakat borcudur. Bilgi uçurmanın işçinin sadakat borcuna etkisi, konuya ilişkin tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Genel olarak, hizmet akdi ile işverene karşı sadakat borcu altına giren işçinin bilgi uçurmasının, borcun ihlali anlamına gelmediği kabul edilmekte ve bilgi uçuran işçinin korunması yoluna gidilmektedir.

Konuya ilişkin ulusal ve uluslararası hukuki düzenleme yok denecek kadar azdır. Sadece İngiltere’de bilgi uçurma konusu ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Türk hukukunda da bilgi uçurmaya ilişkin açık bir hüküm bulunmamakta; varolan hukuki düzenlemeler ise ortaya çıkabilecek sorunları çözecek nitelik taşımamaktadır.

Anahtar sözcükler: Bilgi uçurma; Sadakat borcu; Hizmet akdi; İngiliz Hukuku, İş güvencesi

Whistleblowing of the Employee

Abstract: Whistleblowing is a new issue gaining attention in the theory and application of labour law. Whistleblowing can be understood as “revealing faults in the workplace to the public” or “disclosure of malpractice by employees, as well as illegal acts or omissions at work”.

The intersection between whistleblowing and the labour law is the duty of fidelity of the employee. The debate is about the effect of whistleblowing on the duty. It is generally believed that whistleblowing is not a breach of the contract of service and the duty of fidelity; so the whistleblower is protected by law.

Neither national nor international laws have specific regulations dealing with whistleblowing instead of England. England is the only country, having a special act on whistleblowing. Like many other countries, Turkey has no specific legislation on whistleblowing. Existing rules in Turkish Labour Law are not enough to solve the whistleblowing problems.

Key words: Whistleblowing; Duty of fidelity; Dismissal; Labour dispute; English Labour Law.

---

* Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F., Ç.E.E.İ. Bölümü 26470/ESKİŞEHİR
Tel: 0-222-3350895
Elektronik Posta: uaydin@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

İşyerinde öğrenilen yanlışları açığa çıkarmak ya da duyurmak şeklinde ifade edilebilecek bilgi uçurma, son dönemde gerek medyanın ve gerekse iş hukuku teori ve uygulamasının güncel konuları arasına girmeye başlamıştır.

Özellikle medyada hemen her gün yayınlanan bir haberle işyerlerinde kanunlara aykırı, çevreye ya da insan sağlığına zararlı faaliyetler gün ışığına çıkmakta ve bu tür olaylar toplumun tüm kesimlerinde önemli yankılar yaratmaktadır. Bu tür haberlerle ilgili en yeni ve önemli örnek Time Dergisinin bilgi uçuran üç kadını yılın insanı seçtiği 2003 yılının ilk sayısında yer almıştır.

Yılın insanı seçilenlerden Sherron WATKINS, ABD'nin en büyük 7. şirketi olan Enron'un Genel Müdür Yardımcısı iken şirketin içindeki muhasebe yolsuzluklarını farketmiş, durumu şirketin CEO'suna bildirmiştir. Bunun üzerine pasif bir göreve atanınca işyerindeki yolsuzlukları ilgili mercilere bildiren, işten ayrılmış ve böylece Enron'un çöküşü ile sonuçlanacak süreci başlatmıştır. Yılın insanı seçilen Coleen ROWLEY ise bir FBI ajanıdır. 11 Eylül saldırılarını FBI'nın önceden bildiğini ortaya çıkarmıştır. ROWLEY 11 Eylül'den aylar önce şüpheli bazı kişilerin ABD'de uçuş dersleri aldığını, hatta bunlardan Moussaoui'nin önemli bir şüpheli olduğunu amirlerine iletmış; ancak sesini duyuramamış ve tarihin en büyük terörist saldırılarından biri gerçekleşince, yazdığı 13 sayfalık raporu Senato İstihbarat Komitesi üyelerine vermiştir. Yapılan bir çok baskı ve ayırıcı muameleye rağmen ROWLEY FBI'daki görevini sürdürmektedir. Cynthia COOPER'in yılın insanı seçilmesinin sebebi ise, yine dünyaca ünlü WorldCom şirketinin mali denetçisi ve başkan yardımcısı olmasıyla başlayan sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. COOPER şirketin hesaplarında oynama yapılarak gerçekleştirilen 9 milyar dolarlık yolsuzluğu saptamış ve durumu denetçi şirket Arthur Andersen'e bildirmiştir. Denetim şirketinin olayı görmezden gelmesi üzerine, bu kez saptadığı hususları hükümete bildirmiş ve yolsuzluğu ortaya çıkarmıştır. Olay sonucu WorldCom Finans Müdürü 65 yıl hapis istemi ile yargılanırken, COOPER terfi ettirilmiş ve maaşı ikiye katlanmıştır.¹

Her üç kadının da ortak yönü, çalışma yaşamında son yıllarda giderek daha büyük önem kazanan “bilgi uçurma” yoluna başvurarak, önemli yolsuzlukları ortaya çıkarmalarıdır. Bu çalışmanın konusu da henüz Türk Hukukunda yeterince ilgi bulmayan “bilgi uçurma” (whistleblowing) uygulamasının esaslarını incelemektir. Çalışmada öncelikle bilgi uçurma kavramını, bilgi uçurmanın işçinin hizmet akdinden doğan borçlarından biri olan sadakat borcu ile olan ilişkilerini ve bilgi uçurmanın işçinin kendisine, işyerine ve kamuyuna etkilerini incelemeye çalışacağız. Çalışmada ayrıca yabancı hukuk sistemlerindeki uygulamalara değinerek karşılaştırma yapma olanağı da elde etmeye çalışacağız. Bu anlamda özellikle İngiliz Hukukunu, konuya ilişkin yasal düzenlemesinin önemi sebebiyle ayrı bir incelemeye tabi tutacağız. Çalışmanın son kısmında ise bilgi uçurmayı Türk İş Hukuku çerçevesinde irdelemeye çalışacağız.

---

¹ TIME, “Persons Of The Year”, Special double issue, 30.12.2002/06.01.2003, s.36-62; FBI'daki durum ortaya çıkmadan önce yine aynı konuyu ele alan bir başka makale için bkz. Geoffrey COLVIN, “Value Driven: Wonder Women of Whistleblowing”, FORTUNE, 21.07.2002.

Bu arada önemle belirtelim ki, kavramla ilgili henüz Türkçe bir karşılık geliştirilmediğinden kavramın anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle “bilgi uçurma” ifadesini kullanmayı tercih edeceğiz.

2 . KAVRAM

Bilgi uçurma (whistleblowing) Türkçe’de karşılığı bulunmayan bir kavramdır. Kelimenin karşılığı bir faul olduğunda çalınan bir düdükle oyunun durdurulması; ya da, bir suç işlendiğinde polisin düdük çalarak halkın dikkatini çekmeye çalışmasıdır. Kavram özellikle Anglo-Sakson literatürde “ortak bir yanlış olduğunda kamuoyuna başvurmak” anlamında kullanılmaktadır.² Bir başka tanıma göre ise bilgi uçurma, işçinin işyerindeki su-iistimalleri, ihmalleri ya da kanun dışı faaliyetlerini ifşa etmesi, yani açığa çıkarmasıdır.³

İş Dünyası Sözlüğü’nde whistleblowing kavramı yer almamakta, whistleblower kavramının karşılığı olarak ise “bir devlet memurunun çalıştığı bölümdeki yolsuzlukları ya da şikayetlerini kamuoyuna duyurması” ifadesine yer verilmektedir.⁴

Biz de whistleblowing kavramının karşılığı olarak, kavramın özüne sadık kalmaya çalışarak “bilgi uçurma” ifadesini kullanmayı tercih ediyoruz. Kuşkusuz başka bir yazarın daha uygun bir Türkçe karşılık bulma olasılığını da gözden uzak tutmuyoruz.

Bilgi uçurma yukarıda da belirttiğimiz gibi, işçinin işyerinde öğrendiği bazı yolsuzlukları, hukuka aykırılıkları ya da ihmal niteliği taşıyan eylem ve işlemlere ilişkin bilgileri ifşa etmesi, açığa çıkarmasıdır. Bu anlamda bilgi uçurma faaliyeti, durumun işyerindeki amirlere, konu ile ilgili kamu makamlarına ve hatta medyaya bildirilmesi şeklinde ifade edilebilir.⁵

Bilgi uçurma Anayasa Hukuku ile kısmen ilgilidir. Anayasa’da yer alan (m.74, f.1) “dilekçe hakkı”, vatandaşlara ve yabancılara, kendileri ve kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında yetki makamlara ve TBMM’ye başvurma yetkisi tanımaktadır.⁶ Kamuya yönelik bilgi uçurmanın anayasal temeli niteliğini taşıyan hüküm, çok daha geniş bir anlam ve kapsama sahip olması nedeniyle bu çalışmanın çerçevesi dışında kalmaktadır.

Bilgi uçurma ceza hukukunda incelenen “suçu haber verme/me” ile de benzerlikler gösterir. Ceza hukukunda suçu haber vermeme Türk Ceza Kanununun (TCK) 151, 235 ve

² Gwyneth PITT, "Rights and Employee Rights, The Case of Free Speech", Understanding Human Rights, Ed. Conor GEARTY-Adam TOMKINS, Pinter Publ., London, 1996, s.393-394.

³ David LEWIS, Catherine Anne ELLIS, Anne KYPRIANOU, Stephen HOMEWOOD, "Whistleblowing At Work: The Results of a Survey of Procedures in Further and Higher Education", Education and the Law, Vol.13, No: 3, 2001, s.215.

⁴ Ali KILIÇOĞLU, Ender GÜROL, İş Dünyası Sözlüğü, Cem Yayınları, C.2, İstanbul, 1994, s.1000.

⁵ Simon DEAKIN, "The Utility of 'Rights Talk': Employees Personal Rights", Understanding Human Rights, Ed. Conor GEARTY-Adam TOMKINS, Pinter Publ., London, 1996, s.367.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent TANÖR- Necmi YÜZBAŞIOĞLU, 1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.187.

530. maddelerinde düzenlenmiştir. TCK m.151, devlet kuvvetleri aleyhine işlenen suçları haber alan fertlere durumu hükümete bildirme zorunluluğu getirmekte; TCK m.235, kamu görevlilerine görevleri ile ilgili olarak kamu adına kovuşturmayı gerektiren bir suç işlendiğinde bunu ilgili daireye bildirme yükümlülüğünü düzenlemektedir. TCK m.530'da ise sağlık personelinin, şahıslar aleyhine işlenen cürümlerde durumu adliyeye ve kolluk güçlerine bildirme hususundaki sorumluluğu yer almaktadır. TCK'da düzenlenen bu hükümler ya belli suçlar için ya da belli görevliler bakımından haber verme yükümlülüğünü ele aldığından, aşağıda inceleyeceğimiz bilgi uçurma sürecine göre daha dar kapsamlıdır. Kuşkusuz bu husus, suç haber vermeme konusunda ayrı bir çalışma yapılmasını engellemektedir. Bu arada önemle belirtelim ki, uçurmaya konu bilginin TCK m.135'de yer alan suçlara ilişkin veya bilgi uçurması sözkonusu olan işçinin TCK m.235 veya m.530'da yer alanlardan olması halinde, ilgili hükümlere aykırı davranışın cezaî yaptırımla karşılaşacağını gözden uzak tutmamak gerekir.

Bilgi uçurma konusunun çalışmamızın temelini oluşturan iş hukukunu ilgilendiren yanı sıra, bilgi uçuran işçinin korunup korunmayacağı, korunacaksa bunun sınırları; bilgi uçurmanın işçinin kendisine, işyerine ve ülkenin geneline etkileri ve bilgi uçurma ile işçinin sadakat borcu arasındaki ilişkinin kurulması olarak özetlenebilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, gerek anayasa ve gerekse ceza hukukunda bilgi uçurmaya benzer kavramlar yer almaktadır. Ancak çalışmamız, bilgi uçurmayı iş hukuku bakımında ele almayı hedeflemektedir. Ekleyelim ki, Türk İş Hukukunda da konu ayrıntılı olarak incelenmediğinden, çalışma sırasında yabancı literatürden yararlanmak önemli bir zorunluluktur.

3. İŞÇİNİN SADAKAT BORCU VE BİLGİ UÇURMA

İşçi işgörmeye borcunu yerine getirirken sadece bunun ifası ile kendini borçtan kurtarmaz. Hizmet akdinde asıl borç olan işgörmeye borcu yanında, işçinin bazı yan borçları da bulunur. Bu borçlar bazı davranış yükümlülükleri olup bazen kanundan, bazen de MK.m.2'de yer alan dürüstlük kuralından doğar. Sözkonusu yükümlülükler işçinin işgörmeye edimi dışında kalan ve dürüstlük kuralı çerçevesinde işverenin çıkarlarını korumaya ve ona zarar verici davranışlardan kaçınmaya yönelik bazı davranış yükümlülükleridir. İşte sadakat borcu da, hizmet ilişkisinin özünde mevcut bir yan borcu ifade eder.⁷

Türk Hukukunda işçinin sadakat borcunu düzenleyen ya da tanımlayan özel bir kural yoktur. Bunun yerine BK.m.321'de işçinin işini özenle yapacağına dair hüküm getirilmiştir; İş Kanununun 17/II maddesinde ise işçinin sadakat borcuna aykırı davranışlarının örnekleri verilerek, borca aykırılığın yaptırımı düzenlenmiştir. Konuya ilişkin diğer hükümler arasında BK.m.455'de tüccar yardımcılarının getirilen rekabet yasağı ile İş K.m.15'de yer alan işçinin başka bir işverence ayartılması sayılabilir.

Türk İş Hukukunda işçinin sadakat borcuna ilişkin tanım verme çabaları yerine, borcun kapsamının belirlenmesi yolu tercih edilmiştir. Öncelikle belirtelim ki, Türk İş Hukuku

---

⁷ Can TUNCAY, "İşçinin Sadakat (Bağlılık) Yükümlülüğü", Prof.Dr.Hayri DOMANIÇ'e 80. Yaş Günü Armağanı, C.2, İstanbul, 2001, s.1046-1047; Kudret ERTAŞ, **Türk Hukukunda İşçinin Sadakat Borcu**, Ankara, 1982, s.1-5; Tankut CENTEL, İş Hukuku, C.1, Bireysel İş Hukuku, İstanbul, 1992, s.136; Şükran ERTÜRK, **İş İlişkisinde Temel Haklar**, Ankara, 2002, s.113-114.

bakımından sadakat borcunun kaynağının MK.m.2'de yer alan dürüstlük kuralı olduğu konusunda görüş birliği bulunduğunu söylemek mümkündür.⁸ Aslen Alman Hukukunda da sadakat borcunun kaynağının dürüstlük kuralı olduğu kabul edilmektedir.⁹ İngiliz Hukukunda ise sadakat borcunun (duty of fidelity) hizmet akdinin özünde var olan bir borç olduğu ve iyi niyetli davranma ilkesine dayandığı görüşü yaygındır.¹⁰

Türk Hukukunda sadakat borcunun kapsamı belirlenirken çeşitli sınıflandırma çabalarına girildiği görülmektedir. Bunlar arasında sadakat borcunu kanundan ve sözleşmeden doğan sadakat borcu şeklinde ayırma tabi tutan yazarlar yanında;¹¹ sözkonusu borcu olumlu ve olumsuz yanlarıyla, yani yapma ve yapmama borcu şeklinde ele alan yazarlar da bulunmaktadır.¹²

Sınıflandırma ne şekilde yapılırsa yapılsın, sadakat borcunun kapsamına işçinin işvereni veya işyerini zarara uğratabilecek davranışlardan kaçınması, doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunmaması, işverenin şöhret ve itibarını sarsacak davranışlardan uzak kalması, işyerinde gördüğü aksaklıkları ve tehlikeleri işverenine bildirmesi, üstlendiği işi gereği gibi ve özenle yerine getirmesi, işyerindeki zarar ve arızaları gidermesi, iş düzenini bozmaması, çalışma sırasında ya da (sözleşme ile kararlaştırılması koşulu ile) çalışma sonrasında işvereni ile rekabet etmemesi ve iş ilişkisi sırasında öğrendiği ve işle ya da işyeri ile ilgili ticari bilgilerin üçüncü kişilere bildirilmemesi gibi yükümlülükler girer.¹³ Gerçi işçinin rekabet etme borcu ile sır saklama borçlarını, sadakat borcundan ayrı olarak inceleyen yazarlar da bulunmaktadır.¹⁴ Ancak bize göre, sadakat borcunun kaynağının MK.m.2 anlamında dürüstlük kuralına dayandırılması halinde, rekabet etme ve sır saklama borçlarının sadakat borcu kapsamında değerlendirilmesi yerinde olur.

⁸ TUNCAY, s.1049; CENTEL, s.136; ERTAŞ, s.9; ÖZTÜRK, s.114; Ünal NARMANLIOĞLU, **İş Hukuku, Ferdi İş İlişkileri I**, B.2, İzmir, 1994, s.197; Adil İZVEREN-Erol AKI, **İş Hukuku, Bireysel İş Hukuku**, C.1, İzmir, 1999, s.192.

⁹ TUNCAY, s.1047.

¹⁰ Malcolm SARGEANT, **Employment Law**, Longman Publ., England, 2001, s.96; Steve ANDERMAN, **Labour Law: Management Decisions and Workers' Rights**, 4th. Ed., Butterworths Publ., London, 2000, s.46-47; Gwyneth PITT, **Employment Law, Cases and Materials**, 2nd. Ed., Pitman Publ. Glasgow, 1998, s.146; Elisheva BARAK, "The Principle of Good Faith in Labour Law", Labour Law, Human Rights and Social Justice, Liber Amicorum in Honour of Ruth Ben ISRAEL, Kluwer Publ., The Hague, 2001, s.229 vd.

¹¹ Halit Kemal ELBİR, **İş Hukuku**, B.9, İstanbul, 1987, s.72-73; Ferit H.SAYMEN, **Türk İş Hukuku**, İstanbul, 1954, s.483-484.

¹² ERTAŞ, s.19 vd.; TUNCAY, s.1050 vd.; Nuri ÇELİK, **İş Hukuku Dersleri**, B.15, İstanbul, 2000, s.106-107; CENTEL, s.136; Turhan ESENER, **İş Hukuku**, B.2, Ankara, 1975, s.156; Haluk Hamdi SÜMER, **İş Hukuku**, Konya, 1991, s.45-46; Kenan TUNÇOMAĞ-Tankut CENTEL, **İş Hukukunun Esasları**, B.2, İstanbul, 1999, s.98-99.

¹³ TUNCAY, s.1049 vd.; NARMANLIOĞLU, s.197; ELBİR, s.72-73; İZVEREN-AKI, s.192-193; TUNÇOMAĞ-CENTEL, s.98-99; ÇELİK, s.106-109; ESENER, s.155-156; SÜMER, s.45; SAYMEN, s.483-484; ANDERMAN, s.46; SARGEANT, s.96; Savaş TAŞKENT, **İşverenin Yönetim Hakkı**, İstanbul, 1981, s.52-53.

¹⁴ Örneğin ESENER, s.156-157; ÇELİK, s.108; NARMANLIOĞLU, s.197-198; Sarper SÜZEK, **İş Hukuku**, İstanbul, 2002, s.290-291; Murat DEMİRCİOĞLU-Tankut CENTEL, **İş Hukuku**, B.8, İstanbul, 2002, s.98.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, işçinin sadakat borcunun kapsamına giren yükümlerden birisi de işyerinde öğrendiği işle, işyeri ile ya da işverenle ilgili ticari bilgileri üçüncü şahıslara bildirmemesidir. Gerçekten, işçi sadakat borcu gereği sır saklama yükümlülüğü altında olup, herhangi bir şekilde öğrendiği saklanması zorunlu bilgileri üçüncü kişilere açıklamamak zorundadır. Saklanması gereken sırlar ise, üretim yöntem ve süreçlerine, satış organizasyonu ve müşteri listeleri gibi her türlü ticari bilgilere veya işverenin kişisel ya da mali durumuna ilişkin olabilir. Öte yandan, işçinin bunları hangi tarzda öğrendiği (tesadüfen, meşru olmayan bir tarzda veya işverenin itimadı sonucu) de önem taşımaz.¹⁵ Ancak, herkesçe bilinen usul ve olaylar, işveren tarafından sır olarak nitelense dahi belirtilen kapsama girmez.¹⁶ Ekleyelim ki, Türk Hukukunun tersine, Anglo-Sakson Hukukunda nelerin sır olduğunun hizmet akdinde belirlenmesi (confidentiality clauses) uygulaması çok yaygındır. Bu belirlemenin yapılmadığı hallerde ise sır (gizli bilgi) kavramı iş ilişkisinin niteliği, işverenin faaliyet alanı ve işçinin yaptığı iş değerlendirilerek bulunmaya çalışılmaktadır.¹⁷ Bu yapılırken somut çalışma ilişkisinin doğası, bilginin (sırrın) niteliği, işverenin işçiyi uyarıp uyarmaması, gizli bilginin gizli olmayandan kolayca ayrılıp ayrılmadığı gibi ölçütlerden yararlanılmaktadır.¹⁸

Bu aşamada işçinin edindiği bilgilerin, başka bir deyişle öğrendiği sırların bir kısmının kanunlara ve hukuka aykırı bilgiler içermesi halinde sadakat borcunun durumu önem kazanacaktır. Örneğin çalıştığı hastanede özürlü doğan çocukların ölüme terkedildiğini öğrenen bir hemşirenin;¹⁹ işverenin fiyatları belli bir seviyenin üzerinde tutmak için başka bir işverenle kartel oluşturduğunu öğrenen bir üst düzey yöneticinin;²⁰ yaptıkları kimyasal araştırmalarda insan sağlığı için son derece önemli bazı bulguların gizlendiğini ya da belgelerde sahtecilik yapıldığını öğrenen doktorun²¹ ya da başlangıçta belirttiğimiz örneklerde olduğu gibi işyerlerinde vergi veya muhasebe yolsuzlukları olduğunu öğrenen yönetici işçilerin edindiği bu bilgilerin işyeri içinde amirlere ya da işyeri dışında yetkili mercilere, hatta medyaya bildirilmesinin sadakat borcuna aykırılık yaratıp yaratmayacağı tartışılabilir bir konudur.

Sorun, işyerinde öğrenilen tüm bilgilerin sır saklama yükümü içine girip girmediğine ya da hangi bilgilerin bu kapsamda değerlendirileceğine; bu bilgileri uçuran işçilerin herhangi bir disiplin uygulamasına ya da feshe maruz kalıp kalmayacaklarına, başka bir ifade ile, korunmalarına ilişkindir.

Kanımızca, sırrın veya bilginin niteliğine göre değişmekle beraber, edindiği bazı bilgileri uçuran işçinin korunması önemli bir gerekliliktir. Uçurulan bazı bilgilerin kamu yara-

---

¹⁵ NARMANLIOĞLU, s.197; CENTEL, s.137; TUNCAY, 1067.

¹⁶ CENTEL, s.137.

¹⁷ SARGEANT, s.98; ANDERMAN, s.47; PITT, "Rights...", s.398.

¹⁸ PITT, **Employment...**, s.155-156.

¹⁹ ____, "Whistleblower Fired", CHRISTIANITY TODAY, 22.10.2001, Vol.45, Issue 13, s.11; ayrıca bkz. TCK.m 530.

²⁰ ____, "Fixing For a Fight", ECONOMIST, Vol.363, Issue 8269 (Sothebys'-Christies'), 20.4.2002.

²¹ Gavin YARNEY, "Protecting Whistleblowers", British Medical Journal, Vol.320, 08.01.2000, s.70.

rı gibi makro anlamdaki değeri karşısında, sadakat borcu gibi mikro anlamdaki değer fe-
da edilebilir. Nitekim, TCK'nın yukarıda belirttiğimiz hükümlerinin temelinde de bu ka-
mu yararı düşüncesinin yattığı söylenebilir. Ancak bu noktada hangi bilgilerin uçurulma-
sının mümkün olduğu; bilgi uçurmanın ne şekilde gerçekleşeceği ve bilgi uçuran işçinin
ne şekilde korunacağı net bir biçimde belirlenmesi gerekir.

Belirttiğimiz anlamdaki bilgi uçurmanın korunmasının temelinde kamu yararı yatmakta-
dır. Ancak kavram işçinin ifade özgürlüğü ile de yakından ilgilidir. Gerçekten her özgür-
lük gibi ifade özgürlüğünün de bazı sınırları vardır. Ancak, kamu yararı sözkonusu oldu-
ğunda ifade özgürlüğünün önündeki engeller kalkmakta²² ve işçi bilgi uçurma yoluyla,
aşağıda inceleyeceğimiz esaslara uymak koşuluna bağlı olarak, bu özgürlüğünü kullanı-
labilmektedir. Ek olarak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bazı hallerde bilgi uçurma AY.
m.74'de yer alan dilekçe hakkının kullanılması niteliğini de taşıyabilmektedir²³

4. BİLGİ UÇURMANIN KONUSU, YÖNTEMİ VE ETKİLERİ

4.1. Bilgi Uçurmanın Konusu

Bilgi uçurmanın konusunu işçinin işyerinde öğrendiği bazı bilgileri ifşa etmesi, açığa
vurması oluşturur. Bu bilgiler niteliği itibarıyla gizli bilgilerdir. Ancak, bunların açığa çı-
karılmasında kamunun, bazen de işyerinin yararı bulunmaktadır.²⁴

Bilgi uçurmanın kapsamına başta sağlık ve güvenlikle ilgili sırlar girer. Bu anlamda, iş-
çinin işyerinde öğrendiği ve kamu sağlığını tehdit edebilecek bilgiler, bilgi uçurma kap-
samında değerlendirilebilir. Örneğin, işyerinde üretilen mallarda sağlığa zararlı madde-
nin kullanılmasına rağmen durumun gizlenmesi; işyerinde yapılan ameliyatlarda norma-
lin üzerinde ölüm olmasına rağmen konunun üzerine gidilmemesi bilgi uçurmaya konu
olabilecek hususlar arasında yer alır. Aynı şekilde, işyerinde diğer işçilerin sağlığını teh-
dit edebilecek aksaklıklar da bilgi uçurmanın konusu olabilir.²⁵

Bilgi uçurmanın kapsamına girebilecek bir başka husus işyerinde işlenen ve gizli tutul-
maya çalışılan suçlardır. Özellikle mali nitelik taşıyan suçlar, rüşvet, muhasebe kayıtlar-
ında sahtekarlık gibi suçlar bu çerçevede yer alır.²⁶

Konunun kapsamına giren bir diğer husus yasal yükümlere uygun hareket etmemek, hak-
kaniyete aykırı davranışlar içinde bulunmaktır. Örneğin bir işletmenin kayıtlarını gereği
gibi incelememek; denetim konusunda ihmali davranmak, yapılan araştırmalara ilişkin
bazı bulguları görmezden gelmek bu tür davranışlar arasında yer almaktadır.²⁷

²² PITT, "Rights ...", s.399-400; DEAKIN, s.368; Ayrıca bkz. Ufuk AYDIN, **İş Hukukunda İşçinin Kişi-
lik Hakları**, Eskişehir, 2002, s.145-146.

²³ TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s.187.

²⁴ LEWIS ve diğerleri, s.215-216.

²⁵ YARNEY, s.70; PITT, "Rights...", s.394; DEAKIN, s.367-368.

²⁶ SARGEANT, s.99.

²⁷ Bkz. TIME, s.49 vd.

Nihayet, çevreye (doğaya) zarar verebilecek işyeri uygulamalarının gizlendiğini öğrenmek de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Örneğin işyerindeki üretimin çevredeki su kaynaklarını kirlettiği, havaya zarar verdiği ya da radyasyon içerdiğine ilişkin bilgilerin gizli tutulması halinde de bilgi uçurma sözkonusu olabilir.²⁸

Özetle bilgi uçurmanın kapsamına işyerinde sağlık ve güvenlikle ilgili bilgiler; kanunlara ya da hakkaniyete aykırı uygulamalara ilişkin bilgiler, suç niteliğindeki uygulamalara ilişkin bilgilerle, çevreye zarar verebilecek uygulamaları ilgilendiren bilgiler girmektedir. Ancak ekleyelim ki, bilgi uçurmanın kapsamı salt bu hususlarla sınırlı değildir. Bunların dışında, kamu yararına olabilecek diğer bilgiler de, bilgi uçurmanın kapsamında değerlendirilebilir.

4.2. Bilgi Uçurmanın Koşulları ve Yöntemi

Öncelikle belirtmek gerekir ki, uçurulan her bilgi korunmaz. Bir bilginin korunması için belli niteliklere sahip olması gerekir.²⁹ Bu niteliklerden ilki, uçurulan bilginin doğru ve önemli olmasıdır. Bir bilginin doğru ve önemli olmasında ölçüt işletmeye zarar verme potansiyeli ile doğrudan ilgilidir. Bilginin kamuyu ilgilendirmeyen, basit ve önemsiz bir hususu içermesi halinde bilgi uçurma sözkonusu olmaz. Öte yandan, uçurulan bilginin görüş farklılığından kaynaklanması halinde de bilgi uçurmanın varlığı kabul edilmez.³⁰ Uçurulan bilginin doğruluğu ya da önemi göreceli olduğundan aşağıda inceleyeceğimiz gibi işçinin hareket tarzı da dikkate alınmalıdır. İşçinin uçurduğu bilgi yanlış ya da önemsiz olsa dahi,³¹ eğer işçi iyiniyetle hareket ediyor ve uçurduğu bilgi sebebi ile bir kazanç elde etmiyorsa, bu işçinin de korunması gerekir.³²

Uçurulan bilginin korunabilmesinin ikinci koşulu işçinin makul bir süreci izlemiş olmasıdır. Bunun anlamı işçinin edindiği bilgiyi öncelikle amirlerine duyurması, sonuç alamaması halinde ve varsa o konudaki yetkili otoriteye bildirmesi ve nihayet kamuoyuna medyaya duyurmasıdır. Ancak, işçinin durumu amirine bildirmede bir yarar ummaması;

---

²⁸ Timothy J.D'ARBY, "Extraterritorial Application of US Laws", International Labor and Employment Laws, 2000, Supplement to Volume 1, Ed. William KELLER, American Bar Association Section of Labor and Employment Law, BNA Books, Washington, 2000, s.50-23.

²⁹ SARGEANT, s.99.

³⁰ Örneğin bir kimyasal araştırmadan kendi görüşüne göre farklı bir yöntem uygulanması gerekçesine dayanarak istifa eden ve durumu kamuya duyuran doktorun uçurduğu bilgi görüş farklılığına dayandığından korunmaya değer bulunmamıştır. (Pierce v. Ortho Pharmaceuticals 417, A 2d. 505-NJ., 1980), Dana SHILLING, **The Complete Guide To Human Resources and The Law**, Prentice Hall Publ., USA, 1998, s.552.

³¹ Bir ABD davasında, işyerinde üretilen banyo küvetlerinin standartların altında olduğu ve tehlike yaratabileceği bilgisini uçuran bir işçi (küvetler fabrikaca geri çekilmiş olmasına rağmen) işten çıkarılmış; mahkeme küvetlerin durumunun kamuyu ilgilendirecek derecede önemli olmadığını belirterek feshi haklı bulmuştur. (319 A2d 174 Penn-1974 Gear v. US Steel Corp.) PITT, "Rights...", s.395.

³² ANDERMAN, s.47-48; SARGEANT, s.99; PITT, **Employment ...**, s.159; SHILLING, s.552; DEAKIN, s.367.

delillerin yok edileceğini tahmin etmesi; aynı zamanda amirine de bildirim yapması halinde doğrudan yetkili otoriteye (vergi dairesi, polis, bakanlık) başvurması mümkündür.³³ Böyle bir durumda uçurmaya konu bilgi ile ilgili bir otoritenin bulunmaması halinde ise bilginin doğrudan doğruya medyaya-kamuoyuna duyurulmasını uygun bulmak gerekir. Buna karşın işçinin edindiği bilgi ile ilgili olarak doğrudan doğruya medyaya başvurusu halinde, benzer nitelikte özel bir gerekçe bulunmaması durumunda, işçinin korunması gerekir.³⁴

Bilgi uçuran işçinin korunması için aranan koşullardan üçüncüsü ise işçinin iyiniyetle ve mantıklı-makul sebeplerle hareket etmiş olmasıdır. Başka bir ifade ile, bilgi uçuran işçinin işle ilgili edindiği bilgileri uçurmakta kişisel bir düşmanlıkla hareket etmemesi, kişisel bir kazanç elde etme amacının bulunmaması gerekir. Bu anlamda işçinin işyerinde işlenen bir suç sebebiyle ve kendisini de ilgilendiren cezadan kurtarmak; diğer insanların zarar görmesini engellemek gibi amaçlarla bilgi uçurması halinde korunmaya değer menfaatinin bulunduğunu kabul etmek gerekir.³⁵

Ekleyelim ki, bilgi uçuran işçinin sonradan uçurduğu bilgi sebebiyle bazı kazanımlar elde etmiş olması, onun korunmayacağı anlamına gelmemelidir. Örneğin başta (giriş kısmında) belirttiğimiz gibi bilgi uçuran işçinin mesleğinde terfi etmesi ya da işsiz kalmasına rağmen uçurduğu bilgiye ilişkin ücretli konferanslar vermesi,³⁶ onun korunmamasına yol açmaz.

4.3. Bilgi Uçurmanın Etkileri

Bilgi uçurmanın gerek bilgiyi uçuran işçi, gerek işyeri (işletme) ve gerekse ülke geneline bazen olumsuz, bazen de olumlu sayılabilecek bir çok etkisi bulunmaktadır.

Bilgi uçurmanın bilgiyi uçuran işçi bakımından en önemli etkisi ve korunmasının da gerekçesi, ayırimcı ve kötü muameleye maruz kalmak, hatta işten çıkarılmaktır. Uçurduğu bilgi sebebiyle tehditler alan, daha düşük bir pozisyona geçirilen; şantaja maruz kalan, işten çıkarılan bir çok işçi bulunmaktadır. Örneğin Time Dergisinin yılın insanı seçtiği kişilerden biri işsiz kalmış, diğeri daha alt pozisyona indirilmiş, hatta işten çıkarılma beklentisi içine girmiştir.³⁷ Bilgi uçuran işçinin bu davranışının kendisi bakımından en olumlu etkisi ise psikolojik ve vicdani rahatlaktır. Uçurduğu bilgi ile suç işlenmesini ön-

³³ Örneğin işyerinde yapılan bazı uygulamalarla ilgili rahatsızlıklarını doğrudan doğruya medyaya ileten bir işçinin davranışı, işyeri içindeki şikayet mekanizmasını işletmediği; başka bir deyişle makul bir süreç izlemediği için korunmamalıdır. SHILLING, s.552.

³⁴ PITT, "Rights...", s.396; DEAKIN, s.367; Aileen McCOLGAN, "Article 10 and the Right To Freedom of Expression: Workers Ungagged", Human Rights At Work, Ed. Keith EWING, Institute of Employment Rights Publ., Kasım, 2000, s.67; SHILLING, s.562; PITT, "Employment ...", s.159; LEWIS ve Diğerleri, s.219.

³⁵ PITT, "Rights...", s.396-397; McCOLGAN, s.68; SHILLING, s.562.

³⁶ TIME, s.49, s.55 vd.

³⁷ TIME, s.55 vd.

leyen, çevreye ya da insanlara gelebilecek zararları ortaya çıkaran kişinin en büyük kazanımı vicdani rahatlamadır. Bunun yanında, sözkonusu Dergide belirtilen kişilerin ifade ettikleri gibi, yüzlerce takdir ve cesaret mektubu almak kendilerine mutluluk vermektedir.³⁸ Adaletin yerini bulması için kendilerini, geleceklerini ve mesleki kariyerlerini riske atan bu kimselerin korunmasının önemli bir gereklilik olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Bilgi uçurmanın işletme yönünden de önemli etkileri vardır. Bir kere işçinin edindiği bilgiyi kendi amirlerine veya işverenine uçurması işletmenin iç denetim uygulamasına, işyerindeki uygulama ve stratejilerini gözden geçirmesine ve böylece mal veya hizmet kalitesini arttırmasına olanak tanıyabilir.³⁹ İkincisi, işletmenin kendi hakkında uçurulan bilginin yaratabileceği olumsuz havayı engellemek için daha dikkatli ve daha düzenli çalışması sözkonusu olabilir ki; bu da, bilgi uçurmanın önemli katkılarından biridir. Ancak, uçurulan bilginin gerçeği yansıtması işletmenin kapsamlı bir şekilde denetlenmesine, bazı yöneticilerin cezalandırılmasına, bazı kişilerin işsiz kalmasına ve⁴⁰ hatta işletmenin bütünüyle kapanmasına yol açabilir.

Bilgi uçurmanın olumsuz yönlerini yaşamak istemeyen işletmelere önerilen ise, kanunlara uygun davranma yanında, işletme içinde etkin bir şikayet ve bilgi uçurma politikası (whistleblowing policy) oluşturmalarıdır. ABD'de 1999 yılında 800.000 işçinin çalıştığı 57 (kamu-özel) firmayı kapsayan bir araştırmada kamu sektöründe her 10 işletmenin 9'unda; özel sektörde ise her üç firmadan ikisinde bilgi uçurma ve şikayet mekanizmasının oluşturulduğu saptanmıştır.⁴¹ Konu ile ilgili önemli bir gelişme 2000 yılında ILO Çalışanları Sendikasının toplu sözleşme sürecinde yaşanmış; sendika yeni toplu iş sözleşmesine bilgi uçurmaya ilişkin bir hükümün (whistleblowing clause) konulmasını talep etmiş;⁴² yapılan görüşmeler sonucu imzalanan toplu iş sözleşmesinde, işyerindeki uygulamalarla ilgili bir bilgi uçurma hükmü kabul edilmiştir. Sözkonusu hükme göre bilgi öncelikle tarafsız bir ombudsperson'a iletilecektir.⁴³

Bilgi uçurmanın ülkenin geneli ve kamuoyu yönünden de önemli etkileri bulunmaktadır. Bilgi uçurma sosyal bakımdan bir çok dışsal yararı da beraberinde getirir. Örneğin, bir işletmedeki yolsuzluk, sahtecilik gibi olayların ya da işletmenin insan sağlığına veya çevreye verebileceği tehlikelerin ortaya çıkarılmasına yol açabilecek bilgi uçurmanın

---

³⁸ TIME, s.46-s.52-s.58.

³⁹ LEWIS ve Diğerleri, s.215.

⁴⁰ Başta belirttiğimiz üç bilgi uçurma olayında da işletmelerin işveren ve üst düzey yöneticileri yargılanmış; bazıları hapis cezasına çarptırılmıştır. Cynthia COOPER'in bilgi uçurduğu Worldcom'da 17000 kişi işsiz kalmıştır. TIME, s.49.

⁴¹ ____, "Private Firms Need Whistleblower Policy", Professional Engineering, 8.11.1999, Vol.12, Issue 15, s.14; LEWIS ve Diğerleri, s.223.

⁴² ILO, Staff Union Committee Report, No: 1247, 31 Ağustos 2000.

⁴³ ILO, Staff Union HR Development Dept. Report, No: 1251, 30 Ekim 2000.

toplumsal katkıları tartışılmaz. Hatta, bilgi uçurmanın en temel katkısının toplum ve kamu yararı olduğu söylenebilir. Bilgi uçurmanın korunması ile yanlış yapanların açığa çıkarılması yanında, yanlış yapma potansiyeli olanların da korkutulması hedeflenmektedir.⁴⁴ Bilgi uçurmanın bu önemli toplumsal katkısı sebebiyle ödüllendirilmesini önerenler dahi bulunmaktadır.⁴⁵

Bilgi uçuranların işyerinde diğer işçilerle, işverenleri hatta iş dışındaki çevreleri ile sorunlar yaşadıkları; bazen ayırıcı muameleye tabi tutuldukları, bazen dışlandıkları ve tehdit edildikleri, hatta işsiz dahi kalabildiklerine yukarıda değinilmiştir. Ancak toplumun genelinin bilgi uçuranlara bakışına ilişkin olarak Time Dergisinin CNN ile yaptığı anket, bilgi uçurmanın toplumda son derece olumlu karşılandığını açıkça göstermektedir.

1006 yetişkin ABD'linin katıldığı sözkonusu ankette, katılımcıların % 59'u bilgi uçuranları kahraman olarak görmekte, % 18'i hain olarak kabul etmekte % 23'ü ise her ikisine de katılmamaktadırlar. Anket katılımcılarından % 73'ü "işyerinizde suç işlendiğini öğrenseniz bilgi uçurur muydunuz?" sorusuna "evet" yanıtı vermiştir. "Bilgi uçuranların kötü muameleye ya da işten çıkarılmaya maruz kaldığına inanıyor musunuz?" sorusuna katılımcıların % 57'si her zaman, % 30'u bazen, % 8'i ise çok sık değil yanıtı vermiştir. Bu soruda katılımcılar, bilgi uçuranların ayırıcı muameleye maruz kalmadığı yönünde görüş bildirmemişlerdir.⁴⁶

5. BİLGİ UÇURMAYA İLİŞKİN ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZENLEMELER

5.1. Genel Olarak

Bilgi uçurma konusunun, bugünkü anlamıyla hukukçuların gündemine girmesi oldukça yenidir. Konuya ilişkin uluslararası düzenleme yok denecek kadar azdır. Ulusal alanda ise konuya ilişkin spesifik bir düzenleme sadece İngiltere'de bulunmaktadır. Bunun dışında ABD'de içtihat hukukunun konuya ilişkin önemli kararları bulunmakta; diğer ülkelerde sorun iş hukukunun ve hukukun genel ilkeleri ile çözülmeye çalışılmaktadır.

Bilgi uçurma konusunda uluslararası düzeyde gösterilebilecek en önemli kaynak ILO'nun 158 sayılı "Hizmet İlişkisine İşveren Tarafından Son Verilmesi Hakkındaki Sözleşmesi"nin⁴⁷ 5. maddesinin (c) bendidir. Sözkonusu hükme göre " ... işvereni şikayet etmek veya işveren aleyhine mevzuata aykırılık iddiasıyla başlatılmış sürece katılım veya işveren aleyhine idari makamlar nezdinde müracaatta bulunmak" hizmet ilişkisine

⁴⁴ Mr.KINNOCK, "Answer Given On Behalf Of Commission", (Mr.Erik MEIJER'in Yazılı Sorusu Üzerine AB Komisyonu Adına Verilen Yanıt), Official Journal Of The European Communities, C.235, 21.8.2001, E/121, (KINNOCK, 21.8.2001).

⁴⁵ Mr.KINNOCK, "Answer Given On Behalf Of Commission", (Mr.Jeffrey TITFORD'un Yazılı Sorusu Üzerine AB Komisyonu Adına Verilen Yanıt), Official Journal Of The European Communities, C.89, 20.3.2001, E/89, (KINNOCK, 20.3.2001).

⁴⁶ TIME, s.62.

⁴⁷ R.G. T.18.6.1994, S.21964; Uygulama Karar No: 94/5971, R.G., T.12.10.1994, S.22079.

son verme için geçerli bir neden teşkil etmez. Bu hüküm her ne kadar açıkça bilgi uçurmayı ve konunun kamuya duyurulmasını düzenlemiyor olsa da; genişletici ve işçi yararına yorumlandığı takdirde bilgi uçuran işçiyi de koruyan bir fonksiyon üstlenebilecek niteliktedir.

AB düzenlemelerinde de konu yeterince ele alınmış değildir. AB Komisyonunun 1999/396/EC sayılı Kararı ile Birliğin sahtecilik, suiistimal ve benzeri yasadışı faaliyetlerden arındırılması için çalışanların yararlanabileceği şikayet kanalları güvence altına alınmıştır. Söz konusu Karara göre, Komisyonun herhangi bir çalışanı faaliyet alanı içinde sahtecilik, dolandırıcılık ya da herhangi bir hukuka aykırı davranıştan haberdar olduğu takdirde bunu gecikmeksizin çalıştığı servisin yöneticisi ya da genel müdürüne veya Komisyon Genel Sekreterliğine ya da Avrupa Sahteciliğin Önlenmesi Ofisine (European Anti-Fraud Office) bildirmek zorundadır. Yine AB Komisyonu 1 Mart 2000 tarihli "Komisyonun Reforme Edilmesi" konulu Beyaz Kitabında açıkça bilgi uçurma ile ilgili kesin ve net kurallar konulacağı yönündeki eğilimini belirtmiştir. Söz konusu kitaptaki hedeflere göre (m.59), iyiniyetle hareket eden, kişisel kazanç gütmeyen, hiyerarşik şikayet mekanizmalarını kullanarak kanunlara aykırılıkları ortaya çıkaracak bilgi uçuranların korunması sağlanacaktır. ⁴⁸ Komisyon ayrıca iyiniyetle hareket edenlerin kariyer ya da kişisel yaşam açısından uğrayabilecekleri olumsuzlukları gidermek için çaba harcayacaktır. ⁴⁹

AB'nin, Komisyon sözcüsü tarafından ifade edilen planı dışında bilgi uçurma ile ilgili herhangi bir yasal düzenlemesi bulunmamaktadır. Bu çalışmanın yapıldığı sırada da henüz yukarıda belirtilen düzenleme uygulamaya konulmamıştır.

Bilgi uçurma konusunda ulusal düzenlemeler de çok geniş değildir. Çeşitli ülke hukuk sistemleri incelendiğinde bilgi uçurma ile ilgili şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Avusturya iş hukukunda işçilerin işyerinde edindikleri gizli bilgileri iş ilişkisi sürerken ya da sona erdikten sonra açıklamama yükümleri bulunmaktadır. Bu borcun iş ilişkisinin devamında ihlal edilmesi derhal feshe; iş ilişkisinin bitiminden sonra ihlal edilmesi işçinin tazminat ödemesine yol açmaktadır. Eğer açıklanan (ifşa edilen) sır haksız rekabete yol açıyorsa ayrıca cezai sonuçlar da söz konusu olmaktadır. Avusturya'da bilgi uçurma ile ilgili özel bir kanun hükmü olmamasına rağmen, mahkemeler bilgi uçuran işçinin sadakat borcunu ihlal etmediği yönünde kararlar vermektedirler. Ancak bir bilgiyi uçurma tehdidiyle kişisel kazanç edinenler; bilgiyi doğrudan rakiplere ya da kamuya uçuranlar korunmamaktadırlar. ⁵⁰

Belçika, Danimarka, Hollanda, Portekiz, İtalya, Norveç ve İsviçre'de işçilerin bilgi uçurması ile ilgili özel bir düzenleme bulunmamakta; sorun Avusturya'da olduğu gibi iş ilişkisinin kendine özgü nitelikleri; sadakat borcu ve hukukun genel ilkelerinden yararlanı-

---

⁴⁸ KINNOCK, 20.03.2001, s.39.

⁴⁹ KINNOCK, 21.08.2001, s.121.

⁵⁰ Bernhard HAINZ-Martin E.RISAK, "Austria", Employment Law In Europe, Ed. Susan MAYNE-Susan MALYON, Butterworths Publ., London, 2001, s.63.

arak çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak, tüm bu ülkelerde bilgi uçuran işçilerin korunması gerektiği kabul edilmektedir.⁵¹

Fransa'da da işçinin işyerinde elde ettiği sırları, hem işyeri dışına ve hem de işyerindeki diğer işçilere açıklamama yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yüküm işyerindeki çalışma konseyi üyesi işçilerle, sendika temsilcileri bakımından daha geniş kapsamlıdır. Fransız Hukukunda bilgi uçurma işçinin ifade özgürlüğü yönünden ele alınmakta ve özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği hususlarında, bu özgürlüğün kullanılabilmesi kabul edilmektedir. Bilgi uçuran işçinin korunması ile ilgili bir davada Fransız Temyiz Mahkemesi işçinin işverenine zarar verme kasdı ile hareket etmemesi, kötünietli olmaması, hukuka aykırılıkların içinde kendisinin de bulunmaması ve ifade özgürlüğünü dikkatsizce kullanmaması koşulları ile korunması gerektiğini belirtmiştir.⁵²

Almanya'da, Anglo Sakson Hukukunun tersine, özel durumlarda dahi bilgi uçuranların korunmasına yönelik herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Alman İctihat Hukukunda da işçinin işyerindeki uygulamaları ya da hukuka aykırılıkları kamuoyuna sunma gibi bir hakkının bulunmadığı kabul edilmektedir. Bu anlamda işçinin vergi ya da benzer konulara ilişkin işyeri uygulamalarını kamuya duyurması sadakat borcuna aykırılık oluşturmakta ve hizmet aktinin derhal feshine yol açabilmektedir. Ancak kanunların çok ciddi bir biçimde çiğnenmesi ya da işçinin kendisine yönelik ciddi hukuka aykırı uygulamaların bulunması, durumun kamuyu yakından ilgilendirmesi ve işyeri içindeki şikayet sürecinin sorunu çözmemesi halinde, edinilen bilginin ilgili resmi otoriteye bildirilmesi mümkündür. Bu durumdaki işçi korunmaktadır.⁵³

İspanya'da da bilgi uçuran işçilerin korunması ile ilgili açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak İspanya Anayasa Mahkemesinin 1990'lı yıllarda verdiği iki karar yol gösterici niteliktedir. Kararlardan ilkinde kamu görevlilerinin, çalıştıkları kurumlardaki düzensizlikleri ya da hukuka aykırılıkları, kamuoyunu ilgilendirmesi koşuluyla, kamuya duyurmaları halinde korunmaları gerektiği belirtilmiştir. Ancak karardan, bu hakkın sadece kamu çalışanları için sözkonusu olduğu; özel sektör çalışanları için böyle bir hakkın bulunmadığı anlaşılmaktadır. İkinci kararda ise, gıda, sağlık veya taşımacılık gibi yaşam ve sağlıkla ilgili konularda; özellikle de işverenin uygulamalarının müşteriler ya da işçilerin anayasal haklarını ihlal ettiği durumlarda, bilgi uçuran işçinin korunması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁴

⁵¹ Tüm bu ülkelerdeki uygulamalar ve özellikle bilgi uçurmaya ilişkin yaklaşımlar için bkz. (Stanislas Van Wassenhove-Michael de Leersnyder, "**Belgium**", s.109; Klaus Ewald Madsen, "**Denmark**", s.144-145; Jos W.M.Poshof, "**The Netherlands**", s.674; Carlos Costa e. Silva, "Portugal", s.754; Franco Toffoletto, "Italy", s.586; Jan Tormod Dege- Erik Aas, "**Norway**", s.721; Rudolf Von Erlach-Cyrril Prigamonti, "**Switzerland**", s.866) Employment Law In Europe, Ed. Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001.

⁵² Pascale Lagasse-Hubert Flichy, "**France**", Employment Law In Europe, Ed. Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001, s.404-407; Jean Emmanuel Ray-Jacques Rojot, "**Worker Privacy in France**", Comparative Labor Law Journal, Fall 1995, Vol.17, No: 1, s.65 vd.

⁵³ Marion Keunster, Ante-Kathrin Uhl-Astrid Wellhöner, "**Germany**", Employment Law In Europe, Ed. Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001, s.479; Manfred Weiss-Barbara Geck, "**Worker Privacy in Germany**", Comparative Labor Law Journal, Fall 1995, Vol.17, No:1, s.79-80.

⁵⁴ Salvador Del Rey Guanter, "**Employee Privacy In Spanish Labor Relations**", Comparative Labor Law Journal, Fall, 1995, Vol.17, No: 1, s.137-138; Lourdes Martin, Marina Mengotti Gonzalez, Juan Reyes Herreros, "**Spain**", Employment Law In Europe, Ed. Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001, s.808.

ABD'de bilgi uçurma konusu sıkça ve geniş çapta gündemde olmasına rağmen; konuya ilişkin yeterli hukuki düzenleme bulunmamakta; ortaya çıkan sorunlar içtihat hukuku ile çözülmeye çalışılmaktadır. Bilgi uçurma ile doğrudan ilgili federal düzeydeki tek hüküm İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kanununda yer almakta ve işçi sağlığı ya da iş güvenliği bakımından tehlike oluşturan konularda bilgi uçuran, yetkili otoriteye durumu bildiren ya da soruşturmaya katılan işçinin korunacağı belirtilmekte; ⁵⁵ genel anlamda bilgi uçurma yoluna başvuran işçinin düşmanca ya da ayırımçı muameleye maruz kalması veya işten çıkarılması halinde işverenin haksız olduğu kabul edilmektedir. ⁵⁶

ABD uygulamasında genellikle bankacılık kanunlarına muhalefette yetkili otoriteye, işyerinde işlenen suçlarda polise ⁵⁷ veya kamu sağlığını ilgilendiren tehlikelerde, önce işyeri süreçlerini izlemek koşuluyla, medyaya bilgi uçurma korunmaktadır. ⁵⁸ Ancak tüm bu hallerde uçurulan bilginin kamuyu ilgilendirmesi, hukuka aykırı uygulamalara ilişkin bulunması ve bilgi uçuran kimsenin kişisel amaç gütmemesi gibi koşullar aranmaktadır.⁵⁹

5.2. İngiliz Hukuku

İşçinin bilgi uçurması ile ilgili hukuki düzenlemesi bakımından İngiliz Hukuku özel bir öneme sahiptir. Zira, İngiltere 1998'de çıkardığı ve 1996 tarihli İstihdam Hakları Kanunu (Employment Rights Act) değiştiren Kamunun İlgisine Sunma Kanunu (Public Interest Disclosure Act-PIDA) ile bilgi uçurmayı mevzuatına yerleştiren ilk ülke olmuştur.⁶⁰ Aslen sözkonusu Kanun çıkmadan önce dahi işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin konularda bilgi uçuran işçinin korunmasına ilişkin bir hukuki düzenleme bulunmasına rağmen, ⁶¹ 1998 tarihli PIDA konuyu açık ve ayrıntılı olarak ve örnek teşkil edecek şekilde düzenlemiştir. Sözkonusu düzenlemenin anahatları şöyledir:

Kanunun amacı belli bilgileri uçuran işçileri korumaktır. Ancak, uçurulan bilginin korunması, onun korunan ve nitelikli bilgi (protected and qualified disclosure) olmasına bağlıdır. ⁶² İşçinin makul inancına göre, işyerinde aşağıdaki hallerden birinin ortaya çıkması ya da ortaya çıkma olasılığına ilişkin bilgiler korunmaktadır.

Bunlar:

- Suç niteliği taşıyan davranışlar (faaliyetler),
- Yasal yükümlere uymayan davranışlar (faaliyetler),
- Adaleti yanıltmaya yönelik hareketler,

---

⁵⁵ SHILLING, s.418.

⁵⁶ SHILLING, s.516.

⁵⁷ Patrick HARDIN, "United States", International Labor and Employment Laws., Vol.1, Ed.William L.KELLER, ABA Publ., Washington, 1999, s.23-30; s.23-14.

⁵⁸ D'ARBY, s.50-23, 24.

⁵⁹ HARDIN, s.23-32; D'ARBY, s.50-24, SHILLING, s.552.

⁶⁰ AYDIN, s.151.

⁶¹ DEAKIN, s.367.

⁶² AYDIN, s.151-152; McCOLGAN, s.55.

- Sağlık ve güvenliği tehlikeye düşüren faaliyetler,
- Çevreye zarar veren faaliyetler,
- Yukarıdakilerden herhangi birini gizlemeye yönelik faaliyetlerdir.⁶³

PIDA'ya göre, nitelikli bilgiye yönelik korumanın düzeyi işçinin hareket şekline, inancına ve bilginin uçurulduğu kişinin/kişilerin durumuna göre değişmektedir. Genel olarak, kamuyu daha fazla ilgilendiren bilgiler daha geniş korumadan yararlanmaktadır.⁶⁴

Yukarıda saydığımız bilgilere sahip bir işçi duruma göre (yani gerekiyorsa sırasıyla) şunlardan birini seçerek hareket ederse, yasal korumadan yararlanır:

- *Durumun iyiniyetle bir hukuksal danışmana bildirilmesi,*⁶⁵
- *Durumun iyiniyetle konuyla ilgilenen ve önceden belirlenmiş resmi-yarı resmi bir makama bildirilmesi,*
- *Durumun medya gibi yollarla kamuya bildirilmesi (external disclosure).*

Ancak durumun medyaya ve kamuoyuna bildirilmesi için işçinin iyiniyetle hareket etmesi, kişisel kazanç amacını gütmemesi, uçurduğu bilginin kesine yakın şekilde doğru olması ve medyaya bilgi uçurmanın her yönden kabul edilebilir ve makul olması gerekir. Makul ve kabul edilebilirliğin ise üç ölçütü bulunmaktadır:

- *İşçi uçurduğu bilgi sebebiyle işyerinde farklı muameleye tabi tutulacaksa;*
- *Medyaya bilgi uçurulmadığı takdirde delillerin gizleneceğine ya da yok edileceğine inanmasını gerektirecek bir durum varsa;*
- *İşçi aynı konuda daha önce işverenini bilgilendirmişse⁶⁶ makul ve kabul edilebilir şekilde hareket etmiş sayılmaktadır.*
- *İşçinin uçurduğu bilginin yanlış olma olasılığı da bulunmaktadır. Bu durumda işçi iyiniyetle hareket etmiş, kişisel kazanç amacı gütmemiş ise ve her açıdan bakıldığında bilgi uçurmanın makul gerekçeleri varsa bu işçinin de korunması mümkündür.⁶⁷*

Ekleyelim ki, tarafların hizmet sözleşmesine koyacakları sır saklama ve gizlilik hükümleri (confidentiality clauses), yukarıdaki nitelikleri taşıyan bilgi uçurma halinde geçersiz sayılmaktadır.

⁶³ Susan MAYNE, Susan MALYON, Julie Onslow COLE, "England and Wales", Employment Law In Europe, Ed.Susan MAYNE-Susan MALYON, Butterworths Publ., London, 2001, s.246; McCOLGAN, s.56-57; LEWIS ve Diğerleri, s.216.

⁶⁴ MAYNE ve Diğerleri, s.247.

⁶⁵ Bu danışman bir avukat olabileceği gibi İngiltere'de bu konuya büyük değer veren "Çalışma Yaşamına Kamusal İlgili Birliği" (The Charity Public Concern at Work) gibi gönüllü kuruluşlar olabilir. Bkz. LEWIS ve Diğerleri, s.215; YARNEY, s.71.

⁶⁶ Medyaya bilgi uçurmadan önce duruma göre işverene ya da resmi-yarı resmi makama bilgi sunulması, işçinin durumunu kolaylaştırmakta işçi kendini daha kolay savunabilmektedir. (MAYNE ve Diğerleri, s.246-247).

⁶⁷ MAYNE ve Diğerleri, s.247; SARGEANT, s.99; ANDERMAN, s.47-48; McCOLGAN, s.65-66.

Kanunla getirilen korumaya gelince; Kanunun temel amacı bilgi uçuran işçileri feshe, düşmanca ya da ayırımı muameleye karşı korumaktır. Kanun aynı zamanda uçurulan bilgiler sebebiyle aynı muamelelere maruz kalabilecek diğer işçilere de benzer güvenceler getirmektedir.

Söz konusu güvenceler, işten çıkarılan işçinin işe iade edilmesi ya da işten çıkarılan veya ayırımı, kötü muameleye maruz kalan işçiye tazminat ödenmesi şeklinde olabilmektedir. PIDA'ya göre, bilgi uçurma sebebiyle yapılan fesihler otomatik olarak haksız/geçersiz fesih kabul edilmektedir.⁶⁸

Kanun işçi için öngörülen tazminatın sınırsız olduğunu belirtmekle birlikte, tazminatın niteliğine değinmemektedir. Bilgi uçurma sebebiyle işten çıkarılan veya ayırımı muameleye maruz kalan işçinin maddi zararları yanında; bilgi uçurmasına rağmen çalışmasını sürdüren işçiler bakımından, istenmeyen kişi ilan edilme, diğer işçilerce işbirliğinden kaçınılma ya da istifa etme baskısı altında kalma gibi muameleler yüzünden, manevi zararları da söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple, bilgi uçuran işçiler için belirlenecek manevi tazminatın özel bir önemi olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁹

Son olarak belirtelim ki, bilgi uçurması sebebiyle işten çıkarılan ya da kötü ve ayırımı muameleye maruz kalan işçinin belirtilen güvencelerden yararlanabilmesi için fesih ya da kötü-ayırımı muameleye maruz kaldığı tarihten itibaren 3 ay içinde mahkemeye başvurma zorunluluğu bulunmaktadır.⁷⁰

6. TÜRK İŞ HUKUKUNDA BİLGİ UÇURMA

Türk İş Hukuku mevzuatında bilgi uçurma ile doğrudan ilgili bir hüküm yer almadığı gibi; konu doktrinde de yeterince incelenmemiştir.

İş Kanununun konuyla dolaylı olarak ilgili sayılabilecek hükümlerden ilki m.13/A'da yer almaktadır.⁷¹ ILO'nun 158 sayılı sözleşmesinin 5. maddesinin (c) bendinden aktarılan söz konusu hükme göre, “işçinin mevzuattan veya sözleşmeden doğan haklarını takip için işveren aleyhine idari veya adli makamlara başvurması veya bu hususta başlatılan sürece katılması hizmet akdinin feshi için geçerli bir sebep sayılmaz.”

Belirttiğimiz hüküm, yukarıda incelediğimiz şekliyle bilgi uçurma sürecini düzenlemediği, basına (medyaya) yönelik olarak uçurulan bilgiden söz etmediği, daha da önemlisi şikayet ya da şikayetle başlatılan sürece katılımı “işçinin kendi hakları” ile sınırladığı için, bilgi uçurma sürecinde duyulan hukuki ihtiyacı karşılayacak nitelikte değildir. Ancak, herşeye rağmen, 2003 yılı itibarı ile getirilen bu hüküm, önceki dönemde var olan tartış-

---

⁶⁸ LEWIS ve Diğerleri, s.218-219; YARNEY, s.71; SARGEANT, s.100; MAYNE ve Diğerleri, s.248.

⁶⁹ McCOLGAN, s.67.

⁷⁰ MAYNE ve Diğerleri, s.248.

⁷¹ 4773 S.K.'la değişik şekli. Kabul T. 9.8.2002, Uygulama T. 15.03.2003, R.G. T. 15.8.2002, S.24874.

maları sona erdirmiş; şikayet veya başlatılan şikayet sürecine katılımı geçerli fesih sebebi saymamış; bu sebeple feshе maruz kalan işçiyе 6 ay ilа 1 yıllık ücret tutarında bir tazminat ödenmesi ya da işe iade olanağını tanımıştır (m.13/D).⁷²

İşçinin bilgi uçurması ile dolaylı ilgili olan diğer iki hüküm İş Kanunu m.17/II'de yer almaktadır. Söz konusu hükümlerden ilkinе göre "... işçinin işveren hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ihbar ve isnatlarda bulunması" (m.17/II-b); ikincisine göre ise "işçinin işverenin güvenini kötüye kullanmak, hırsızlık yapmak, işverenin meslek sırlarını ortaya atmak gibi, doğruluk ve bağlılığа uymayan davranışlarda bulunması" (m.17/II-d) işverene bildirmsiz (derhal) fesih imkanı vermektedir. Bu hükümlerden ilki işçinin işverenin şahsına yönelik ihbar ve isnatları düzenlediğinden, ikincisi ise daha çok meslek sırlarının ifşasına ve genel olarak sadakat borcuna ilişkin olduğundan, her iki hüküm de bilgi uçurma hususuna ilişkin yasal düzenleme ihtiyacını karşılayacak nitelikte değildir.

Öte yandan bu iki hüküm gerek yargı kararlarına ve gerekse bilimsel çalışmalara da çok fazla konu olmamıştır. Konuyla ilgili yargı kararları genellikle (m.17/II-b)'ye aykırılığа dayanmakta ve Yargıtay işveren aleyhine yapılan isnat ve ithamların "asılsız" olup olmadığını değerlendirmektedir. Yargıtay'ın konuya ilişkin kararları incelendiğinde, işçinin çalıştığı belediyeyi suçlayıp işçi haklarının gaspedildiği iddiasında bulunması; bakanlığа mektup gönderip işvereni şikayet etmesi gibi hallerde ya da müdürü ve nöbetçi amiri hakkında gazeteye hakaret niteliğinde açıklamalar yapması halinde işverenin feshinin haklı bulunduğu görülür.⁷³ Tüm bu hallerde yüksek mahkeme, işçinin isnat ve ihbarlarının içeriğine girmemiştir.

Yargıtay'ın son yıllarda verdiği ilginç bir karara ilişkin olayda ise, işçi tarafından kolluk güçlerine yönelik olarak yazılmış ve işvereni hakkındaki görüşlerinin yer aldığı bir defter, işverence işçinin masası kırılarak elde edilmiş, işçi bu sebeple derhal feshе maruz kalmış (İK.m.17/II); Yargıtay konuya ilişkin bilgilerin doğruluğuna girmeden, defterin yasal yollardan elde edilmediği gerekçesine dayanarak işvereni haksız bulmuştur.⁷⁴

Kanımızca Türk İş Hukukunda, bilgi uçurma ile ilgili duyulan hukuki düzenleme ihtiyacını kısmen dahi olsa en iyi çözebilecek hüküm İK.m.17/II-b hükmüdür. Özellikle İş Kanununda 2002 değişikliği ile geçersiz veya haksız feshе uğrayan işçinin işe iadesi ve tazminat alabilmesine ilişkin hükümler de düşünüldüğünde, sözkonusu hükmün önemli fonksiyon ifa edeceği söylenebilir. Belirttiğimiz hükme göre, işçinin işvereni hakkında asılsız isnat ve ihbarları işverene derhal fesih olanağı vermektedir. Bunun karşıt anlamından (mefhumu muhalifinden), işveren hakkındaki ihbar ve isnatların aslının bulunması

⁷² Kanunun yeni hali ve getirilen düzenlemelerle ilgili olarak bkz. MESS, **Akıllı Kitap**, Ankara, Aralık, 2002, A.01 vd.; SÜZEK, s.608 vd.; Ercan GÜVEN-Ufuk AYDIN, **İş Hukuku**, B.3, Eskişehir, 2002, s.72 vd.; DEMİRCİOĞLU-CENTEL, s.153 vd.; Aslen İş Kanununda 2003 yılında yürürlüğe giren düzenlemelerden önceki metinde de aynı netlikte olmasa dahi, şikayete başvuran işçinin işinden çıkarılması hali, kötü niyetli fesih olarak kabul edilmekteydi. (Bkz. İ.K. m.13/3-4773 s.K.'dan önceki hali).

⁷³ ÇELİK, s.194 (dn.88b, 88c, 88ç ve 88'deki kararlar.)

⁷⁴ Yarg.9.H.D., T.30.10.2000, E.2000/10386, K.2000/15096, Ünal NARMANLIOĞLU, "**Ferdi İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı**", Yargıtay'ın İş Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi, 2000, Ankara, 2002, s.55.

halinde, işçiye yönelik feshin haksız olacağı sonucu doğar.⁷⁵ İş K.m.17/II hükmünün sınırlayıcı nitelik taşıması ve genişletici yoruma müsait olması, işçinin işverene ilişkin aslı olan (gerçeği yansıtan) isnat ve ihbarları yanında; işyerine ilişkin aslı olan isnat ve ihbarlarında da korunmasına olanak tanıyabilecektir.

Bu noktada bilgi uçuran işçi ile ilgili İngiltere ve ABD'de benimsenen süreç takip edilebilir. Özetle bilgi uçuran işçinin ne amaçla hareket ettiği, iyiniyetli olup olmadığı, işyeri içindeki süreçleri izleyip izlemediği, uçurduğu bilginin kamuya yararlı olup olmadığı ve bilginin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı (asılsız olup olmadığı) araştırıldıktan sonra, feshi uğrayan işçinin korunması yoluna gidilebilir. Bu anlamda feshi uğrayan işçinin İş K.m.17/IV çerçevesinde haklarını araması; yani, işe iade veya tazminat talep etmesi mümkündür.

Bilgi uçurma sebebiyle feshi maruz kalan işçi için öngörülebilecek bu çözüm yolu, işten çıkarılmayan işçiler için ise etkili olamayacaktır. Gerçekten, iş mevzuatımız sadece cinsiyet (İş K.m.26, f.4) ve sendikal faaliyet sebebiyle ayrımcı muameleyle maruz kalan işçileri koruduğundan (İş K.m.31), bilgi uçurması sebebiyle işten çıkarılmayıp, ayrımcı ve düşmanca muameleyle maruz kalan işçilerin bu yoldan yararlanması mümkün olmayacaktır. Tüm bunlara rağmen belirttiğimiz hükümler, kamu yararına, temiz ve şeffaf toplum amacına hizmet açısından büyük önem taşıyan bilgi uçurma müessesesi ve bilgi uçuran işçinin gerçek anlamda korunmasında yeterli görülmez.

7. SONUÇ

Anglo Sakson Hukukunda oldukça geniş bir uygulama alanı bulunan bilgi uçurma (whistleblowing) kavramı, işçinin işyerindeki suiistimalleri, ihmalleri ya da kanundışı faaliyetleri açığa çıkarması, ifşa etmesi anlamında kullanılmaktadır.

Konunun iş hukukunu ilgilendiren yanı, işçinin hizmet akdinden kaynaklanan sadakat borcu ile bilgi uçurma arasındaki dengeyi kurmak; işçinin hangi ifadelerinin bilgi uçurma, hangilerinin sadakat borcuna aykırılık olduğunu saptamak ve dolayısıyla bilgi uçuran işçinin korunup korunmayacağını belirlemektir.

İşçi hizmet akdi ile yüklendiği işgörmeye borcu yanında, dürüstlük kuralından kaynaklanan sadakatli davranma yükümü altındadır. Bu anlamda, işçinin işverenin zararına hareket ve ifadelerden kaçınması gerekir. Ancak, işyerinde ortaya çıkan suiistimallerin, ihmallerin ya da kanunlara aykırı faaliyetlerin özellikle sağlık, güvenlik, vergi, çevre korunması gibi konulara ilişkin olduğunda, açığa çıkarılmasında kamu yararı bulunmaktadır. İşte bilgi uçuran işçinin korunmasının temelinde de bu kamu yararı düşüncesi yatmaktadır. Zira, sağlık, güvenlik, sigorta, vergi ya da çevre koruma mevzuatına aykırı işlemler yapan işverenin resmi makamlara ve hatta koşullar oluşmuşsa medyaya ihbar edilmesi sadakat borcuna aykırılık teşkil etmez. Burada işverenin korunmaya değer haklı menfaatten söz edilemez;⁷⁶ korunması gereken menfaat kamusal menfaattir.

---

⁷⁵ Aynı görüş Sarper SÜZEK, "Ferdî İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı", Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin 1998 Kararlarının Değerlendirilmesi, İstanbul, 2000, s.104.

⁷⁶ TUNCA, "İşçinin...", s.1073.

Bilgi uçurmanın işçi, işyeri ve ülke geneli bakımından önemli etkileri bulunmaktadır. İşçi bakımından yarattığı vicdani rahatlama karşın; işsiz kalma, ayrımcı ve kötü muamele ile karşılaşma gibi olumsuz sonuçlara yol açan bilgi uçurma; oluşturduğu tehdit ile işyerinin (işletmenin) dikkatli ve kanunlara uygun faaliyette bulunmasına olanak tanıyabilir. Bilgi uçurmanın en önemli yararı kamuya yönelik olanıdır. Bilgi uçurma uygulaması ile her ülke için arzu edilen temiz ve şeffaf bir topluma ulaşmada da önemli bir adım atılmış olmaktadır.

Uluslararası alanda, bilgi uçurma konusunu doğrudan düzenleyen herhangi bir kaynak bulunmamakta; ancak ILO ve AB gibi kuruluşların bu hususta çalışmalar yapacaklarının ipuçları görülmektedir.

Bilgi uçurma ile ilgili hukuki düzenleme yapan devlet sayısı da son derece azdır. Ancak, kanuni düzenlemesi bulunmayan ülkelerde dahi hukukun genel ilkeleri ile iş ilişkisinin özel yapısını gözönüne alan mahkemelerin, makul bir şekilde bilgi uçuran işçileri koruduğu görülmektedir. Bu durum özellikle ABD'de yaşanan bir çok bilgi uçurma olayında açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bilgi uçurma konusunda ayrıntılı bir hukuki düzenlemeye sahip ilk ve tek ülke İngiltere'dir. 1998 tarihli PIDA bilgi uçurmaya ilişkin kesin hükümler getirmektedir. Söz konusu düzenlemeye göre, işyerinde vergi, sağlık, güvenlik ya da çevre koruma mevzuatına aykırı faaliyetleri veya bunların gizlendiğini öğrenen işçi; durumu önce amirlerine, sonra yetkili otoriteye ve gerekiyorsa medyaya bildirebilmektedir. Ancak bilgi uçuran işçinin korunabilmesi için aynı zamanda kişisel bir kazanç amacı gütmemesi ve iyiniyetle hareket etmesi gerekir. Bu koşullar altında bilgi uçuran işçi işten çıkarılmış ya da ayrımcı muameleyle tabi tutulmuşsa “sınırsız” bir tazminat hakkına sahiptir. İşçinin aynı zamanda işe iade olanağı da bulunmaktadır.

Türk İş Hukuku da bilgi uçurma konusuna yeterli ilgiyi göstermemiştir. Ancak İş K.m.13/A hükmü kendi hakları için, işveren aleyhine yasal süreç başlatan veya bu süreçte katılan işçiyi (iş güvencesi hükümleriyle) kısmen de olsa korumakta; bu sebeple feshe maruz kalan işçi için ise iade ya da tazminat olanağı tanımaktadır.

İş K.m.17/II-b hükmü de işveren aleyhine “asılsız” isnat ve ihbarlarda bulunulmasının, işveren bakımından haklı fesih sebebi olduğunu belirtmektedir. Bu düzenlemenin mefhumu muhalifinden, bilgi uçurmaya konu olabilecek yukarıda bahsettiğimiz hallerden birini öğrenen işçinin işvereni (işyeri) hakkında “aslı olan” ihbarlarda bulunması halinde korunacağı sonucu çıkabilir. Dolayısıyla, Türk İş Hukuku bakımından da iyiniyetli olup, kazanç amacı gütmeyecek şekilde ve makul bir süreç izleyerek (örneğin önce amirine veya işverene, sonra yetkili makama; bunlardan sonuç alamıyor ya da bunların yararsız olacağını düşünüyorsa medyaya) “aslı olan” bilgileri uçuran işçiye yönelik fesih, haksız/geçersiz fesih olacak ve işçi İş K. m. 13/C ile İş K.m.17/IV'deki olanaklardan yararlanabilecektir. Ancak mevzuat iyiniyetle hareket etmesine rağmen uçurduğu bilgi doğru olmayan işçi ile bilgi uçurma yüzünden feshe maruz kalmayıp ayrımcı ya da düşmanca muameleyle maruz kalan işçiyi korumada yetersiz kalmaktadır. Bu durumda ise sorumluluk sendikalar ve hatta mahkemelere düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderman Steve, *Labour Law: Management Decisions and Workers' Rights*, 4th. Ed., Butterworths Publ., London, 2000.
- Aydın Ufuk, *İş Hukukunda İşçinin Kişilik Hakları*, Eskişehir, 2002.
- Barak Elisheva, “*The Principle of Good Faith in Labour Law*”, Labour Law, Human Rights and Social Justice, Liber Amicorum in Honour of Ruth Ben ISRAEL, Kluwer Publ., The Haque, 2001.
- Centel Tankut, *İş Hukuku, Bireysel İş Hukuku, C.1*, İstanbul, 1992.
- Colvin Geoffrey, “*Value Driven: Wonder Women of Whistleblowing*”, FORTUNE, 21.07.2002.
- Çelik Nuri, *İş Hukuku Dersleri*, B.15, İstanbul, 2000.
- D’arby Timothy J., “*Extraterritorial Application of US Laws*”, International Labor and Employment Laws, 2000, Supplement to Volume 1, Ed. William KELLER, American Bar Association Section of Labor and Employment Law, BNA Books, Washington, 2000.
- Deakin Simon, “*The Utility of 'Rights Talk': Employees Personal Rights*”, Understanding Human Rights, Ed. Conor GEARTY-Adam TOMKINS, Pinter Publications, London, 1996.
- Demircioğlu Murat –CENTEL Tankut, *İş Hukuku*, B.8, İstanbul, 2002.
- Elbir Halit Kemal, *İş Hukuku*, B.9, İstanbul, 1987.
- Ertaş Kudret, *Türk Hukukunda İşçinin Sadakat Borcu*, Ankara, 1982.
- Ertürk Şükran, *İş İlişkisinde Temel Haklar*, Ankara, 2002.
- Esener Turhan, *İş Hukuku*, B.2, Ankara, 1975.
- Guanter Salvador Del Rey, “*Employee Privacy In Spanish Labor Relations*”, Comparative Labor Law Journal, Fall 1995, Vol.17, No: 1.
- Güven Ercan –AYDIN Ufuk, *İş Hukuku*, B.3, Eskişehir, 2002.
- Hainz Bernhard –RISAK Martin E., “*Austria*”, Employment Law In Europe, Ed. Susan MAYNE-Susan MALYON, Butterworths Publ., London, 2001.
- Hardin Patrick, “*United States*”, International Labor and Employment Laws, Vol.1, Ed. William L.KELLER, ABA Publ., Washington, 1999.
- ILO, *Staff Union Committe Report*, No: 1247, 31 Ağustos 2000.
- ILO, *Staff Union HR Development Dept. Rep.*, No: 1251, 30 Ekim 2000.

- İzveren Adil-AKI Erol, *İş Hukuku, Bireysel İş Hukuku*, C.1, İzmir, 1999.
- Keunster Marion, UHL Ante-Kathrin, Wellhöner Astrid, “Germany”, Employment Law In Europe, Ed. Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001.
- Kılıçoğlu Ali, Gürol Ender, *İş Dünyası Sözlüğü*, Cem Yayınları, C.2, İstanbul, 1994.
- Lagasse Pascale –Flichy Hubert, “France”, Employment Law In Europe, Ed. Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001.
- Lewis David, Ellis Catherine Anne, Kyprianou Anne, Homewood Stephen, “Whistleblowing At Work: The Results of a Survey of Procedures in Further and Higher Education”, Education and the Law, Vol.13, No: 3, 2001.
- Martin Lourdes, Gonzalez Marina Mengotti, Reyes Herreros Juan, “Spain”, Employment Law In Europe, Ed. Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001.
- Mayne Susan, Malyon Susan, COLE Julie Onslow, “England and Wales”, Employment Law In Europe, Ed.Susan Mayne-Susan Malyon, Butterworths Publ., London, 2001.
- McColgan Aileen, “Article 10 and the Right To Freedom of Expression: Workers Ungagged”, Human Rights At Work, Ed. Keith EWING, Institute of Employment Rights Publ., Kasım, 2000.
- Mess, *Akıllı Kitap*, Ankara, Aralık, 2002.
- Mr.Kinnock, “Answer Given On Behalf Of Commission”, (Mr.Erik Meijer'in Yazılı Sorusu Üzerine AB Komisyonu Adına Verilen Yanıt), Official Journal Of The European Communities, C.235, 21.8.2001, E/121, (Kinnock, 21.8.2001).
- Mr.Kinnock, “Answer Given On Behalf Of Commission”, (Mr.Jeffrey Titford'un Yazılı Sorusu Üzerine AB Komisyonu Adına Verilen Yanıt), Official Journal Of The European Communities, C.89, 20.3.2001, E/89, (KINNOCK, 20.3.2001).
- Narmanlıoğlu Ünal, “Ferdî İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı”, Yargıtay'ın İş Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi, 2000, Ankara, 2002.
- Narmanlıoğlu Ünal, *İş Hukuku, Ferdî İş İlişkileri I*, B.2, İzmir, 1994.
- Pitt Gwyneth, “Rights and Employee Rights, The Case of Free Speech”, Understanding Human Rights, Ed. Conor GEARTY-Adam TOMKINS, Pinter Publ., London, 1996.
- Pitt Gwyneth, *Employment Law, Cases and Materials*, 2nd. Ed., Pitman Publ, Glasgow, 1998.
- Ray Jean Emmanuel -Rojot Jacques, “Worker Privacy in France”, Comparative Labor Law Journal, Fall 1995, Vol.17, No: 1.

- Sargeant Malcolm, *Employment Law*, Longman Publ., England, 2001.
- Saymen Ferit H., *Türk İş Hukuku*, İstanbul, 1954.
- Shilling Dana, *The Complete Guide To Human Resources and The Law*, Prentice Hall Publ., USA, 1998.
- Sümer Haluk Hadi, *İş Hukuku*, Konya, 1991.
- Süzek Sarper, “*Ferdi İş İlişkinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı*”, Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin 1998 Kararlarının Değerlendirilmesi, İstanbul, 2000.
- Süzek Sarper, *İş Hukuku*, İstanbul, 2002.
- Tanör Bülent - Yüzbaşıoğlu Necmi, 1982 *Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku*, Yayıncı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.187.
- Taşkent Savaş, *İşverenin Yönetim Hakkı*, İstanbul, 1981.
- Time, “*Persons Of The Year*”, Special Double Issue, 3.0.12.2002/06.01.2003
- Tuncay Can, “*İşçinin Sadakat (Bağlılık) Yükümlülüğü*”, Prof.Dr.Hayri DOMANİÇ'e 80. Yaş Günü Armağanı, C.2, İstanbul, 2001.
- Tunçomağ Kenan – Centel Tankut, *İş Hukukunun Esasları*, B.2, İstanbul.
- Weiss Manfred – GECK Barbara, “*Worker Privacy In Germany*”, Comp.Labor Law Journal, Fall, 1995, Vol.17, No: 1.
- Yarney Gavin, “*Protecting Whistleblowers*”, British Medical Journal, Vol.320, 8.1.2000.
- , “*Fixing For a Fight*”, Economist, Vol.363, Issue 8269 (Sothebys'-Christies'), 20.4.2002.
- , “*Private Firms Need Whistleblower Policy*”, Professional Engineering, 8.11.1999, Vol.12, Issue 15.
- , “*Whistleblower Fired*”, Christianity Today, 22.10.2001, Vol.45, Issue 13.

Gerhart Hauptmann'ın *Bahnwärter Thiel* Adlı Novelin Türkçe Çevirisi Üzerine Yorumsal Bir İnceleme An Interpretative Study on the Translation of Gerhart Hauptmann's Novel *Bahnwärter Thiel*

Yrd.Doç.Dr. Zehra GÜLMÜŞ
Anadolu Üniversitesi
Yabancı Diller Yüksekokulu

Öz: Bu makalede Alman edebiyatının 1912 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü almış büyük yazarlarından Gerhart Hauptmann'ın (1862-1946) en tanınmış noveli olarak kabul edilen "Bahnwärter Thiel" in (1888) Türkçe çevirisi ele alınmaktadır. Natürallizm olarak adlandırılan edebiyat akımının en önemli Alman temsilcisi Hauptmann, bu novelde 19. yüzyıl sonlarında çağın olguları içinde ortaya çıkan düşünce tarzını ustalıkla çizip, kendi çağının çok ilerisini etkilemeye devam etmektedir. 1946 yılında "Hat Bekçisi Thiel" adıyla dilimize kazandırılan novelin Türkçe çevirisi üzerine günümüze dek bir araştırma yapılmamıştır.

Çalışma yazınsal çevirideki yöntemler ile başlayıp, yazar, çevirmen ve okur ilişkisi sorusu ile devam etmektedir. İnceleme bölümünde kullanılan yöntem kaynak metin odaklıdır. Yazınsal eserlerde yazarın iletisi bir bütün oluşturan içerik, biçim ve biçimde yansımaktadır. Bu nedenle kaynak metinden seçilen paragraf, tümce, sözcük ve deyimler çevirileri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve çevirmenin okura sunduğu çözümler örneklerle tartışılmıştır. Yazının amacı, çevirmenin yazarın kendine özgü dil kullanımı ve iletisini Türk okuruna ne denli yansıtabildiğini saptamaktır.

Anahtar sözcükler: Yazınsal çeviri, yazarın iletisi, yorumbilim, Gerhart Hauptmann

Abstract: This article is about the Turkish translation of Gerhart Hauptmann's (1862-1946) most known novel "Bahnwärter Thiel" (1888). Hauptmann, who won the Nobel Literary Price in 1912, is one of the most famous German authors and the most important representative of the literary trend, called Naturalism. In "Bahnwärter Thiel" Hauptmann describes in a magnificent way the mentality in the end of the 19th century. His description has been very effective and still effects the reader today. The novel was translated into Turkish in 1946. From then on there hasn't been any study on the Turkish version, "Hat Bekçisi Thiel".

Thinking that in literary translation the author's message resulting from the content, form and style of the text has to be transferred, this article analyses some selected passages, sentences, words and idioms by comparing them with the original version and discusses the solutions found by the translator. The aim of the article is to clarify to what extent the translator was successful concerning the transfer of the author's originality and message to the Turkish reader.

Key words: Literary translation, author intention, hermeneutics, Gerhart Hauptmann

* Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
Tel: 0-222-3350580/2044
Elektronik posta: zgulmus@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Alman yazın dünyasında önemli bir yeri olan Silezya'lı yazar Gerhart Hauptmann'ın (1862-1946) birçok eseri Türkçeye aktarılmıştır. Bu makalede ele alınan *Bahnwärter Thiel* (1888) noveli 1946 yılında Milli Eğitim Basımevi'nin *Dünya Edebiyatından Tercümeleer: Yeni Alman Edebiyatı* serisinde Basir Feyzioğlu tarafından *Hat Bekçisi Thiel* adıyla dilimize kazandırılmıştır. Hauptmann birçok çağdaşı gibi Auguste Comte'un (1798-1857) pozitivismine dayanan ve 1880'lerde ortaya çıkan natüralizm olarak adlandırılan yazın akımından çok etkilenmiştir. Natüralistler çağın düşüncesine uyarak felsefe, tarih ve sosyoloji alanlarında olduğu gibi, doğa bilimlerindeki ampirik-rasyonel yöntemi sanata uygulamaya çalışmışlardır. Determinist dünya görüşüne uygun olarak; doğa yasalarına uymayan, mekanik öğretiyeye, deneye ve akla yatmayan her şeyi reddedip, sebepsonuç bağlantısını soy (*race*), çevre (*milieu*) ve zaman koşullarına (*temps*) dayandırmak istemişlerdir. Ancak genç yazar Gerhart Hauptmann her ne kadar realist ve natüralist akımlardan etkilenip bu akımın önemli bir temsilcisi olarak ön saflarda yer alıyorsa da, fizikötesi alanında hiçbir zaman pozitivistler kadar katı olmamıştır. Natüralist sanat ve estetik anlayışının aksine, gerçeği hiçbir zaman doğrudan doğruya aktarmakla yetinmemiştir. Örneğin, dil ve tarz olarak "saniye üslûbunu" (*Sekundenstil*) benimsemediği gibi, eserlerinde eleştirel bir yaklaşımı tercih etmiştir. Yazarın söz sanatları aracılığıyla ortaya çıkarmış olduğu nedensellik ilişkisi (*Kausalzusammenhang*), natüralist dönemde yazılmış olan *Bahnwärter Thiel* novelini *klasik* bir eser haline getirmiştir. Başka bir deyişle, yazar bu şekilde natüralist sanat anlayışını aşmış, okuru düşünmeye yönlendirmiştir. Günümüzde de novel bu özelliğini korumaktadır. Yazar, insan ve inanç ilişkisi açısından bir devirden bir başka devire geçiş gibi evrensel bir konuyu ele almıştır (Gülmüş, 2000). Bilindiği gibi, Türkiye Avrupa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşadığı köklü siyasi, ekonomik, sosyal, bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmeler sonucu sürdürdüğü hızlı modernleşmeyi ne kadar takip etmeye çalıştıysa da, BatıAvrupa modelindeki çağdaşlaşma açığını kapatamamıştır. Modernleşme sürecini gecikmeli yaşayan ülkemiz için noveldeki konunun ayrı bir önem taşıdığı söylenebilir. Birçok Türk okuru "hat bekçisi"nin yaklaşık bir yüzyıl önce yaşadığı, çağa ayak uydurma sıkıntısına yabancı değildir. Erek kültürde benzer durumların yaşandığı düşünülürse, *Bahnwärter Thiel* novelinin Türkçe çevirisinin Türk okuru için ne denli önemli ve değerli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Antik çağdan günümüze kadar yazınsal çeviri nasıl yapılmalı sorusu üzerine birçok görüş bildirilmiştir (Hohn, 1999, 90-95; Koller, 2001, 35-45). Dönem dönem değişen yaklaşım ve görüşleri gözden geçirdiğimizde sorunun iki temel nokta üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Ünlü Romalı çevirmen M. Tullius Cicero (M.Ö. 106-43) yazınsal çeviride iki türlü çeviri ilkesi olduğu görüşündedir. Cicero'ya göre birinci yöntem kaynak metindeki biçimsel öğeleri koruyan, biçimsel eşdeğerliğe önem veren sözcüğü sözcüğüne bir çeviri modelidir. İkinci yöntem ise erek dile uyarlanarak anlamı özgür bir biçimde aktaran serbest çeviri modelidir. Cicero çevirilerinde ikinci modeli benimsemiştir. *Kutsal Kitap*'ın *Vulgata* adlı Latince çevirilerini yapan Hieronymus (?348-420) çeviri metodunun metin türü ile ilişkili olduğunu açıklayan ilk kişi olmuştur. Hieronymus, *Kutsal Kitap* gibi dinsel metinlerde sözcüğü sözcüğüne çeviri yöntemini

savunmuşsa da, bu yöntemin her metin türü için geçerli olmadığını, dinsel olmayan metinlerde anlamsal çevirinin daha doğru olduğunu söylemiştir. Sonraki yüzyıllarda çevirmenler genelde tercihlerini bu iki model arasında yapmışlardır. Yazınsal çevirinin hangi yöntemle veya modelle yapılması gerekir sorusuna; görüşleriyle çeviribilim alanını etkileyen ve çeviri kuramının yanıtlanması gereken soruları belirleyen Alman tanrıbilimci ve düşünür Friedrich Schleiermacher (1768-1834) *Über die Methoden des Übersetzens* (1813) adlı incelemesinde yeni bir boyut getirmiştir (Koller, 2001, 41-43). Schleiermacher her tür çevirinin bir kavrama ve aktarabilme eylemi olduğunu söyler ve çeviriyi bu iki süreçten geçen bir "yorumbilgi süreci" olarak tanımlar: "Übersetzen ist ein Vorgang des Verstehens und des Zum-Verstehen-Bringens: es ist ein *hermeneutischer Prozeß*" (Koller, 2001, 41). Bununla birlikte, ele alınacak metin türünün çevirmeni farklı sorunlarla karşı karşıya bırakacağını da belirtir. Schleiermacher, yazarın kişiliğinin kaynak metne yansıma oranının çevirmenin aktarım yeteneğinin önemini artıracaklarını düşünmektedir. Çevirmenin haber ve bildiri niteliğindeki çevirilerde içeriksel eşdeğer sözcükler bulmasını yeterli görür. Ancak, içeriğin, biçimin ve biçimin bir bütün oluşturduğu sanat metinlerinde çevirmenin yazarın yaratıcılığını göz önünde bulundurarak eşdeğer sözcüklerin yanı sıra biçimsel ve biçimsel eşdeğer sözcükler bulması gerektiğini söyler. Schleiermacher'e göre kaynak metne "sadık" bir çeviri yapmayı hedefleyen çevirmenin okura kaynak metindeki "dilin ruhunu" ("Geist der Sprache") aktarması gerekir. Schleiermacher'i izleyen Alman düşünür H.-G. Gadamer (1900-2002) *Wahrheit und Methode* (1960) adlı yapıtında çeviride kaynak metindeki anlamın korunarak aktarılması gerektiğini savunmaktadır (Koller, 2001, 41). Wolfram Wills yazın çevirmenin özgün metnin iletisini kavraması gerektiğini düşünmektedir: "Das Verhalten des Übersetzers ist [...] durch die Mitteilungsabsicht des as [ausgangssprachlichen] Textautors determiniert. [...] der Übersetzer muß sich darüber schlüssig werden, worum es in dem betreffenden Text *inhaltlich* geht, welche *Mitteilungsabsicht* ihm zugrundeliegt [...]" (1988, 43 ve 65). Yazınsal çeviride anlamsal boyutunun önemi çeviribilimde bir değerlendirme ölçüğü olan "eşdeğerlik" (Äquivalenz) kavramında ortaya çıkmaktadır. Çeviribilimde çok kullanılan bu kavram bakış açısına göre çok farklı tanımlanmaktadır (Gerzymisch-Arbogast, 1994, 91-94). Yazın yapıtlarında yazarın iletisi biçim, içerik ve biçimin oluşturduğu bir bütün içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle yazın çevirisinin en önemli amacının ya da işlevinin yazarı ve iletisini aktarmak olduğu söylenebilir (Vermeer, 1994, 173). Başka bir deyişle, erek metin incelemesi için "işlevsel eşdeğerlik" kavramı önem kazanmaktadır. "Ziel übersetzerischen Handelns ist *Wirkungsgleichheit (Wirkungsähnlichkeit)* zwischen *Ausgangs- und Zieltext*" (Wills, 1988, 56). Buna göre yazın çevirisinde özgün metnin kendi okuru üzerindeki etkisinin aynısını ya da benzerini erek metin okuru üzerinde yansıması düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çevirmene büyük bir sorumluluk düşmektedir. Çeviri "kavrama" ve "aktarma" olmak üzere iki süreçten oluşmaktadır. Çevirmenin kaynak metindeki iletiyi kavrayabilmesi ve bir sonraki aşamada yazarın iletisini koruyarak erek dile aktarabilmesi için tarihsel ve kültürel bir önbilgiye sahip olması gerekmektedir. Böylece çevirmenin iki-dilli ve iki-kültürlü olması önem kazanmaktadır. Bunun yanı sıra, çevirmenin konuyu tanıması ve kaynak metinle ilgili bir ön çalışma yapması da bir başka önemli önkoşuldur. Bu tür bilgiler izlemesi gereken

yönü göstererek, çevirmeni “başarılı” bir çeviriye yönlendirecektir. Bu bilgilerle donanmış bir çevirmen kaynak metni bir “bütün” olarak çözümleyebilme ve erek dilde ve erek kültürde erek metni oluşturma sürecinde “işlevsel” ve “biçimsel” eşdeğer sözcük bulma şansına sahiptir (Paepcke, 1974, 140; Apel, 1983, 37). Kuşkusuz, çevirmenin “yaratıcı” olabilmesi ona tanınan özgürlük ile ilişkilidir. Jiří Levy’ye göre, çevirinin amacı, önceden var olmayan yeni yapıt yaratmak değil, özgün yapıtın “iletisini” kavramak, korumak ve aktarmaktır. Çevirinin amacı “yeniden yaratmak”tır: “Das Ziel der Übersetzerarbeit ist es, das *Originalwerk (dessen Mitteilung)* zu erhalten, zu erfassen und zu vermitteln, keinesfalls aber, ein neues Werk zu schaffen, das keinen Vorgänger hat; das Ziel der Übersetzung ist *reproduktiv*” (Levy, 1969, 65-66).

Bu yazıda *Bahnwärter Thiel* romanının çevirisi bu bakış açısı çerçevesinde incelenecektir. Çalışmada çeviri metnin baştan sona sistematik incelenmesinden çok, yazarın iletisini yansıtan bazı önemli bölümler üzerinde durulacaktır. Çevirmenin yazarın iletisini Türk okuruna yansıtmayı yansıtmadığı veya ne ölçüde yansıtabildiği saptanacaktır.

2. İNCELEME

2.1. Romanın Başlığı *Bahnwärter Thiel* / *Hat Bekçisi Thiel*

Hauptmann romanında bir aile dramını anlatmıştır. Son derecede düzenli bir hayat sürmekte olan hat bekçisi Thiel’in hayatı loğusa hummasından ölen eşi Minna’nın ölümüyle sarsılır. Minna’ya karşı güçlü bir gönül bağı olan Thiel öksüz kalan oğlu Tobias’la çok zor durumda kalır ve ikinci bir evlilik yapıp Lene ile evlenir. Bu evlilikten bir oğlu daha olur. Thiel-Lene çifti bir gün bekçi kulübesi yanında kiraladıkları tarlaya giderler. Thiel görevinin başına gitmek üzere tarladan uzaklaşır. Gözü işten başka bir şey görmeyen Lene Tobias’ın demir yoluna doğru gittiğini fark etmez. Tobias geçmekte olan bir trenin altında kalır. Oğlunun ölümünden Lene’yi sorumlu tutan Thiel, onu ve oğlunu öldürür.

Hauptmann başlık olarak kahramanın ismini seçmiştir. Romanın başlığı *Bahnwärter Thiel*, Türkçeye kaynak metne sadık bir şekilde *Hat Bekçisi Thiel* olarak çevrilmiştir. Hikâyede “Wärter” sözcüğü bir anahtar sözcük niteliğini taşımaktadır. Kahramanın mesleğini ve görevini bildirmektedir. Aynı zamanda bu sözcük bir eğretilerdir; kahramanın karakterini yansıtmaktadır. Thiel çevresindekilere nazaran geleneklere bağlı bir kişidir. Duyguları, düşünceleri ve tavırları ile pozitivizm felsefesinin hayatın neredeyse tüm alanlarında hakim olduğu modern çağın cazibesinden etkilenmiş olsa da bu çağa gerçek anlamda ayak uyduramaz ve bu nedenle çelişki içinde yaşar. Kendi yarattığı maddesel bir Tanrı düşü kurup içindeki çelişkiyi dengelemeye çalışan bekçi, seçmiş olduğu yolun onu bir uçuruma götürdüğünü sonuna dek anlayamaz. Almancadaki “Wärter” ismi “warten” fiilinden türemiştir. “Warten” sözcüğünün anlam boyutu ise oldukça geniştir. “Warten” “beklemek” anlamına geldiği gibi “bakmak” anlamına da gelmektedir. “Bakmak” sözcüğünün Türkçede de bir çok anlamı vardır; “izlemek”, “korumak”, “kollamak”, “yoklamak”, “incelemek”, “gözetmek”, “ilgilenmek”, “bir şeyin gelişmesi veya iyi bir durumda kalması için emek vermek”, “(hasta için) muayene etmek, tedavi etmek” anlamına gelebilmektedir. Her iki dilde

"bakım (yapmak)" ve "bakmak" sözcükleri birbirine yakındır. "Bakmak" fiilinden türeyen isimler her iki dilde de kullanılmaktadır. Örneğin, Almandaki "Krankenwärter" ve Türkçedeki "hastabakıcı" sözcüklerinde olduğu gibi. Novelin kahramanı Thiel çevirmenin deyişiyle bir "hat bekçisi"dir. 19. yüzyılın sonlarında toplama, çıkarma, çarpma ve bölme hesaplarını yapabilen biri, altı aylık bir mesleki eğitimden sonra, "hat bekçisi" olarak devlet memurluğuna girebiliyordu. Öğretim demir yolu yapımında ve hat bekçisi memuriyetinde uygulamalı olarak yapılıyordu. Demir yolu işletme yönetmeliğinde yer alan tren hemzemin geçitlerinde yolun bariyerlerini açıp kapama ve sinyalizasyon gibi uygulamalar öğretiliyordu. Bunun yanı sıra çıraqlara demir yolu "bakımı" (Unterhaltungsarbeiten) konusunda da eğitim veriliyordu (Neuhaus, 1987, 5).¹ Her ne kadar bir "hat bekçisi"nin sosyal statüsü düşük olsa da (Neuhaus, 1987, 5), en azından vasıfsız bir fabrika işçisi gibi her an işsiz kalma endişesi içinde değildi. Hat bekçisi Thiel demir yolunu gözetlemekte; işi sorumluluk gerektiren bir görevdir. Thiel tren seferlerinin aksaksız yapılabilmesi için sinyal verme ve bununla birlikte tren hemzemin geçitlerinde bariyerleri açıp kapama işlerinden sorumludur. Trenin geçmediği saatlerde muntikasındaki hattı dolaşıp rayları kontrol etmektedir (Hauptmann, 1963, 40-41, 53-54, 56, 58; Hauptmann, 1946, 9, 11, 25, 36, 41, 45).

Yazınsal metinlerin başlıkları genelde kısa da olsa, çeviride büyük bir sorun oluşturmaktadırlar. Başlığın mecaz niteliğinde bir sözcükten oluştuğu durumlarda çevirmen anlam bakımından kaynak metne sadık kalmakla beraber kaynak metnin başlığını erek kültürün başlık geleneklerine uyarlamayı da istemektedir. Aynı zamanda çevirmenin tasarladığı başlığın daha önce erek dilde başka bir eser için kullanılmadığından emin olması gerekmektedir. Mark-stein'e (1999, 247) göre bu zorluklar nedeniyle kaynak metne sadık kalan bir çeviriye sık rastlanmamaktadır. Feyzioğlu "Wärter" karşılığı olarak Türkçede "bekçi" sözcüğünü kullanmakla kaynak metnin anlamını korumuştur. Nitekim Almandaki "Wärter" ve Türkçedeki "bekçi" ismi "bir şeyi veya bir yeri bekleyip korumakla görevli kimse" için kullanılır. "Bekçi kalmak" ya da "bekçilik etmek" "koruyucu, gözcü, denetleyici olarak beklemek" ve "bir şeyi bekleyip korumak" anlamı ile "warten" sözcüğünün anlamı örtüşmektedir. Ayrıca "bekçi" sözcüğü içindeki "beklemek" fiili sadece "bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak" anlamına gelebileceği gibi "bir şeyi, bir kimseyi gözetmek, korumak, muhafaza etmek" anlamını da taşıdığı için, eserin iletisine çok uygundur. Kısaca, başlıktaki isimlerin düzanlam ve yananlam boyutları eşdeğerdir. Kaynak ve erek metin okuru başlıktan aynı anlamı alabilmektedir.

---

¹ "Bahnwärter: Bezeichnung eines einfachen Eisenbahnbeamten. [...] Wärter ist Ableitung zu 'warten' im Sinne von 'auf etwas aufpassen'. Entsprechend sind Thiels Funktionen: Er muß eine Schranke bedienen und einen Streckenabschnitt betreuen [...]. Gefordert wurden für diese Tätigkeit u.a. Rechenkenntnisse in den vier Grundrechenarten, Kenntnis der erforderlichen *Unterhaltungsarbeiten an der Strecke*, der *Bedienungsvorschriften für Schranken, Signale u. dergl. und Vertrautheit mit den Weichensteller und Bahnwärter betreffenden* Dienstanweisungen. Die Ausbildung erfolgte durch sechsmonatige praktische Tätigkeit in *Streckenbau und Wärterdienst*."

2.2. Kaynak ve Erek Metinden Örnekler

Thiel'in ve Lene'nin karakterleri tamamen zıttır. Duygu ve düşünce dünyalarında âdeta bir uçurum olduğunu yazar anlatıcısı konuşarak şöyle dile getirir:

(Örnek 1)

“Wenn Thiel den Wunsch gehegt hatte, in seiner zweiten Frau eine *unverwüstliche* Arbeiterin, eine *musterhafte* Wirtschaftlerin zu haben, so war dieser Wunsch in überraschender Weise in Erfüllung gegangen. Drei Dinge hatte er, *ohne es zu wissen*, mit seiner Frau in *Kauf genommen*: eine harte, herrschsüchtige Gemütsart, Zanksucht und brutale Leidenschaftlichkeit.”²

Basir Feyzioğlu'nun çevirisine bir göz atalım:

“Eğer Thiel, ikinci karısının gayretli bir işçi, *parmakla gösterilir bir ev kadını* olmasını arzu etseydi, bu arzusu insanı hayrette bırakacak derecede gerçekleşirdi. Fakat o *farkına bile varmadan*, karısıyla beraber şu üç şey de eve *yerleşmişti*: sert ve tahakkümcü bir mizaç, kavgacılık, kaba bir ihtiras.”³

“Çalışkan, çaba gösteren” anlamına gelen “gayretli” sıfatı kaynak metinde “unverwüstlich” sözcüğünde yüklü olan çağrışıma içermediği için, Lene'yi tarif eden “unverwüstliche Arbeiterin” ifadesini “gayretli işçi” ile çevirmek iletide kayba yol açmaktadır. Şöyle ki, Lene ilerlemenin ilke sayıldığı sanayileşme çağının (*Maschinenzeitalter*) bir simgesi olarak tümüyle bir makineye yüklenebilecek özellikleri taşımaktadır. Lene çok güçlü, çalışkan ve üretken, son derecede duygusuz ve aynı zamanda hiçbir yorgunluk belirtisi göstermeyen, dayanıklı ve sağlam bir yapıya sahiptir. Tam bir makine ya da fabrika gibi çalışır, âdeta anlatıcının dediği gibi “yedi canlı”, başka bir deyişle “it canlı” bir işçidir. Lene'nin evin tüm işlerini mükemmel bir şekilde idare etmesini çevirmen sözcüğüne bir çeviriyle değil de Türk kültürüne uyarlayarak “parmakla gösterilir bir ev kadını” olarak çevirmiştir. Böylece Almancadaki “musterhafte Wirtschaftlerin”in anlamını iyi aktarabilmiştir. Çevirmen “in Kauf nehmen” deyimini “eve yerleşmişti” ile aktarmıştır. “In Kauf nehmen” Almancada bir deyimdir ve Türkçede “bir şeye katlanmak” anlamına gelmektedir. Thiel'in Lene ile olan evliliğinde onun çok çalışkan ve “parmakla gösterilir bir ev kadını olması” bir neden değil, sadece bir artı oluşturmuştur. Ancak Thiel'in papaza açıklamış olduğu gibi, kendisi, öksüz kalan birkaç günlük oğluyla çok zor durumda kalmış, ölüm döşegindeki karısına vermiş olduğu söze sadık kalıp, onun yadigarı olan Tobias'ın bakımını garantiye alabilmek için Lene ile evlenmiştir. Aynı nedenle Lene'nin gönlünü kırıp aile huzurunu bozmaktan kaçınır. Almanca tümcede Hauptmann bekçinin karakterine ilişkin önemli bir bilgi vermektedir. Thiel, çevirmenin söylediği gibi “farkına varmadan” değil, “bilmeden” zor bir durumdan kurtulmak isterken çok vahim bir durumla karşı karşıya kalmıştır; Lene'nin üvey çocuğuna göstereceği tutumu önceden görmesi veya bilmesi mümkün

² Hauptmann, 1963, 38. Sonraki alıntılar da bu baskıdandır.

³ Hauptmann, 1964, 6. Sonraki alıntılar da bu baskıdandır.

değildi. Zaten yazar bunu demek isteseydi "ohne es zu wissen" yerine "ohne es zu merken" derdi. Erek metindeki paragraf eserin aslına uygun olarak şöyle aktarılabilirdi: "Thiel'in ikinci karısının yılmaz bir işçi, parmakla gösterilir bir ev kadını olması arzusu, umulmadık bir şekilde gerçekleşmişti. Fakat Thiel bilmeden, karısının eve gelmesiyle birlikte şu üç şeye de katlanmaya maruz kalmıştı [....]." Yazımsal yapıtlarda yazarın belirli sözcükleri tekrar etmesi bir tesadüf olamaz. Sözcük tekrarları iletiyi oluşturduğuna göre, çevirmenden de işlevsel ve biçimsel eşdeğer sözcük ararken söz konusu tekrarları dikkate alması beklenmektedir (Levy, 1969, 116). Bu nedenle yukarıdaki tümcede "yılmaz" sözcüğü kullanılmıştır. Thiel ve Lene'nin tutumlarında paylaştıkları ortak bir yön olduğu göze çarpmaktadır. Her ikisinin kişilikleri "yılmaz" sözcüğü ile tanımlanmıştır. Lene her ne kadar bir "unverwüstliche Arbeiterin" ise, Thiel'in de bir o kadar "unverwüstliche Phlegma"sı var:

(Örnek 2)

"Trotz seines unverwüstlichen Phlegmas hatte er doch Augenblicke, in denen er nicht mit sich spaßen ließ. Es war dies immer anläßlich solcher Dinge, die Tobiaschen betrafen. Sein kindgutes, nachgiebiges Wesen gewann dann einen Anstrich von Festigkeit, dem selbst ein so unzähmbares Gemüt wie das Lenens nicht entgegenzutreten wagte." (39)

"Son derece vurdumduymaz tabiatına rağmen onun da pek şakaya gelmiyen anları vardı ki, bu da hep Tobias'cığına dokunan işlerde oluyordu. Çocuk gibi sâf, uysal hali o zaman öyle sertleşiyordu ki bizzat Lene gibi başedilmez bir mahlûk bile karşı gelmeğe cesaret edemiyordu." (7)

Hauptmann'ın öyküde baş karakterlerinin kişiliklerindeki farklılıkları dilsel olarak aynı sıfat tamlamasını kullanıp belirgin hale getirmesinin bir tesadüf olmayacağını düşünecek olursak, çevirmenin bu noktayı göz önünde bulundurmaması, çeviriyi biçimsel eşdeğerlilik ve bununla beraber sanat açısından bir kayba uğratmıştır. Fezyioğlu "unverwüstliche Phlegma" deyimine karşılık Türkçede "son derece vurdumduymaz tabiat" deyimini kullanmayı uygun görmüş. Çevirmenin, eserin en önemli kısımlarından birisi olan bu deyim yukarıdaki paragrafta halk dilinde sıklıkla kullanılan "vurdumduymaz tabiat" deyimine geçiştirmesi ve daha ileride "Phlegma" (47) sözcüğünü ikinci bir kez "vurdumduymazlık" (23) olarak çevirmesi çeviride tamamıyla anlam kaybına sebep olmuştur. Bu yüzden eserin iletisini tamamen çarpıtmıştır. Yunancada "phlégma" biyolojide iltihaplı ve katı olan mukustur. Antik bir öğretiye göre bu mukus kişinin karakterini belirler. Almancada "Phlegmatiker" ve Türkçede "ağır kanlı" olarak adlandırılan ağır canlılık, soğukluk, kolayca duygulanmayış gibi nitelikleri kendinde toplayan kişi tipidir (Schischkoff, 1991, 717-718; Enç, 1990, 8; Neuhaus 1987, 8). Bu kavram dilimizde işini çok yavaş yapan, davranışı ağır olana "ağır canlı" dendiği gibi, tutum ve davranışları ölçülü ve olgun olan, ciddi, "ağır başlı" olan kimse için de kullanılır. Bir insanın "vurdumduymaz" ya da "ağır başlı" olması çok ayrı bir tutumdur. "Vurdumduymaz" kimse bir şeye aldurmamayı ve umursamamayı ilke edindiği için geç ya da hiç hareket etmezken, "ağır başlı" olan kimse her sözünün ve davranışının sonucunu iyi düşünüp tarttığı için ağır hareket eder. Thiel'in, Lene'nin ihtiraslarına karşı koyamayıp, giderek onun boyunduruğu altına girip davranışlarını sınırlandırması ve oğluna sahip çık(a)maması ilk bakışta "vurdumduymazlık" gibi görünse de, daha çok

“ağır başlılık” ve sorumluluk kavramları ile ilişkilidir. Çünkü bekçi Lene'nin her yaptığını kabul ettiği için değil, her şeyin bir gün düzeleceğine inandığı için, üvey annenin tüm acımasız davranışlarına katlanır. Bu tutumu tamamen onun dini inancından kaynaklanmaktadır.

Thiel çaresiz gibi görünen durumlarda bile umut doludur. Her şeyin bir gün “Tanrı'nın yardımıyla” düzeleceğine inanır. “Tanrı'ya teşekkür” anlamına gelen “Gott sei Dank” (63) deyimini “şükür Allah'a” (56) ile çevirmek, “Jesus Christus - o Jesus, Jesus, Jesus Christus!” (58) için “Yarabbi, aman Yarabbi!” (45) demek, novelde ifade edilmek isteneni tam olarak verememektedir. Genel olarak dini motifleri taşıyan deyimleri erek dilin kültürüne uyarlayarak eşdeğer karşılığını vermek, farklı çağrışımlar yaratılmasına ve anlam kaymasına yol açabileceği için, kaynak metne sadık kalmanın daha uygun olduğu görüşüne katılıyorum (Reiß ve Vermeer, 1991, 26). Örneğin, metafiziksel düşüncede varlık nedeni olarak kabul edilen, mutlak, doğanın üstünde ve ötesinde olan varlık için “Allah” ya da “Jesus Christus”, “Gottes Sohn” kavramları eşanlamlı kullanılmamalıdır. Çünkü birincisi İslam dininin, ikincisi ise Hıristiyan dininin “Tanrı” anlayışını içermektedir. Thiel'in batıl inançları vardır. Bekçi kulübesini kutsal bir alan olarak kabul etmektedir. Bu nedenle bağlı olduğu dinin buyruklarını eksiksiz olarak yerine getirdiği söylenemez. Ancak pozitivism felsefesinin simgesi olan Lene ve çevresindekilerin aksine, dinsel inancını yitirmiş değildir. Pozitivistler salt doğa yasalarını tanırken, Thiel Tanrı'nın varlığını onaylar:

(Örnek 3)

“Die Außenwelt schien ihm wenig anhaben zu können: *es war, als trüge er etwas in sich, wodurch er alles Böse, was sie ihm antat, reichlich mit Gutem aufgewogen erhielt.*” (39)

Anlatıcı Thiel'in Lene'ya karşı olan sabrının Alman düşünür Gottfried Wilhelm Leibniz'in 17. yüzyılda geliştirdiği “teodise” (Theodizee) olarak adlandırılan Tanrı'nın yetkinliği, adaleti ve iyiliği ile dünyadaki kötülük ve ıstırapı bağdaştırarak Tanrı'nın varlığını ispatlama çabasından kaynaklandığını ima etmektedir (Sena, 1993, 389). Çevirmenin bunu hangi dil kullanımı ile yansıttığına bakalım:

“Dış aləm ona pek tesir etmiyor gibiydi. *Sanki içinde bir kuvvet, karısının ona yaptığı her kötülüğü hem de fazlasıyla iyiliğe çeviriyordu.*” (7)

Feyzioğlu'nun “aufwiegen” fiili için Türkçe karşılığı olan “telâfi etmek” yerine “çevirmek” sözcüğünü seçerek tümcenin anlamını ve iletisini başarılı bir şekilde aktardığını söyleyebiliriz.

Yazınsal yapıtlarda dini görüşlerin dile getirildiği bölümlerde söz sanatlarından eğretilmelerin yaygın olduğu görülmektedir. *Hat Bekçisi* novelinde “Tobias” adı bir mecazdır. Tanrı'nın varlığını kabul eden Thiel, onun varlığını maddesel olarak düşler. Thiel'in zihninde Tanrı Tobias ile özdeşir; oğlunun isminin okunuşu İbranicede “Tanrı inayet edendir” (Seibicke, 1991, 249) anlamına gelmektedir. ⁴ Buna göre Tobias'ın varlığı Tanrı'nın varlığını tasdik etmektedir. Bu inanç Thiel'in sabrının taşmamasının ve

---

⁴ Kutsal Kitap'ta Eski Ahit'te “sözü edilen bir baba-oğul ... Tobiyas da denir. “Tobiya'nın Kitabı'nda anlatılan öykülerine göre İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamışlardır. Tutsak kılınp Ninova'ya götürülmüşler, orada Yahudilerin mutluluğu için çalışmışlar. ‘İsrail’ adlı melek ‘Azarya’ adıyla karşılırlarına çıkmış, kör olan baba Tobiya'nın gözlerini açmış” (Hançerlioğlu, 1993, 641).

umutsuzluğa düşmemesinin nedenini açıklamaktadır. Tapınak olarak da kullandığı kulübesinde dinsel inancın var olduğu bir çağı simgeleyen Minna'yı anmayı bir ibadet biçimine getiren Thiel'e göre Minna'nın yadigâri Tobias "iyi (hayır, kerem)" olanın ta kendisidir. Çevirmen yazarın "Tobias" ismiyle yapmış olduğu sözcük oyununun yazımsal boyutunu koruyabilmek için, bazı çevirmenlerin *Ulysses* çevirilerinde yaptıkları gibi, kaynak metindeki isim yerine erek dilde aynı ya da çok benzer anlamı içeren bir isim kullanabilirdi (Koller, 2001, 259). Örneğin, Hıristiyan kültüründeki "Tobias" ismi için Türk-İslam kültüründeki "İhsan" ya da "Kerem" ismini verebilirdi. Bazı *Ulysses* çevirmenleri ise bir sözcük oyunu içeren ismin ilk geçtiği yerde ismin anlamını bir yantümce ile açıklamışlardır (Koller, 2001, 259). Kanımca ikinci yöntem çeviri okuyucusunu yazara ve onun kültürüne yaklaştırmak açısından daha verimlidir. Nitekim Schleiermacher'ın yorumbilgisi kuramına göre, iyi bir çeviri erek metin okuyucusunu kaynak metin kültürüne götüren çeviridir: "Ein Übersetzer muß die Kultur eines Werkes (bzw. wieder seines Ausgangsautors) so übersetzen, daß sich der Leser des Translats in diese (Ausgangs-)Kultur versetzt fühlen kann. [...] Erst dieses In-eine-andere-Kultur-Versetzen-Können ist echt kreatives Übersetzen" (Vermeer, 1994, 173).

Hat Bekçisi'ni tekrar ele aldığımızda novelin son sayfalarında Thiel'in Tobias'ın öldüğü tren kazası sonrası cinnet geçirip Lene'yi ve oğlunu öldürdüğünü okumaktayız Büyük yazar Hauptmann nedensellik ilişkisini söz sanatlarını kullanarak "sincap sahnesinde" dile getir-miştir. Kazanın ardından yoldan geçen bir sincap bekçiye oğlunu hatırlatır; Tobias daha önce yoldan geçen bir sincap gördüğünde bunun "Ulu Tanrı mı?" olduğunu sormuştu. Thiel'in düşüncelerinin belirli yön almasını Hauptmann dilsel olarak bazı benzer kavramları belirgin hale getirerek ve bunları birbirine bağlayarak sağlamıştır:

(Örnek 4)

1. "Er [Tobias] *hüpfte* in seinem *braunen Plüschmützchen* zwischen den Farrenkräutern umher [...]" (56)
2. " 'Vater, ist das der liebe Gott?' fragte der Kleine plötzlich, auf eine *braunes Eichhörnchen* deutend, das unter kratzenden Geräuschen am Stamme einer alleinstehenden Kiefer hinanhuschte." (57)
3. "Da huschte ein *Eichhörnchen* über die Strecke, und Thiel *besann sich*. Er *mußte an den lieben Gott denken, ohne zu wissen, warum*. 'Der liebe Gott springt über den Weg, der liebe Gott springt über den Weg.' Er wiederholte diesen Satz mehrmals, gleichsam *um auf etwas zu kommen, das damit zusammenhing*. Er unterbrach sich, ein *Lichtschein fiel in sein Hirn: 'Aber mein Gott, das ist ja Wahnsinn.'*" (63)
4. "Er hielt das *braune Pudelmützchen* im Arm und liebte es ununterbrochen wie etwas, das Leben hat. [...] Noch bei der Einlieferung hielt er das *braune Mützchen* in Händen und *bewachte* es mit eifersüchtiger Sorgfalt und Zärtlichkeit." (67)

Feyzioğlu'nun, yazarın bu dil kullanımını ne şekilde yansıttığını inceleyelim:

1. "Başında [Tobias] *kahverengi kadife beresiyle* iğrelti otları arasında zıplaya zıplaya [...]" (39)
2. "Birdenbire Tobias, tek bir çam ağacının gövdesine hızla tırmanmakta olan *koyu renkli bir sincabı* göstererek: - Baba, Ulu Tanrı bu mu? diye sordu." (43)

3. “Bir *sincap* hat üzerinden kayarak geçti ve Thiel *kendine gelir gibi oldu*. O anda *Allahu düşünmeğe başladı; neden, bilmiyordu*. ‘*Ulu Tanrı yoldan geçiyor, Ulu Tanrı yoldan geçiyor*.’ Bu sözü birkaç defa tekrarlardı; *anlaşılan onunla ilgili bir şeyi hatırlamağa uğraşıyordu*. Birden sustu; *ani bir fikir dimağında şimşek gibi parlayıp söndü*. ‘*Aman Yarabbi, bu bir çılgınlık olur*.’“ (54)
4. “Thiel *kahve rengi kadife bereyi* elinde tutuyor ve onu canlı bir şeymiş gibi durmadan okşuyordu. [...] Buraya teslim edilirken bekçi, *hâlâ o kahve rengi bereciği* kıskanç bir ihtimam ve şefkatle ellerinin arasında tutuyor, sanki onu herkesten *saklıyordu*.” (62)

Anlam ve ileti yönünden birbiriyle bağlı olan bu dört paragrafı karşılaştırmalı olarak ele aldığımızda, şu sonuca ulaşırız: Birinci ve ikinci paragrafta görüldüğü gibi, kaynak metinde Tobias’ın ve sincabın dış görünüşü birbirine çok benzemektedir. Yazarın “braun” sözcüğü ile belirginleştirdiği yakınlığı, çevirmen “koyu renkli bir sincap” demekle koruyamamıştır. Ayrıca “kadife” yerine “pelüş” demek işlevsel ve biçimsel eşdeğerliliği sağlamak açısından daha doğru olabileceği gibi, sincap ile olan bezerliği de artıracaktı. Bir tarafı uzun tüylü, yumuşak, kadifeye benzer bir kumaşı tanımlayan “pelüş” sözcüğü çevirinin yapıldığı zaman (1946 yılında) *Türkçe Sözlük*’te vardı (TDK, 1945, 476). “Kadife” sözcüğü genellikle zenginliği ve refahı çağrıştırdığı için, metnin sosyoekonomik çerçevesine de uymamaktadır. Kaynak metinde üçüncü paragraftaki birinci tümcede “kahverengi sincap” (2. paragraf) babaya “kahverengi pelüş bereli” (1. paragraf) oğlunu hatırlatır, bununla beraber “Thiel kendine gelir” ya da “Thiel’in aklı başına gelir” (3. paragraf). Burada “gelir *gibi* oldu” demek kaynak metinle örtüşmemektedir. Yazar bildirme kipini kullanarak, bekçinin o anda durumunun bilincine vardığını “sich besinnen” fiiliyle açıkça ifade etmektedir. Sincabı görmekle neden Tobias’ı hatırladığını henüz anlamamış olan bekçinin o anda çevirmenin dediği gibi “Allahu düşünmeye” başlaması ve daha sonra “aman Yarabbi” demesi Türk okuruna, Thiel’in İslam dinine dönmeyi tasarladığını ima etmekle beraber, okuru yazarın iletisinden uzaklaştırmaktadır. Burada bekçinin imana gelmesi söz konusu değildir. Söz konusu olan Thiel’in içinde bulunduğu durumun farkına varmasıdır. Çevirmen (herhalde) Thiel’in o anda daha sonra işleyeceği cinayeti aklına getirdiğini düşünerek “das ist ja Wahnsinn” ifadesini “bu bir çılgınlık olur” şeklinde aktarmıştır. Oysa “çılgınlık” olarak adlandırılan durum iki öğeden ibarettir. Thiel, Tobias’ı kaybetmekle oğlunun ismiyle özdeşleşen “Tanrı iyi”dir düşüncesini yitirmektedir; Tanrı düşünüyü kendi yarattığı maddesel bir kurgu üzerine dayadığı için, oğlunun ölümüyle aynı zamanda dinsel inancının tümünü de kaybetmektedir. Yazar burada cinayet fikrini kastetmiş olsaydı, Almancada “das *wäre* ja Wahnsinn” ifadesini kullanırdı. Kaldı ki, novelin son tümcesini oluşturan dördüncü paragrafta belirtilmiş olduğu gibi, Thiel cinayet sonrası tımarhaneye sevk edilmek üzere alındığı yerde dinsel inancını temsil eden “kahverengi pelüş bereciği” canlandırmak istercesine okşar, hatta hastanede bile onu “korumak” ister. Çevirmen burada kaynak metinde bildirme kipinde olan tümceye “sanki” zarfını ekleyerek bir varsayım ya da aldanma belirten yan tümce oluşturmuştur; Bu da anlamın kaymasına ve anlamın bozulmasına neden olmuştur. Benzer bir durum Thiel’in akıbetini anlatan tümcede de bulunmaktadır.

(Örnek 5)

"Man mußte ihm Hände und Füße binden [...]." (67)

"Bekçinin ellerini ve ayaklarını bağladılar [...]." (62)

Hauptmann aklî dengesini kaybetmiş olan Thiel'in "ellerini ve ayaklarını bağlamak zorunda kaldılar" demiştir. Bekçinin maddesel Tanrı düşü, onun temel insan özgürlüklerini yitirmesine kadar varmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, yazımsal çeviride sözcüklere eşanlam ararken sözcüklerin salt düzanlamlarını bilmek yetmemektedir. Çeviri eserin kaynak metnin yanında sanatsal açıdan değer kaybetmemesi için, çevirmenin sözcüklerin düzanlam uzantılarının metinde biçim ve biçimiyle bir bütün oluşturduğunu göz önünde tutması gerekir. Bu açıdan Fezyoğlu'nun çevirisinden birkaç tümce daha seçerek incelemek yararlı olacaktır.

Bireylerin duygusal tutumunun kişisel ilişkilerinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Örneğin, bir babanın kendi çocuğundan "yumurcak", "ufaklık" ya da "velet" olarak söz etmesi büyük önem kazanır. Seçilen sözcükler o kişinin çocuğa karşı olan tutumunu ortaya koyar. Bu metinde (Örnek 6) "Balg" (63) sözcüğüne "yumurcak" (55) karşılığını kullanmak anlam kaymasına yol açmaktadır. Çünkü Almancada "terbiyesiz, arsız çocuk" anlamına da gelen bu sözcük "yumurcak" sözcüğünün aksine aşağılamayı içerir. Thiel, Lene'dan olan çocuğunu annesine benzediği için hiç sevmemektedir. Eserde bu çocuğun adı bile yoktur. Bu nedenle çeviride, çocukları paylarken kullanılan "velet" sözcüğü ya da daha kaba ve argo olan, ancak Thiel'in çocuğa karşı olan ilişkisini anlam açısından eşdeğer biçimde ifade eden "piç kurusu" sözcüğünü kullanmak daha uygun düşerdi.

(Örnek 7)

"Die stillen, hingebenden Gedanken an sein verstorbenes Weib wurden von denen an die Lebende durchkreuzt." (39)

"Ölen karısı hakkında beslediği samimi hâtıraların yerini hayattakinin hâtıraları doldurdu." (8)

Türkçede "kesişmek" anlamına gelen "kreuzen" fiili, burada Lene'nin Thiel'in kafasını karıştırdığını ve onun bundan dolayı ölen karısını eskisine nazaran daha az andığını belirtir. Yazar farklı yönlere giden iki trenin yan yana geçmesi anlamına gelen "durchkreuzen" sözcüğünü kullanarak Lene ile demir yollarını özdeşleştirmiştir. Çeviride bu biçimsel ve anlamsal özdeşleşme korunmamıştır. Thiel her ne kadar Lene'nin cinsi cazibesine kapılarak Minna'yı daha az düşünse de, hiçbir zaman Minna'yı unutamaz; hatta Minna'ya vermiş olduğu sözü tutamadığı için büyük vicdan azabı duyar. Bu nedenle "doldurmak" sözcüğü ciddi bir anlam kaybına yol açmaktadır. Tobias ölünce resmen dengesini kaybedip, katil olur ve aklını oynatır. Ayrıca "hatıra" sözcüğü ancak geçmişte yaşanmış çeşitli olaylardan hafızanın sakladığı her türlü iz, anı anlamına gelebileceği için "hayattakinin hatıraları" demek bir paradokstur. Burada söz konusu olan Lene'nin çekiciliği olduğu için "hayattakinin cazibesi"nden söz etmek daha doğru

olurdu. Yukarıdaki paragrafta çevirmen her hangi bir kaydırma yapmak zorunda değildi. Türkçede eşanlamlı sözcük bulabilirdi. Örneğin, “ölen karısı hakkında beslediği samimi hâtıraları hayattakinin cazibesıyla kesişiyordu” diyebilirdi.

(Örnek 8)

“Die frühere *Kuhmagd* schien für den Wärter *wie geschaffen*.” (38)

“Eski *sığırtmaç*, bekçi için *âdeta biçilmiş kaftandı*.” (6)

Thiel ile Lene çiftinin dış görünüşlerinin birbirine çok uyduğunu, ancak gerçekte kişiliklerinin bir tezat oluşturduğunu yazar Almancada gerçek olmayan bir şeyi anlatmak için kullanılan “schien” sözcüğünü kullanarak belirtmiştir. Çevirmen Türkçede “[...] gibi görünüyor” anlamındaki “schien (scheinen)” sözcüğünü bir samiyi belirten “âdeta” sözcüğü ile aktarmıştır. Kaynak metindeki “wie geschaffen” deyimini ise erek kültürüne uyarlayarak “biçilmiş kaftan” deyimini ile çevirmiştir. Böylece çevirmen tümcenin anlamını ve bununla beraber iletiyi korumuştur. Yazar Lene’ya “Kuhmagd” ifadesini yakıştırmış. “Kuh” isminin Türkçe düz anlam karşılığı “inek”tir. Bir kadın hakkında söylendiğinde “ahmak karı!”, “inek!” küfürüdür. Almanca konuşma dilinde “Kuh-” bazı isimlerde bir öntaki olarak yer almaktadır. Örneğin küçük, az gelişmiş bir köy için “*Kuhdorf*!”/“*Kuhkaff*” denebilmektedir. Ancak yazarın seçmiş olduğu “Kuhmagd” sözcüğü Almanca sözlükte yer almamaktadır (Wahrig, 1986). “Kuhmagd” bileşik ismi Türkçeye “ineklere bakan hizmetçi kız” olarak çevrilebilir. Fezyioğlu “sığırtmaç” demekle “Kuhmagd” sözcüğünün kaynak metindeki işlevinin bir benzerini erek metinde yaratmıştır. Almancada “Kuh” ne denli bir küfür ise Türkçede de “sığır” kaba konuşmada “kaba saba kimse” için kullanılmaktadır. Çevirmenin görevi kaynak metinde örtülü bir şekilde ifade edilmiş olanı çeviride açmak değildir. Tam tersine, erek dildeki örtülü karşılığı ya da ona en yakın olanını bulmaktır. Böyle yaparsa yazarın etkileme gücünü elinden almış olur (Markstein, 1999, 245).

(Örnek 9)

“[...] er riß die *Augen auf* und erwachte.” (51)

“[...] uyanıp *gözlerini açtı*.” (31)

Söz konusu paragrafta uyumakta olan Thiel trenin gümbürtüsünü duyunca ürktüğü için “*gözlerini fal taşı gibi açarak*” uyanır.

(Örnek 10)

Tobias’a sahip çıkamadığı için vicdan azabı çeken Thiel Minna’yı rüyasında gördüğünü anımsar:

“[...] war sie [...] *zusammengebrochen*.” (52)

“[...] birçok defalar yere *yuvarlanmıştı*.” (34)

Kaynak metinde Minna’nın “bir çok defalar yere *yığıldığından* (ya da *bayılarak yere düştüğünden*) bahsedilmektedir.

(Örnek 11)

"In bestimmten Zwischenräumen richtete sie sich auf und holte in tiefen Zügen Luft [...]." (58)

"Arada bir doğrulup derin derin nefes alıyordu." (40)

Hauptmann modern sanayi çağının simgesi olan Lene'ya bir makinenin niteliklerini yakıştırmıştır. Lene tamamen bir makinenin denge ve hareket kurallarına göre davrandığı için "belirli aralıklarla doğrulup derin derin nefes" alır. Çevirmenin eserin sanatsal değeri düşürmemek için yazarın kurmuş olduğu dilsel ve anlamsal bağlantıyı koruyup biçimsel eşdeğer sözcükler bulması gerekirdi. Buna benzer başka örneklere bakılarak konu irdelenebilir:

(Örnek 12)

"[...] Thiel mußte auf seinen Posten." (58)

"Thiel vazifesi başına koştı." (44)

Bekçi gerçek anlamda bir "vazifenas"tır. Koşullar ne olursa olsun, tüm işlerini özenle yaptığı gibi, asla bir aksaklığa izin vermez, hatta oğlunun kaza geçirdiği dakikalarda bile. Bu nedenle "Thiel vazifesi başına gitmek zorundaydı" demek iletiyi daha iyi yansıtmaktadır.

(Örnek 13)

"Die Zeit ist kostbar. Die Pfeife des Zugführers trillert. Münzen regnen aus den Fenstern." (59)

"Vakit dar. Şef tren boyuna düdük çalmaktadır. Pencereden paralar yağıyor." (47)

"(Şu kadar) para etmek" ya da "(bir şeye) mal olmak anlamındaki "kosten" fiilinden türeyen "kostbar" sıfatı düz anlamda "kıymetli, değerli", "Zeit ist kostbar" deyiminde ise "vakit dar" demektir. Ne var ki, bu Türkçe deyim yazarın sözcük oyununu korumamaktadır. Çevirmen "vakit dar" yerine "vakit nakittir" deyiminiyle, yazarın bir sözcük oyunu ile ve sonraki tümcede "paralar" sözcüğünü kullanarak pozitivist dünya görüşünün maddi zenginliği en temel değer olarak savunmasına yapmış olduğu göndermeyi yakalayabilirdi. Bu örnek tümce çevirmenin iki-kültürlü olmasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.⁵

---

⁵ " [...] the German 'Geld', English 'money' or Turkish 'para' may be substituted for varying number of words in many different cultural settings. [...] 'Geld', 'para', 'nakit' [...] and many others cannot be anticipated by translators who are not very much aware of the use of culture specific words in a given sociocultural milieu (Tunçel, 2000, 185).

(Örnek 14)

“Der Wärter, *anderen Sinnes geworden*, legt den halbtoten Jungen auf die Bahre.” (60)

“Bekçi, *fikrini değiştirerek* yarı ölü çocuğu sedyenin üzerine koyuyor.” (48)

Bu tümcede çevirmen, Almandadaki “anderen Sinnes werden” deyimini “fikir değiştirme anlamına gelen “Sinnesänderung” sözcüğüyle karıştırmıştır. Burada söz konusu olan Thiel’in beklenmedik bir durum karşısında şaşırıp kalmasıdır. Tümce Türkçeye “*şaşkına dönmek*” deyimıyla aktarılabilir: “Şaşkına dönen Thiel yarı ölü çocuğu sedyenin üzerine koyar”.

Bir başka çeviri sorunu da aşağıdaki paragraflarda ortaya çıkmaktadır:

(Örnek 15)

“Sein kindgutes, nachgiebiges Wesen gewann dann einen Anstrich von Festigkeit, dem selbst ein so *unzählbares Gemüt* wie das Lenens nicht entgegenzutreten wagt.” (39)

“Çocuk gibi saf, uysal hali o zaman öyle sertleşiyordu ki bizzat Lene gibi *başedilmez bir mahlûk* bile karşı gelmeğe cesaret edemiyordu.” (7)

Almandadaki “Gemüt” sözcüğü Türkçeye çevrilmesi zor olan sözcüklerden birisidir. Karşılığı “ruh”, “can” olabileceği gibi duygu alanına atıf yapılarak Türkçeye “kalp”, “yürek” olarak da çevrilebilir. Çevirmen burada Lene’nin insanlık dışı tutumunu göz önünde bulundurarak “başedilmez bir mahlûk” karşılığını kullanmıştır. Ancak bu seçimle yazarı aşır kendi yorumunu çeviriye katmıştır. Burada “mahlûk” demek yerine “boyun eğmeyen bir insan” demek daha uygun olabilirdi. Aynı durum şu tümcenin çevirisinde de söz konusu:

(Örnek 16)

“Thiel *zuckte zusammen*; er war ganz wach geworden [...]” (55)

“Thiel birden *sarsıldı*, uykusu tamamen kaçtı [...]” (38)

Thiel yeni, modern çağın simgesi olan Lene’nin onun benimsemiş olduğu hayat ve inanç tarzını sarsacağından endişe ettiği için onun “kutsal alanına” gelmesini hatta yaklaşmasını bile istemez. Ancak Hauptmann bunu çevirmenin aksine üstü kapalı bir şekilde ifade etmiştir. Çevirmen yazarın yazın dilini koruyarak “Thiel *korkup sıçradı*” ya da “*ürperdi*” deyip kaynak metne sadık kalabilirdi.

2.3. Deyimler

Bu örneklerin yanı sıra hikâye rahatlıkla okunabilmektedir. Bunun nedeni de Feyzioğlu’nun Almanca deyimleri Türkçeye uyarlayıp Türk toplumunda kalıplaşmış ve oldukça sık kullanılan anlamsal eşdeğer deyimlerle aktarmasıdır. Çevirmenin seçmiş olduğu yöntem yazınsal çevirilerde deyim aktarımında kullanılan bir yöntemdir. “Das Wortspiel im Text der Ausgangssprache (AS) wird durch ein Wortspiel der ZS [Zielsprache] übersetzt, das sich vom AS-Wortspiel bezüglich der Form, der Semantik,

der textuellen Wirkung und/oder der kontextuellen Einbettung mehr oder weniger unterscheiden kann" (Delabastia, 1999, 286). Bu modelin çeviribiliminde kabul görmesi yazınsal metin türün özelliğinden kaynaklanmaktadır. Yorumbilgi açısından yazınsal metin türünde sözcüğü sözcüğüne mi yoksa "serbest" bir çeviri yönteminin uygulanıp uygulanmadığı değil; metnin bütünlüğünün korunabilmesi esastır: "Es ist in hermeneutischer Sicht unerheblich, ob wörtliche oder nichtwörtliche Übersetzungen vorliegen, entscheidend ist das Textganze" (Stolze, 1999, 119). *Bahnwärter Thiel* novelinde geçen ve çevirmen tarafından *Hat Bekçisi Thiel* çevirisinde metnin bütünlüğü çerçevesinde başarılı bir şekilde aktarılan deyimlerden bazıları aşağıdaki örneklerde karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir:

- (**Örnek 1**) "[...] wer in dem Häuschen des Wärters das *Regiment führte*." (38)
"[...] bekçinin evinde *kimin borusunun öttüğünü* [...]". (6)
- (**Örnek 2**) "Es sei ein Glück für 'das *Mensch*' [...] *äußerten die aufgebrachten Ehemänner*; es gäbe welche, bei denen sie greulich anlaufen würde. So ein '*Tier*' müsse doch *kirre zu machen sein* [...] und wenn es nicht anders ginge denn mit Schlägen. *Durchgewalkt müsse sie werden, aber dann gleich so, daß es zöge*." (38-39)
"Evli erkekler *ateş püskürüyorlardı*: '*Kahbe'nin* yine talihi varmış [...]; başka bir kocanın eline düşseymiş *görülmüş gününü o!* Böyle bir '*yabani*'yi elbette *uslandırmalıymış*, hattâ gerekirse sopayla. Onu, *eşek sudan gelinceye kadar dövmeliymiş ki aklı başına gelsin!*'" (6-7)
- (**Örnek 3**) "[...] schien ihm wenig *Kopfzerbrechen zu machen*." (39)
"[...] *pek aldırış etmez* görünüyordu." (7)
- (**Örnek 4**) "[...] *Stunden und Minuten* [...] *gezählt* [...]" (39)
"[...] *saatini âdeta iple çekiyor* [...]". (8)
- (**Örnek 5**) "Es war *keine Scherzfrage* [...]" (43)
"[...] *lâf olsun diye* [...]" (15)
- (**Örnek 6**) "[...] *am ganzen Körper schwitzend* [...]" (45)
"[...] *kan ter içinde*." (19)
- (**Örnek 7**) "'[...] –na, wart nur, wart, *ich will dich lehren* aufpassen! –du *sollst dran denken*.'" (46)
"'*Hele dur bir*, çocuk nasıl avutulmuş *göstereyim de aklın başına gelsin!*'" (20)
- (**Örnek 8**) "'*Halt's Maul!* [...] *oder du sollst eine Portion kriegen, an der du acht Tage zu fressen hast*.'" (46)
"'*Kes sesini! Yoksa seni öyle bir haklarım ki tam bir hafta acısını unutamazsın*' [...]" (21)

- (**Örnek 9**) “[...] *verlor er den Faden seiner Betrachtungen.*” (51)
“[...] kafasındaki düşünceler *darmadağın* oldu.” (30)
- (**Örnek 10**) “Und *welche für Lene stichhaltigen Gründe hätte er auch angeben sollen?*” (55)
“Lene’nin *aklına yatabilecek sebepleri nereden bulacaktı?*” (39)
- (**Örnek 11**) “[...] so daß er *mit geschlossenen Augen* stets gewußt haben würde [...]” (56)
“[...] *ezbere* söyleyebilirdi.” (41)
- (**Örnek 12**) “Dem Wärter *fiel eine Last von der Seele.*” (56)
“[...] bekçinin içine *soğuk bir su serpildi.*” (40)
- (**Örnek 13**) “*Zu spät.*” (58)
“*İş işten geçmişti.*” (45)

3. SONUÇ

İnceleme sonucunda varılan gözlemler şöyle özetlenebilir: Novelin başlık çevirisi düzanlam ve yananlam boyutu ile başarılı bir yazın çevirisi için esas olan işlevsel eşdeğerlik açısından uygundur. Aynı şekilde eserde geçen Almanca deyimlerin çoğunluğu dilimizde var olan anlamsal karşılıklarıyla aktarılmıştır. Bu da çevirinin akıcı olarak okunmasını sağlamıştır. Öte yandan kaynak metinden seçilen yazarın iletisi açısından önemli olan kesitler çevirileriyle karşılaştırmalı olarak ele alındığında, çevirmenin bir çok yerde anlam ve ileti kaymalarına yol açan hatalı Türkçe sözcükler seçtiği; biçimsel eşdeğerlilik üzerinde titizlikle durmayıp eserdeki iletiyi Türk okuruna tam olarak yansıtamadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Feyzioğlu’nun çevirisi etki ve anlam kaymasına yol açıp, sanat açısından bu eserin anlatımlarını Türk okuruna tattıramamıştır.

KAYNAKÇA

Birinci Kaynaklar:

Hauptmann, G. (1946). *Hat Bekçisi Thiel*, çeviren: Basir Feyzioğlu. Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

Hauptmann, G. (1963). *Bahnwärter Thiel*, in: Gerhart Hauptmann: *Sämtliche Werke*. Centenar-Ausgabe zum hundertsten Geburtstag des Dichters 15. November 1962, hg. von H.-E. Hass, fortgef. von M. Machatzke und W. Bungies. Bd. VI: Erzählungen. Theoretische Prosa, Berlin, Proyläen Verlag, 36-67.

İkinci Kaynaklar:

- Apel, F. (1983).** *Literarische Übersetzung*. Stuttgart, J.B Metzler Verlag.
- Delabastia, D. (1999).** *Wortspiele*. Snell-Hornby, M. vd. (1999), 285-288.
- Enç, M. (1990).** *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara, Karatepe Yayınları.
- Gerzymisch-Arbogast, H. (1994).** *Übersetzungswissenschaftliches Propädeutikum*. Tübingen, Basel, Francke Verlag, UTB für Wissenschaft 1782.
- Gülmüş, Z. (2000).** *Defiziente Transzendenzerfahrung in der frühen Prosa Gerhart Hauptmanns*. Frankfurt a.M., Peter Lang Verlag.
- Hançerlioğlu, O. (1993).** *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Hohn, S. (1999).** *Philosophisch-historische Tradition*. Snell-Hornby, M. vd. (1999), 90-95.
- Kluge, F. (1995).** *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, Friedrich de Gruyter Verlag.
- Koller, W. (2001).** *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Weibelsheim, Quelle und Meyer Verlag, UTB für Wissenschaft 819.
- Levy, J. (1969).** *Die literarische Übersetzung*. Frankfurt a.M., Bonn, Athenäum Verlag.
- Markstein, Elisabeth (1999).** *Erzählprosa*. Snell-Hornby, M. vd. (1999), 244-249.
- Neuhaus, V. (Hg.) (1987).** *Gerhart Hauptmann. Bahnwärter Thiel*, Erläuterungen und Dokumente. Stuttgart, Reclam.
- Paepcke, F. (1974).** *Verstehen – entscheiden – übersetzen*. Paepcke, F (1986), 137-145.
- Paepcke, F. (1986).** *Im Übersetzen leben: Übersetzen und Textvergleich*. Berger, K. und Speier H.-M. (Hg.), Tübingen, Narr.
- Reiß, K. und Vermeer, H. J. (1991).** *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen. Niemeyer Verlag.
- Schischkoff, G. (Hg.) (1991).** *Philosophisches Wörterbuch*. Stuttgart, Kröner Verlag.
- Seibicke, W. (1991).** *Vornamen*. Frankfurt a.M., Verlag für Standesamtswesen.
- Sena, C. (1993).** *Tanrı Anlayışı*. Ankara, Remzi Kitabevi.
- Snell-Hornby, M. vd. (Hg.) (1999).** *Handbuch Translation*. Tübingen, Stauffenburg Verlag.
- Stolze, R. (1999).** *Sprachphilosophie (Hermeneutik)*. Snell-Hornby, M. vd. (1999), 115-119.

- TDK (1945).** *Türkçe Sözlük*. İstanbul, Cumhuriyet Basımevi.
- Tunçel, R. (2000).** *Misinterpretations in Translation Resulting from Sociocultural Diversities*. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi 10 (2), 185-194.
- Vermeer, H. J. (1994).** *Hermeneutik und Übersetzung(swissenschaft)*. TEXTconTEXT 9, 163-182.
- Wahrig, G. (1986).** *Deutsches Wörterbuch*. München, Mosaik Verlag.
- Wills, W. (1988).** *Kognition und Übersetzen: zu Theorie und Praxis der menschlichen und der maschinellen Übersetzung*. Niemeyer Verlag, Tübingen.

Avrupa Birliği İle Entegrasyon Sürecinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (Kobi) Rekabet Güçlerinin Arttırılması ve Eskişehir’de Makine İmalatı ve Gıda Sektöründe Yer Alan Kobi’ler Üzerinde Uygulama

Prof.Dr. Birol TENEKECİOğLU
Doç.Dr. Nuri ÇALIK
Yard.Doç.Dr. N. Figen ERSOY
Anadolu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Öz: Bu makalede rekabetçi üstünlük kavramı ve küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KO-Bİ) bu üstünlüklerinin nasıl arttırılacağı incelenmiştir. Çalışmada, makine imalatı ve gıda sektöründeki 58 firmanın, rekabetçi üstünlükleri ve zayıf yönleri araştırılmıştır. Ardından, bu firmaların Avrupa Birliği’ndeki (AB) küçük ve orta ölçekli işletmeler karşısındaki üstün yönleri irdelenmiştir. Her ne kadar 58 firma incelense de, hem Eskişehir’deki hem de AB’ndeki firmaların kıyaslanmasında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Örnek büyüklüğü bu çalışmayı kısıtlasa da, bu güçlük kullanılan istatistiksel tekniklerle ortadan kaldırılmıştır. Burada, işletmelerin hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda karşılaştıkları sorunlar ele alınmış, bunlar işletmelerin üstünlükleriyle karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, her iki sektördeki işletmelerin rekabet güçleri ortaya konmuştur.

Anahtar sözcükler: Rekabet üstünlüğü, Pazarlama stratejileri, Küçük ve orta ölçekli işletmeler, Avrupa Birliği

Abstract: In this paper, the concept of competitive power and specific ways and means of improving competitive powers of small and medium enterprises (SMEs) are discussed. A field study is conducted among selected SMEs from Eskişehir machinery manufacturing and food processing industries. Competitive strength of those firms in comparison to European Union firms are discussed. Even with limited sample sizes of 58, critical information is generated by careful utilization of statistical methods and procedures. The problems which are confronted by both national and international markets are handled and these problems are compared with the advantages of the firms in this work. According to the results achieved, the competitive powers of the firms of both sectors are sustained.

Key words: Competitive powers, Marketing Strategies, Small and Medium Firms; European Union

---

* Birol Tenekecioğlu: Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü 26470/ESKİŞEHİR
Tel: 0-222-3350580/3232-3234
Elektronik Posta: btenekec@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde bir yandan teknolojinin hızla değişmesi ve iletişimin küreselleşmesi, bir yandan da rekabet kavramının niteliklerinin değişmesi, işletmelerin politika ve stratejilerinin gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan koşulların bir sonucu olarak işletmeler, sürekli değişen müşteri ihtiyaçlarına karşılık verme ve rekabetçi bir üstünlük elde etme çabası içine girmişlerdir. KOBİ'lerin rekabet güçlerinin artırılması, bu çabaların bir sonucu olarak, karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinde, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) rekabet güçlerinin artırılması üzerinde durulmuş ve Eskişehir'de iki sektörde faaliyet gösteren işletmelerin rekabet koşulları incelenerek bir kıyaslama yapılmıştır.

2. KOBİ'LERİN REKABET GÜCÜNÜN ARTTIRILMASININ ÖNEMİ VE AB'NDE BU YÖNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Günümüzün hızlı sanayileşme süreci içinde ekonomik yapılara bağlı olarak işletme büyüklükleri her ne kadar değişse de, küçük ve orta ölçekli işletmeler, hala ekonomilerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. ABD'den Avrupa Ülkeleri'ne kadar, dünyanın gelişmiş tüm ekonomilerinde küçük ve orta ölçekli işletmeler varlıklarını sürdürmektedirler. Gelişen dünyanın sosyo ekonomik yapısında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemi gittikçe artmaktadır. Bu işletmeler, gerek sektörel yapı içinde sahip oldukları konum, gerekse rekabeti geliştirici etkileri ve istihdam sorununun çözümüne sağladıkları katkı ile bölgesel kalkınmada bir araç olarak ülkemiz açısından önemlidir.

KOBİ'ler ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, araştırmacılar arasında küçük ve orta ölçekli işletme tanımına ilişkin tam bir uzlaşmaya rastlanmamaktadır. Bunun yanısıra, uluslararası literatüre de bakıldığında, küçük ve orta ölçekli işletme tanımlarının ülkeden ülkeye değiştiğini, hatta aynı ülke içinde bölgelere veya sektörler göre farklılık gösterdiği de görülmektedir. Örneğin, ABD'de bir sanayi işletmesinde istihdam edilen işçi sayısı 250 veya daha az ise bu işletme, küçük işletme sayılmaktadır. İşçi sayısı 1000'e ulaştığında ise, işletme büyük işletme olarak nitelenmektedir.(KARATAŞ Süleyman,1991) Avrupa Birliği ise, KOBİ tanımı konusunda karışıklığa neden olmamak için, bir tanım geliştirmiştir. 7/2/96 tarihli Konsey kararı çerçevesinde tam olarak ortaya konan KOBİ tanımına göre, işçi sayısı, bilanço büyüklüğü ve bağımsızlık derecesinden oluşan ölçütler belirtilmektedir. Bu tanıma göre, 50'den çok 250'den az işçi çalıştıran ve yıllık toplam cirosu 40 milyon Euro'yu ya da yıllık bilanço tutarı 27 milyon Euro'yu geçmeyen işletmeler orta ölçekli; 50'den az işçi çalıştıran ve yıllık cirosu 7 milyon Euro'yu ya da yıllık bilanço tutarı 5 milyon Euro'yu geçmeyen işletmeler ise küçük ölçekli olarak nitelendirilmektedir. Bunun dışında, 10'dan az işçi çalıştıran işletmeler, çok küçük işletme olarak kabul edilmektedir. (YALÇIN İbrahim, ŞAMİLOĞLU Famil ve DEMİREL Yavuz, Nisan 2000) Ülkemizde, DPT verilerine ve KOSGEB sınıflamasına göre, 50 kişiden az işçi çalıştıran işletmelere küçük ölçekli; 50 kişiden fazla 200 kişiden az işçi bulunduran işletmelere orta ölçekli ve 200 den fazla çalışanı bulunan işletmelere büyük ölçekli işletme adı verilmektedir. Görüldüğü gibi, küçük ve orta ölçekli işletme kavramıyla ilgili birbirinden farklı ölçütler bulunmaktadır. KOBİ'ler, yalnızca üretim sektöründe faaliyet-

te bulunan işletmelerden oluşmamakta, bunu yanında ticari faaliyet gösteren hizmet işletmeleri ile ihracata yönelik işletmeleri de kapsamamaktadır

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin Türkiye ekonomisindeki rolü, bu işletmelere ilişkin yapılan çeşitli araştırmalarla ortaya çıkarılmış olsa da, izlenen politika ve uygulamalarda, bunlara gereken önem verilmemiştir. Ülkemiz açısından genel bir değerlendirme yapılacak olursa, küçük ve orta ölçekli işletmeler, üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %99,5’ini oluşturmakta ve üretim sektöründeki istihdamın %61,1’ini sağlamaktadır. Ülke ekonomisine %27,3 oranında katma değer yaratan küçük ve orta ölçekli işletmeler (*İnternet: www.kosgeb.gov.tr.*) üzerinde yapılan çalışmalarda; bu işletmelerin, yeterli pazarlama bilincine sahip olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Gümrük Birliği’ne girilmesi ve ardından AB’ne tam entegrasyon çabalarının hızlanması sonucunda, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ülke ekonomisindeki yeri daha da önemli hale gelmiştir. AB’nin bu işletmelere yönelik geliştirdiği destekleyici politikalar, küçük ve orta ölçekli işletme kavramının daha fazla gündeme gelmesine neden olmuştur. Özellikle, AB’ne tam entegrasyonu hedefleyen Türkiye’de, büyük sanayi işletmelerinin vazgeçilmez bir destekleyicisi ve tamamlayıcısı olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin, bu koşullar çerçevesinde kendilerini yeniden değerlendirmeleri ve rekabet koşullarını gözden geçirmeleri gerekmektedir.

AB’nin küçük ve orta ölçekli işletmeler konusunda izlediği politikalar ve kabul edilen rekabet koşulları incelendiğinde, söz konusu topluluğun politikalarının üç temel amaca yönelik olduğu görülür. Bunlar:

- Pazar ve üretim koşullarının geliştirilmesi,
- İşletmelerin finansal imkanlarının daha iyi hale getirilmesi,
- İşletmelerde yenileme çalışmalarının desteklenmesidir.

Bu yönelimler doğrultusunda, AB’nin rekabet politikası, bir yandan tüketiciyi korurken, bir yandan istihdamı ve işletmelerin rekabet güçlerini artırma çabası göstermektedir.

AB ile entegrasyon süreci içinde, ülkemizde rekabet kavramının yasal boyutu ön plana çıkmış ve özellikle Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasıyla, AB ile Türk rekabet politikalarının eşgüdümü gündeme gelmiştir. Bunun gereği olarak, Türkiye’de de rekabetin korunmasına ilişkin yasalar yürürlüğe girmiştir. Özellikle Gümrük Birliği’nin tam olarak uygulanabilmesi için, hem AB rekabet kurallarının hem de Türk rekabet kurallarının eşgüdümün sağlanması önemlidir. Bu doğrultuda, ülkemizdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin sağlıklı bir ortamda çalışabilmeleri için şu koşullar gereklidir:

- Gümrük sınırlarının ortadan kaldırılması
- Teknik sınırlamaların ortadan kaldırılması
- Pazar yaratılması
- Etkin bir rekabet politikasına işlerlik kazandırılması

Rekabet kuralları, bir işletmenin küçük ya da büyük olduğuna bakılmaksızın ekonomik faaliyette bulunan bütün işletmeler için geçerlidir. Hem AB hem de Türk rekabet politikasında işletme ayırımı yapılmadan bütün işletmeler için aynı kurallar uygulanmaktadır.

Serbest pazar ekonomisinin kurallarının geçerli olduğu her ekonomik sistemde, rekabetin varlığını gözardı eden işletmelerin ömrünün çok kısa olduğunu söylemek olasıdır. (JAIN Subhash C, 2000) Buna göre, her işletmenin açıkça tanımlanmış olsun ya da olmasın, mutlaka bir rekabet stratejisi vardır. Bir işletmenin başarısını sürdürmesi de, bu stratejiyi doğru kullanmasına ve içinde yer aldığı sektörde rekabetçi üstünlükler elde etmesine bağlıdır. İşletme, bir sektörde rekabeti etkileyen güçleri belirleyerek, içinde bulunduğu sektöre göre güçlü ya da zayıf yönlerini tanımlayabilecek bir konuma gelebilir ve rekabet stratejisini oluşturabilir. Bu rekabet stratejisi, işletmelerin yeteneklerini arttırabileceği bir konuma ulaşmasını sağlar. (PORTER Michael, 2000) Bu da, işletmelerin sahip olduğu kaynaklar ile buldukları çevreyi tümüyle değerlendirmesiyle gerçekleşir. Böylece işletme, sahip olduğu rekabetçi üstünlüklerin farkına varır ve rekabet gücünü artırma olanağını elde eder. Porter'a göre, işletmenin rekabete ilişkin bakış açısına bağlı olarak, geniş ya da dar kapsamda uygulanabilecek üç temel rekabetçi üstünlük stratejisi vardır. Bunlar, ürün farklılaştırma, odaklanma ve maliyet liderliğidir. Fahey'e göre (1989) rekabetçi üstünlük, bir işletmenin ya da ürününün müşterilerinin veya son kullanıcılarının gözünde, onu rakiplerinden ayıran ve en çok tercih edilen nitelikleridir. Ancak, bu tanım, yalnızca müşteri bakış açısından hareket ettiği için dar kapsamlıdır. Diğer bilim adamları tarafından ileri sürülen tanımlar incelediğinde ise, rekabetçi üstünlük, firmaya özgü bir üstünlük olarak görülmektedir. Bu tanımlarda rekabetçi üstünlük, hem tek bir işletme hem de sektörde yer alan tüm işletmeler için, kullanılan tüm kaynaklara dayandırılmaktadır. (PETERAF M., 2000) Porter'ın öne sürdüğü ve beş temel gücü esas alan rekabetçi stratejinin yanısıra, kaynakları ve değerleri temel alan diğer bir yaklaşım da son zamanlarda önemli olmuştur. Bu anlamdaki rekabetçi görüş, bir işletmenin kapasitesi ile işletmenin içinde bulunduğu sektör (pazarın talep ettikleri ve rakiplerin sundukları) arasında bağ kurmaktadır. (COLLINS D.C ve MONTGOMERY G.A.,2000)

AB, KOBİ'lerin rekabet güçlerinin artırılmasına yönelik özel çalışmalar yapmaktadır. Madrid KOBİ Politika Belgesinde, Avrupalı KOBİ'lerin rekabet gücünü ve rekabet ortamlarını engelleyen bir dizi unsurdan söz edilmektedir. Bu unsurlar şöyledir:

- Avrupa'daki iş ortamı (özellikle yeterli miktarda risk sermayesi eksikliği, belirgin hukuki engellerin bulunması ve risk alma konusunda eğilimin zayıf olması) ABD'de olduğu gibi, yeni teknolojiye dayalı firmaların gelişimine yardım etmemektedir.
- Teknoloji yoğun KOBİ'lerin, toplulukça finanse edilen Araştırma ve Teknoloji geliştirme programlarından daha fazla ve daha iyi yararlanmaya ihtiyaçları vardır. Bunların, aynı zamanda gerek birbirleriyle gerek büyük ölçekli firmalarla tamamlayıcı kaynakların kullanımı amacıyla daha fazla ve iyi biçimde ağ oluşturmaları gerekmektedir.
- Teknoloji yoğun olmayan KOBİ'lerin büyük çoğunluğu, rekabet güçlerini sürdürebilmek için, kullanılabilecek araştırma sonuçlarından yararlanmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak, bunu yapacak deneyim ve kaynaklara sahip değildirler. Bilgi toplumunun oluşturulması ve geliştirilmesi ile KOBİ'lerce bu yeni olanaklardan yararlanılması, bu sorunu çözmede önemli bir faktör haline gelmektedir.

- İşgücü piyasasındaki katılıklar, rekabet ortamını engelleyen önemli unsurlardan biridir. Özellikle AB çerçevesinde çalışma yaşamını çalışanların sosyal güvencelerini düzenleyen kuralların oldukça katı olması işletmelerin işgücü maliyetlerini arttırmaktadır.
- Diğer bir unsur, KOBİ’lerde eğitim konusuna yeterince eğilinmemesidir. AB çerçevesinde düzenlenen ve KOBİ’lerin yeteneklerini arttırmaya yönelik eğitim programlarına katılım düşük düzeydedir. Bu programların amacı, işletmelerin yeteneklerini arttırarak rekabet üstünlüğü sağlamaktır. Ancak bu programlara ilgi gösterilmemesi, rekabet üstünlüğünün geliştirilmesinde önemli bir engeldir.

Yukarıda sıralanan güçlüklerin ortadan kaldırılması, özellikle, araştırma, yenilik, bilgi teknolojileri ve eğitimden yararlanmalarının arttırılması yoluyla, KOBİ’lerin rekabet gücünün geliştirilmesi için AB, bir dizi önlem almıştır. Bu önlemler arasında en önde gelenler, Avrupa Bilgi Merkezleri Ağı (EIC), Avrupa İş ve Yenilik Merkezleri (EBIC), Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu (ABGF), Avrupa Sosyal Fonu (ASF), EAGGF Rehberlik Bölümü, LEONARDO Programı ve ATG Dördüncü Çerçeve Programıdır.

Ülkemizde ise, KOBİ’lerin rekabet güçlerinin arttırılması ve KOBİ’lerin faaliyette buldukları sektörde rekabetçi üstünlüklerinin geliştirilmesi için, KOSGEB aracılığıyla faaliyetler yürütülmektedir. KOSGEB’e bağlı Eskişehir bölgesindeki işletmelerin rekabet güçleri analiz edildiğinde ise, elde edilen sonuçlar ilginçtir.

3. ESKİŞEHİR’DE MAKİNE İMALATI VE GIDA SEKTÖRÜNDE YER ALAN KOBİ’LER ÜZERİNDE UYGULAMA

KOBİ’lerin rekabet güçlerini belirlemeye çalışan bu araştırma, Eskişehir bölgesinde bulunan işletmelere yöneliktir. KOBİ’lerin rekabet gücü, içinde yer aldıkları sektörler göre, farklı biçimlerde değerlendirilmelidir. Bu yüzden, sözkonusu çalışmanın ana evrenini Eskişehir bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ’ler (468 işletme) oluşturmaktadır. Örnek kütlelerin oluşturulmasında, olasılıklı örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Eskişehir bölgesinde bulunan KOBİ’ler Eskişehir Sanayi Odası ve KOSGEB istatistiklerine göre incelendiğinde, ana kütlein özdeş olmadığı görülmüş ve bu özdeş olmayan kütle, işletmelerin içindeki buldukları sektör ve ihracat yapma durumlarına göre özdeş gruplara bölünmüştür. Sektör ayırımında, Eskişehir Sanayi Odası ve KOSGEB’in sektör sınıflaması kullanılmıştır. Bu sınıflamaya göre, 21 ayrı işletme grubu karşımıza çıkmıştır. Ancak bu gruplar arasında birbiriyle ilgili alt sektörler biraraya getirilerek alt ana sektörler oluşturulmuştur. Bunun ardından, bu gruplar içinde işletme sayısı en fazla olan sektörler belirlenmiştir. Ortaya çıkan gruplar içinden iki sektör, karşılaştırma yapma nedeniyle araştırmanın uygulama alanı olarak saptanmıştır. Bu sektörler makine imalatı ve gıda sektörüdür. Makine imalatı sektörü, makine imalat sanayi, tarım makineleri ve gereçleri imalat sanayi, taşıt araçları yardımcı makine imalat sanayi ve diğer makine imalat sanayi alt gruplarını kapsamaktadır ve bu grupta toplam 101 işletme bulunmaktadır. Gıda sektöründe ise, un ve işlenmiş unlu ürünler sanayi, şeker, şekerleme, çikolata ve süt ürünleri sanayi, yem, yemek ve diğer gıda sanayi alt grupları yer almaktadır ve bu sektörde 50 iş-

letme vardır. Her iki sektörde yer alan 151 işletme, ihracat yapma durumlarına göre yeniden irdelenmiştir. Bu iki sektör içinde yer alan ve yabancı pazarlara ihracat yapan işletmeler örnek kütleli oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, örneklem kapsamında 101 işletme ele alınmaktadır. Önceden hazırlanan anket formuyla, bu işletmelerin tümüyle karşılıklı görüşülmüş, 60 işletmeden kesin yanıt alınmıştır. Ancak, 2 işletmenin anket formunda yer alan sorulardan bir kısmını eksik bırakmasından dolayı, 58 işletmeden tam veri sağlanmıştır. Bu anlamda, anketin geri dönüş oranı %59,4'dür. Yapılan araştırma, ele alınan sorunun niteliği ve kabul edilen yöntemle göre keşif niteliğinde bir çalışmadır. Bu araştırma modeline bağlı olarak sektörlere göre bir durum analizi ortaya konmaktadır.

Verilerin toplanmasında kullanılan anket formunda üç ayrı bölüm bulunmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde, işletme ile ilgili sorular yer almaktadır. Bu bölümde işletmelere özgü demografik verilerin toplanması amaçlanmıştır. İkinci bölümde, araştırma konusu ile ilgili 33 soru bulunmaktadır. Ancak, bu bölümdeki sorular birkaç başlık altında toplanmaktadır. İlk grup, sektördeki rekabeti değerlendirmeye; ikinci grup, ulusal ve uluslararası pazarlarda karşılaşılan pazarlama sorunlarını belirlemeyle ve üçüncü grup ise rekabette üstün ve zayıf yönleri ortaya çıkarmaya ilgilidir. Anket formunun üçüncü bölümünde, anketi yanıtlayanların demografik özellikleriyle ilgili sorular yer almaktadır. Hazırlanan anket formu ilk önce 10 işletme üzerinde denenmiş, ortaya çıkan aksaklıklar giderildikten sonra diğer işletmelere uygulanmıştır. Verilerin toplanması sırasında, bu konuda önceden belirli bir eğitim verilmiş olan öğrenci anketörlerden yararlanılmıştır.

Yapılandırılmış kişisel görüşme yoluyla elde edilen verilerin analiziyle, işletmelerin pazarlama faaliyetlerinden kaynaklanan temel sorunlarına yanıt bulunmak istenmektedir. İşletmelerin pazarda karşılaşılabileceği sorunlar, daha önce bu alanda yapılan araştırmalar temel alınarak geliştirilmiş ve şu ana başlıklar altında toplanmıştır:

- Yeni ürün geliştirme güçlüğü
- Ürün farklılaştırma zorlukları
- Müşteri tercihlerinin değişimi
- Yüksek dağıtım komisyonları
- Rakiplerin fiyat anlaşmaları
- Yeni satış yöntemlerinden haberdar olmama
- Bilgili ve yetenekli pazarlama ve satış elemanına sahip olmama
- İyi bir pazarlama bilgi sistemi kuramama
- Taşıma, depolama ve stok kontrolünde yetersizlikler
- Dağıtımcıların pazardaki hakimiyetleri
- Rakiplerin baskıcı satış yöntemleri
- Aldatıcı reklamlar
- Müşterilerin tatmin edilme zorluğu
- Teknolojik gelişmelere uyum sağlayamama
- İşletmeye özgü diğer sorunlar

İşletmelerin karşılaştığı bu sorunlar, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ele alınmış ve buna göre rekabetteki üstün ve zayıf yönleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İncelenen pazarlama sorunları, analizlerde ve sonuçların gösterilmesinde aşağıdaki gibi kodlanmıştır: (Bu kodlamada karşılaşılan sorunlar, hem ulusal hem de yabancı pazarlar için ele alınmıştır. Ulusal pazarlar için yapılan kodlama, PSORA; yabancı pazarlar için yapılan kodlama ise, YPAZSORA şeklindedir.)

Sorun A: Yeni ürün geliştirme güçlüğü	Sorun M: Müşterilerin tatmin edilme zorluğu
Sorun B: Ürün farklılaştırma zorlukları	Sorun N: Teknolojik gelişmelere uyum sağlayamama
Sorun C: Müşteri tercihlerinin değişimi	Sorun O. İşletmeye özgü diğer sorunlar
Sorun D: Yüksek dağıtım komisyonları	
Sorun E: Rakiplerin fiyat anlaşmaları	
Sorun F: Yeni satış yöntemlerinden haberdar olmama	
Sorun G: Bilgili ve yetenekli pazarlama ve satış elemanına sahip olmama	
Sorun H: İyi bir pazarlama bilgi sistemi kuramama	
Sorun I: Taşıma, depolama ve stok kontrolünde yetersizlikler	
Sorun J: Dağıtıcıların pazardaki hakimiyetleri	
Sorun K: Rakiplerin baskıcı satış yöntemleri	
Sorun L: Aldatıcı reklamlar	

Bu doğrultuda, belirlenen hipotezlere yanıt bulabilmek amacıyla, **Yabancı pazarlarda karşılaşılan sorunlar (YPAZSOR)** ile **ulusal pazarda karşılaşılan sorunlar (PAZSOR)** değişkenleri birebir karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmada sektörlere göre toplam örnek büyüklüğü n=58 olduğundan eşleştirilmiş t testi ve küçük örneklerle Wilcoxon işaret sıralaması uygulanmıştır. Bu testlerin sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Eşlendirilmiş t testi sonuçları

		N	Korelasyon	Sig.
Pair 1	YPAZSORA & PAZSORA	58	,294	,025
Pair 2	YPAZSORB & PAZSORB	58	,489	,000
Pair 3	YPAZSORC & PAZSORC	58	,484	,000
Pair 4	YPAZSORD & PAZSORD	58	,435	,001
Pair 5	YPAZSORE & PAZSORE	58	,654	,000
Pair 6	YPAZSORF & PAZSORF	58	,215	,106
Pair 7	YPAZSORG & PAZSORG	58	,373	,004
Pair 8	YPAZSORH & PAZSORH	58	,564	,000
Pair 9	YPAZSORI & PAZSORI	58	,391	,002
Pair 10	YPAZSORJ & PAZSORJ	58	,443	,000
Pair 11	YPAZSORK & PAZSORK	58	,610	,000
Pair 12	YPAZSORL & PAZSORL	58	,309	,018
Pair 13	YPAZSORM & PAZSORM	58	,525	,000
Pair 14	YPAZSORN & PAZSORN	58	,235	,076
Pair 15	YPAZSORO & PAZSORO	58	,404	,002

Tablo 2. Wilcoxon testi sonuçları

Eşleştirme		Eşleştirilmiş farklılıklar ortalaması	Standart sapma	Standart hata ortalaması	%95 güven aralığında farklılıklar		t	Serbestlik derecesi	(2 Yönlü) P
					En düşük	En yüksek			
1	YPAZSORA - PAZSORA	-8.62E+02	,5708	7.49E+01	-.2363	6.39E+01	-1,150	57	,255
2	YPAZSORB - PAZSORB	-6.90E+02	,4130	5.42E+01	-.1776	3.96E+01	-1,272	57	,209
3	YPAZSORC - PAZSORC	,2069	,4870	6.39E+01	7.89E+01	,3349	3,236	57	,002
4	YPAZSORD - PAZSORD	-1.72E+02	,3970	5.21E+01	-.1216	8.71E+01	-.331	57	,742
5	YPAZSORE - PAZSORE	-.1034	,4056	5.33E+01	-.2101	3.21E+00	-1,942	57	,057
6	YPAZSORF - PAZSORF	-3.45E+02	,4575	6.01E+01	-.1548	8.58E+01	-.574	57	,568
7	YPAZSORG - PAZSORG	-3.45E+02	,4944	6.49E+01	-.1645	9.55E+01	-.531	57	,597
8	YPAZSORH - PAZSORH	-8.62E+02	,3877	5.09E+01	-.1882	1.57E+01	-1,693	57	,096
9	YPAZSORI - PAZSORI	-5.17E+02	,3939	5.17E+01	-.1553	5.19E+01	-1,000	57	,322
10	YPAZSORJ - PAZSORJ	-3.45E+02	,4174	5.48E+01	-.1442	7.53E+01	-.629	57	,532
11	YPAZSORK - PAZSORK	5.17E+01	,3939	5.17E+01	-5.19E+02	,1553	1,000	57	,322
12	YPAZSORL - PAZSORL	1.72E+01	,4390	5.76E+01	-9.82E+02	,1327	,299	57	,766
13	YPAZSORM - PAZSORM	-.1207	,4618	6.06E+01	-.2421	7.31E-01	-1,990	57	,051
14	YPAZSORN - PAZSORN	-.1552	,5557	7.30E+01	-.3013	-9.05E+01	-2,127	57	,038
15	YPAZSORO - PAZSORO	1.72E+01	,4390	5.76E+01	-9.82E+02	,1327	,299	57	,766

Tablo 3. Eşleştirilmiş t Testi ve Wilcoxon Sonuçları

	Sıralamalar	N	Sıralama ortalaması	Sıralama toplamı					
PAZSORA - YPAZSORA	Negatif sıralama	7	10,00	70,00	PAZSORK - YPAZSORK	Negatif sıralama	6	5,00	30,00
	Pozitif sıralama	12	10,00	120,00		Pozitif sıralama	3	5,00	15,00
	Bağlantılar	39				Bağlantılar	49		
	Toplam	58				Toplam	58		
	Negatif sıralama	8	8,50	68,00	PAZSORL - YPAZSORL	Negatif sıralama	6	6,00	36,00
	Pozitif sıralama	8	8,50	68,00		Pozitif sıralama	5	6,00	30,00
	Bağlantılar	42				Bağlantılar	47		
	Toplam	58				Toplam	58		
PAZSORC - YPAZSORC	Negatif sıralama	14	8,50	119,00	PAZSORM - YPAZSORM	Negatif sıralama	3	7,00	21,00
	Pozitif sıralama	2	8,50	17,00		Pozitif sıralama	10	7,00	70,00
	Bağlantılar	42				Bağlantılar	45		
	Toplam	58				Toplam	58		
PAZSORD - YPAZSORD	Negatif sıralama	4	5,00	20,00	PAZSORN - YPAZSORN	Negatif sıralama	5	10,00	50,00
	Pozitif sıralama	5	5,00	25,00		Pozitif sıralama	14	10,00	140,00
	Bağlantılar	49				Bağlantılar	39		
	Toplam	58				Toplam	58		
PAZSORE - YPAZSORE	Negatif sıralama	2	5,50	11,00	PAZSORO - YPAZSORO	Negatif sıralama	6	6,00	36,00
	Pozitif sıralama	8	5,50	44,00		Pozitif sıralama	5	6,00	30,00
	Bağlantılar	48				Bağlantılar	47		
	Toplam	58				Toplam	6	6,00	36,00
PAZSORF - YPAZSORF	Negatif sıralama	5	6,50	32,50	PAZSORI - YPAZSORI	Negatif sıralama	3	5,00	15,00
	Pozitif sıralama	7	6,50	45,50		Pozitif sıralama	6	5,00	30,00
	Bağlantılar	46				Bağlantılar	49		
	Toplam	58				Toplam	58		
PAZSORG - YPAZSORG	Negatif sıralama	6	7,50	45,00	PAZSORJ - YPAZSORJ	Negatif sıralama	4	5,50	22,00
	Pozitif sıralama	8	7,50	60,00		Pozitif sıralama	6	5,50	33,00
	Bağlantılar	44				Bağlantılar	48		
	Toplam	58				Toplam	58		
PAZSORH - YPAZSORH	Negatif sıralama	2	5,00	10,00					
	Pozitif sıralama	7	5,00	35,00					
	Bağlantılar	49							
	Toplam	58							

H₁: İşletmeler, ulusal ve uluslararası pazarda farklı sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Her iki testte de, “müşteri tercihlerinin değişimi” ve “teknolojik gelişmelere uyum sağlamama” dışında, iç ve dış pazarda, $p < 0.005$ düzeyinde anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Bu nedenle, hipotez kabul edilmemiştir.

Yukarıdaki sonuçtan hareketle, *temel sorunların, ulusal ve uluslararası pazarların yapısal faktörlerine bağlı olmadığı kanısına varılmıştır*. Bu nedenle, işletme içi işletme dışı çevrenin, bu temel sorunların oluşmasında ne derece etkili olduğu, aşağıdaki hipotezler ile araştırılmıştır. Burada işletmelerin algıladıkları üstünlükler, şu ana başlıklar halinde (sonuç tablolarında kullanılan kodlarıyla birlikte) incelenmiştir: (Rakipler için aynı üstünlükler RUST olarak belirtilmiştir.)

- Ürünün kalitesi (USTA)
- Üretim imkanları(USTB)
- Pazarlama imkanları (USTC)
- Satış elemanları nitelikleri ve yetenekleri (USTD)
- Hammadde ve malzeme tedarikçileriyle ilişkileri (USTE)
- Çalışan personelin yetenekleri (USTF)
- Belirli bir pazar bölümüne odaklanması (USTG)
- Pazardan bilgi toplama çalışmaları (USTH)
- Ürünün fiyatı(USTI)
- Maliyetler (USTJ)
- Taşıma, depolama, stok kontrolündeki becerisi (USTK)
- Reklam (USTL)
- Ürün çeşitliliği (USTM)
- Satış promosyonları (USTN)
- Ürünün kendine özgü nitelikleri (USTO)
- İşletmeye özgü diğer üstünlükler (USTP)

H_{1a}:Faaliyette bulunulan pazarda rakiplerin görelî üstünlükleri, ulusal pazarda işletmelerin temel sorununu açıklar.

H_{1b}: Faaliyette bulunulan pazarda rakiplerin görelî üstünlükleri, uluslararası pazarda işletmelerin temel sorununu açıklar.

Frekans dağılımları incelendiğinde, rakiplerin üç üstünlüğünün, ürün kalitesi, üretim imkanları ve ürün çeşitliliği olduğu görülmüştür. Rakip işletmelerin bu üstünlükleri, onların ulusal ve uluslararası pazarlarda karşılaştıkları sorunlarla ilişkilendirildiğinde; bu üstünlüklerin, yeni ürün geliştirme ve ürün farklılaştırma sorunlarına yol açtıkları görülür.

Tablo 4. Ki-kare Testi Sonuçları

	X ²	df	P
RUSTA-PAZSORA	1,025	1	0,311
RUSTA-PAZSORB	1,630	1	0,202
RUSTB-PAZSORA	0,000	1	0,983
RUSTB-PAZSORB	1,839	1	0,175
RUSTO-PAZSORA	0,380	1	0,538
RUSTO-PAZSORB	2,181	1	0,140
RUSTA-YPAZSORA	2,104	1	0,147
RUSTA-YPAZSORB	2,489	1	0,115
RUSTB-YPAZSORA	0,43	1	0,836
RUSTB-YPAZSORB	2,117	1	0,146
RUSTO-YPAZSORA	0,175	1	0,676
RUSTO-YPAZSORB	0,021	1	0,885

Tüm ilişkilendirmede hipotezler $p < 0,1$ düzeyinde kabul edilmeyip, ürünle ilgili sorunlar tümüyle işletme iç dinamikleriyle ya da ürün konumlandırmadaki başarısızlıklarla ilgilidir.

Bu bölümde yer alan ilişkilendirmelerde, rakiplerin pazarlama faaliyetlerindeki görelî üstünlüğünün çoğunlukla belirlendiği faktörler (reklam ve satış promosyonları), işletmenin ulusal ve uluslararası pazarlarda karşılaştıkları sorunlarla ilişkilendirilmiş ve Tablo 5’de yer alan sonuçlara ulaşılmıştır:

H_{2a}: Rakiplerin reklam ve satış promosyonları açısından görelî üstünlükleri, işletmenin ulusal pazarlarda pazarlama sorunları ile karşılaşmalarının başlıca nedendir.

H_{2b}: Rakiplerin reklam ve satış promosyonları açısından görelî üstünlükleri, işletmenin uluslararası pazarlarda pazarlama sorunları ile karşılaşmalarının başlıca nedendir.

Tablo5. Ki-kare Testi Sonuçları

	X ²	df	P
RUSTL-PAZSORC	8,725	1	0,003*
RUSTL-PAZSORD	1,097	1	0,295
RUSTL-PAZSORE	0,491	1	0,483
RUSTL-PAZSORF	0,001	1	0,979
RUSTL-PAZSORG	1,120	1	0,290
RUSTL-PAZSORH	0,022	1	0,883
RUSTL-PAZSORJ	2,457	1	0,117
RUSTL-PAZSORK	2,215	1	0,137
RUSTL-PAZSORL	0,022	1	0,883
RUSTL-PAZSORM	1,663	1	0,201
RUSTN-PAZSORC	11,848	1	0,001*
RUSTN-PAZSORD	1,674	1	0,196
RUSTN-PAZSORE	0,758	1	0,384
RUSTN-PAZSORF	1,244	1	0,265
RUSTN-PAZSORG	0,359	1	0,549
RUSTN-PAZSORH	2,137	1	0,144
RUSTN-PAZSORJ	5,398	1	0,20
RUSTN-PAZSORK	0,408	1	0,523
RUSTN-PAZSORL	0,003	1	0,958
RUSTN-PAZSORM	2,185	1	0,139

	X ²	df	P
RUSTL-YPZSORD	1,344	1	0,246
RUSTL-YPZSORD	0,022	1	0,883
RUSTL-YPZSORE	0,686	1	0,408
RUSTL-YPZSORF	2,427	1	0,119
RUSTL-YPZSORG	0,315	1	0,575
RUSTL-YPZSORH	6,978	1	0,008
RUSTL-YPZSORJ	2,629	1	0,105
RUSTL-YPZSORK	0,039	1	0,844
RUSTL-YPZSORL	0,189	1	0,664
RUSTL-YPZSORM	0,496	1	0,481
RUSTN-YPZSORD	0,703	1	0,402
RUSTN-YPZSORD	0,655	1	0,418
RUSTN-YPZSORE	0,153	1	0,696
RUSTN-YPZSORF	0,655	1	0,418
RUSTN-YPZSORG	1,169	1	0,280
RUSTN-YPZSORH	0,067	1	0,796
RUSTN-YPZSORJ	1,096	1	0,295
RUSTN-YPZSORK	1,606	1	0,205
RUSTN-YPZSORL	1,157	1	0,282
RUSTN-YPZSORM	9,450	1	0,002*

Ulusal bağlamda, on ilişkilendirmenin sadece ikisinde hipotez kabul edilmiştir. Bunlardan ilki, rakibin reklam üstünlüğünün ulusal pazarda müşteri tercihlerinde etkili olması ($p < 0,001$) ve ikincisi de, rakip satış promosyonlarının dağıtım kanalında yer alan aracı kurumların, pazar egemenliklerini azaltmasıdır. ($p < 0,005$)

Uluslararası pazarlarda da, benzer şekilde 10 ilişkilendirmeden birisi kabul görmüştür. Ancak bu kez nedenler aynı olmakla birlikte, sonuçlar farklıdır. Bunlardan ilki, rakibin reklam üstünlüğünün iyi bir pazarlama bilgi sistemi kurulamaması ile ilişkilendirilişi ($p < 0,005$) ve ikincisi de, rakibin satış promosyonlarındaki üstünlüğünün dış pazarlardaki müşteri tatmin sorununa neden olmasıdır.

H₃: İşletmenin rakibe görelİ üstünlüğü olarak saptanan en önemli faktör, işletmenin ulusal ve uluslararası pazarda karşılaştığı temel sorun olarak belirlenmez.

İşletmenin rakibe karşı algılanan üstünlük değişkeninin en önemli ögesi olarak, “ürünün kalitesi” değişkeninin frekans dağılımına bakıldığında, bu değişkenin işletmelerin önemli bir bölümü tarafından benimsendiğı görülmüştür. (% 53,4) . Geri kalan 11 faktör ise, toplam % 46,6 ağırlığa sahiptir. Bu nedenle, ürün kalitesi dışındaki tüm öteki faktörler birleştirilerek (yeniden kodlanarak) tek bir öge haline getirilmiştir:

Tablo 6. İşletmenin Üstünlüklerine İlişkin Frekans Dağılımı

KENDİ ÜSTÜNLÜĞÜ	FREKANS
Ürün kalitesi	31-%53,4
Üretim	4- %6,9
Pazarlama	3- %5,2
Satış gücü	1-%1,7
Personel	1-%1,7
Odaklanma	2- %3,4
Diğer	4- %6,9
Fiyat	5- %8,6
Taşıma	1-%1,7
Maliyet	1-%1,7
Çeşit	2-%3,4
Ürün özellikleri	3-%5,2
Toplam	58-%100

Tablo 7. Ürün kalitesi ve Diğer Üstünlüklere İlişkin Frekans Dağılımı

Kendi Üstünlüğü	Frekans
Ürün kalitesi	31-%53,4
Üretim	27-%46,6
Toplam	58-%100

Bu aşamadan sonra, “ürün kalitesi üstünlüğü” faktörü, işletmenin ulusal ve uluslararası pazarlarda karşılaştığı ürünle ilgili sorunlar (Sorun A: yeni ürün geliştirme güçlüğü; Sorun B: ürün farklılaştırma zorlukları) ile rakibin “ürün kalitesi üstünlüğü” (RUSTA) ile ilişkilendirilip aşağıdaki sonuca varılmıştır:

Tablo 8. İşletmenin Sahip Olduğu Üstünlükle İlgili Faktörler Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo

Kendi üstünlüğü	RUSTA		PAZSORA		PAZSORB		YPAZSORA		YPAZSORB	
	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H
Ürün kalitesi	3	28	9	22	3	28	11	20	7	24
Üretim şekli	4	25	9	18	7	20	12	15	7	20
Toplam	7	51	18	40	10	48	23	35	14	44

Tablo 9. Ki-kare Testi Sonuçları

Kendi üstünlüğü	X ²	df	P
RUSTA	0,353	1	0,553
PAZSORA	0,125	1	0,724
PAZSORB	2,624	1	0,105
YPAZSORA	0,484	1	0,487
YPAZSORB	0,088	1	0,767

Tablo 9'daki analiz sonuçlarına göre, $P < 0,005$ ve $P < 0,001$ düzeylerinde hipotez kabul edilmemiştir. *Bu yönde, kendi ürününün kalite üstünlüğünü algılayanlar, iç ve dış pazarlarda ürünle ilgili sorun yaşamadıklarını belirtmektedirler.*

H₄: İşletmelerin yabancı pazarda karşılaştıkları dış çevre faktörleri, sektörler arasında farklılık gösterir.

Hipotezle ilgili gerçekleştirilen Ki-kare analizinde aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 10. İşletmenin Uluslar Arası Çevre Koşullarına İlişkin Çapraz Tablo

SEKTÖR	Ekonomik Çevre		Toplumsal ve Kültürel Çevre		Teknolojik Çevre		Yasal ve politik Çevre		Rekabet		Uluslar arası Gelişmeler		Diğer	
	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H
GIDA	17	13	8	22	13	17	8	22	13	17	11	19	0	30
Makine İmalatı	18	10	2	26	19	29	4	24	8	20	7	21	1	27
TOPLAM	35	23	10	48	32	26	12	46	21	37	18	40	1	28

Tablo 11. Ki-kare Testi Sonuçları

	X ²	df	P
YSORUNA	0,351	1	0,553
YSORUNB	3,869	1	0,049
YSORUNC	3,522	1	0,061
YSORUND	1,353	1	0,245
YSORUNE	1,366	1	0,242

İşletmelerin karşılaştığı yabancı pazarlardaki sorunların hangi çevreden kaynaklandığı sorgulandığında, ekonomik ve teknolojik çevre bu sorunların temel kaynağıdır. Özellikle makine sektöründe, teknolojik çevre, önemli bir sorun kaynağıdır. Toplumsal ve kültürel çevre ile teknolojik değişimler,

$p < 0.010$ anlamlılık düzeyinde farklılık oluştururken $p < 0.005$ düzeyinde hipotez kabul edilmemiştir.

İşletmelerin rekabet gücünün analizinde, önemli göstergelerden biri sayılan rekabet etme şekli sorgulandığında, frekans dağılımlarına göre işletmeler, en çok fiyat ve kalite rekabetini benimsemişlerdir. Sektörler arasında anlamlı fark olduğu hipotezi doğrultusunda, sektörlere göre irdelemeye baktığımızda, $\chi^2 = 0;188$; $df=1$ ve $P < 0,665$ nedeniyle bu anlamda bir fark olmadığı; karşılaştırılan her iki sektörde de, büyük çoğunlukla fiyat ve ardından da kalite odaklı bir rekabet şeklinin benimsendiği görülmektedir.

Tablo 12. İşletmelerin Uyguladıkları Rekabet Şekline İlişkin Çapraz Tablo

SEKTÖR	REKABET ŞEKLİ					TOPLAM
	FİYAT	ÜRÜN	SHİZMET	KALDEG	DİĞER	
Gıda	15	6	2	5	2	30
Makine imalatı	14	3	2	9		28
Toplam	29	9	4	14	2	58

İşletmelerin nasıl bir rekabet stratejisi benimsedikleri, Porter’in rekabet varsayımları temel alınarak incelendiğinde genel toplamda, maliyet odaklı bir stratejinin benimsendiği görülmektedir. İşletmeler, sahip oldukları kaynaklara, ilişkilere ya da bilgilere bağlı olarak maliyet üstünlüğü sağlamak için düşük maliyetle çalışma stratejisini, % 46,6 oranında benimsemişlerdir. Ürün farklılaştırma da, maliyet liderliğine yakın bir oranda tercih edilen stratejidir. Ancak, belirli bir alıcı grubuna odaklanma stratejisinin işletmeler tarafından kullanılma ve tercih edilme oranı oldukça düşüktür.

Tablo 13. İşletmelerin Benimsedikleri Rekabet Stratejisine İlişkin Çapraz Tablo

Sektör \ Strateji	Maliyet Liderliği	Ürün farklılaştırma	Odaklanma	Toplam
Gıda	13 - %43,3	13 - %43,3	4 - %13,3	30 - %100,0
Makine İmalatı	14 - %50,0	11 - %39,3	3 - %1,7	28 - %100,0
Toplam	27 - %46,6	24 - %41,4	7 - %12,1	58 - %100,0

Sektörler arasında fark olduğu hipotezine göre, anlamlı farklılık bulunup bulunmadığı incelendiğinde, Fischer değerlendirmesinde $\chi^2 = 0,263$; $df=1$ ve $P < 0,608$ olduğundan, $P < 0,001$ ve $P < 0,005$ düzeyinde anlamlı fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

İşletmelerin rekabet şekli ile benimsedikleri stratejiler karşılaştırıldığında, fiyat odaklı rekabet biçimini benimseyen işletmelerin büyük bir bölümü maliyet liderliği stratejisini tercih etmişlerdir. Aynı şekilde, kalitede değişiklik yapmak yoluyla rekabet yöntemini seçenlerin önemli bir bölümünün ise, ürün farklılaştırma stratejisini uyguladıkları ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili oluşturulan çapraz tabloda yer alan frekans dağılımları, bu sonucu doğrular niteliktedir.

Tablo 14. İşletmelerin Benimsedikleri Rekabet Stratejileri İle Uyguladıkları Strateji Arasındaki İlişkiyi Gösteren Çapraz Tablo

REKABET ŞEKLİ	REKABET STRATEJİSİ			TOPLAM
	Maliyet Liderliği	Ürün farklılaştırma	Odaklanma	
Fiyat	14 %48,3	8 %27,6	7 %24,1	29 %100,0
Ürün	7 %77,8	2 %22,2		9 %100,0
Satış sonrası hizmet	1 %25,0	3 %75,0		4 %100,0
Kalite değişikliği	5 %35,7	9 %64,3		14 %100,0
Diğer		2 %100,0		2 %100,0
Toplam	27 %46,6	24 %41,4	7 %12,1	58 %100,0

Doğrudan rekabetin dışında, ikame ürün rekabeti de işletmelerin rekabet güçlerini etkileyen önemli bir unsurdur. İkame ürün tehdidi, genellikle işletmelerin gözardı ettiği unsurdur. Ancak rekabet güçleri, ikame ürün tehdidi karşısında da ele alınmalı ve bu tehdit, rekabet stratejilerinin oluşturulmasında gözönünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda;

“**H₅**: İşletmeler ikame ürün rekabeti ile karşılaşrlar.” hipotezi geliştirilmiştir. Hipotez testinde, genel toplamda pozitif korelasyon katsayısına ulaşılmış ve hipotez kabul edilmiştir. Ayrıca, sektörler göre irdeleme yapıldığında da, bu bulguyu destekler sonuca ulaşılmıştır.

Tablo 15. İkame Ürün Varlığına İlişkin Çapraz Tablo

SEKTÖR	İkame ürün		Toplam
	Var	Yok	
Gıda	23 %76,7	7 %23,3	30 %100,0
Makine İmalatı	17 %60,7	11 %39,3	28 %100,0
Toplam	40 %69,9	18 %31,0	58 %100,0

Sektörlere göre hazırlanan çapraz tablodaki frekans dağılımlarına göre, gıda ürünlerinde ikame ürün tehdidi, makine imalatı sektörüne göre daha fazladır. Ancak, araştırmanın başında gıda ürünlerinde kesinlikle ikame ürün tehdidinin var olduğu savunulurken, makine imalatında özellikle siparişe göre üretim yapıldığı düşüncesinden hareket edilerek böyle bir tehdidin olmayacağı varsayılmıştır. Bu doğrultuda, şu hipotez geliştirilmiştir:

H₆= İkame ürün rekabeti sektörler için farklı biçimde gelişir.

Ancak, yapılan ki-kare analizinde Yates değerlendirmesine göre; $\chi^2= 0,890$; $df=1$ ve $P<0,346$ olduğundan, bu hipotez kabul edilmemiş ve her iki sektörde de ikame ürün tehdidinin var olduğu saptanmıştır.

Mevcut pazara girmeyi planlayan işletmelerin karşılaşacağı sorunlar, o pazara ilişkin giriş engellerini oluşturur. Buna göre, pazara yeni giren ya da girmeyi planlayan işletmelerin karşılaşacakları temel sorunlar, şu ana başlıklar altında sıralanmaktadır:

- Sermaye ile ilgili sorunlar
- Rekabete ilişkin sorunlar
- İşgücü tedarik sorunları
- Pazarın yapısıyla ilgili sorunlar
- Üretim imkanları ile ilgili sorunlar
- Ürünle ilgili sorunlar
- Hammadde ve malzeme tedariki ile ilgili sorunlar
- Dağıtımla ilgili sorunlar
- Teknoloji ile ilgili sorunlar
- İşletmeye özgü diğer sorunlar

Bu durumda frekans dağılımına bakıldığında;

Tablo 16. Sektöre Yeni Giren Bir İşletmenin Karşılaşacağı Muhtemel Sorunları Çapraz Tablo

Sektör	Sermaye sorunları		Rekabet ile ilgili sorunlar		İşgücü ile ilgili tedarik sorunları		Pazar yapısıyla ilgili sorunlar		Üretim imkanları sorunları	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	hayır	Evet	Hayır
Gıda	23 %76,7	7 %23,3	23 %76,7	7 %23,3	16 %53,3	14 %46,7	21 %70	9 %30	14 %47	16 %53
Makine İmalatı	22 %78,6	6 %21,4	16 %57,1	12 %42,9	8 %28,6	20 %71,4	21 %75	7 %25	20 %71	8 %29
Toplam	45 %77,6	13 %22,4	39 %67,2	19 %32,8	24 %41,4	34 %58,6	42 %73	16 %27	34 %59	24 %41

Tablo 16. Devamı

Sektör	Ürünle ilgili sorunlar		Hammadde ve malzeme tedariki ile ilgili sorunlar		Dağıtımla ilgili sorunlar		Teknoloji ile ilgili sorunlar		İşletmeye özgü diğer sorunlar	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	hayır	Evet	Hayır
Gıda	16 %53,3	14 %46,7	14 %46,7	16 %53,3	18 %60	12 %40	12 %40	18 %60	2 %6,7	28 %93,3
Makine İmalatı	15 %53,6	13 %46,4	10 %35,7	18 %64,3	12 %42,9	16 %57,1	17 %60,7	11 %39,3	3 %10,7	25 %89,3
Toplam	31 %53,4	27 %46,6	24 %41,4	34 %58,6	30 %51,7	28 %48,3	29 %50,0	29 %50,0	5 %8,6	53 %91,4

Genel olarak, pazara yeni giren işletmeler, sermaye, rakipler, pazarlar, üretim imkanları, ürün ve dağıtımla ilgili sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Ancak incelenen sektörlerde, bunlar arasında farklılıklar görülmektedir. *Gıda sektöründe sermaye, rakipler, işgücü tedariki, pazarlar, ürün ve dağıtım ile ilgili sorunlarla karşılaşılırken; makine imalatı sektöründe, sermaye, rekabet, pazar, üretim imkanları, ürün ve teknoloji ile ilgili sorunlarla karşılaşılmaktadır.*

“ H_7 = Pazara yeni girmeye teşebbüs eden işletmelerin karşılaştıkları sorunlar, sektörler açısından farklılık gösterir” hipotezine göre, ki-kare testi yapıldığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Tablo 17. Ki-kare Testi Sonuçları

Sorunlar	χ^2	df	P
Sermaye ile ilgili sorunlar	0,30	1	0,862
Rekabetle ilgili ilgili sorunlar	1,698	1	0,193
İşgücü tedarik sorunları	3,714	1	0,054
Pazar yapısıyla ilgili sorunlar	0,182	1	0,670
Üretim imkanları ile ilgili sorunlar	3,714	1	0,054
Ürünle ilgili sorunlar	0,000	1	0,986
Hammadde ve malzeme tedariki ile ilgili sorunlar	0,719	1	0,397
Dağıtımla ilgili sorunlar	1,713	1	0,070
Teknoloji ile ilgili sorunlar	2,504	1	0,084
İşletmeye özgü diğer sorunlar	0,296	1	0,986

İşgücü tedariki, üretim imkanları, dağıtım ve teknoloji ile ilgili karşılaşılan sorunlarda, $P < 0,010$ düzeyinde H_7 hipotezi kabul edilmiş ve bu alanlarda sektörler arasında karşılaşılan sorunlarda, sektörler arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer alanlarda ise, $P < 0,010$ düzeyinde H_7 hipotezi kabul edilmemiştir.

İşletmelerin en önemli rekabet araçlarından birisi, kendilerine bağlı olan müşterileridir ve rekabet gücünün arttırılmasında temel hedef, müşterilerin işletmelere olan bağlılıklarını arttırmaktır. Bağlılıkla ilgili olarak geliştirilen H_8 hipotezi “İşletmelerin müşterilerinde bağlılık yoktur” şeklindedir. Ancak, hipotez testinde ulaşılan negatif korelasyon katsayısı (-0,023), müşterilerde işletmelere karşı bağlılık olduğunu gösteren alternatif hipotezin kabul edilmesine yol açmıştır. Buna göre, sektörler arasında da farklılık olduğunu öne süren diğer H_9 hipotezi ise, $\chi^2=0,030$; $df=1$ ve $P < 0,862$ olduğundan kabul edilmemiş ve sektörler arasında fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 18. Müşterilerin İşletmeye Gösterdikleri Bağlılık

SEKTÖR	BAĞLILIK		Toplam
	Var	Yok	
Gıda	23 %76,7	7 %23,3	30 %100,0
Makine İmalatı	22 %78,6	6 %21,4	28 %100,0
Toplam	45 %77,6	13 %22,4	58 %100,0

Sektördeki yeni gelişmeleri izlemek, işletmeler için çok önemlidir. Sektörlerde görülen yeni gelişmeler, işletmelerin rekabet güçlerinin arttırılmasında temel faktörlerden birisidir. Bu açıdan işletmeler incelediğinde,

Tablo 19. İşletmelerin Yeni Gelişmeleri Takip Etmelerine İlişkin Çapraz Tablo

SEKTÖR	Yeni gelişmeler		Toplam
	Evet	Hayır	
Gıda	25 %83,3	5 %23,3	30 %100,0
Makine İmalatı	24 %85,7	4 %14,3	28 %100,0
Toplam	49 %84,5	9 %15,5	58 %100,0

“ H_{10} = Eskişehirde KOBİ’ler sektördeki yeni gelişmeleri izlememektedirler” yönünde kurulan başlangıç hipotezine karşılık ulaşılan negatif korelasyon katsayısı (-0,033), bu hipotezin kabul edilmemesine yol açmıştır. Bir başka ifadeyle, frekans dağılımlarına göre

Eskişehir’deki işletmeler kendi alanlarındaki yeni gelişmeleri izlemektedirler. Karşılaştırma yapılan iki sektörde yenilikleri izlemenin farklı biçimde gelişeceği yönünde kurulan diğer bir hipotez (H_{11}) ise, Yates değerlendirmesine göre $\chi^2=0,062$; $df=1$ ve $P<0,804$ olduğundan kabul edilmemiş ve sektörler arasında fark görülmemiştir.

Tablo 20. İşletmelerin Elektronik Ticaret ve Web Sayfası Kullanmalarına İlişkin Frekans Dağılımları

SEKTÖR	Elektronik ticaret		Web sayfası		Toplam
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	
Gıda	9 %30,0	21 %70,0	20 %66,7	10 %33,3	30 %100,0
Makine İmalatı	11 %39,3	17 %60,7	19 %67,9	9 %32,1	28 %100,0
Toplam	20 %34,5	38 %65,5	39 %67,2	19 %32,8	58 %100,0

İşletmelerin yenilikleri izlemelerine göre, pazarlamada elektronik ticaret uygulamasından yararlanıp yararlanmadıkları ve buna bağlı olarak bir web erişim sayfaları olup olmadığı sorgulandığında, oldukça ilginç sonuçlarla karşılaşılmıştır. İşletmelerin dünyadaki gelişen eğilimlere göre, elektronik ticaretten yararlanacakları yönünde geliştirilen başlangıç hipotezi (H_{12}), negatif korelasyon katsayısı ile kabul edilmemiştir. Frekans dağılımları incelendiğinde, işletmelerin büyük bir bölümünün (%65,5) elektronik ticaretten yararlanmadığı, ancak bunların büyük bir bölümünün Web sayfalarının bulunduğu anlaşılmıştır.

İşletmelerin rekabet güçlerinin artırılmasında önemli faktörlerden birisi de işgücünün eğitimidir. Bu yönde işletmeler incelediğinde, bunların büyük bir bölümünün (%84,5), eğitime önem verdikleri belirlenmiştir. Bununla ilgili olarak bu işletmelerin, işgörenlerin niteliklerini arttırmak için hizmet içi eğitim programları düzenledikleri ortaya çıkmıştır. Ancak, KOSGEB tarafından düzenlenen ve işletmelerin sahip oldukları yetenekleri arttırmaya yönelik eğitim seminerleri, bu işletmelerin ilgisini çekmemektedir. (KOSGEB Seminerlerine Katılım Tablolarına Göre) Bununla ilgili hazırlanan hipotez;

“ H_{14} = İşletmeler rekabette başarılı olabilmek için iş görenlerinin eğitimine önem verirler.” şeklindedir.

Bu hipotez, pozitif korelasyon katsayısı ile (0,062) ile kabul edilmiştir. İşletmeler, iş gören performansını arttırmak için, hizmet içi eğitim çalışmalarına önem vermektedirler. Eğitim ile ilgili olarak sektörler arasında fark olup olmadığı incelendiğinde ise, “sektörlere göre farklılık vardır hipotezi” (H_{15}), $\chi^2=0,222$; $df=1$; $P<0,637$ olduğu için kabul edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, hizmet içi eğitime verilen önem sektörler arasında farklılık göstermemektedir.

“ H_{16} = KOSGEB tarafından düzenlenen seminerlere tüm işletmeler katılmaktadırlar.” hipotezine göre, KOSGEB tarafından hazırlanan ve işletmelerin performanslarını arttırmayı amaçlayan seminerlere katılım düzeyine bakıldığında, hipotez testinde ortaya çıkan negatif korelasyon katsayısı nedeniyle, bu hipotez kabul edilmemekte, çapraz tabloda yer alan frekans dağılımlarındaysa ise, bu seminerlere gıda sektöründe pek fazla talebin olmadığı görülmektedir. Belirlenen H_{16a} hipotezine bağlı olarak, sektörler arasında farklılık olup olmadığı sorgulandığında, $\chi^2= 1,681$; $df= 1$; $P<0,200$ olduğundan, sektörler arasında farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 21. Hizmet İçi Eğitim ve KOSGEB Seminerlerine Katılma İlişkin Frekans Dağılımı

SEKTÖR	Hizmet İçi Eğitim		KOSGEB Semineri		Toplam
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	
Gıda	26 %86,7	4 %13,3	11 %36,7	19 %63,3	30 %100,0
Makine İmalatı	23 %82,1	5 %17,9	15 %53,6	13 %46,4	28 %100,0
Toplam	49 %84,5	9 %15,5	26 %67,2	32 %32,8	58 %100,0

AB ile entegrasyon süreci sonunda, pazar koşullarında oluşabilecek değişmelere ilişkin işletmelerin beklentileri incelendiğinde, tablo 23’deki sonuçlara ulaşılmıştır. Bu alandaki beklentiler, sekiz ana kategoride ele alınmıştır. Bu kategorilere ilişkin belirlenen hipotezler ve kabul oranları, tablo 22’de yer almaktadır.

Tablo 22. Oluşabilecek Değişikliklere İlişkin Geliştirilen Başlangıç Hipotezleri

HİPOTEZLER	Korelasyon katsayısı	SONUÇ
H_{17} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerin yeni üretim teknolojilerini kullanma oranı artar	0,188	Kabul
H_{18} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerin ürettiği ürün çeşidi artar.	0,375	Kabul
H_{19} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerin ürettiği ürünlerin kalitesi artar	0,214	Kabul
H_{20} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerin ürettiği ürünlere talep artar.	0,222	Kabul
H_{21} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerde çalışan nitelikli eleman sayısı artar.	0,022	Kabul
H_{22} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerin Pazar alanı genişleyeceği için daha sınırlı bir rekabetle karşı karşıya kalırlar.	-0,033	Red
H_{23} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerin daha kaliteli ürünler üretmelerine bağlı olarak maliyetleri artar.	0,74	Kabul
H_{24} =AB.’ile entegrasyon sonucunda KOBİ’lerin daha kaliteli ürünler üretmelerine bağlı olarak müşteri tatmini artar.	0,211	Kabul

Bu kategorilerin sektörlere göre frekans dağılımı aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 23. Oluşabilecek Değişkenlere İlişkin Frekans Dağılımları

Sektör	Yeni teknoloji ile üretim			Ürün çeşidi			Kalite			Talep		
	Artar	Aynı kalır	Azalı	Artar	Aynı kalır	Azalı	Artar	Aynı kalır	Azalı	Artar	Aynı kalır	Azalı
Gıda	26 %86,7	4 %13,3	0 %0,0	27 %90,0	3 %10,0	0 %0,0	28 %93,3	2 %6,7	0 %0,0	21 %70,0	7 %23,3	2 %6,7
Makine imalatı	20 %71,4	8 %28,6	0 %0,0	16 %57,1	12 %42,9	0 %0,0	22 %78,6	6 %21,4	0 %0,0	12 %42,9	14 %50,0	2 %7,1
Toplam	46 %79,3	12 %20,7	0 %0,0	43 %74,1	15 %25,9	0 %0,0	50 %86,2	8 %13,8	0 %0,0	33 %56,9	21 %36,2	4 %6,9

Tablo 23. Devamı

Sektör	Nitelikli Eleman			Rekabet			Maliyetler			Müşteri tatmini		
	Artar	Aynı kalır	Azalı	Artar	Aynı kalır	Azalı	Artar	Aynı kalır	Azalı	Artar	Aynı kalır	Azalı
Gıda	22 %73,3	6 %20,0	2 %6,7	25 %83,3	5 %16,7	0 %0,0	15 %50,0	9 %30,0	6 %20,0	22 %73,3	8 %26,7	0 %0,0
Makine imalatı	18 %64,3	10 %35,7	0 %0,0	24 %85,7	4 %14,3	0 %0,0	13 %46,4	7 %25,0	8 %28,6	16 %57,1	10 %35,7	2 %7,1
Toplam	40 %69,0	16 %27,6	2 %3,4	49 %84,5	9 %15,5	0 %0,0	28 %48,3	16 %27,6	14 %24,1	38 %65,5	18 %31,0	2 %3,4

AB ile entegrasyon sonucunda, pazarda oluşabilecek değişimler ile ilgili frekans dağılımlarına bakıldığında, işletmeler çoğunlukla üretim teknolojilerinin değişeceğini, daha ileri bir teknoloji ile üretim yapacaklarını düşünmektedirler. Benzer şekilde, entegrasyon sonucunda ürün çeşidinin artacağı, pazarın büyümesiyle birlikte talebin genişleyeceğini ileri sürmektedirler. Bunun dışında işletmelerde iş görenlerin kalitesinin artacağı, rekabetin yoğunlaşacağı, ürün kalitesinin iyileştirileceği beklentisi içindirler. Ayrıca ürün bileşiminde yer alan hammadde ve malzemenin kalitesinin artacağı, bununla maliyetlerin yükseleceğini öngörmektedirler. İşletmeler gelişmelerin sonucunda, müşteri tatmin düzeyinin gelişeceğini öne sürmektedirler.

Tablo 24. Ki-kare Sonuçları

değişiklikler	X ²	df	P
Yeni teknoloji ile üretim	2,075	1	0,152
Ürün çeşidi	8,559	1	0,003*
Kalite	2,608	1	0,106
Talep	2,799	1	0,094*
Nitelikli Eleman	0,027	1	0,128
Rekabet	0,062	1	0,804
Maliyetler	0,611	2	0,737
Müşteri tatmini	2,546	1	0,111

Sektörler arasında beklentiler açısından farklılık olmayacağı hipotezi ile ilgili değişkenler incelediğinde, ki-kare testi sonuçlarına göre ürün çeşidi ve talebe ilişkin beklentilerde sektörler arası farklılıklar yaşanmaktadır. Gıda sektöründe yer alan işletmeler, çok büyük bir oranda AB ile entegrasyon sonucunda ürün çeşidinin artacağı beklentisi içindeyken; makine imalatı sektöründe bulunan işletmelerde, ürün çeşidi artar ile aynı kalır beklentisi içerisinde olanların sayısı, birbirine oldukça yakındır. Ürünlere karşı olan talep miktarı ise, gıda sektöründe yer alan işletmelere göre büyük çoğunlukla kesinlikle artarken; makine imalatında yer alan işletmelerde değişmeyip aynı oranda kalacaktır.

4. SONUÇ

KOBİ’lerin, rekabetin daha yoğunlaştığı bir ekonomik yapıda başarılı olabilmeleri için bazı üstünlüklere sahip olmaları ve zorunlu faaliyetlerini herhangi bir aksama olmadan yerine getirmeleri gerekir. Bu zorunlu faaliyetleri yerine getirmeyen ve üstünlüklerini ortaya çıkarmayan işletmeler, sorunlarla karşılaşır ki, bu sorunlar işletmenin amaçlarına ulaşmasını engeller. Eskişehir bölgesinde bulunan gıda ve makine imalatı sektöründeki işletmeler irdelendiğinde, mevcut durum ve sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İşletmeler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde müşteri tercihlerinin değişimi ve teknolojik değişmelere uyum sağlayamamanın dışında benzer sorunlarla karşılaşmaktadırlar.
- İşletmelerin karşılaştığı temel sorunlar, ulusal ve uluslararası pazarların yapısal faktörlerine bağlı değildir.
- İşletmeler ürün kalitesi, üretim imkanları ve ürün çeşitliliği konularını, rakiplerinin üstün yönleri algılamakta ve bu üstünlükler, işletme için yeni ürün geliştirme ve ürün farklılaştırma sorunlarına yol açmaktadır.
- Ulusal bağlamda rakibin reklam üstünlüğü, yerel pazarda müşteri tercihlerinde etkili olmakta ve yine rakiplerin benimsedikleri satış promosyonları, işletmelerin dağıtım kanalında yer alan aracı işletmelerin pazar hakimiyetlerini azaltmaktadır.
- Uluslararası bağlamda, rakibin reklam üstünlüğü sağlaması, işletmedeki pazarlama bilgi sisteminin yetersizliği sorununu; satış promosyonlarındaki üstünlüğü ise, müşteri tatmin sorununu ortaya çıkarmıştır. Rakip işletme, izlediği satış promosyonları stratejisi ile işletmenin müşterilerini etkilemekte ve müşterinin işletmeden beklentilerini arttırmaktadır. Bu durum, işletmeler için önemli bir sorun kaynağıdır.
- İşletmelerin rakiplerine karşı kendilerini en üstün gördükleri yön ürün kalitesidir. Kendi ürününün kalite üstünlüğünü sağlayan işletmeler, iç ve dış pazarda ürünle ilgili herhangi bir sorun yaşamamaktadırlar.
- İşletmelerin yabancı pazarda karşılaştıkları dış çevre faktörlerine bakıldığında, en çok ekonomik ve teknolojik çevrede sorun yaşamaktadırlar. Özellikle makine imalatı sektöründe, teknolojik çevre, önemli bir sorun nedenidir.

- İşletmeler, büyük çoğunlukla fiyat ve ardından da kalite odaklı bir rekabet şekli benimsemişlerdir. Uyguladıkları rekabet stratejisi ise, çoğunlukla maliyet liderliği ve ardından ürün farklılaşmasıdır. İşletmelerin belirli bir pazar grubuna odaklanıp, bir pazar bölümünün ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılama stratejisini benimsemedikleri ortaya çıkmıştır. Fiyat odaklı rekabet şeklini seçenler, maliyet liderliğini; kalite değişikliği yoluyla rekabet edenlerin ise, ürün farklılaştırma stratejisini uyguladıkları ortaya çıkmıştır.
- İşletmeler, dolaylı olarak ikame ürün rekabetiyle karşılaşır. Ancak işletmeler, ikame ürün varlığını bir tehdit unsuru olarak görmemektedirler.
- Her iki sektöre de girmeye çalışan yeni işletmeler, sermaye, rakipler, pazarlar, üretim imkanları, ürün ve dağıtım ile ilgili sorunlarla karşılaşmaktadır.
- Ancak bu sorunlar, sektörler arasında farklılık göstermektedir.
- Her iki sektörde yer alan işletmeler, elektronik ticaretten yararlanmamaktadır. Bu konuda bilgi ve deneyim eksikliği ile değişime direnç önemli bir sorundur. KOSGEB'in desteğiyle geliştirilen projelerin sonucunda, işletmelerin büyük bir kısmının WEB sayfası bulunmaktadır. Ancak, bu sayfalar, sadece işletmenin tanıtımı için kullanılmaktadır.
- Hizmet içi eğitim, tüm işletmeler için önemlidir. Fakat, eğitime bu kadar önem veren işletmelerin büyük bir bölümü, KOSGEB tarafından düzenlenen işletme yeteneklerini arttırmayı amaçlayan seminerlere katılmamaktadır.
- AB ile entegrasyon sürecinde, sektörde oluşabilecek temel değişikliklere ilişkin işletme beklentileri şunlardır:
  - Kullanılan üretim teknolojisi daha modern hale gelecektir.
  - Üretilen ürün çeşidi artacaktır.
  - Ürünler için mevcut pazar talebi genişleyecektir.
  - İşletmede çalışan nitelikli eleman sayısı artacak, mevcut işgören kalitesi yükselecektir.
  - Rekabet yoğunlaşacaktır.
  - Maliyetler artacaktır.
  - Müşteri tatmin düzeyi yükselecektir.

AB ile karşılaştırıldığında, AB'nin KOBİ'lere ilişkin izlediği politikaların başında "bilgiye erişim" ve "bilginin kullanımı" yer almaktadır. Bu politikalar, özellikle KOBİ'lerin bilgi toplumundan yararlanmasına ilişkin politikanın, son derece önemli olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, elektronik ticaret daha önemli hale gelmektedir. Araştırma örneklemi oluşturan işletmelerde ise, elektronik ticaret kullanılmamaktadır. Araştırma sonucu elde edilen kıyaslamada, elektronik ticaret uygulamasına yönelik teşvik konusunda önemli farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Eğitime katkı sağlamak ve KOBİ'lerin eğitime yatırım yapmalarını teşvik, AB'nin KOBİ politikasının önemli dayanaklarından biridir. Türkiye'de KOSGEB aracılığı ile uygu-

lanan politikalarda da eğitime önem verilmekte ve KOSGEB bünyesinde düzenlenen seminerlerle, işletmelerin yetenekleri arttırılmaya çalışılmaktadır. Ancak, araştırma sonucunda işletmelerin bu anlamda büyük bir sorunla karşılaştıkları ortaya çıkmaktadır. Çünkü KOBİ’ler, KOSGEB seminerlerine katılmamakta ve vizyonlarını kısıtlamaktadır. AB, KOBİ’lerin araştırma, yenilik, bilgi teknolojileri ve eğitimden yararlanmaları için Avrupa Bilgi Merkezleri Ağı, Avrupa İş ve Yenilik Merkezleri (EBIC), Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu (ABGF), Avrupa Sosyal Fonu (ASF) vb. gibi programları uygulamaya geçirmiştir. Türkiye’de ise, bilgi ve iletişim ağları kurulmuştur. Ancak bu ağların ve bilgiye erişmenin önemi, KOBİ’ler tarafından yeterince anlaşılmamıştır.

Sanayi rekabet gücünün arttırılmasıyla ilgili olarak Mart 1995’te Konsey’e ve Avrupa Parlamentosu’na sunulan komisyon tebliğinde, AB için bir sanayi rekabet gücü politikası kapsamındaki önlemlerin uygulanması amacıyla, bir eylem programı ve takvim önerilmiştir. Türkiye’de KOBİ’lerin sanayi rekabet gücünün arttırılmasına yönelik olarak, sektörlere göre önlemler alınmaktadır. KOSGEB tarafından alınan KOBİ’leri desteklemeye yönelik önlemler, aşağıda belirtilmiştir:

KOSGEB DESTEKLERİ
<u>İstihdam Desteği</u>
<u>Ortak Kullanım Atölyesi/Laboratuvarına Yönelik Makine-Teknikat Desteği</u>
<u>KOBİ Teknolojik AR-GE Desteği</u>
<u>Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerine Bilgisayar Yazılım Kullanım Desteği (Yönetmelik)</u>
<u>Küçük ve Orta Ölçekli İmalat Sanayi İşletmelerine Bilgisayar Yazılım Kullanım Desteği (Yönerge)</u>
<u>Teknopark Yönetmeliği</u>
<u>Teknoloji Geliştirme Destekleri Yönetmeliği</u>
<u>Uluslararası Fuarlara Katılım Desteği</u>
<u>Yabancı Danışman Desteği (NMCP)</u>
<u>Küçük Sanayi Siteleri Projelendirme Hizmetleri</u>
<u>Laboratuvar Hizmetleri</u>
<u>Türk- Fransız Sınai İşbirliği Teşkilatı (OCIFT) Etkinlikleri</u>

Bu desteklerin ötesinde, işletmelerin ulusal ve uluslararası pazarda karşılaşılabileceği sorunlar ele alınıp eşitlikçi rekabet ortamını ortadan kaldıran sorunlar çözümlenmeli ve bu konuda, özellikle işletme için iyi bir bilgi sisteminin tasarlanması sağlanmalıdır. Bu doğrultuda, benimsenen tebliğ, Bakanlar Kurulu’nun 27.12.1994 tarih ve 94/6401 sayılı “İh-

racata Yönelik Devlet Yardımları”na ilişkin Kararı'nın 4. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, yeni ihraç pazarları yaratmak ve geleneksel pazarlarımızda pazar payımızı arttırmak için, küçük ve orta büyüklükteki işletmelere(KOBİ) yönelik devlet desteği sağlanması amaçladır. Bu karar ile;

- a) Potansiyel pazarlar hakkında sistematik ve objektif bilgi sağlanması, firmaların pazarlara giriş konusunda karar vermelerine yardımcı olunması ve ürünlerinin yeni bir pazarda gerektiği şekilde tanıtılması,
- b) Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler arasındaki işbirliğini sağlamaya yönelik olarak, Avrupa Birliği'nce uluslararası düzeyde organize edilen faaliyetlere katılımın desteklenmesi,
- c) Türkiye’de sanayi ve ticari faaliyette bulunan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ)’in ve/veya bunların biraraya gelerek kurmuş oldukları Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ)’nin, uluslararası işbirliğini sağlamaya yönelik olarak, Dış Ticaret Müsteşarlığı(DTM)’nin uygun gördüğü uluslararası düzeyde düzenlenen faaliyetlere katılımının desteklenmesi,
- d) Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ)’nin, ortaklarına pazar bulunabilmesi amacıyla DTM’nin uygun gördüğü yabancı ülkelere gerçekleştirecekleri “KOBİ’ler arası İşbirliği Programları”nın desteklenmesi,

hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, işletmeler, pazar ve rekabet koşulları hakkında tam ve net bilgiyle, daha doğru karar verme ve gerçek bir rekabet üstünlüğüne ulaşma şansına kavuşacaklardır.

KAYNAKÇA

- Adcock Dennis, *Marketing Strategies for Competitive Advantage*, John Wiley & Sons, Ltd, England, 2000.
- Ahmadi Mohammad, Helms Marilyn H., “Small Firms, Big Oppurtunities: The Potential of Careers for Business Graduates in SMEs,” *Education and Training*, Volume 339, No.2, 1997.
- Akgemici Tahir, *KOBİ’lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler*, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı KosgebYayımları, Haziran 2001, Ankara.
- Aslan Yılmaz, “AB Rekabet Politikalarının KOBİ’lere Uygulanması, Yeni Gelişmeler ve Türk Rekabet Kanunu”, *Rekabetin korunması Hakkında Kanun’un Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Uygulanması*, Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Nurkut İnan, TESAR yayımları No:20, Ankara.
- Collins D.C., Montgomery G.A., “Kaynaklara Dayalı Rekabet: 1990 Yıllarda Strateji”, *Şirket Stratejisi*, Harvard Business Review, (Cev.: Ahmet Gürsel), MESS yayımları, Haziran 2000, BZD Yayıncılık.

- Doyle Peter, *Marketing Management and Strategy*, Third Edition, Prentice Hall, Pearson Education Limited, Essex, 2002.
- Fahey L., “Discovering your firms strongest competitive advantages”, *The Strategic Planning Management Reader*, Ed: L. Fahey, Englewood Cliffs, NJ:Prentice Hall, 1989
- Gilmore, Audrey, David Carson, Ken Grant., “SME Marketing in Practice”, *Marketing Intelligence & Planning*, Vol:19, No:1, 2001.
- Hodgetts, Richard M., *Effective small business management* / Richard M. Hodgetts, Donald F. Kuratko. – 6th ed. – Fort Worth, Tex.: Dryden Press, c1998.
- İnternet, www.kosgeb.gov.tr, s.2
- Jain Subhash C., *Marketing Planning and Strategy*, 6th. Edition, South-Western College Publishing, 2000,
- Karataş Süleyman, *Sanayileşme Sürecinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, Veli Yayınları, İstanbul, 1991,
- Kirby David A., SIU “Wai Sum, Approaches To Small Firm Marketing: A Critique”, *European Journal Of Marketing*, Vol.32, No. _, 1998
- Lee Khai Sheang, LIM Guan Hua, TAN Soo Juan, “Generic Marketing Strategies For Small And Medium Sized Enterprises: Conceptual Framework And Examples From Asia”, *Journal of Strategic Marketing*, Vol.9, 2001
- Mc NAUGHTAN Rod B.,”The Export Mode Desion Making Process In Small Knowledge-Intensive Firms”, *Marketing Intelligence Planning*, Vol 19., No1
- Peteraf M., “ The Cornerstones of Competitive Advantage: A Resource-based View”, *Strategic Management Journal*, Vol. 14, 2000,
- Porter Michael, *Rekabet Stratejisi*, (Cev. Gülen Ulubilgen), Birinci Basım, Sistem Yayıncılık, Kasım 2000,
- Scarborough, Norman, Thomas W. Zimmerer. M. *Effective Small Business Management*, 4th ed. New York: Macmillan Pub. Co., c1993
- Scarborough, Norman M., Thomas W. Zimmerer, *Effective Small Business Management: an entrepreneurial approach*, 6th ed., Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, c2000.
- Scott Sandra Hogart, Watson Kathy, Wilson Nicholas, “Do Small Business Have To Practise Marketing To Survive And Grow”, *Marketing Intelligence and Planning*, Vol.14, No.1, 1996

Van Voorhis, Kenneth R., *Entrepreneurship and Small Business Management*, Boston, Mass.: Allyn and Bacon, c1980.

Yalçın İbrahim, Şamiloğlu Famil ve Demirel Yavuz, “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Toplam Kalite Yönetiminin Uygulanabilirliği”, *Mercek*, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS), Nisan, 2000, s. 26.

Zimmerer, Thomas W., *Essentials of Entrepreneurship and Small Business Management* /2nd ed. – Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, c1998.

Öz bakım Becerilerinin Öğretiminde İpucunun Giderek Azaltılmasıyla Öğretim Yönteminin Etkililiği

Yrd. Doç. Dr. Arzu Özen
Öğr. Grv. Çimen Acar
Özlem Tavlar
Özlem Çetin
Anadolu Üniversitesi
Engelliler Araştırma Enstitüsü

Öz: Bu araştırmanın genel amacı, zihin özürlü öğrencilere öz bakım becerilerinin öğretiminde ipucunun giderek azaltılması öğretim yönteminin etkililiğini belirlemektir. Araştırmaya Anadolu Üniversitesi Zihin Engelliler Programı'na devam etmekte olan üç zihin özürlü öğrenci katılmıştır. Araştırmanın modeli tek-denekli araştırma modellerinden beceriler arası yoklama evreli çoklu yoklama modelidir. Araştırmanın bağımlı değişkenleri, öğrencilerin öz-bakım becerilerinden, bisiklet yaka kazak giyme, çıtıç açma-kapama ve dış fırçalama becerilerini gerçekleştirme düzeyleridir. Araştırmanın bağımsız değişkeni ise, ipucunun giderek azaltılması öğretim yöntemine dayalı olarak hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim programlarının uygulanmasıdır. Araştırmada hedef becerilerin belirlenmesi için öncelikle beceri kontrol listeleri hazırlanmıştır. Belirlenen hedef beceriler dikkate alınarak bireyselleştirilmiş öğretim programları hazırlanmıştır. Araştırmada öğrencilere ilişkin belirlenen hedef becerilerde, başlama, öğretim ve izleme verilerinin toplanması için ölçü araçları geliştirilmiştir. Araştırmanın uygulama evresinde ipucunun giderek azaltılması öğretim yöntemi tam fiziksel ipucu, kısmi fiziksel ipucu, sözel ipucu, bağımsız olarak gerçekleştirme şeklinde sunulmuştur. Araştırma sonucunda bir deneğin dış fırçalama becerisi dışında, belirlenen becerileri araştırmada hedeflenen ölçüt doğrultusunda gerçekleştirdiği görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Zihin özürlü bireyler, öz bakım becerileri, ipucunun giderek azaltılmasıyla öğretim

The Effectiveness of Most-To-Least Prompting on Teaching Self-Care Skills

Abstract: The purpose of the present study is to investigate the effectiveness of the most to least prompting procedure on teaching chained self-care skills to students with developmental disabilities. Three students with developmental disabilities participated in this study. All subjects were attending a university unit for the early childhood students with special needs. A multiple probe design across behaviors, replicated across students was used to investigate the effectiveness of the most-to-least prompting procedure on teaching self-care skills to the subjects. All sessions were conducted at the sink of the self-care classroom at the university unit. An Individualized education program was developed for each target behavior. As mentioned before most to least prompting procedure was used to teach these target behaviors. During instruction full physical prompting, partial physical prompting, verbal prompting and independent performance techniques were used. The dependent measure was the percentage of correct responding to the task analyses. There were two types of subject responses: (a) correct responses, and (b) incorrect responses. The criteria were at least 80% correct responding of each target behavior. Both types of reliability, interobserver reliability and procedural reliability, data were collected during 20 % of all sessions. The results of the study revealed that most-to-least prompting was effective in teaching chained self-care skills to students with developmental disabilities.

Key words: Individuals with mental retardation, self-care skills, most-to-least prompting

* Arzu Özen: Anadolu Üniversitesi, Engelliler Araştırma Enstitüsü, 26470/ESKİŞEHİR
Tel: 0-222-3350580/5288
Elektronik Posta: aozen@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Zihin özürlü öğrencilerin bağımsızlığa adım atmaları, özbakım becerilerini kazanmalarıyla başlamaktadır. Normal çocuklar anne-baba ve arkadaşlar gibi modeller ya da onlara tanınan fırsatlar aracılığıyla tuvalet eğitimi, giyinme, yemek yeme gibi temel özbakım becerilerini kazanabilmektedirler. Zihin özürlü çocukların ise, zihinsel yetersizlikten olduğu kadar anne-baba ve çevrenin olumsuz tutumları ve sistemli yaşantıların sağlanamamasından dolayı özbakım becerilerini kazanabilmeleri; bir başka deyişle, bağımsızlığa adım atmaları gecikebilmektedir (Özyürek, 1986). Zihin özürlü çocukların bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için onlara gereksinim duydukları beceri ve davranışların öğretilmesi, ilk olarak, özel eğitimde temel kural olan öğretimin bireyselleştirilmesini; bir başka deyişle, öğrencinin özelliklerinin ve eğitim gereksinimlerinin dikkate alınarak bireyselleştirilmiş öğretim programının hazırlanmasını gerektirmektedir (Vuran, 1996).

Öğrencinin gereksinimine ve ne/neler öğretilceğine karar vermek bireyselleştirilmiş öğretim programının ilk basamağıdır. Öğrencinin gereksiniminin duyduğu davranış ya da beceri belirlenirken öğrencinin yaşı, bulunduğu gelişim düzeyi, okul ve ev ortamında yapılan gözlemler ve ailenin görüşleri dikkate alınmalıdır (Clark, 1994). Daha sonra, belirlenen beceri ya da davranışa yönelik öğrencinin performans düzeyi belirlenir. Öğrencinin performans düzeyinin belirlenmesi, öğretimi yapılacak davranış, kavram ya da becerinin analizlerinden yararlanarak ölçü araçlarının hazırlanmasını ve uygulanmasını gerektirmektedir. Performans düzeyinin belirlenmesinden sonra öğrencinin bulunduğu düzey dikkate alınarak, programın amacına karar verilir. Bireyselleştirilmiş öğretim programının amacı; gözlenebilir ve ölçülebilir ifadelerle yazılmalı, hedeflenen ölçütü içermeli ve davranışın hangi koşullarda yapılacağını belirtmelidir (Mager, 1975; Vuran, 1996). Programın amacının yazılmasından sonra amaçların gerçekleşmesine hizmet edecek etkili öğretim yöntemi belirlenmelidir. Belirlenen yöntemin uygunluğu öğretilcek davranışın, öğretim ortamının, öğrenenin ve öğretmenin özelliklerine göre farklılaşabilir. Bu nedenle, öğretim yöntemi belirlenirken bu özellikler göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, belirlenen yöntemin bir parçası olan pekiştiricilerin hangi tarife ile kullanılacağı ve hangi yöntem kullanılarak geri çekileceği de programda yer almalıdır (Tekin, 1996). En son basamak olarak da gerçekleştirilen öğretimin değerlendirilmesi gelmektedir. Değerlendirme, öğretimin hassas bir parçası olarak düzenli ve sürekli bir biçimde yapılmalıdır. Öğretmen öğretime ne zaman başlayacağını, neyi nasıl öğreteceğini planladığı gibi; çocukta nasıl bir gelişme olduğunu, yani öğretimin etkililiğini de bilmek durumundadır. Öğretmen değerlendirme ile öğretim sürecinin etkililiği hakkında bilgi sahibi olursa, gerekli durumlarda ve zamanlarda çeşitli düzenlemeler ve değişiklikler yapma yoluna gidebilir (Tekin, 1996). Zihin özürlü çocuklara yönelik hazırlanacak bireyselleştirilmiş öğretim programlarında tüm bu ayrıntılara dikkat edildiğinde programın daha işlevsel, her bir öğrencinin düzeyine uygun ve öğretmenler tarafından daha kolay kullanılabilir olacağı düşünülmektedir.

Özbakım becerilerinin kazandırılmasıyla ilgili olarak Sisson ve Dixon (1986), çok özürlü bireylere yemek yeme becerilerinin (ağız kapalı çiğneme, uygun kaşık-çatal kullanımı, peçete kullanımı) öğretiminde ve sürdürülmesinde fiziksel yardım, model olma, sözel ipucu ve sosyal pekiştiricilerin etkisini araştırmışlardır. Araştırma altı çok özürlü denek

ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada davranışlar arası çoklu başlama düzeyi deseni kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; kullanılan öğretim yönteminin belirlenen becerilerin kullanımında etkili olduğu belirlenmiştir.

Matson, Toras, Sevin, Love ve Fridly (1990) tarafından ayakkabı bağlama, diş fırçalama, saç tarama, pantolon-gömlek-çorap giyme, yemek yeme-içme becerilerinin öğretimine yönelik bir araştırma düzenlenmiştir. Araştırma otistik özellikler gösteren üç zihin özürlü ve bu özellikleri göstermeyen bir zihin özürlü öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma tek-denekli araştırma modellerinden çoklu başlama düzeyi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan öğretim yöntemi ise; model olma, sözel yönerge verme, yiyecek ve sosyal pekiştiricileri kullanmayı içermektedir. Araştırmada elde edilen bulgulara bakıldığında her bir deneğin araştırma kapsamına alınan becerilerde istenilen ölçüti karşıladığı görülmüştür.

Denny, Marchand-Martella, Martella, Reilly, Reilly ve Cleanthous (2000), zihin özürlü bir çocuğa yemek yeme ve top yuvarlama becerilerinin öğretiminde ve sürekliliğinin sağlanmasında anne-baba destekli bir programın etkililiğini araştırmışlardır. Araştırma deseni davranışlar arası çoklu başlama düzeyi desenidir. Araştırmada, her iki becerinin öğretiminde de amaçlar tüm beceri yaklaşımına göre düzenlenmiş ve fiziksel yardımın sistematik olarak geri çekilmesini içeren bir yöntem kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgularda, deneğin hem kaşık hem de top yuvarlama becerilerini kazandığı ve sürdürdüğü gözlenmiştir.

Vuran (1989), bağımsız olarak giyinme becerilerini gerçekleştiremeyen zihin özürlü çocuklara hazırlanan "Giyinme Becerileri Öğretim Materyali"nin pantolon, v yaka kazak giyme ve çorap giyme becerilerinin kazandırılmasında etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla bir araştırma desenlemiştir. Araştırmanın deneklerini onbeş zihin özürlü çocuk oluşturmuştur. Araştırmada öntest-sontest deneme modeli kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan ölçü araçları uygulama öncesi ve sonrasında deneklere uygulanmıştır. Giyinme becerileri öğretim materyalleri araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; çocukların yapabildiklerine dayalı olarak hazırlanan öğretim materyalleri ile yapılan öğretimin, zihin özürlü çocukların öz bakım becerilerini kazanmalarına yol açtığından söz edilebilir.

Özen (1995) gerçekleştirdiği araştırmada, yemek yeme becerileri önkoşul davranışlarını yerine getiren zihin özürlü çocukların kaşık ve çatal kullanma becerilerinde "Fiziksel Yardıma, Model Olmaya ve Sözel Yönergeye Dayalı Bireyselleştirilmiş Yemek Yeme Becerileri Öğretim Materyali"nin bu becerilerin alt amaçlarının gerçekleştirilmesinde etkili olup olmadığını belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırma altı zihin özürlü öğrenci ile gerçekleştirilmiş ve tek-denekli araştırma modellerinden karşılaştırma modeli kullanılarak desenlenmiştir. Bu amaçla araştırmacı tarafından "Fiziksel Yardıma, Model Olmaya ve Sözel Yönergeye Dayalı Bireyselleştirilmiş Yemek Yeme Becerileri Öğretim Materyali" ile "Yalnız Sözel Yönergeye Dayalı Bireyselleştirilmiş Yemek Yeme Becerileri Öğretim Materyali" geliştirilmiş ve kaşık ve çatal kullanma becerilerinden oluşan öğretim üniteleri oluşturulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, "Fiziksel Yardıma, Model Olmaya ve Sözel Yönergeye Dayalı Bireyselleştirilmiş Yemek Yeme Becerileri Öğretim

Materyali” ile yapılan öğretimin farklı öğrencilerde ve farklı yemek yeme becerilerinin öğretiminde “Yalnız Sözel Yönergeye Dayalı Bireyselleştirilmiş Yemek Yeme Becerileri Öğretim Materyali” ne göre daha etkili olduğu belirlenmiştir.

Cavkaytar da (1997) çalışmasında, geliştirilen aile eğitimi programını tamamlayan annelerin program doğrultusunda gerçekleştirdiği beceri öğretim çalışmalarının, zihin özürlü çocuklarının özbakım ve ev-içi becerilerini öğrenmelerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırma deneklerini üç anne ve onların 12-13 yaşları arasındaki meslek okuluna devam eden zihin özürlü çocukları oluşturmuştur. Araştırma tek-denekli araştırma yöntemlerinden beceriler arası çoklu yoklama modeline göre desenlenmiştir. Aile eğitimi programının amaçları doğrultusunda “Özbakım ve Ev-İçi Becerilerinin Öğretimi El Kitabı” geliştirilmiştir. Araştırmada becerilerin öğretimi sırasında ipucunun giderek artırılmasıyla öğretim yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, programı tamamlayan annelerin çocuklarıyla gerçekleştirdikleri çalışmaların, çocuklarına belirlenen becerileri kazandırmada etkili olduğunu göstermiştir.

Devren-Çuhadar (2002) çalışmasında, zihin özürlü öğrencilere yemek yeme becerilerinin kazandırılmasında ve sürekliliğinde “Tüm Beceri ve İleri Zincirleme Yaklaşımlarına Göre Amaç Düzenleme”nin etkililiğini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın deneklerini dört zihin özürlü öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın deseni, tek-denekli araştırma yöntemlerinden dönüşümlü uygulamalar modelidir. Araştırma bulguları, “Amaçların Tüm Beceri Yaklaşımına Göre Düzenlenmesi” ile yapılan öğretimin, “Amaçların İleri Zincirleme Yaklaşımlarına Göre Düzenlenmesi” ile yapılan öğretimden biraz daha etkili olduğunu göstermiştir. Öğretimden iki ay sonra da, öğrencilerin yemek yeme becerilerini sürdürdükleri görülmüştür.

Yukarıdaki araştırmalarda görüldüğü gibi bireysel öğretim programları eğitimin önemli bir parçası durumundadır. Zihin özürlü çocuklar açısından da bireysel öğretim programlarının ayrı bir önem taşıdığını söyleyebiliriz. Ülkemizde özürlü öğrencilerin yapabildiklerine dayalı olarak hazırlanan örnek kaynak materyallerin her alanda yeterli sayıda bulunmadığı görülmektedir (Gürsel, 1993). Bu nedenle özürlü çocuklara özbakım becerilerinin öğretimine yönelik programlarının nasıl uygulanacağına ilişkin örnek çalışmalara gereksinim duyulduğu görülmektedir. Bu araştırma bu gereksinim doğrultusunda planlanmıştır.

1.2. Amaç ve Önem

Araştırmanın genel amacı, okul öncesi düzeyde zihin özürlü çocuklara özbakım becerilerinin öğretiminde, ipucunun giderek azaltılması öğretim yöntemine dayalı olarak hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim programlarının uygulanmasının etkililiğini incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara cevap aranacaktır.

1. İpucunun giderek azaltılması öğretim yöntemine dayalı olarak hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim programının uygulanması, okul öncesi düzeyde zihin özürlü çocuklara bisiklet yaka kazak giyme, çitçit açma-kapama ve diş fırçalama becerilerinin öğretiminde etkili midir?

2. İpucunun giderek azaltılması öğretim yöntemine dayalı olarak hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim programı uygulanarak okul öncesi düzeyde zihin özürürlü çocuklara kazandırılan öz bakım becerileri, öğretim bittikten bir hafta, iki hafta ve dört hafta sonra korunmakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Denekler

Araştırmaya Anadolu Üniversitesi Zihin Engelliler Programı'nda grup eğitimine devam etmekte olan üç öğrenci katılmıştır. Deneklerin yaşları 4-7 arasında değişmektedir. Deneklere araştırma kapsamına alınan becerilerin öğretimini yapılabilmesi için, öğretim öncesinde sahip olmaları gereken önkoşul beceriler aşağıda yer almaktadır:

1. İpuçlarını model alarak modeli taklit edebilmektedirler.
2. Sözel yönergeleri (bak, tut, al, ver, otur vb.) alabilmekte ve yerine getirebilmektedirler.
3. Pekiştireç seçebilmektedirler.
4. Daha önce ipucunun giderek azaltılması yöntemiyle sistematik öğretim almamışlardır.

2.2. Öğreticiler

Çalışmayı dört araştırmacı yürütmüştür. Araştırmanın uygulama süreci iki araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulama sürecini gerçekleştiren uygulamacılardan her ikisinin de özel eğitim gereksinimi olan çocuklara eğitim sunma konusunda on yıllık deneyimi vardır. Diğer iki araştırmacı araştırmanın yazım aşamasına katılmıştır. Bu araştırmacılardan birinin özel eğitim gereksinimi olan çocuklara eğitim sunma konusunda on yıllık değerinin ise beş yıllık deneyimi vardır.

2.3. Ortam

Araştırma öğrencilerin devam ettiği Anadolu Üniversitesi Zihin Engelliler Programı öz bakım sınıfında ve okulda bulunan lavaboda yürütülmüştür. Tüm oturumlar saat 10:30 ile 11:00 arasında yapılmıştır.

2.4. Araştırmada Kullanılan Araç-Gereçler

- Bisiklet yaka kazak
- Çıtçıt açma-kapama panosu
- Diş fırçası, diş macunu, ayna
- Bir video kamera

2.5. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın modeli tek-denekli araştırma modellerinden beceriler arası yoklama evreli çoklu yoklama modelidir. Bu modelde birbirinden bağımsız ancak benzer özellikte en az iki davranış üzerinde çalışılır. Bağımsızlık, bir davranışa yapılan uygulamanın, diğer davranışın edinimini etkilememesidir; benzerlik ise, tüm davranışların aynı uygulamalarla öğretililebilecek özellikte olmasıdır. Üç davranıştan oluşan bir modelde, öncelikle tüm davranışlarda eş zamanlı olarak başlama düzeyi verisi toplanır. Başlama düzeyi verileri kararlılık gösterdikten sonra, birinci davranışta uygulamaya başlanır. Birinci davranışta uygulamada ölçüt karşılanınca, tüm davranışlarda yoklama evresine yer verilerek, üç oturum üst üste veri toplanır. Birinci davranışta yoklama verilerinin ölçütü karşılar durumda, diğer durumlarda ise başlama düzeyi ile benzer özellikte olması beklenir. Yoklama evresinden sonra, ikinci davranışta uygulamaya başlanır. İkinci davranışta yoklama verilerinin ölçütü karşılar özellikte, diğer durumlarda ise başlama düzeyi ile benzer düzeyde olması beklenir. Bu işlemler tüm davranışlar için yinelenir (Kırcaali-İftar ve Tekin, 1997; Tawney ve Gast, 1984).

Bu araştırmanın bağımlı değişkeni, özbakım becerilerinden, bisiklet yaka kazak giyme, çıtçıt açma-kapama ve diş fırçalama becerileridir. Araştırmanın bağımsız değişkeni ise, ipucunun giderek azaltılması öğretim yöntemine dayalı olarak hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim programlarının kullanımınıdır. Bu çalışmada deneysel kontrol, özbakım becerilerinin başlama düzeyi evrelerinde bağımlı değişkende hiçbir değişiklik olmadığını; ancak ipucunun giderek azaltılması öğretim yöntemine dayalı olarak hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim materyalleri ile öğretimin yapıldığı uygulama evrelerinde bağımlı değişken değerinin giderek arttığı gösterilmesiyle sağlanmıştır.

Araştırmada beceriler arası yoklama evreli çoklu yoklama modelinde öncelikle birinci, ikinci ve üçüncü davranışta eşzamanlı olarak başlama düzeyi verisi toplanmıştır. Başlama düzeyi verileri kararlılık gösterdikten sonra, birinci beceri olan “bisiklet yakalı kazak giyme becerisi”nde öğretim uygulamasına başlanmıştır. Birinci davranışta uygulamada ölçüt karşılanınca, üç davranışta da yoklama evresine yer verilerek üç oturum üst üste veri toplanmıştır. Birinci davranışta yoklama verilerinin ölçütü karşılar durumda, diğer davranışlarda ise başlama düzeyi ile benzer özellikte olması beklenmiştir. Yoklama evresinden sonra ikinci davranış olan “çıtçıt açma-kapama becerisi” için öğretim uygulamasına geçilmiştir. İkinci davranışta uygulamada ölçüt karşılanınca, tekrar üç davranışta da yoklama evresine yer verilmiştir. Birinci ve ikinci davranışta yoklama verilerinin ölçütü karşılar özellikte, üçüncü davranışta ise, başlama düzeyi ile benzer düzeyde olması beklenmiştir. Yoklama evresinden sonra, üçüncü beceri olan “diş fırçalama becerisi”nin öğretim uygulamasına geçilmiştir. Üçüncü beceride uygulamada ölçüt karşılanınca, tekrar üç beceride de yoklama evresine yer verilmiştir. Son yoklama evresinde üç beceride yoklama verilerinin ölçütü karşılar özellikte olması hedeflenmiştir. Bu süreç üç denek içinde geçerlidir. Veriler bisiklet yaka kazak giyme, çıtçıt açma-kapama, diş fırçalama becerisi ölçü araçları ile toplanmıştır.

2.5.1. Hedef Becerilerin Belirlenmesi

Öğrencilere kazandırılmak istenen hedef becerilerin belirlenmesi için öncelikle öz bakım becerilerine dayalı bir Beceri Kontrol Listesi hazırlanmıştır.

Hazırlanan Beceri Kontrol Listesi'nde yer alan beceriler arasından öğretimi yapılacak becerilerin seçiminde, öğrencinin yaşı ve gelişimsel düzeyi, ailesinin çocuğunun kazanmasını istediği beceri ve davranışların neler olduğunu belirlenmesi, çocuğun sınıf öğretmeniyle görüşülmesi ve çocuğun doğrudan gözlenmesi yoluyla veri toplanmıştır. Belirlenen öncelikli beceriler arasından araştırma kapsamına alınan hedef beceriler öz bakım becerileri arasından seçilmiştir. Belirlenen hedef beceriler şunlardır:

- Bisiklet yaka kazak giyme
- Çıtçıt açma-kapama
- Diş fırçalama

2.5.2. Araştırmada Kullanılacak Veri Toplama Araçlarının Hazırlanması

Araştırmada belirlenen her bir hedef beceri için öğrencinin başlama düzeyi, öğretim ve izleme verilerinin toplanması için ölçü araçları geliştirilmiştir. Araştırmada kullanılmak üzere geliştirilen ölçü araçlarının isimleri aşağıda yer almaktadır:

1. Çıtçıt Açma-Kapama Becerisi Veri Toplama Aracı
2. Bisiklet Yakalı Kazak Giyme Becerisi Veri Toplama Aracı
3. Diş Fırçalama Becerisi Veri Toplama Aracı

Hazırlanan ölçü araçları “bildirimler, ölçüt ve ölçü aracı yönergesi” olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Ölçü araçlarında, öncelikle, öğretilecek hedef becerinin beceri analizi yapılmıştır. Belirlenen hedef becerilerin analizi, beceriyi bizzat yaparak her bir basamağın yazımından oluşmuştur. Hazırlanan ölçü araçları, ayrıca, aşağıdaki öğeleri içermiştir:

- Seçilen hedef becerinin niçin seçildiğine ilişkin bilgi,
- Ölçü aracının uygulanacağı yer ve zaman,
- Öğretimin gerçekleştirildiği (becerinin doğal olarak gerçekleştirdiği) yer ve zaman,
- Ayırdedici uyarının belirlenmesi,
- Öğrencinin tepki verme süresinin belirlenmesi,
- Değerlendirme sürecinin ayrıntılı olarak yazılması,
- Değerlendirme ölçütünün belirlenmesi,
- Veri toplamada kullanılacak işaretlerin belirlenmesi,
- Veri toplama tablosu hazırlanması.

2.6. Bireyselleştirilmiş Öğretim Programlarının Hazırlanması

Belirlenen hedef beceriler dikkate alınarak her öğrenci için bir bireysel öğretim planı hazırlanmıştır. Bireysel öğretim planında, ipucunun giderek azaltılması öğretim yöntemi kullanılmıştır.

İpucunun giderek azaltılmasıyla öğretim yöntemi, uygulamacının en fazla kontrol gerektiren ipucundan (en az ılımlıdan) en az kontrol gerektiren ipucuna (en fazla ılımlı olana) doğru bir ipucu hiyerarşisi izleyerek ipucunu sunması olarak tanımlanabilir. Başlangıçta, en az ılımlı olan ipucu, birey belli bir ölçütü karşılar düzeyde performans sergileyinceye değin hedef uyararla eşzamanlı olarak sunulur. Bu düzeyde ölçüt karşılandıktan sonra ise, daha ılımlı olan ipucunun sunulmasına geçilir. Birey hedef uyarana bağımsız olarak doğru tepkide bulununcaya değin süreç bu şekilde devam ettirilir (Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001).

Wolery ve Gast (1984: Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001), ipucunun giderek azaltılmasıyla öğretimin başarılı bir biçimde uygulanabilmesi için yapılması gereken davranışları şu şekilde sıralamışlardır:

(a) beceri analizi geliştirilmelidir, (b) beceri basamaklarının ileriye doğru zincirleme ile mi yoksa geriye doğru zincirleme ile mi öğretileceğine karar verilmelidir, (c) uygulamacı öğretim sırasında bir ipucu düzeyinden diğerine geçiş için ölçütün ne olacağına karar vermelidir, (d) hangi kontrol edici ipucu ve düzeylerini kullanacağına, hangi pekiştiricileri kullanacağına ve bir ipucundan diğerine geçiş için ölçütün ne olacağına karar verilmelidir. Bu araştırmada da bu süreç izlenerek öğretim materyalleri hazırlanmıştır.

2.7. Deney Süreci

2.7.1. Başlama Düzeyi ve Yoklama Oturumları

Hazırlanmış olan veri toplama araçları ile başlama, yoklama, uygulama ve izleme verileri toplanmıştır. Başlama düzeyi ve uygulama oturumlarında veri toplamak amacıyla tek fırsat yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama araçlarıyla performans düzeyinin belirlenmesinde aşağıdaki süreç izlenmiştir:

1. Beceriye gerçekleştirilmesi için deneğin dikkati sağlanır.
2. Deneğin dikkati sağlandığında sözel pekiştiricilerle pekiştirilir (çok iyi, çok güzel, aferin vb).
3. Deneğe beceriyi gerçekleştirilmesi için kısaca beceri yönergesi verilir. "Gonca dişlerini fırçala".
4. Beceri yönergesi verildikten sonra 5 sn. deneğin tepki vermesi için beklenir.
5. Denek beceri analizinde ilk basamağı doğru olarak yerine getirirse, veri toplama tablosuna "+" işareti konulur ve deneğin beceri analizindeki ikinci basamağı 5 saniye içinde yapmaya başlayıp başlamadığı gözlenir.

6. Denek beceri analizinde ikinci basamağı doğru olarak yerine getirmese, veri toplama tablosuna “-” işareti konulur.
7. Yoklama evrelerinde tek fırsat yöntemi kullanılarak denegin gerçekleştirmediği becerilerin altındaki becerilere “-” işareti konulur.
8. Başlama ve yoklama düzeyi verileri kararlılık elde edilinceye kadar toplanır.
9. Deneğin doğru olarak yerine getirdiği basamaklar, beceri analizindeki basamaklara bölünür ve 100 ile çarpılarak denegin doğru olarak yerine getirdiği basamakların yüzdesi bulunur ve grafiğe kaydedilir (Snell, 1993).

Öğretime başlamadan önce deneklerin hedef davranışlara ilişkin başlama düzeyi performanslarını belirleyebilmek üzere en az üç yoklama oturumu düzenlenmiştir. Her gün bir yoklama oturumunun düzenlendiği çalışmada en az üç gün yoklama verisi toplanmıştır.

2.7.2. Uygulama Oturumları

Öğretim uygulamasına belirlenen her bir becerinin ilk basamağıyla başlanmış ve beceri için belirlenen ölçüt karşılanıncaya kadar öğretim devam etmiştir. Öğrencilere beceriler öğretilirken ileri zincirleme tekniği kullanılmıştır. İzleyen bölümde çıtçı açma-kapama becerisinin öğretim uygulaması süreci yer almaktadır. Araştırma kapsamına alınan kazak giyme ve diş fırçalama becerilerinin de benzer süreç izlenerek öğretimi yapılmıştır.

2.7.2.1. Çıtçı Açma-Kapama Becerisi Öğretim Süreci

Öğretim oturumlarında da başlama düzeyi ve yoklama oturumlarında olduğu gibi, öncelikle denegin çalışmaya dikkatinin yöneltmesi sağlanmıştır. Dikkatini yoğunlaştırdığına da denek sözel olarak pekiştirilmiştir. Daha sonra beceri yönergesi sunulmuştur. Beceriyi gerçekleştirmesi için 5 saniye beklenmiştir. Beceriyi gerçekleştirmediğinde ise ipuçları sunulmuştur.

İpucunun giderek azaltılması öğretim yöntemine dayalı olarak, ipuçları uygulama sırasında aşağıdaki süreç izlenerek sunulmuştur.

İlk beş oturumda tam fiziksel ipucu (denegin eli üzerinden) ve sözel ipucu (şimdi çıtçı açıyoruz) kullanılmıştır:

1. Uygulamacı, “çıtçı aç” beceri yönergesini sunmuştur.
2. Uygulamacı, beceri yönergesinin ardından tam fiziksel ipucu ile sözel ipucunu birlikte vererek öğrencinin beceri analizinin ilk basamağını tamamlamasını sağlamıştır. Örneğin, öğretmen öğrencinin elinin üzerinden tutarak “çıtçı aç” yönergesini vererek, öğrencinin çıtçı açmasını sağlar.
3. Uygulamacı, öğrenci tam fiziksel ipucu ile beceri analizinin ilk basamağını gerçekleştirse veri toplama tablosuna tam fiziksel ipucu (TFİ) işareti koymuş ve sözel pekiştirme vermiştir. Daha sonra beceri analizinin ikinci basamağına geçilmiştir.

4. Uygulamacı, öğrenci tam fiziksel ipucu ile doğru tepki vermezse, veri toplama tablosuna (-) işareti koymuş ve bu basamağın öğretimine geri dönmüştür.

Beş oturum sonunda kısmi fiziksel ipucu (deneğin dirseğinden hafifçe dokunarak) kullanılmıştır.

1. Uygulamacı, “çıtçıtı aç” beceri yönergesini sunmuştur.
2. Uygulamacı tarafından, beceri yönergesinden hemen sonra kısmi fiziksel ipucu ile sözel ipucu birlikte verilerek öğrencinin beceri analizinin ilk basamağını tamamlaması sağlanmıştır. Örneğin, öğretmen öğrencinin elinden tutarak ve “haydi çıtçıtı aç” yönergesini vererek çıtçıtı açmasını sağlamıştır.
3. Uygulamacı, öğrenci kısmi fiziksel ipucu ile beceri analizinin ilk basamağını doğru olarak yerine getirirse, veri toplama tablosuna kısmi fiziksel ipucu (KFİ) işaretini koymuş ve sözel pekiştireç vermiştir. Daha sonra beceri analizinin ikinci basamağına geçilmiştir.
4. Uygulamacı, öğrenci bu basamağı kısmi fiziksel ipucu ile yerine getiremezse, hemen öğrencinin hata yapmasını önlemek için tam fiziksel ipucu sağlamıştır. Veri toplama tablosuna tam fiziksel ipucu (TFİ) işareti koymuş ve sözel pekiştireç vermiştir. Daha sonra beceri analizini izleyen basamağa geçilmiştir.
5. Öğrenci beceri analizinin her bir basamağını sadece kısmi fiziksel ipucu ve sözel ipucu ile üst üste üç oturumda tamamlarsa sözel ipucuna geçilmiştir.

Üç oturum sözel ipucu kullanılmıştır:

1. Uygulamacı, beceri yönergesinden hemen sonra sözel ipucu ile deneğin beceri analizinin ilk basamağını tamamlamasını sağlamıştır. Örneğin, “haydi çıtçıtı aç” yönergesi verilerek çıtçıtı açması beklemiştir.
2. Uygulamacı, öğrenci sözel ipucu ile beceri analizinin ilk basamağını doğru olarak yerine getirdiğinde, veri toplama tablosuna sözel ipucu (Sİ) işaretini koyup sözel pekiştireç vermiştir (“Aferin çıtçıtı açtın” der). Daha sonra beceri analizinin ikinci basamağına geçilmiştir.
3. Uygulamacı, öğrenci bu basamağı sözel ipucu ile yerine getiremezse, hemen öğrencinin hata yapmasını önlemek için kısmi fiziksel ipucu sağlamıştır. Veri toplama tablosuna (KFİ) işareti koyup sözel pekiştireç vermiştir. Daha sonra beceri analizinin izleyen basamağına geçerek sözel ipucu ile devam edilmiştir.
4. Uygulamacı, öğrenci bu basamağı kısmi fiziksel ipucu ile yerine getiremezse, hemen öğrencinin hata yapmasını önlemek için tam fiziksel ipucu sağlamıştır. Veri toplama tablosuna tam fiziksel ipucu (TFİ) işareti koyup sözel pekiştireç vermiştir. Daha sonra beceri analizinin izleyen basamağına geçerek sözel ipucu ile devam edilmiştir.
5. Uygulamacı, öğrenci beceri analizinin her bir basamağını sadece sözel ipucu ile üst üste üç oturumda tamamlarsa, öğrencinin veri toplama tablosuna ‘bağımsız olarak’ işaretlerini koymuştur. Beceri analizinin bazı basamaklarında tam fiziksel ipucu ya da kısmi fiziksel ipucu kullanıldı ise, öğretim programı gözden geçirilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Bağımsız olarak beceri yerine getirilmiştir:

1. Beceri yönergesinden hemen sonra öğrencinin beceri analizinin ilk basamağını tamamlaması beklenmiştir.
2. Uygulamacı, öğrenci bağımsız olarak beceri analizinin ilk basamağını doğru olarak yerine getirirse veri toplama tablosuna (+) işareti koyup sözel pekiştirici vermiştir (“Aferin çıktığı açtın” der). Daha sonra beceri analizinin ikinci basamağına geçilmiştir.
3. Uygulamacı, öğrenci bu basamağı bağımsız olarak yerine getiremezse, hemen öğrencinin hata yapmasını önlemek için sözel ipucu sağlamıştır. Veri toplama tablosuna sözel ipucu (Sİ) işareti koyarak sözel pekiştirici vermiştir. Daha sonra beceri analizini izleyen basamağına geçerek bağımsız olarak tepki göstermesine fırsat vermiştir.
4. Uygulamacı, öğrenci bu basamağı sözel ipucu ile yerine getiremezse, hemen öğrencinin hata yapmasını önlemek için kısmi fiziksel ipucu sağlamıştır. Veri toplama tablosuna kısmi fiziksel ipucu (KFİ) işareti koyarak sözel pekiştirici vermiştir. Daha sonra beceri analizinin izleyen basamağına geçerek bağımsız olarak tepki göstermesine fırsat vermiştir.
5. Uygulamacı, öğrenci bu basamağı kısmi fiziksel ipucu ile yerine getiremezse, hemen öğrencinin hata yapmasını önlemek için tam fiziksel ipucu sağlamıştır. Veri toplama tablosuna tam fiziksel ipucu (TFİ) işareti koyarak sözel pekiştirici vermiştir. Daha sonra beceri analizinin izleyen basamağına geçerek bağımsız olarak tepki göstermesine fırsat vermiştir.
6. Uygulamacı, öğrenci üst üste iki oturumda beceri analizini % 80 bağımsız olarak yerine getirirse, izleyen haftada yoklama verileri toplanmıştır. Öğrencinin performansı % 80’in altına düşerse, program gözden geçirilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Denekler istenilen ölçütü karşılayıncaya kadar pekiştiriciler sürekli olarak sunulmuştur. Doğru tepkiler için yiyecek pekiştiricileri ve sosyal pekiştiriciler bir arada sunulmuştur. Yanlış tepkiler için hiçbir şey yapılmamış ve pekiştirici sunulmamıştır. Öğrencinin becerilerdeki performansı % 80’ne ulaştığında, beceri analizinde yer alan tüm basamaklar yerine getirildiğinde sözel pekiştiriciler verilmiştir (Erbaş, 1997).

2.8. Verilerin Analizi

2.8.1. Güvenirlik Analizleri

Araştırmada gözlemciler arası güvenirlik ve uygulama güvenirliği analizlerinin yapılabilmesi için tüm verilerin video kayıtları alınmıştır.

2.8.1.1. Gözlemciler Arası Güvenirlik

Gözlemciler arası güvenirlik ve uygulama güvenirliği verileri, yoklama ve uygulama oturumlarının en az % 20’sinde toplanmıştır. Gözlemciler arası güvenirlik, araştırmanın

uygulama sürecine katılmayan iki araştırmacı tarafından, birbirinden bağımsız olarak video kayıtları izlenerek, geliştirilen Veri Toplama Formu'na işlenmiştir. Gözlemciler arası güvenilirlik katsayısı, “Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100” formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Tek denekli deneysel araştırmalarda kabul edilebilir gözlemciler arası güvenilirlik katsayısı % 80 iken ideal gözlemciler arası güvenilirlik katsayısı % 90 ve üzerindedir (Kırcaali-İftar ve Tekin, 1997; Wolery ve diğ., 1991). Bu araştırmanın gözlemciler arası güvenilirlik analizleri sonucunda % 100'lük bir katsayı elde edilmiştir.

2.8.1.2. Uygulama Güvenirliği

Araştırmada uygulama güvenirliği analizi, bağımsız değişkenin planlandığı gibi uygulanıp uygulanmadığını incelemek üzere gerçekleştirilmiştir. Uygulama güvenirliği verilerini toplamak amacıyla, yapılan çalışmanın tüm oturumları videoya kaydedilmiştir. Yapılan video kayıtlarının, yansız atamayla belirlenen % 50'si araştırmanın uygulama güvenirliğini yapan araştırmacı tarafından izlenmiştir.

Uygulama güvenirlik çalışmalarına başlamadan önce, uygulamacılar tarafından öğretimin nasıl gerçekleştirildiğine ilişkin uygulama güvenirliğini yapan araştırmacıya sözlü bilgi verilmiştir. Araştırmacı uygulama güvenirliğine ilişkin video kayıtlarını izlerken, öğretim uygulamasının her bir aşamasının maddeler halinde sıralandığı Uygulama Güvenirliği Formu'ndaki maddelerin uygulamacılar tarafından yerine getirilip getirilmediğine karar vererek, Uygulama Güvenirliği Formu'na (+) ve (-) işaretlerini koymuştur. Uygulama güvenirliği hesaplaması, her bir denek için yapılan öğretim oturumlarının Yansız Atama Tablosu ile belirlenen % 50'si için “Gözlenen Öğretmen Davranışları / Planlanan Öğretmen Davranışları x 100” formülüyle hesaplanmıştır. Araştırmacının yaptığı çalışma sonucunda araştırmanın uygulama güvenirliğinin % 95 oranında olduğu ortaya konmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmaya katılan deneklerin özbakım becerileri arasında yer alan kazak giyme, çıtçıt açma-kapama ve diş fırçalama becerilerini edinim düzeylerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

3.1. Deneklerin Kazak Giyme, Çıtçıt Açma-Kapama ve Diş Fırçalama Becerilerini Edinim Düzeylerine İlişkin Bulgular

3.1.1. Birinci Deneğin Kazak Giyme, Çıtçıt Açma-Kapama ve Diş Fırçalama Becerilerini Edinim Düzeylerine İlişkin Bulgular

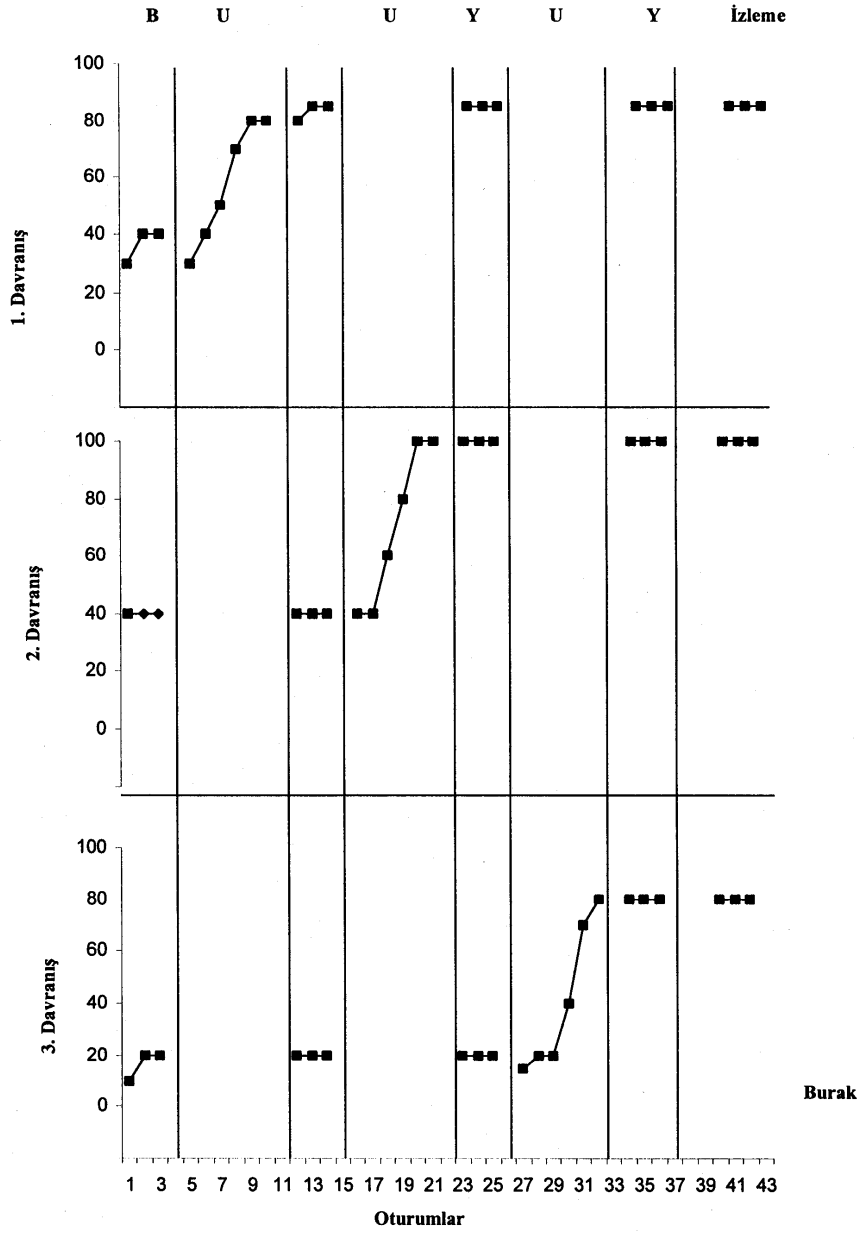
Şekil 3.1'de yer alan birinci grafikte görüldüğu gibi, başlama düzeyi evresinde birinci denek, kazak giyme becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 30-% 40 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinde üç oturumda kararlı nokta elde edildiği için, birinci becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azal-

tilmasıyla tüm beceri öğretim yönteminin kullanıldığı uygulama evresinde denek altı uygulama oturumu sonucunda kazak giyme becerisini % 80 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda birinci beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve ikinci yoklama evresine yer verilmiştir. Birinci deneğin kazak giyme becerisini gerçekleştirme düzeyine ilişkin yapılan ikinci yoklama evresinde birinci oturumda % 80 diğer iki oturumda ise % 85 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür. Bir hafta sonra tekrar üçüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin üç oturum üst üste % 85 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür. Üçüncü yoklama evresinden bir hafta sonra dördüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin üç oturum üst üste % 85 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür.

Şekil 3.1’de yer alan ikinci grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde birinci denek, çitçit açma-kapama becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 40 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinden bir hafta sonra yapılan ikinci yoklama evresinde de deneğin, beceri basamaklarını ortalama % 40 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Başlama düzeyi evrelerinde üç oturumda kararlı nokta elde edildiği ve öğretimden önce yapılan yoklama evresiyle benzer veriler bulunduğu için, ikinci becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılması öğretim materyaline dayalı hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim materyalinin kullanıldığı uygulama evresinde denek altı uygulama oturumu sonucunda çitçit açma-kapama becerisini % 100 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda ikinci beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve üçüncü yoklama evresine yer verilmiştir. Deneğin çitçit açma-kapama becerisinin beceri basamaklarını % 100 düzeyinde üç oturum üst üste gerçekleştirdiği görülmüştür. Üçüncü yoklama evresinden bir hafta sonra tekrar dördüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin yine üç oturum üst üste % 100 düzeyinde beceri basamaklarını gerçekleştirdiği belirlenmiştir.

Şekil 3.1’de yer alan üçüncü grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde birinci deneğin, dış fırçalama becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 20 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinden bir hafta sonra yapılan ikinci yoklama evresinde deneğin beceri basamaklarını ortalama % 20 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmüştür. Bir hafta sonra tekrar yapılan üçüncü yoklama evresinde ise denek beceri basamaklarını ortalama % 20 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinde üç oturum üst üste kararlı nokta elde edildiği ve öğretimden önce yapılan yoklama evrelerinde elde edilen veriler birbirine benzer bulunduğu için, üçüncü becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılması öğretim materyaline dayalı hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim materyalinin kullanıldığı uygulama evresinde denek altı uygulama oturumu sonucunda dış fırçalama becerisini % 80 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda üçüncü beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve dördüncü yoklama evresine yer verilmiştir. Deneğin dış fırçalama becerisine ilişkin yapılan dördüncü yoklama evresinde ise üç oturum üst üste beceriyi oluşturan beceri basamaklarını % 80 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmüştür.

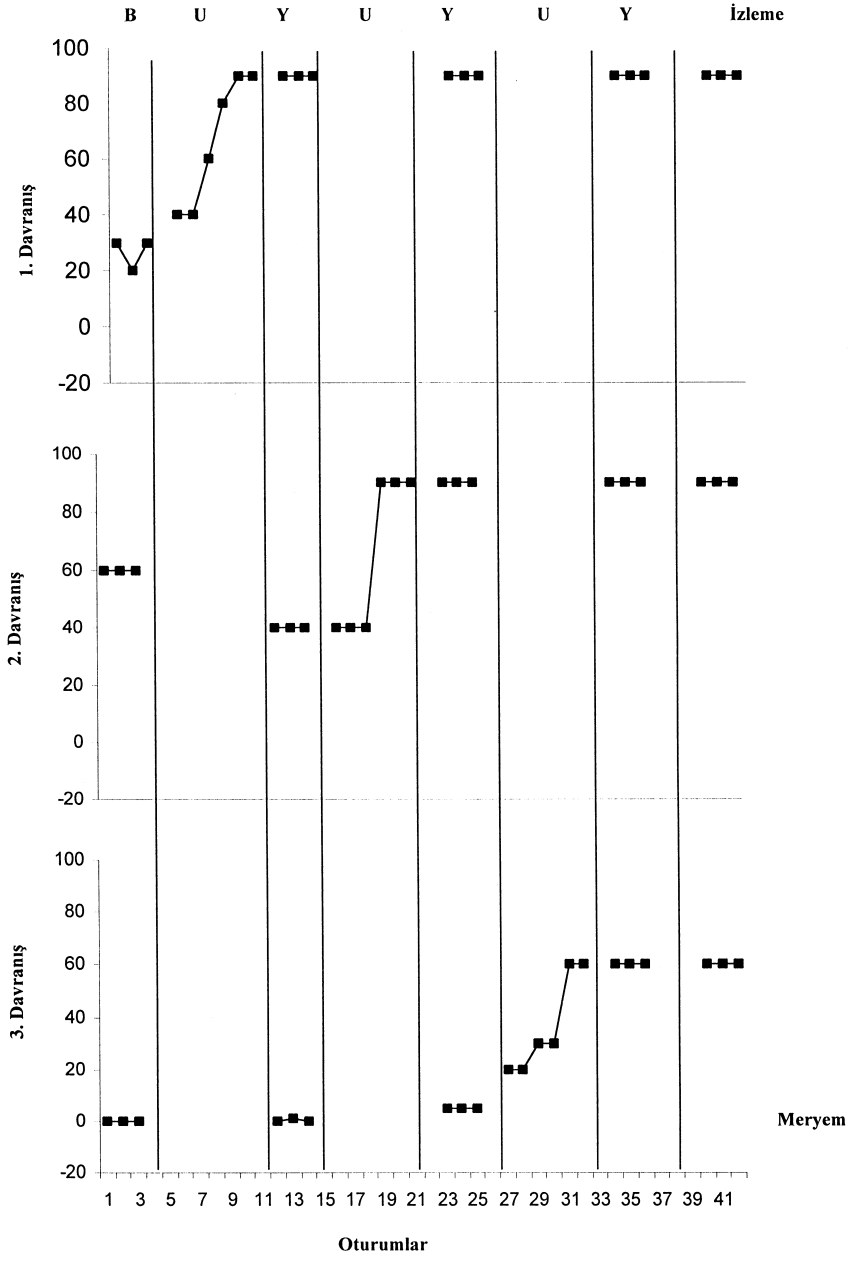
Şekil 1. Birinci Deneğin Kazak Giyme, Çıçıt Açma-Kapama ve Diş Fırçalama Becerilerine İlişkin Başlama, Uygulama, Yoklama ve İzleme Veri Düzeyleri

3.1.2. İkinci Deneğin Kazak Giyme, Çıtçıt Açma-Kapama ve Diş Fırçalama Becerilerini Edinim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Şekil 3.2’de yer alan birinci grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde ikinci denek, kazak giyme becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 20-% 30 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinde üç oturumda kararlı nokta elde edildiği için, birinci becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılmasıyla tüm beceri öğretimi yönteminin kullanıldığı uygulama evresinde denek altı uygulama oturumu sonucunda kazak giyme becerisini % 90 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda birinci beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve ikinci yoklama evresine yer verilmiştir. İkinci deneğin kazak giyme becerisini gerçekleştirme düzeyine ilişkin yapılan ikinci yoklama evresinde üç oturum üst üste % 90 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür. Bir hafta sonra tekrar üçüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin üç oturum üst üste % 90 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür. Üçüncü yoklama evresinden bir hafta sonra dördüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin üç oturum üst üste % 90 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür.

Şekil 3.2’de yer alan ikinci grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde ikinci denek, çıtçıt açma-kapama becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 60 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinden bir hafta sonra yapılan ikinci yoklama evresinde ise deneğin, beceri basamaklarını ortalama % 40 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Başlama düzeyi evrelerinde üç oturumda kararlı nokta elde edildiği ve öğretimden önce yapılan yoklama evresiyle benzer veriler bulunduğu için, ikinci becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılması öğretimi materyaline dayalı hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim materyalinin kullanıldığı uygulama evresinde deneğin altı uygulama oturumu sonucunda çıtçıt açma-kapama becerisini % 90 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda ikinci beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve üçüncü yoklama evresine yer verilmiştir. Deneğin çıtçıt açma-kapama becerisinin beceri basamaklarını % 90 düzeyinde üç oturum üst üste gerçekleştirdiği görülmüştür. Üçüncü yoklama evresinden bir hafta sonra tekrar dördüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin yine üç oturum üst üste % 90 düzeyinde beceri basamaklarını gerçekleştirdiği belirlenmiştir.

Şekil 3.2’de yer alan üçüncü grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde ikinci deneğin, diş fırçalama becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 0 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinden bir hafta sonra yapılan ikinci yoklama evresinde deneğin beceri basamaklarını ortalama % 0 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmüştür. Bir hafta sonra yapılan üçüncü yoklama evresinde ise denek beceri basamaklarını ortalama % 5 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinde üç oturum üst üste kararlı nokta elde edildiği ve öğretimden önce yapılan yoklama evrelerinde elde edilen veriler birbirine benzer bulunduğu için, üçüncü becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılması öğretimi materyaline dayalı hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim materyalinin kullanıldığı uygulama evresinde denek altı uygulama oturumu sonucunda diş fırçalama becerisini ortalama % 60 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Denek uygulama oturumları sonucunda üçüncü beceriye ilişkin % 80 ölçütünü karşılamamıştır. Deneğin diş fırçalama becerisine ilişkin yapılan dördüncü yoklama evresinde ise üç oturum üst üste beceriyi oluşturan beceri basamaklarını % 60 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmüştür.

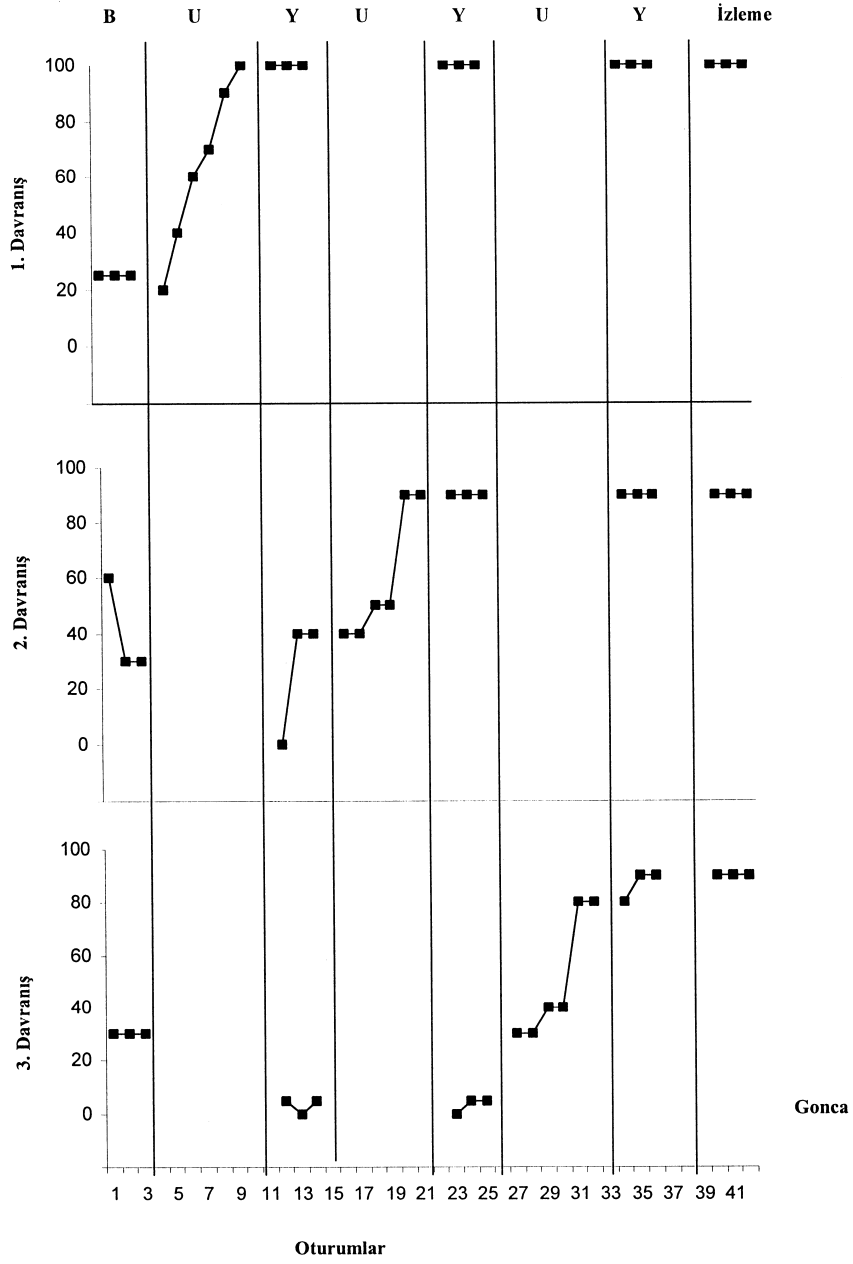
Şekil 2. İkinci Deneğin Kazak Giyme, Çıtçıt Açma-Kapama ve Diş Fırçalama Becerilerine İlişkin Başlama, Uygulama, Yoklama ve İzleme Veri Düzeyleri

3.1.3. Üçüncü Deneğin Kazak Giyme, Çıtçıt Açma-Kapama ve Diş Fırçalama Becerilerini Edinim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Şekil 3.3'de yer alan birinci grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde üçüncü denek, kazak giyme becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 25 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinde üç oturumda kararlı nokta elde edildiği için, birinci becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılmasıyla tüm beceri öğretimi yönteminin kullanıldığı uygulama evresinde deneğin altı uygulama oturumu sonucunda kazak giyme becerisini % 100 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda birinci beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve ikinci yoklama evresine yer verilmiştir. Üçüncü deneğin kazak giyme becerisini gerçekleştirme düzeyine ilişkin yapılan ikinci yoklama evresinde üç oturum üst üste % 100 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür. Bir hafta sonra tekrar üçüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin üç oturum üst üste % 100 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür. Üçüncü yoklama evresinden bir hafta sonra dördüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin üç oturum üst üste % 100 düzeyinde beceriyi gerçekleştirdiği görülmüştür.

Şekil 3.3'de yer alan ikinci grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde üçüncü denek, çıtçıt açma-kapama becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 30-% 60 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinden bir hafta sonra yapılan ikinci yoklama evresinde ise deneğin, beceri basamaklarını ortalama % 40 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Başlama düzeyi evrelerinde üç oturumda kararlı nokta elde edildiği ve öğretimden önce yapılan yoklama evresiyle benzer veriler bulunduğu için, ikinci becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılması öğretim materyaline dayalı hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim materyalinin kullanıldığı uygulama evresinde denek altı uygulama oturumu sonucunda çıtçıt açma-kapama becerisini % 90 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda ikinci beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve üçüncü yoklama evresine yer verilmiştir. Deneğin çıtçıt açma-kapama becerisinin beceri basamaklarını % 90 düzeyinde üç oturum üst üste gerçekleştirdiği görülmüştür. Üçüncü yoklama evresinden bir hafta sonra tekrar dördüncü yoklama evresine yer verilmiş ve deneğin yine üç oturum üst üste % 90 düzeyinde beceri basamaklarını gerçekleştirdiği belirlenmiştir.

Şekil 3.3'de yer alan üçüncü grafikte görüldüğü gibi, başlama düzeyi evresinde üçüncü deneğin, diş fırçalama becerisini oluşturan beceri basamaklarını ortalama % 30 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinden bir hafta sonra yapılan ikinci yoklama evresinde deneğin beceri basamaklarını ortalama % 0-% 5 düzeyinde gerçekleştirdiği görülmüştür. Bir hafta sonra yapılan üçüncü yoklama evresinde ise deneğin beceri basamaklarını ortalama % 0-% 5 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Başlama düzeyi verilerinde üç oturum üst üste kararlı nokta elde edildiği ve öğretimden önce yapılan yoklama evrelerinde elde edilen veriler birbirine benzer bulunduğu için, üçüncü becerinin öğretim uygulamasına geçilmiştir. İpucunun giderek azaltılması öğretim materyaline dayalı hazırlanan bireyselleştirilmiş öğretim materyalinin kullanıldığı uygulama evresinde denek altı uygulama oturumu sonucunda diş fırçalama becerisini ortalama % 80 düzeyinde gerçekleştirerek istenilen ölçütü karşılamıştır. Denek uygulama oturumları sonucunda üçüncü beceriye ilişkin ölçütü karşıladığı için, uygulama evresi sona erdirilmiş ve dördüncü yoklama evresine yer verilmiştir. Deneğin diş fırçalama becerisine ilişkin yapılan dördüncü yoklama evresinde ise üç oturum üst üste beceriyi oluşturan beceri basamaklarını % 80-% 90 düzeyinde gerçekleştirildiği görülmüştür.

Şekil 3. Üçüncü Deneğin Kazak Giyme, Çıtçıt Açma-Kapama ve Diş Fırçalama Becerilerine İlişkin Başlama, Uygulama, Yoklama ve İzleme Veri Düzeyleri

3.2. İzleme

İzleme verileri, her üç beceride belirlenen ölçüt karşılandıktan bir, iki ve dört hafta sonra toplanmıştır. İzleme oturumları sırasında ikinci deneğin dış fırçalama becerisi dışında, tüm deneklerin hedeflenen ölçütü karşılar durumda oldukları görülmüştür.

4. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın bulguları incelendiğinde, öz bakım becerilerini her bir deneğin % 80 düzeyinde öğrendiği; dolayısıyla, ipucunun giderek azaltılması öğretim yönteminin öz bakım becerilerinin öğretiminde etkili olduğu görülmektedir.

Araştırmanın bulguları; ipucunun giderek azaltılması öğretim yönteminin kullanıldığı, Sisson ve Dixon (1986) tarafından yürütülen çiğneme, kaşık-çatal kullanma ve peçete kullanma öğretiminin; Matson ve diğerleri (1990) tarafından yürütülen yemek yeme, dış fırçalama, saç tarama ve giyme becerilerinin öğretiminin; Denny ve diğerleri (2000) tarafından yürütülen yemek yeme ve top yuvarlama becerilerinin öğretiminin yapıldığı diğer araştırma sonuçlarıyla da tutarlılık göstermektedir.

Ayrıca, elde edilen bulgular ülkemizde öz bakım becerilerinin öğretimiyle ilgili yapılan diğer araştırmaların [Vuran (1989), Özen (1995), Cavkaytar (1997) ve Devren-Çuhadar (2002)] bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Alanyazın, ipucunun giderek azaltılmasıyla öğretimin otistik özellik gösteren, ya da çeşitli düzeylerde zihin özürlü bireylerle öğretim yapmada etkili bir öğretim yöntemi olduğunu vurgulamaktadır. Bu yöntemle yürütülen araştırmaların pek çoğu orta ve ileri derecede zihin özürlü bireylerle yürütülmüştür ve ipucunun giderek azaltılmasıyla öğretimin, bebeklikten yetişkinliğe değin her yaş grubundaki bireylere hem tek basamaklı hem de zincirleme davranışların öğretiminde etkili olduğunu göstermektedir (Tekin ve Kırcaali- İftar 2001).

Yapılan araştırma; okul öncesi düzeyde üç zihin özürlü öğrenci ve üç öz bakım becerisi ile sınırlıdır. Araştırmada deneklerin çitçit açma-kapama ve bisiklet yaka kazak giyme becerilerini, dış fırçalama becerisine göre daha kısa sürede öğrenerek istenilen ölçütü karşıladıkları görülmüştür. Ayrıca, zihin özürlü öğrencilerin dış fırçalama becerisini diğer becerilere göre daha düşük düzeylerde gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bunun nedeninin, dış fırçalama becerisinin beceri basamaklarının diğer becerilerin basamaklarından daha uzun ve daha karmaşık olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sınırlılıklar doğrultusunda, yapılan çalışmanın genellenabilirliğini ve uygulanabilirliğini artırmak için aşağıdaki önerilere yer verilebilir.

Zihin özürlü çocuklara beceri öğretiminde ipucunun giderek azaltılması öğretim yöntemi dikkate alınarak bireyselleştirilmiş öğretim materyalleri hazırlanabilir. Hazırlanan öğretim materyalleri zihin özürlü çocuklarla çalışan öğretmenlerin kullanımına sunulabilir. Araştırmanın genellenebilirliğini artırmak için aynı araştırma farklı ortamlarda, farklı deneklerle ve farklı tek-denek araştırma modelleri ya da yanlışsız öğretim yöntemleri ile yeniden desenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Cavkaytar, A. (1999).** *Zihin Engellilere Özbakım ve Ev içi Becerilerinin Öğretiminde Bir Aile Eğitimi Programının Etkililiği.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Clark, M. G. (1994).** Is a functional curriculum approach compatible with an inclusive education model. *Teaching Exceptional Children.* 36-39.
- Devren-Çuhadar, S. (2002).** Zihinsel Engelli Öğrencilere Yemek Yeme Becerilerinin Kazandırılmasında ve Sürekliliğinde “Tüm Beceri ve İleri Zincirleme Yaklaşımlarına Göre Amaç Düzenleme” nin Etkililiği. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.* Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Denny, M., Marchand-Martella, N., Martella, R. C., Reilly, J. R., Reilly, J. F., Cle-anthous, C. (2000).** Using parent delivered graduated guidance to teach funtional living skills to a child with cri du chat syndrome. *Education and Treatment of Children,* 23, 430-441
- Erbaş, D. (1997).** Sistematik öğretim teknikleri. *Yayımlanmamış yüksek lisans ders öde-vi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gürsel, O. (1993).** Zihin Engelli Çocukların, Doğal Sayıları, Gerçek Nesnelere Kullanarak Eşleme, Resimleri İşaret Ederek Gösterme, Rakamlar Gösterildiğinde Söyleme Becerilerinin Gerçekleştirilmesinde, Bireyselleştirilmiş Öğretim Materyalinin Basamaklandırılmış Yöntemle Sunulması. *Yayımlanmamış doktora tezi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kırcaali-İftar, G. ve Tekin, E. (1997).** *Tek-Denekli Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Matson, J., Toras, M. E., Sevin, J., Love, S. ve Fridly, D. (1990).** Teaching self help skills to autistic and mentally retarded children. *Research in Develpomental Disabilities,* 11, 361-378.
- Mager, R. F. (1975).** Öğretim amaçlarının hazırlanması. Çev: S. Ünal, ve L. Türel. Ankara: M.E.B. Mesleki Teknik Eğitim Müsteşarlığı.
- Özen, A. (1995).** Zihin Engelli Çocuklara Yemek Yeme Becerilerinin Kazandırılmasında Fiziksel Yardıma, Model Olmaya ve Sözel Yönergeye Dayalı Bireyselleştirilmiş Öğretim Materyallerinin Etkililiği. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

- Özyürek, M. (1986).** Zihinsel yetersizlik gösteren çocuklara öz bakım becerilerinin kazandırılması *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, (2), 149-155.
- Sisson, L. ve Dixon, J. M. (1986).** A behavioral approach to the training and assesment of feeding skills in multi-handicapped children. *Applied Research in Mental Retardation*, 7, 149-163.
- Snell, M. E. (1983).** *Systematic Instruction of the Moderately and severely Handicapped*. (Birinci baskı), Columbus, OH: Merrill Publishing Company.
- Tawney, J. W. ve Gast, D. L. (1984).** *Single Subject Resarch in Special Education*. Columbus, OH: Merrill Publishing Company.
- Tekin, E. (1996).** İşlevsel ve etkili bireyselleştirilmiş eğitim programları. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, (2), 111-122.
- Tekin, E. ve Kırcaali-İftar G. (2001).** *Özel Eğitimde Yanlızsız Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Vuran, S. (1989).** Zihin Engelli Çocukların Giyinme Becerilerinde Yapabildiklerine Dayalı Olarak Hazırlanan Öğretim Materyalinin Etkililiği. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Vuran, S. (1996).** Bireyselleştirilmiş öğretim materyallerinin hazırlanması. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, (1), 75-82.
- Wolery, M., Ault, M.J., Gast, D., Doyle, P. M. ve Griffen, A. K. (1991).** Teaching chained tasks in dyads: Acquisition of target and observational behaviors. *The Journal of Special Education*, 2, (25), 198-220.

Gelişim Yetersizliği Olan Çocuklara Renk Öğretiminde Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği*

Yrd.Doç.Dr. Bünyamin Birkan
Anadolu Üniversitesi
Engelliler Araştırma Enstitüsü

Öz: Bu araştırmada, gelişim yetersizliği olan çocuklara renk öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği araştırılmıştır. Araştırmaya orta ve ileri derecede gelişim yetersizliği olan iki denek katılmıştır. Eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiğini belirlemek için tek denekli araştırma modellerinden yoklama evreli davranışlar arası çoklu yoklama modeli kullanılmış; deneklerle replike edilmiştir. Araştırma bulguları eşzamanlı ipucuyla öğretimin her iki deneye de hedef davranışları öğretmede etkili olduğunu göstermektedir. Öğrenciler hedef davranışları öğretim bittikten 7, 18 ve 25 gün sonra yüksek oranda sürdürmüşler ve araçlar arası %100 düzeyinde genellemişlerdir. Araştırmanın sonunda çalışmanın sınırlılıkları tartışılarak ileri araştırmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Eşzamanlı ipucuyla öğretim; gelişimsel yetersizlik, kavram öğretimi.

The Effectiveness of Simultaneous Prompting Procedure on Teaching Colors to Children With Developmental Disabilities

Abstract: The effectiveness of simultaneous prompting procedure for teaching colors to students with developmental disabilities was evaluated. Participants included two students whose functioning levels ranged from typically developing to moderate and severe disabilities. The effectiveness of a simultaneous prompting procedures was evaluated through the use of a multiple probe design across behaviors and replicated across students. Results indicated that the procedure was successful in teaching the target behaviors to both students. These students maintained the target behaviors at high rates 7, 18, and 25 days after training. Furthermore, they generalized the responses across stimulus materials with 100 % accuracy. Limitations of the study and future research implications are discussed.

Key words: Simultaneous prompting, developmental disabilities, concept teaching.

---

* 11-12 Kasım 2002 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi'nce gerçekleştirilen 12. Ulusal Özel Eğitim Kongresi'nde sunulan bildiri

* Anadolu Üniversitesi, Engelliler Araştırma Enstitüsü, 26470/ESKİŞEHİR
Tel: 0-222-3350580/5276-5271
Elektronik Posta: bbirkan@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Gelişim yetersizliği olan çocukların çoğuna, kavram ve beceriler sistematik bir öğretim süreci kullanılarak öğretilmelidir (Kırcaali-İftar, Birkan ve Uysal, 1998). Özel eğitimciler özürlü bireylere daha etkili ve verimli öğretim sunmanın yollarını aramaktadırlar (Gibson ve Schuster, 1992; Parrot, Schuster, Collins ve Gassaway, 2000). Eşzamanlı ipucuyla öğretim, davranış öncesi ipucu ve sınamayla öğretimin bir uyarlaması olup, etkili öğretim alanyazınında son yıllarda yer alan ancak yeterince araştırılmamış sistematik bir öğretim sürecidir (Doğan ve Tekin-İftar, 2002; Schuster ve Griffen 1993; Schuster, Griffen ve Wolery, 1992; Singleton, Schuster ve Ault, 1995). Eşzamanlı ipucuyla öğretimde hedef uyarının hemen ardından kontrol edici ipucu sunulur ve birey kontrol edici ipucunu model alır. Uyarın kontrolünün gerçekleşip gerçekleşmediği, öğretim oturumlarından hemen önce düzenlenen günlük yoklama oturumlarında belirlenmektedir (Gibson ve Schuster, 1992; Parrot ve diğ., 2000; Schuster ve diğ., 1992; Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001).

Eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkili biçimde uygulanabilmesi için, (Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001 s. 174) dokuz basamaklı bir model geliştirilmiştir: (a) bireye tepkide bulunması için ipucu olarak verilecek uyarını belirleme, (b) kontrol edici ipucunu belirleme, (c) eşzamanlı ipucuyla gerçekleştirilecek oturumları planlama, (d) yoklama oturumlarını planlama, (e) yanıt aralığı süresini belirleme, (f) bireyin tepkilerine ne şekilde yanıt verileceğini belirleme, (g) denemeler arası süreyi belirleme, (h) veri kayıt yöntemini belirleme ve (i) uygulama, kayıt tutma ve bireyin gösterdiği performansa göre gerektiğinde değişiklikler yapma.

Eşzamanlı ipucuyla öğretimin, değişik özür grubundaki ve yaştaki bireylere çeşitli kavramların öğretiminde etkili olduğu görülmektedir. Araştırma bulguları, hem zincirleme davranışların öğretiminde (Fetko, Schuster ve Harley, 1999; Maciag, Schuster, Collins ve Cooper, 2000; Singleton, Schuster ve Griffen, 1993; Swell, Collins, Hemmeter ve Schuster, 1998; Parrot ve diğ., 2000; Yücesoy, 2002) hem de tek basamaklı davranışların öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkili bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Tek basamaklı davranış öğretimine, rakam tanıma (Akmanoğlu, 2002), mesleklerin işlevlerini tanıma (Doğan ve Tekin-İftar, 2002), iletişim sembollerini tanıma, eldesiz tek basamaklı toplama işlemlerini yapma ve Amerikan eyaletleri ile ülkeleri haritadan gösterme (Fickel, Schuster ve Collins, 1998), sözcük okuma (Gibson ve Schuster, 1992), günlük yaşamda kullanılan sözcükleri tanıma (Griffen, Schuster ve Morse, 1998), fen bilgisi sözcüklerini tanıma (Johnson, Schuster ve Bell, 1996), nesne adlandırma (MacFarland-Smith, Schuster ve Stevens, 1993), tabela okuma (Singleton, Schuster ve Ault, 1995) oyun kartlarındaki sembollerini adlandırma (Wolery, Holcombe, Werst ve Cipolloni, 1993) ve maketlerinden hayvanları tanıma (Tekin ve Kırcaali-İftar, 2002) örnek verilebilir.

Varol (1992), yaptığı bir çalışmada zihin engelli çocuklara kırmızı, sarı, büyük, daire, üçgen, uzun, bir tane, iki tane ve kalın kavramlarını kazandırmada doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan bireyselleştirilmiş kavram öğretim materyalinin etkililiğini araştırmıştır. Çalışmanın sonunda, araştırmaya katılan çocuklara doğrudan öğretim yöntemiyle sunu-

lan bireyselleştirilmiş kavram öğretim materyalinin adı geçen kavramları kazandırmada etkili olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yine Kırcaali-Iftar ve diğ. (1998), zihin engelli çocuklara renk ve şekil kavramı kazandırmada doğal dilin kullanıldığı doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan bireyselleştirilmiş kavram öğretim materyalinin etkililiğini araştırmışlardır. Çalışmanın sonunda araştırmaya katılan çocuklara renk ve şekil kavramlarını kazandırmada doğal dilin kullanıldığı doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan bireyselleştirilmiş kavram öğretim materyalinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak ülkemizde ve yabancı literatürde zihin engelli çocuklara renk öğretiminde eşzamanlı ipucunun etkililiğini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yukarıdaki tüm araştırma bulguları, eşzamanlı ipucuyla öğretimin tek basamaklı becerilerin öğretiminde etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Alanyazında özellikle de ülkemizde yapılan eşzamanlı ipucuyla ilgili çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Bu nedenle, eşzamanlı ipucuyla öğretimin kavram öğretimindeki etkililiği üzerine ilişkin daha fazla çalışmaya gereksinim duyulduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada gelişim yetersizliği olan çocuklarda eşzamanlı ipucuyla öğretimin renklerin öğretiminde etkililiğini incelemek amaçlanmıştır. Bu genel amaçtan yola çıkarak şu alt amaçlar oluşturulmuştur: (a) Eşzamanlı ipucuyla öğretim, gelişim yetersizliği teşhisi konmuş iki çocuğa dört farklı renkte, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde nesnelere arasından kırmızı, mavi ve yeşil renkte olanları işaret ederek seçme becerisinin öğretiminde etkili midir? (b) Eşzamanlı ipucuyla öğretimle, gelişim yetersizliği teşhisi konmuş iki çocuğa bu beceri öğretilebilirse, bu beceri öğretim bittikten 7 gün, 18 gün ve 25 gün sonra devam edebilir mi? (c) Eşzamanlı ipucuyla öğretimle, gelişim yetersizliği teşhisi konmuş iki çocuğa bu beceri öğretilebilirse, çocuklar öğrendikleri becerileri farklı renk, farklı büyüklük, farklı tip ve farklı türde nesnelere genelleyebilirler mi?

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar ve Ortamlar

2.1.1. Denekler

Çalışmaya yaşları 6-8 arasında değişen iki gelişim yetersizliği olan erkek çocuk katılmıştır. Bu çalışmaya katılabilmesi için deneklerde şu önkoşullar aranmıştır: (a) görsel ve işitsel uyarılara en az 7 dakika süreyle dikkati yöneltebilme, (b) taklit edebilme, (c) işaret ederek gösterebilme, (d) çalışmaya düzenli olarak katılabilme, (e) en az iki sözcükten oluşan sözel yönergeleri yerine getirebilme. Her iki denek de bu çalışmaya katılmasına engel olacak bir sağlık sorunu yoktur. Deneklerin yukarıda belirtilen önkoşul davranışlara sahip olup olmadıklarını belirlemek için, denekler bireysel çalışmalar sırasında gözlenmiş, sınıf öğretmenleriyle görüşülüp bu konuda bilgi alınmış ve tüm deneklerin bu önkoşul davranışları karşıladığı belirlenmiştir.

Erol'un (6 yaş, 4 ay) davranış problemleri (örneğin, başkasına vurma, tekmeleme, tükürme, ısırma, yüksek sesle bağırma) vardır. Erol okulöncesi eğitim programlarında yaşittan daha yüksek performans göstermektedir. Erol'un okulöncesi eğitimi ve sosyal dav-

ranişlarıyla ilgili performansı Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü'nde uygulamacı tarafından değerlendirilmiştir. Ayrıca, Osmangazi Üniversitesi Eğitim, Uygulama ve Araştırma Hastanesi Pediatrik Nöroloji Bilim Dalında Erol'a zihin engeli, dikkat dağınıklığı ve hiperaktivite tanısı konmuştur. Erol, normal gelişim gösteren çocukların bulunduğu Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 16 mevcutlu bir anasınıfı programına haftada dört gün, günde dört saat sabahçı olarak katılmaktadır. Ayrıca, Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü'nden haftada iki gün birer oturum bireysel destek almaktadır.

Yunus (8 yaş, 10 ay) öğretilebilir düzeyde zeka geriliğine sahip down sendromlu bir çocuktur. Yunus'un yaşlılarıyla sosyal etkileşime girme, kendini ifade etme ve anlamada zorluğu vardır. Yunus'un zeka geriliğiyle tanısı Osmangazi Üniversitesi Eğitim, Uygulama ve Araştırma Hastanesi Pediatrik Nöroloji Bilim Dalında konmuştur. Yunus, normal gelişim gösteren çocukların bulunduğu Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 25 mevcutlu bir ilköğretim okulunun birinci sınıfına haftada beş gün, günde üç saat öğlenci olarak katılmaktadır. Ayrıca, Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü'nden haftada iki gün birer oturum bireysel destek almaktadır.

2.1.2. Uygulamacı ve Gözlemci

Araştırmayı yürüten uygulamacı, Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Uygulamacının daha önce eşzamanlı ipucuyla öğretimle sistematik öğretim sunma geçmişi yoktur. Araştırmanın gözlemcileri arası ve uygulama güvenilirliği verilerini toplamak için Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü'nde çalışan ve eşzamanlı ipucuyla öğretim konusunda yeterli bilgiye ve deneyime sahip bir öğretmen gözlemci olarak görev almıştır. Gözlemci, araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri, toplu yoklama, günlük yoklama, öğretim, izleme ve genelleme oturumlarının nasıl düzenlendiği ve veri toplama formlarının nasıl kullanıldığı konusunda bilgilendirilmiştir.

2.2. Ortam ve Araç-Gereç

Araştırma Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü Gelişimsel Yetersizlik Uygulama Birimi'nde yürütülmüştür. Bütün oturumlarda uygulamacı ve öğrencinin oturabileceği bir masa, araç-gereçleri koymak için başka bir masa ve iki sandalye bulunmuştur. Ayrıca, veri kaydı yapabilmek için sınıfta kamera bulundurulmuştur. Araştırmada eşzamanlı ipucuyla renklerin öğretimi için dört farklı renkte, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde beş araç seti kullanılmıştır. Hedef davranış belirlemek için kullanılan araçlar daha sonra öğretim, toplu yoklama ve günlük yoklama ve izleme oturumlarında da kullanılmıştır. Toplu yoklama, günlük yoklama, öğretim, izleme ve genelleme oturumlarında hangi araçların kullanıldığı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Toplu Yoklama (T), Günlük Yoklama (G), Öğretim (Ö), İzleme (İ) ve Genelleme (GN) Oturumlarında Kullanılan Araçlar

Oturumlar	Araçlar
T-G-Ö-İ (Set 1)	Kırmızı yün ponpon, mavi yün ponpon, yeşil yün ponpon ve sarı yün ponpon
T-G-Ö-İ (Set 2)	Kırmızı ahşap küp, mavi ahşap küp, yeşil ahşap küp ve sarı ahşap küp
T-G-Ö-İ (Set 3)	Kırmızı yumuşak plastik halka, mavi yumuşak plastik halka, yeşil yumuşak plastik halka ve sarı yumuşak plastik halka
T-G-Ö-İ (Set 4)	Kırmızı mika lego, mavi mika lego, yeşil mika lego ve sarı mika lego
T-G-Ö-İ (Set 5)	Kırmızı sert plastik üçgen, mavi sert plastik üçgen, yeşil sert plastik üçgen ve sarı sert plastik üçgen
GN (Set 1)	Büyük boy kırmızı yün ponpon, orta boy mavi ahşap küp, küçük boy yeşil yumuşak plastik halka ve en küçük boy sarı mika lego
GN (Set 2)	Büyük boy kırmızı ahşap küp, orta boy mavi yün ponpon, küçük boy yeşil mika lego ve en küçük boy sarı sert plastik üçgen
GN (Set 3)	Büyük boy kırmızı sert plastik üçgen, orta boy mavi yumuşak plastik halka, küçük boy yeşil yün ponpon ve en küçük boy sarı sert plastik üçgen
GN (Set 4)	Büyük boy kırmızı mika lego, orta boy mavi sert plastik üçgen, küçük boy yeşil ahşap küp ve en küçük boy sarı yumuşak plastik halka
GN (Set 5)	Büyük boy kırmızı yumuşak plastik halka, orta boy mavi mika lego, küçük boy yeşil yün ponpon ve en küçük boy sarı ahşap küp

2.3. Hedef Davranış Belirleme

Bu çalışmada gelişimsel yetersizlik gösteren çocuklara renklerin öğretimi amaçlandığından, bir ölçüt bağımlı test hazırlanarak öğrencilerin renkle ilgili performans düzeyleri değerlendirilmiştir. Bunun için ilk olarak renkleri gösterme becerisi basitten karmaşığa doğru basamaklandırılmıştır. Renkleri gösterme becerisinin en kolay olduğu düşünülen birinci basamakta, dört farklı renkte, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde beş farklı araç seti vardır. Renkleri gösterme becerisinin orta zorluk düzeyinde olduğu düşünülen ikinci basamakta, dört farklı renkte, farklı büyüklükte, farklı tipte ve farklı türde beş farklı araç seti vardır. Renkleri gösterme becerisinin en zor olduğu düşünülen üçüncü basamakta, çocuğun çevresinde değişik nesnelere (örneğin, kitap, kıyafet, pano, resim vb.) vardır. Bire bir yapılan değerlendirme oturumlarında, ilk önce öğrenciden, birinci basamaktaki beş ayrı araç setinde kırmızı renkte olan nesneyi göstermesi istenmiştir (örneğin, “Önündeki araçlara dikkatlice bak ve bana kırmızı olanı göster” denilmiş, tepki için 4 sa-

niye beklenmiş, tepki kaydedilmiş ve diğer araç setine geçilmiştir). Diğer renkler için de aynı değerlendirme süreci izlenmiştir. Her renk için üç deneme yapılmıştır. İlk basamakta, deneklerin ikisi de %80 (beş set araçtan dördünde doğru tepki verme) olarak kabul edilen ölçütü karşılayabilecek düzeyde renkleri gösterememiştir. Dolayısıyla, daha zor kabul edilen diğer basamaklarda değerlendirme yapmaya gerek duyulmamıştır. Araştırma modeli, çalışma süresi ve koşulları göz önüne alınarak her iki öğrencinin de ölçütü karşılar şekilde gösteremediği dört renkten sadece kırmızı, mavi ve yeşil hedef davranış olarak alınmış; sarının araştırmadan sonra yapılacak öğretim oturumlarında öğretilmesine karar verilmiştir.

Araştırma çoklu yoklama modeli ile desenlendiği için, hedef davranışların çoklu yoklama modelinin kullanılmasına uygunluk göstermesine özen gösterilmiştir. Çoklu yoklama modelinde, öğretilmesi hedeflenen hedef davranışların iki özelliği karşılaması gerekmektedir: (a) hedef davranışlar işlevsel olarak birbirine benzer olmalıdır, (b) hedef davranışlar birbirinden bağımsız olmalıdır. Araştırmada öğretilmesi hedeflenen davranışların bu önkoşulları karşıladığı düşünülmektedir.

2.4. Araştırma Modeli

Renk öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla tek denekli araştırma modellerinden davranışlar arası çoklu yoklama modeli kullanılmış ve deneklerle replike edilmiştir.

Bu modelde deneysel kontrol, deneklere bağımsız değişken uygulandığında bağımlı değişkenin düzeyinde, başka deyişle, öğretime başlanmış rengi gösterme düzeyinde değişiklik olması; henüz öğretime başlanmamış rengi gösterme düzeyinde farklılık olmaması ve bu değişikliğin art zamanlılık ilkesiyle diğer renklerde de gözlenmesi yoluyla sağlanmaktadır.

Araştırmaya, öğretimi hedeflenen tüm renkleri kapsayacak biçimde toplu yoklama verisi toplanarak başlanmıştır. Toplu yoklama oturumlarında kararlı veri elde edildikten sonra başlama düzeyi evresi sonlandırılarak birinci rengin öğretime başlanmıştır. Birinci rengin öğretimi sürerken, ikinci ve üçüncü renkler için veri toplanmamıştır. Birinci renkte ölçüt karşılanıp kararlı veri elde edildikten sonra, tüm renkler için eşzamanlı olarak birinci yoklama evresi düzenlenmiştir. Birinci yoklama evresinde ikinci renk için kararlı veri elde edildikten sonra, bu yoklama evresi sonlandırılarak ikinci rengin öğretime başlanmıştır. İkinci renkte ölçüt karşılanıp kararlı veri elde edildikten sonra, tüm renkler için eşzamanlı olarak ikinci yoklama evresi düzenlenmiştir. İkinci yoklama evresinde üçüncü renk için kararlı veri elde edildikten sonra, bu yoklama evresi sonlandırılarak üçüncü rengin öğretime başlanmıştır (Tawney ve Gast, 1984; Tekin ve Kircaali-İftar, 2001).

Bu araştırmanın bağımlı değişkeni, deneklerin dört farklı renkte, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde nesnelere arasından kırmızı, mavi, yeşil renkli olanları işaret ederek seçebilmeleridir. Bu da renkleri gösterme becerisinin ilk basamağıdır. Araştırmanın bağımsız değişkeni ise, eşzamanlı ipucuyla öğretimdir.

Toplu yoklama, bir denekle öğretim oturumuna başlamadan önce ve öğretim çalışmalarında ölçüt karşılandıktan hemen sonra tüm hedef davranışlara ilişkin veri toplanmasıdır. Günlük yoklama, yalnızca öğretim uygulaması yapılan hedef davranışlara ilişkin veri toplanmasıdır. Öğretim oturumları ise, deneklere bağımlı değişkeni kazandırmak için, bağımsız değişkenin uygulandığı belirli sayıda denemeden oluşan öğretim sürecidir.

Tek-denekli araştırma modellerinde iç geçerliği etkileyen bazı tehditler söz konusudur. İç geçerlik, araştırmada meydana gelen değişikliğin yalnızca bağımsız değişkenden kaynaklanıyor olmasıdır. Bundan dolayı araştırmanın, bağımsız değişken dışındaki diğer etmenlerin kontrol edilebileceği şekilde desenlenmesi önerilmektedir (Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001).

Bağımsız değişken dışında, araştırmanın sonucunu etkileyebilecek olası etmenler ve bu etmenleri kontrol altına almak amacıyla uygulamacının uygulama sırasında dikkat ettiği hususlar şunlardır: (a) Dış etmenler, uygulama öncesi veya sırasında oluşan bağımsız değişkeni etkilemesi olası etmenlerdir. Bu etmenleri kontrol altına almak için, çocukların sınıf öğretmenleri ve aileleriyle yapılan görüşmelerde, çocuklara bu çalışma sonuçlarına kadar renk öğretimi yapılmaması istenmiştir. (b) Olgunlaşma, deneğin fiziksel olarak gelişme göstermesi, duruma alışması veya yorgunluk göstermesi gibi nedenlerden dolayı bağımlı değişkenin etkilenmesidir. Olgunlaşma etkisini azaltmak için mümkün olduğunca araştırma kısa sürede bitirilmeye çalışılmıştır. (c) Ölçmenin, iki biçimde iç geçerliği etkilemesi söz konusudur. Birincisi, bağımlı değişkene ilişkin veri toplama yöntemlerinin değişikliğe uğraması, ikincisi ise gözlemci veya uygulamacının bağımlı değişken tanımından uzaklaşmasıdır. Bu etmeni kontrol altına almak için tüm oturumların %20'sinde gözlemciler arası ve uygulama güvenilirliği verisi toplanmıştır. (d) Denek yitimi, araştırma süreci içinde denek sayısının azalmasıdır. Bu çalışma bireysel eğitime devam eden çocukların gereksinimlerinden ortaya çıktığı için, araştırmaya sadece iki denek katılabilmiş; araştırma sürecinde herhangi bir denek kaybı olmamıştır. (e) Deneysel etki, araştırma sonuçlarının bağımsız değişkenden daha çok, bir uygulama sürecine girilmesiyle ortaya çıkmasıdır. Daha önceden deneklerle uygulamacı arasında öğretim etkinliklerinin gerçekleştirilmiş olması nedeniyle deneysel etkinin azaldığı düşünülmektedir. (f) Uygulama güvenilirliği, araştırmanın planlandığı gibi sunulmasıdır. Uygulama güvenilirliği analizi, bu etmenin de kontrol altına alınmasını sağlamıştır (Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001).

2.5. Deney Süreci

Araştırmanın deney süreci; toplu yoklama, günlük yoklama, öğretim, genelleme ve izleme oturumlarından oluşmaktadır. Bütün oturumlar Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü Gelişimsel Yetersizlik Uygulama Birimi'nde Erol ile haftada iki gün 09:00-10:00 saatleri arasında, Yunus ile haftada iki gün 14:00-15:30 saatleri arasında gerçekleştirilmiştir. Oturumların tümü bire-bir düzenlenmiş öğretim oturumlarında gerçekleşmiştir. Deneklerin toplu yoklama, günlük yoklama, öğretim, genelleme ve izleme oturumlarında göstermiş oldukları doğru tepkilerin pekiştirilmesi için Erol için etkinlik (istediği bir oyuncakla oynama, kitaba bakma, boyama yapma vb.) ve sosyal pekiştireç (harikasin, çok iyi, bravo vb.) kullanılırken; Yunus için yiyecek (kraker, bisküvi, gofret

vb.) ve etkinlik (tamir takımıyla oynama, araba sürme, ütü masası setinde oynama vb.) pekiştiricileri kullanılmıştır. Bu araştırma süresince kullanılan pekiştiricilere, gözlem yoluyla ve her iki deneğin ailesinden alınan bilgilere göre karar verilmiştir.

2.5.1. Toplu Yoklama Oturumları

Toplu yoklama oturumlarının ilki bütün davranışlarda ve deneklerde eşzamanlı olarak bire-bir öğretim oturumunda başlama düzeyi verisi toplamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Toplu yoklama oturumları, bir davranışta öğretim oturumlarına başlamadan hemen önce ve öğretimde ölçüt karşılandığında gerçekleştirilmiştir. Bütün toplu yoklama evrelerinde, davranışlardaki her bir hedef uyarana ilişkin (farklı renk, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde dört nesneden oluşan beş set araç) beşer kez olmak üzere 15 deneme yapılmıştır. Her bir davranış setinde bir hedef uyaran bulunmaktadır. Toplu yoklama oturumlarında davranış setlerindeki hedef uyaranlar deneklerin tahmin edemeyecekleri sıra ile sunulmuştur. Bunun için de davranış setleri kura çekilerek belirlenmiştir.

Araştırmanın toplu yoklama oturumları şu şekilde gerçekleştirilmiştir: Uygulamacı her yoklama oturumuna başlamadan önce her bir davranış setinde dört farklı renkte, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde nesnelere oluşan beş araç setini bir kutunun içinde masanın yanına koymuştur. İlk araç setini masanın üstüne, çocuğun hemen önüne, yan yana yerleştirmiştir. Öğrenciye dikkat sağlayıcı ipucunu (örn., “Yunus şimdi seninle renkleri çalışacağız. Hazır mısın?”) sunmuştur. Daha sonra beceri yönergesini sunmuştur (örn., “Yunus bana kırmızıyı göster”. Öğrencinin 4 saniye içinde tepki vermesini beklemiştir. Öğrencinin yerinde oturma, dikkati yöneltme gibi uygun çalışma davranışları pekiştirilmiş; 5 saniye beklenerek bir sonraki denemeye geçilmiştir. Uygulamacı öğrencinin 4 saniye (yanıt aralığı) içinde doğru rengi göstermesi ya da vermesini doğru tepki; yanıt aralığı içinde ismi sorulan renk yerine farklı bir rengi göstermesi ya da birden fazla rengi göstermesi ya da yanıt aralığı içinde hiçbir tepkide bulunmamasını yanlış tepki olarak kabul etmiştir.

2.5.2. Günlük Yoklama Oturumları

Eşzamanlı ipucuyla öğretimde her denemede kontrol edici ipucu sunulduğu için öğrenciye bağımsız olarak tepki verme olanağı tanınmamaktadır. Bu nedenle, günlük yoklama oturumları düzenlenmiştir. Günlük yoklama oturumları da toplu yoklama oturumlarına benzer biçimde gerçekleştirilmiştir. Ancak, günlük yoklama oturumlarında yalnızca öğretimi yapılan hedef davranışa ilişkin veri toplanmış; diğer hedef davranışlara ilişkin veri toplanmamıştır. Uygulamacı, günlük yoklama oturumlarında her bir araç setinde bir kez olmak üzere toplam beş araç setinde beş defa beceri yönergesi sunmuştur. Renklere ait beceri yönergeleri deneklerin tahmin edemeyecekleri bir sırayla sunulmuştur. Günlük yoklama oturumları, hedef davranışa ilişkin ard arda üç oturum beş araç setinden dördünde (%80) doğru tepki alınca kadar devam ettirilmiştir. Günlük yoklama oturumlarında deneklerin göstermiş olduğu bütün doğru tepkiler, sürekli pekiştirme tarifesiyle pekiştirilmiş; yanlış tepkiler ise görmezden gelinmiştir. Çalışma sonunda da deneklerin çalışmaya katılım davranışları sürekli pekiştirme tarifesiyle pekiştirilmiştir.

2.5.3. Öğretim Oturumları

Öğretim oturumlarında uygulamacı beceri yönergesinin (çocuğun tepkiyi başlatabilmesi için gerekli anımsatıcı uyaran; örneğin, “Kırmızı olanı göster”) hemen ardından kontrol edici ipucunu (çocuğun doğru tepki sunmasını sağlamak amacıyla çocuğa verilen ipucu; örneğin, öğretmenin kırmızı olan nesneyi kendisi göstererek model olması) sunmuştur. Her bir öğretim oturumunda, davranış setindeki hedef davranışa ilişkin ikişer defa olmak üzere toplam 10 deneme gerçekleştirilmiştir. Öğretim oturumlarında yanıt aralığı 4 saniye, denemeler arası süre 5 saniye olarak belirlenmiştir. Öğretimde kontrol edici ipucu olarak model olma ve sözel ipucu birlikte kullanılmıştır. Öğretim oturumlarında doğru tepkiler, beceri yönergesi ve kontrol edici ipucu sunulduktan sonra deneğin parmağıyla doğru rengi göstermesi ya da doğru rengi vermesi olarak tanımlanmıştır. Öğretim oturumları, öğrencilerin günlük yoklama oturumlarında üç oturum ard arda beş nesneden en az dördünü göstererek ölçütü karşılamalarına kadar sürmüştür.

Öğretim oturumları uygulamacı tarafından şu şekilde gerçekleştirilmiştir: Öğretimi yapılıcak davranışın ilk setindeki araçlar masanın üstüne, öğrencinin rahatlıkla görebileceği şekilde yan yana dizilmiştir. Önce çalışmayla ilgili açıklama yapılmıştır (örn., “Şimdi sana kırmızı rengin hangisi olduğunu öğreteceğim. Önce kırmızı rengi ben göstereceğim, sen sadece beni izleyeceksin. Sonra sana hangisinin kırmızı olduğunu soracağım ve sen hemen bana kırmızı olanı göstereceksin”). Sonra dikkati sağlayıcı ipucu (örn., “Yunus kırmızı rengi öğrenmeye hazır mısın?”) sunulmuştur. Daha sonra öğrenciye beceri yönergesi sunulmuştur (örn., “Yunus bana kırmızı olanı göster,” ya da “Bunlardan hangisi kırmızı, göster?” vb.). Beceri yönergesinin hemen ardından (0 saniye) kontrol edici ipucu ve model ipucu (istenen rengi gösteren nesne yukarı kaldırılarak, “bak kırmızı bu” ve “hadi şimdi sen de bana kırmızı olanı göster” ya da “kırmızı olanı ver” denmesi) sunulmuştur. Öğrencinin 4 sn. içinde tepki vermesi beklenmiştir. Öğrenci 4 sn. içinde doğru tepki göstermişse, sözel (harika, çok güzel, bravo) nesnel ya da yiyecek pekiştirici ile pekiştirilmiştir. Öğrencinin yanlış rengi göstermesi ya da 4 sn. içinde hiç tepki göstermemesi, yanlış tepki olarak kabul edilmiş ve görmezden gelinmiştir. Bu öğretim süreci bütün denemelerde aynı şekilde tekrar edilmiştir. Öğrencilerin öğretim oturumlarında göstermiş oldukları doğru tepkiler sürekli pekiştirme tarifesiyle pekiştirilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin çalışmaya katılım ve çalışmaya dikkatlerini yöneltme davranışları, etkinlik pekiştiricileriyle pekiştirilmiştir.

2.5.4. Genelleme ve İzleme Oturumları

Araştırmanın genelleme oturumları, toplu yoklama oturumlarına benzer biçimde, ilk ve son toplu yoklama oturumlarından sonra öntest-sontest değerlendirmesiyle gerçekleştirilmiştir. Genelleme çalışması, araç-gereçler arası genelleme biçiminde, Tablo 1’deki araç-gereçler kullanılarak yapılmıştır. Bu araç-gereçler öğretim oturumlarında kullanılan araç-gereçlerden renk tonları bakımından farklıdır (örn., öğretim oturumunda açık yeşil kullanılmışsa, genelleme oturumunda koyu yeşil kullanılmıştır). Ayrıca, öğretim oturumunda her bir araç setinde farklı renkte aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde nesnelere kullanılırken; genelleme oturumlarında, farklı renk, farklı büyüklük, farklı tip ve farklı türde nesnelere kullanılmıştır. Genelleme oturumlarında da diğer oturumlarda olduğu gibi yanıt aralığı ve denemeler arası süre 4 sn. olarak kullanılmıştır. Bir genelleme oturumunda, her bir davranışa ilişkin birer defa olmak üzere toplam beş beceri yönergesi sunul-

muştur. Öğrencilerin yanlış tepkileri görmezden gelinmiştir. Genelleme oturumlarında deneklerin gösterdikleri doğru tepkiler sözel ya da nesnel olarak pekiştirilmiştir. Ayrıca, genelleme oturumu sonunda öğrencilerin çalışmaya katılım davranışları etkinlik pekiştiriciyle pekiştirilmiştir.

İzleme oturumları son yoklama oturumundan 7, 18 ve 25 gün sonra, öğrencilerin kazandıkları davranışları sürdürüp sürdürmediklerini görmek amacıyla yapılmıştır. İzleme oturumları yoklama oturumları gibi düzenlenmiştir. İzleme oturumlarının sonunda öğrencinin çalışmaya katılım ve uygun davranışları etkinlik pekiştiricileriyle pekiştirilmiştir (örn. “Benim istediklerimi hiç itiraz etmeden yerine getirmeye çalıştın. Ayrıca, çalışma esnasında dikkatin de çok iyiydi Yunus. Şimdi istediğin arabayı oyuncak dolabından alıp oynayabilirsin).

2.5.5. Veri Toplama Formları

Araştırmanın deney sürecinde; toplu yoklama, günlük yoklama, genelleme, izleme ve uygulama güvenilirliği verilerinin toplanabilmesi için veri toplama formları geliştirilmiştir. Toplu yoklama verileri, Toplu Yoklama Oturumları Veri Toplama Formu’na; günlük yoklama verileri, Günlük Yoklama Oturumları Veri Toplama Formu’na; genelleme verileri, Genelleme Oturumları Veri Toplama Formu’na; izleme verileri, İzleme Oturumları Veri Toplama Formu’na kaydedilmiştir. Bu formların baş tarafında, deneğin adı soyadı, uygulamacının adı, çalışmanın başlama-bitiş zamanı, toplam süre ve oturum numarasıyla ilgili bilgiler yer alırken; bu bilgilerin hemen altında doğru ve yanlış tepkiler ile hata analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.6. Güvenirlik

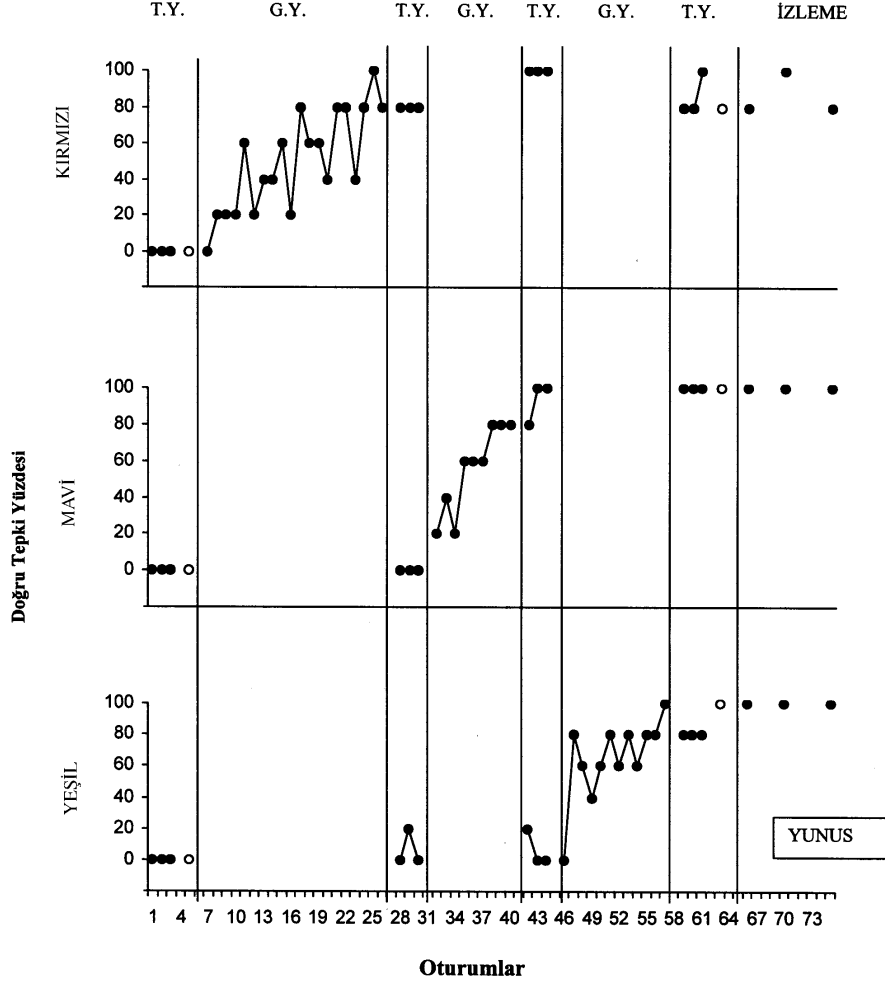
Günlük yoklama, toplu yoklama ve öğretim oturumlarının %30’unda; izleme ve genelleme oturumlarının %50’sinde yansız atama sonucu belirlenen oturumlar izlenerek güvenilirlik verisi toplanmıştır. Gözlemciler arası güvenilirlik, uygulamacının kayıtları ile güvenilirlik değerlendirmesini yapan gözlemcinin kayıtlarının ne kadar birbiriyle uyduğu karşılaştırılarak yapılmıştır. Araştırmanın gözlemciler arası güvenilirlik katsayısı “Görüş Birliği/Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100” formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Tawney ve Gast, 1984). Araştırmanın uygulama güvenilirliği katsayısı ise, “Gözlenen Uygulamacı Davranışı/Planlanan Uygulamacı Davranışı x 100” formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Bilingsley, White ve Munson, 1980). Uygulama güvenilirliği için uygulamacının şu davranışları gözlenmiştir: (a) araç-gereci kontrol etme, (b) dikkati sağlayıcı ipucunu sunma (c) hedef uyarımı (beceri yönergesi) sunma, d) kontrol edici ipucunu sunma, (e) yanıt aralığını bekleme (f) davranış sonrası uygun tepkide bulunma. Aynı uygulamacı davranışları, toplu yoklama, günlük yoklama, izleme ve genelleme oturumları için ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Gözlemciler arası güvenilirlik Yunus’ta bütün oturumlarda %100 düzeyinde gerçekleşirken; Erol’da ortalama %95 (toplu yoklama oturumlarında %94, öğretim oturumlarında %90, izleme ve genelleme oturumlarında %100) düzeyinde gerçekleşmiştir. Uygulama güvenilirliği ise, her iki denekte de bütün oturumlarda %100 düzeyinde gerçekleşmiştir.

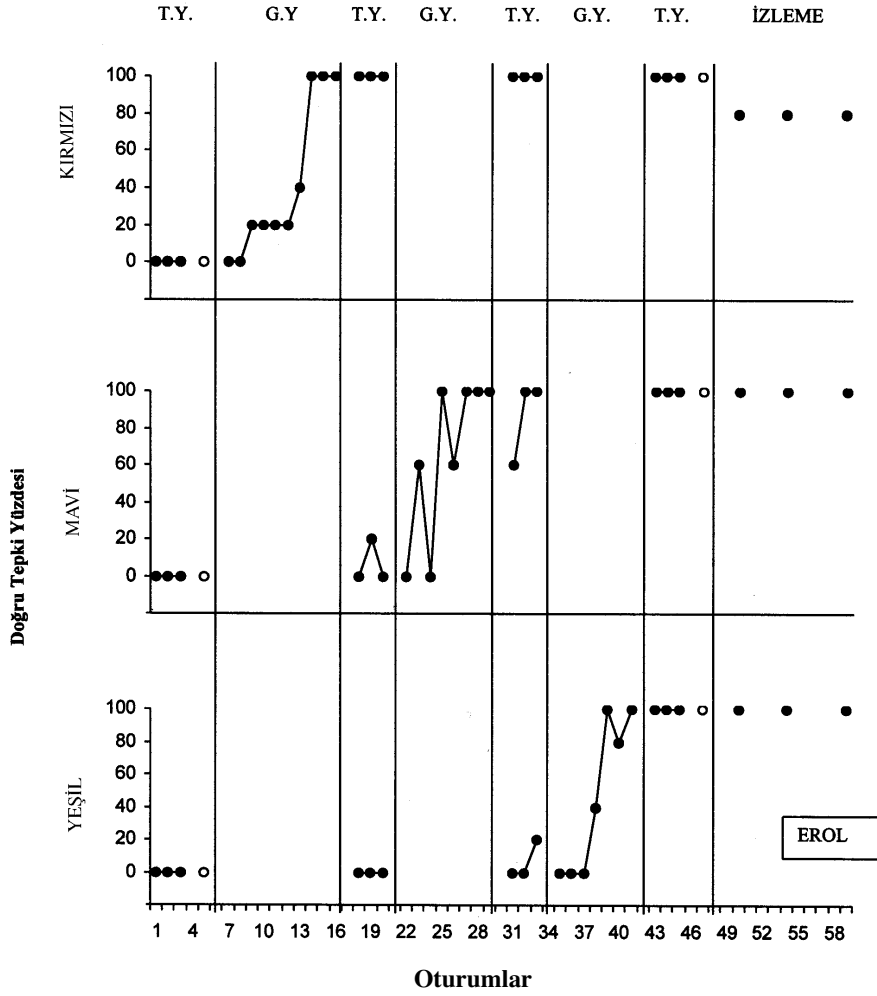
3. BULGULAR

3.1. Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiğine İlişkin Bulguları

Eşzamanlı ipucuyla öğretilen kırmızı, mavi ve yeşil rengi gösterme davranışına ilişkin elde edilen veriler, Yunus için Şekil 1'de, Erol için Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Yunus'un toplu yoklama, öğretim, genelleme ve izleme oturumları doğru tepki yüzdeleri. İçerideki dolu daireler; toplu yoklama, öğretim ve izleme oturumlarının doğru tepki yüzdelerini göstermektedir. Boş daireler ise, genelleme oturumlarının doğru tepki yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 2. Erol'un toplu yoklama, öğretim, genelleme ve izleme oturumları doğru tepki yüzdeleri. İçi dolu daireler; toplu yoklama, öğretim ve izleme oturumlarının doğru tepki yüzdelerini göstermektedir. Boş daireler ise, genelleme oturumlarının doğru tepki yüzdelerini göstermektedir.

Yunus'un öğretime başlamadan önce her üç davranışı da %0 düzeyinde sergilediği, yani hiç bir basamağı doğru olarak sergileyemediği görülmektedir. Yunus'a eşzamanlı ipucuyla kırmızı, mavi ve yeşil nesnelere gösterme davranışı öğretilmeye başlanmaz, performansında hemen artış olduğu görülmektedir. Yunus eşzamanlı ipucuyla öğretilen kırmızı nesnelere gösterme davranışını son üç oturum ortalama %86 düzeyinde

de sergileyerek ölçütü karşılamıştır. Yunus'un kırmızı olan nesnelere gösterme davranışını ikinci toplu yoklama oturumlarında ortalama %80, üçüncü toplu yoklama oturumlarında %100 ve dördüncü toplu yoklama oturumlarında ortalama %86 düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Yunus eşzamanlı ipucuyla öğretimle mavi olan nesnelere gösterme davranışını son üç oturum üst üste %80 düzeyinde sergilemiştir. Yunus'un mavi olan nesnelere gösterme davranışını üçüncü toplu yoklama oturumlarında ortalama %93 ve dördüncü toplu yoklama oturumlarında %100 düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Yunus eşzamanlı ipucuyla öğretimle yeşil olan nesnelere gösterme davranışını son üç oturum ortalama %86 düzeyinde sergilemiştir. Yunus'un yeşil olan nesnelere gösterme davranışını dördüncü toplu yoklama oturumlarında ortalama %80 düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Tablo 2. Deneklerin Uygulama Oturumlarına Ait Bilgiler

Öğrenci/ H. Davranış	Öğretim Oturum Sayısı	Öğretim Deneme Sayısı	Öğretim Hata Sayısı	Öğretim Hata Yüzdesi	Öğretim Süresi (dk-sn)	Günlük Yok. S. (dk-sn)	Yok. Hata Sayısı	Yok. Hata Yüzdesi
Yunus K.	20	100	14	%14	160:30	60:43	5	%0.6
M.	9	40	6	%15	63:41	16:12	1	%0.1
Y.	12	60	6	%10	96:01	28:26	2	%0.2
Erol K.	10	50	3	%0.6	60:15	25:15	3	%0.4
M.	8	40	3	%0.7	40:42	14:01	2	%0.2
Y.	7	35	2	%0.5	49:50	12:50	1	%0.1

Tablo 2'den anlaşıldığı gibi, Yunus toplam 41 öğretim oturumu eşzamanlı ipucuyla öğretimle her üç davranışta da ölçütü karşılar düzeyde performans sergilemiştir. Yunus'un kırmızı olan nesnelere gösterme davranışını 160 dakika 30 saniyede, mavi olan nesnelere gösterme davranışını 63 dakika 41 saniyede ve yeşil olan nesnelere gösterme davranışını 96 dakika 28 saniyede ölçütü karşılar düzeyde gerçekleştirdiği görülmüştür. Yunus'a her üç davranış toplam 320 dakika 39 saniye öğretim süresi kullanılarak öğretilmiştir.

Erol'un öğretime başlamadan önce her üç davranış da %0 düzeyinde sergilediği, yani hiç bir basamağı doğru olarak sergileyemediği görülmektedir. Erol'a eşzamanlı ipucuyla kırmızı, mavi ve yeşil nesnelere gösterme davranışını öğretilmeye başlanır başlanmaz, performansında hemen artış olduğu görülmektedir. Erol eşzamanlı ipucuyla öğretimle kırmızı olan nesnelere gösterme davranışını son üç oturum üst üste %100 düzeyinde sergileyerek ölçütü karşılamıştır. Erol'un kırmızı olan nesnelere gösterme davranışını ikinci, üçüncü ve dördüncü toplu yoklama oturumlarında ortalama %100 düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Erol eşzamanlı ipucuyla öğretimle mavi olan nesnelere gösterme davranışını son üç oturum üst üste %100 düzeyinde sergilemiştir. Erol'un mavi olan nesnelere gösterme davranışını üçüncü toplu yoklama oturumlarında ortalama %86 ve dördüncü toplu yoklama oturumlarında %100 düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Erol eşzamanlı ipucuyla öğretimle yeşil olan nesnelere gösterme davranışını son üç oturum ortalama %93 düzeyinde sergilemiştir. Erol'un yeşil olan nesnelere gösterme davranışını dördüncü toplu yoklama oturumlarında %100 düzeyinde gerçekleştirmiştir.

Tablo 2'den anlaşıldığı gibi, Erol toplam 25 öğretim oturumu eşzamanlı ipucuyla öğretimle her üç davranışta da ölçütü karşılar düzeyde performans sergilemiştir. Erol'un kırmızı olan nesnelere gösterme davranışını 61 dakika 15 saniyede, mavi olan nesnelere gösterme davranışını 40 dakika 42 saniyede ve yeşil olan nesnelere gösterme davranışını 49 dakika 50 saniyede ölçütü karşılar düzeyde gerçekleştirdiği görülmüştür. Erol'a her üç davranış toplam 151 dakika 47 saniye öğretim süresi kullanılarak öğretilmiştir.

3.2. İzleme ve Genelleme Bulguları

İzleme bulguları incelendiğinde, her iki öğrencinin de nesnelere arasından kırmızı, mavi ve yeşil rengi gösterme davranışlarını öğretim sona erdikten bir, iki ve dört hafta sonra ölçütü karşılar düzeyde sergiledikleri görülmüştür. Yunus ve Erol dört farklı renkte, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde nesnelere arasından kırmızı, mavi ve yeşil olanları hiç gösteremezlerken; öğretim sonunda her üç rengi de aynı nesnelere %100 doğru olarak göstermişlerdir. Diğer bir değişle, Yunus ve Erol her üç davranışta da araçlar arası genelleme %100 doğruluk düzeyinde gerçekleştirmişlerdir.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada, eşzamanlı ipucuyla öğretim, gelişim yetersizliği tanısı konmuş iki çocuğa farklı renkte, aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde nesnelere arasından kırmızı, mavi ve yeşil renkte olanları işaret ederek gösterme becerisi öğretilmiştir. Ayrıca, bu becerinin öğretim bittikten 7, 18 ve 25 gün sonraki kalıcılığı ve farklı renk, farklı büyüklük, farklı tip ve farklı türde nesnelere genellenebilirliği de incelenmiştir.

Araştırma bulguları, eşzamanlı ipucuyla öğretimin, gelişimsel yetersizliği olan çocuklara kırmızı, mavi ve yeşil renkte olan nesnelere işaret ederek göstermede etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Elde edilen kalıcılık ve genelleme bulguları da, eşzamanlı ipucuyla öğretimin, kalıcılık ve genellenmenin sağlanması açısından da etkili olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmanın bulguları, eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiğini inceleyen diğer araştırmalarla (Akmanoğlu, 2002; Doğan ve Tekin-İftar, 2002; Fickel ve diğ., 1998; Gibson ve Schuster, 1992; Griffen ve diğ., 1998; Johnson ve diğ., 1996; MacFarland-Smith ve diğ., 1993; Singleton ve diğ., 1995; Tekin ve Kırcaali-İftar, 2002; Wolery ve diğ., 1993) tutarlılık göstermektedir.

Araştırma bulgularından da anlaşılacağı gibi, eşzamanlı ipucuyla öğretim renk öğretiminde etkili bir yöntemdir. Bulgular incelendiğinde üç tane renk öğretmek için en fazla sayıda oturumun Yunus'la yürütüldüğü görülmektedir. Yunus ile yürütülen 41 öğretim oturumunun sonunda Yunus'un her üç davranışı da ölçütü karşılar düzeyde sergilediği görülmüştür. Ölçüt karşılanıncaya değin geçen öğretim süresi açısından da en uzun öğretim süresinin Yunus ile gerçekleştiği görülmüştür. Yunus'a her üç davranış toplam 320 dakika 39 saniye öğretim süresi kullanılarak öğretilirken, Erol'a her üç davranış toplam 151 dakika 47 saniye öğretim süresi kullanılarak öğretilmiştir. Diğer deneğe kıyasla, Yunus'ta ölçüt karşılanıncaya değin geçen öğretim oturum sayısının ve toplam öğretim süresinin uzun olması; Yunus'un anlama, ifade etme, dikkati yöneltme ve iletişim kurma becerilerinde performansının Erol'a göre çok daha düşük olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmanın uygulama güvenilirliği verileri oldukça yüksektir. Öğretim oturumlarında eşzamanlı ipucuyla öğretimin %100 düzeyinde güvenilir olarak uygulandığı görülmüştür. Bir çalışmada kabul edilebilir güvenilirlik katsayısının %80, istendik katsayının ise %90 ve üstü olması gerektiği ifade edilmektedir (Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001; Wolery ve diğ., 1988). Dolayısıyla, bu çalışmanın bu ölçütü karşıladığı görülmektedir. Bu çalışmada görev alan uygulamacı eşzamanlı ipucuyla öğretimi ilk kez kullanmıştır. Bu açıdan güvenilirlik bulguları incelendiğinde, uygulamacının önceden eşzamanlı ipucuyla bir uygulama geçmişi olmamasına rağmen eşzamanlı ipucuyla öğretimi güvenilir bir biçimde kullandığı görülmüştür. Bu da eşzamanlı ipucuyla öğretimin uygulama kolaylığı açısından verimli olduğuna bir göstergedir. Bu bulgular, eşzamanlı ipucuyla öğretimi öğretmenlerin, ailelerin ve akranların kolayca uygulayabileceğini göstermektedir.

Öğretim oturumlarının tamamında ayırt edici uyaran ile kontrol edici ipucunun eşzamanlı olarak sunulmasından dolayı araştırmanın öğretim ve günlük yoklama oturumlarında düşük oranda hata gerçekleşmiştir. Yanlışsız öğretim yöntemlerinde, öğretim sırasında gerçekleşen hata düzeyinin düşük olduğu ve bunun da genellikle %10'u geçmediği düşünüldüğünde (Tekin ve Kırcaali-İftar, 2001), bu çalışmada ölçüt karşılanıncaya değin günlük yoklama oturumlarında gerçekleşen ortalama hata düzeyinin %3 olması, öğretim sırasında ne kadar az yanlış yapıldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Tek-denekli araştırmalarda bulguların genellenmesi için araştırmaya katılan denek sayısının fazla olması (üç ya da daha fazla) istendik bir durumdur. Ancak, araştırmanın yapıldığı uygulama birimine başvuran deneklerden sadece ikisinin renkleri bilmiyor olmasından dolayı, bu araştırmaya iki denek katılabılmıştır. Bu da, araştırmadaki sınırlılıklar arasında yer almaktadır.

Bu araştırmanın iki açıdan önemli olduğu düşünülebilir. Birincisi, araştırmanın bulguları eşzamanlı ipucuyla öğretimin gelişim yetersizliği olan bireylere renk öğretiminde, öğretilen becerilerin kalıcılığının ve genellenmesinin sağlanmasında etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Bu bulgular, tek basamaklı becerilerin eşzamanlı ipucuyla, farklı tür özür-

lere sahip bireylere öğretilmesinden elde edilen bulgularla tutarlılık göstermektedir. Bu nedenle, bu araştırmanın eşzamanlı ipucuyla öğretime ilişkin elde edilen bulguları desteklemekte olduğu; diğer bir deyişle, bu konu ile ilgili olarak halihazırda varolan araştırma alanyazınını genişlettiği düşünülebilir. İkincisi, bu çalışma, alanyazında eşzamanlı ipucu kullanılarak renklerin öğretildiği ilk çalışma olma özelliği göstermektedir.

Araştırma bulgularından hareketle, öğretmenlere, anne-babalara ve akranlara eşzamanlı ipucuyla öğretim kullanılarak öğretim sunmaları önerilebilir. Yine araştırma bulgularından hareketle ileri araştırmalara yönelik bazı önerilerde bulunulabilir. Örneğin, benzer çalışma farklı ortamlarda, farklı kişilerle yürütülebilir. Eşzamanlı ipucuyla öğretim diğer tek basamaklı becerilerin öğretiminde etkililik ve verimlilik açısından karşılaştırılabilir. Bu araştırmada, eşzamanlı ipucu kullanılarak sadece dört farklı renkte aynı büyüklük, aynı tip ve aynı türde nesnelere arasından kırmızı, mavi ve yeşil rengi işaret ederek gösterme becerisi öğretilmiştir. Eşzamanlı ipucu kullanılarak çevredeki nesnelere arasından kırmızı, mavi ve yeşil rengi işaret ederek gösterme becerisi üzerinde çalışılabilir. Ayrıca, benzer becerilerin öğretiminde, eşzamanlı ipucuyla öğretim ile doğrudan öğretimin etkililikleri karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akmanoğlu, N. (2002).** *Otistik bireylere adı söylenen rakamın gösterilmesi becerisinin öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretim etkinliği Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.*
- Billingsley, F. F., White, O. R. ve Munson, R. (1980).** Procedural reliability: A rationale and an example. *Behavioral Assessment*, 2, 229-241.
- Doğan, O. S. ve Tekin-İftar, E. (2002).** *The effects of simultaneous prompting on teaching receptively indentifying occupations from picture cards. Research in Developmental Disabilities*, 23, 237-252.
- Fetko, K. S., Schuster, J. W., Harley, D. A. ve Collins, B. C. (1999).** *Using of simultaneous prompting to teach a chained vocational task to young adults with severe intellectual disabilities. Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 34(3), 318-329.
- Fickel, K. M., Schuster, J. W. ve Collins, B. C. (1998).** *Teaching different tasks using different stimuli in a heterogeneous small group. Journal of Behavioral Education*, 8(2), 219-244.
- Gibson, A. N. ve Schuster, J. W. (1992).** *The use of simultaneous prompting for teaching expressive word recognition to preschool children. Topics in Early Childhood Special Education*, 12(2), 247-267.

- Griffen, A. K., Schuster, J. W. ve Morse, T. E. (1998).** The acquisition of instructive feedback: A comparison versus intermittent presentation schedules. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33(1), 42-61.
- Johnson, P., Schuster, J. W. ve Bell, J. K. (1996).** Comparison of simultaneous prompting with and without error correction in teaching science vocabulary words to high school students with mild disabilities. *Journal of Behavioral Education*, 6(4), 437-458.
- Kırcaali-İftar, G., Birkan, B. ve Uysal, A. (1998).** Comparing the effects of structural and natural language use during direct instruction with children with mental retardation. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33(4), 375-385.
- MacFarland-Smith, J., Schuster J. W. ve Stevens, K. B. (1993).** Using simultaneous prompting to teach expressive object identification to preschoolers with developmental delays. *Journal of Early Intervention*, 17, 50-60.
- Maciag, K. G., Schuster, J. W., Collins, B. C. ve Cooper, J. T. (2000).** Training adults with moderate and severe mental retardation in a vocational skill using a simultaneous prompting procedures. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 35(3), 306-316.
- Parrot, K. A., Schuster, J. W., Collins, B. C. ve Gassaway, L. J. (2000).** Simultaneous prompting and instructive feedback when teaching tasks. *Journal of Behavioural Education*, 10, 3-19.
- Schuster, J. W. ve Griffen, A. K. (1993).** Teaching a chained task with a simultaneous prompting procedure. *Journal of Behavioural Education*, 3, 299-315.
- Schuster, J. W., Griffen, A. K. ve Wolery, M. (1992).** Comparison of simultaneous prompting and constant time delay procedures in teaching sight words to elementary students with moderate mental retardation. *Journal of Behavioural Education*, 2, 305-326.
- Swell, T. J., Collins, B. C., Hemmeter, M. L. ve Schuster, J. W. (1998).** Using simultaneous prompting within an activity-based format to teach dressing skills to preschoolers with developmental delays. *Journal of Early Intervention*, 21(2), 132-145.
- Singleton, K. C., Schuster J. W. ve Ault, M. J. (1995).** Simultaneous prompting in a small group instructional arrangement. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 30 (3), 218-230.
- Tawney, J. W. ve Gast, D. L. (1984).** *Single subject research design in special education*. Columbus, OH: Merrill.

- Tekin, E. ve Kırcaali-İftar (2002).** Comparison of effectiveness and efficiency of two response prompting procedures delivered by sibling tutors. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37(3), 283-299.
- Tekin, E. ve Kırcaali-İftar, G. (2001).** *Özel Eğitimde Yanlırsız Öğretim Yöntemleri. Birinci Basım.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Varol, N. (1992).** *Zihinsel engelli çocuklara kırmızı, sarı, büyük, daire, üçgen, uzun, bir tane, iki tane, ve kalın kavramlarını kazandırmada açık anlatım yöntemiyle sunulan bireyselleştirilmiş kavram öğretim materyalinin etkililiği.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Wolery, M., Ault, M. J. ve Doyle, P. M. (1992).** *Teaching students with moderate and severe handicaps; Use of response prompting strategies.* NY: Longman.
- Yücesoy, Ş. (2002).** *Zihin özürlü öğrencilere fotokopi çekme becerilerinin öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği.* Yayınlanmamış yüksek lisan tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Wolery, M., Holcombe, A., Werst, M. G. ve Cipolloni, R. M. (1993).** *Effects of simultaneous prompting and instructive feedback.* *Early Education and Development*, 4, 20-31.